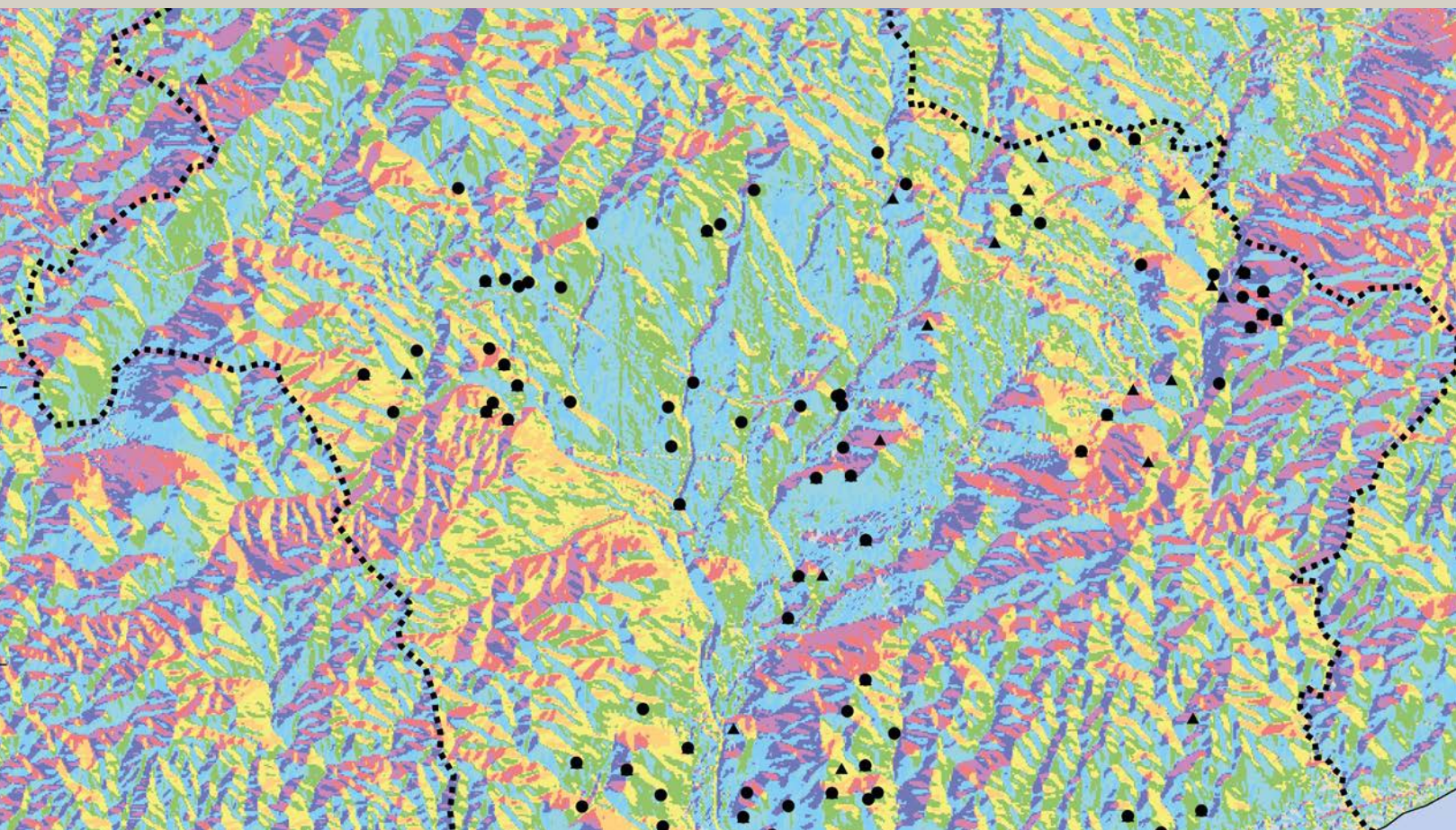

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
FORMA ORBIS ROMANI

FORMA CONVENTUS TARRACONENSIS II
CARTOGRAFIA I PAISATGE DE LA
COSSETÀNIA ORIENTAL, EL BAIX
PENEDÈS IBÈRIC I ROMÀ

THE CARTOGRAPHY AND LANDSCAPE
OF EASTERN COSSETANIA, THE IBERIAN
AND ROMAN BAIX PENEDÈS

Marta Prevosti i Monclús

Institut d'Estudis Catalans

FORMA CONVENTUS TARRACONENSIS II.
CARTOGRAFIA I PAISATGE DE LA COSSETÀNIA
ORIENTAL, EL BAIX PENEDÈS IBÈRIC I ROMÀ

THE CARTOGRAPHY AND LANDSCAPE OF EASTERN
COSSETANIA, THE IBERIAN AND ROMAN BAIX PENEDÈS

Projecte:

Estudi del paisatge antic a la Cossetània oriental

Direcció:

Josep Guitart i Duran

Equip de recerca:

Jordi Morer
Josep M. Palet
Josep Pou
Marta Prevosti
Carme Ruestes
Gemma Sabaté

Finançament:

AUCAT, Autopistas de Catalunya S.A.

Col·laboradors:

Gregori Aranda
David Asensio
Antònia Calvet
Sr. Carreres
Jaume Cassanyes
Benjamí Català
Sr. Esbartit
Magí Galofré
Alfons Galvan
Joan Latorre
Josep Maria Llessat
Magí Pallarès
Joan Santó
Jaume Vilanova
Xavier Virella

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
FORMA ORBIS ROMANI

FORMA CONVENTUS TARRACONENSIS II.
CARTOGRAFIA I PAISATGE DE LA
COSSETÀNIA ORIENTAL, EL BAIX
PENEDÈS IBÈRIC I ROMÀ

THE CARTOGRAPHY AND LANDSCAPE
OF EASTERN COSSETANIA, THE
IBERIAN AND ROMAN BAIX PENEDÈS

MARTA PREVOSTI I MONCLÚS

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA, 2025

Prevosti, Marta, autor

Forma Conventus Tarraconensis. 2. Cartografia i paisatge de la Cossetània Oriental, el Baix Penedès ibèric i romà = The cartography and landscape of Easter Cossetania, the Iberian and Roman Baix Penedès. — Primera edició.

— Bibliografia. — Text en català, conclusions en anglès

I. Institut d'Estudis Catalans II. Forma Orbis Romani (Projecte) III. Títol IV. Títol: Cartografia i paisatge de la Cossetània Oriental, el Baix Penedès ibèric i romà V. Títol: Cartography and landscape of Easter Cossetania, the Iberian and Roman Baix Penedès

1. Baix Penedès (Catalunya) — Geografia històrica 2. Baix Penedès (Catalunya) — Arqueologia ibèrica

3. Baix Penedès (Catalunya) — Arqueologia romana 4. Baix Penedès — Història — Fins al 218 aC 5. Baix Penedès — Història — 218 aC-415 dC, Període romà.

911.3:94(460.23 PeB)

94(460.23 PeB)"/0415"

904(460.23 PeB):7.032(365)

904(460.23 PeB):7.032(37)

© Marta Prevosti i Monclús

© 2025, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre de 2025

Imatge de la coberta: mapa de les orientacions dels establiments d'època republicana

Traducció a l'anglès de Tracy Byrne

Editat per Flor edicions, SL
Imprès a Sistemes

ISBN: 978-84-9965-817-9
Dipòsit Legal: B 22065-2025

DOI: 10.2436/10.1000.16.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

PRÒLEG	7
<i>Josep Guitart i Duran</i>	
HISTÒRIA DE LA RECERCA	11
METODOLOGIA	15
Plantejament del treball	15
Estudi del paisatge	17
Les prospeccions extensives	17
Les prospeccions intensives	19
Arqueomorfologia de les xarxes viàries i els parcel·lars	28
Estudis palinològics	31
Inclusió en l'aplicació digital TIR-FOR	32
DINÀMICA DEL POBLAMENT	33
LA DINÀMICA DEL POBLAMENT EN EL PERÍODE IBÈRIC PLE	35
Les evidències arqueològiques	35
Assentaments de cronologia dubtosa	39
Pautes de distribució espacial i funcional del poblament	40
Estructures econòmiques	44
Valoració dins del món ibèric ple cossetà	51
LA DINÀMICA DEL POBLAMENT EN EL PERÍODE REPUBLICÀ	59
L'estructura del poblament del Baix Penedès	59
El conjunt dels jaciments de poblament rural dispers i l'estudi de les col·leccions	61
Jaciments de poblament dispers que han estat excavats	61
Característiques dels establiments rurals de poblament dispers republicans	62
Precisions cronològiques, pervivència i reocupació	68
Pautes de distribució espacial	70
Interpretació de les dades dins del conjunt de la Cossetània oriental	71
Les estructures econòmiques i de poder	72
Introducció del sistema de la vil·la	82

ELS CANVIS A L'ÈPOCA D'AUGUST. LA DINÀMICA DEL POBLAMENT A L'ALT IMPERI	89
Dinàmica del poblament rural	89
La introducció del sistema de la vil·la	89
Les nou vil·les	91
Establiments rurals	99
Estructures del poblament, economia i relació amb l'entorn	103
LA DINÀMICA DEL POBLAMENT EN EL PERÍODE TARDOROMÀ I LES TRANSFORMACIONS DE L'ANTIGUITAT TARDANA	111
Dinàmica del poblament rural	111
Les estructures econòmiques	116
El Baix Penedès dins del context d'un territori més ampli	120
EPIGRAFIA, RELIGIÓ I SOCIETAT	123
El Baix Penedès	123
El Garraf	125
L'Alt Penedès	126
Les <i>mansiones</i> de la Via Augusta	128
Aspectes de religiositat	129
CONCLUSIONS SOBRE LA DINÀMICA DEL POBLAMENT, REFLEXIONS HISTÒRIQUES I CONTRAST AMB ALTRES REGIONS DE CATALUNYA	133
Dinàmica del poblament	133
El període ibèric	133
El període republicà	136
L'alt imperi	138
Pertinença a la <i>civitas</i>	140
Tardoantiguitat	143
L'economia	145
Vers un nou paisatge	149
CONCLUSIONS REGARDING THE DYNAMICS OF SETTLEMENT, HISTORICAL CONSIDERATIONS AND COMPARISON WITH OTHER ZONES IN CATALONIA	151
Dynamics of settlement	151
The Iberian period	151
The Republican period	152
The Early Empire	155
Belonging to the <i>civitas</i>	156
Late Antiquity	160
The economy	162
Towards a new countryside	164
BIBLIOGRAFIA	165

Pròleg

L'any 1928 l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) publicava el llibre *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blanda*, de Josep de C. Serra-Ràfols. Aquesta era una primera col·laboració de l'IEC al projecte *Forma Orbis Romani*, un dels primers projectes internacionals que la Union Académique Internationale (UAI) havia proposat des dels moments inicials de la seva creació el 1919.

El projecte es proposava aconseguir una important col·laboració entre països amb l'objectiu d'elaborar el mapa del món romà. De fet, va ser un ambiciós intent d'aconseguir una unificació metodològica per a la publicació dels mapes arqueològics de l'Imperi romà seguint un mateix esquema i en principi proposant una escala d'1/50.000 o 1/25.000, acompanyats dels volums corresponents detallant tots els jaciments i documents arqueològics coneguts i aprofundint en la recerca corresponent de l'evolució arqueològica i històrica dels territoris respectius.

El projecte es va posar en marxa progressivament. Itàlia va iniciar molt aviat la sèrie, que es va anomenar *Forma Italia*, en el marc de la qual ha publicat fins avui 46 volums que excel·leixen per la seva qualitat científica i que utilitzen sistemàticament una o l'altra escala en funció dels territoris que engloben. França s'hi va sumar a partir de 1931 iniciant la col·lecció de la *Carte Archéologique de la Gaule* encara que utilitzant una escala més petita: 1:200.000 i considerant com un assaig els primers volums publicats. Aquest projecte francès es va reactivar el 1988 i fins avui ha publicat més de 166 volums, organitzats per departaments i amb una síntesi general a cada volum sobre l'estat del coneixement científic del departament corresponent.

Paral·lelament a partir de 1928 es va iniciar un nou projecte: la *Tabula Imperii Romani* (TIR), impulsat per un comitè designat pel XII Congrés Internacional de Geografia, que proposava elaborar «un mapa de tot l'Imperi romà» que comprendria 56 fulls a escala 1:1.000.000, sobre la base del Mapa Internacional del Món que aleshores s'acabava d'elaborar. Aviat el projecte va quedar definit amb l'objectiu d'establir una síntesi cartogràfica de la investigació de l'antiguitat romana feta en els diferents països que van formar part de l'Imperi.

Després de la Segona Guerra Mundial la TIR va prendre volada gràcies a la seva introducció entre els projectes promoguts per la UAI. Es va constituir un comitè internacional que va renovar les directrius del projecte i es va decidir d'acompanyar cada full del mapa amb un volum que incorporava un índex topogràfic amb entrades que recollien les informacions obtingudes de les fonts literàries i epigràfiques, amb tota la toponímia antiga coneguda, i també les dades proporcionades per l'arqueologia. Des d'aleshores es van anar publicant en paper els volums dels fulls corresponents de gairebé tots els països europeus i alguns del nord d'Àfrica i del Pròxim Orient, amb un total de 34 volums, els tres darrers corresponents al full J-34 publicat encara en paper per l'Acadèmia d'Atenes el 2016.

Per a l'elaboració dels cinc fulls corresponents a la península Ibèrica el 1986 es va constituir el Comitè Espanyol de la *Tabula Imperii Romani*, presidit inicialment pel professor Albert Balil i coordinat pel Centro de Estudios Históricos del CSIC, i es va començar la tasca amb la col·laboració de nombrosos investigadors

de diverses universitats i centres de recerca. El darrer volum, el full J-30: *Valencia (Corduba, Hispalis, Carthago Nova, Astigi)*, es va publicar el 2001. L'IEC es va fer responsable de l'elaboració del full K/J-31: *Pyrénées Orientales-Baleares (Tarraco, Baliares)*, que es va publicar el 1997.

La utilització progressiva de les noves tecnologies i la conseqüent relativització del factor escala va propiciar la decisió de la UAI a la seva assemblea general de 2004 d'unificar els projectes TIR i FOR en un sol projecte, considerant que, amb les noves aplicacions, la FOR podia ser considerada com una extensió i aprofundiment de la TIR per determinades regions particularment riques en documentació escrita o arqueològica del món romà antic, i va encomanar la coordinació i gestió del nou projecte unificat al nou Comitè Internacional de la TIR-FOR.

En el marc d'aquest Comitè la reflexió va portar a la proposta de desenvolupar una nova metodologia de treball que optimitzés la utilització de les noves tecnologies, tant per aplegar la gran quantitat d'informació acumulada en tota la llarga trajectòria de la TIR i de la FOR com per generar noves utilitats en les línies d'investigació del projecte i la seva difusió.

El 2013 l'IEC, a proposta de la UAI, va assumir la presidència del Comitè Internacional de la TIR-FOR i la coordinació del projecte. I a partir de 2014, amb la participació de representants acadèmics d'Itàlia, França, Bèlgica, Gran Bretanya, Grècia, Romania, Polònia, Hongria, Bulgària, Àustria, Turquia, Japó i Tunísia, es va decidir plantejar un nou repte per a aquest projecte: la proposta de digitalització de tota la informació geogràfica i arqueològica generada per la TIR i la FOR en una gran base de dades realitzada amb criteris unificats i amb visibilitat en un portal digital d'accés lliure. L'objectiu a mitjà termini era elaborar un mapa interactiu de l'Imperi romà, tot emprant una nova metodologia amb una base de dades comuna per a tots els països, accessible en línia, amb capacitat d'incorporar revisions i posades al dia científiques, i susceptible de ser optimitzada amb GIS. També és important la capacitat de connexió amb altres recursos informàtics, com per exemple Pelagios, GAP, ORBIS, Europeana o d'altres, i la introducció d'informacions suplementàries, com ara fotografies, vídeos, enllaços amb museus o informació sobre jaciments visitables.

Per avançar cap aquest objectiu, es va acordar en primer lloc una unificació metodològica rigorosa consensuada amb tots els membres del Comitè Internacional, i paral·lelament es va crear l'eina digital capaç d'emmagatzemar i manejar tota aquella informació.

Avui aquesta aplicació informàtica TIR-FOR, gestionada per l'IEC, ja està operativa. També ha estat decisió del Comitè la voluntat de permetre l'accés obert des del primer moment a les dades que es van incorporant a l'aplicació, que ara ja es pot consultar i que mostra els primers resultats i les potencialitats del projecte.

Aquest nou disseny global del projecte, juntament amb la millora de la seva utilitat científica, ha obert també la possibilitat de la seva explotació com a eina de gran utilitat per a la promoció de la cultura, l'educació i el turisme.

Després de la publicació de l'esmentat full K/J 31 de la TIR, des de l'IEC ja s'havia començat a plantejar la possibilitat de reprendre els volums de la FOR amb la preparació de la recerca corresponent per a un segon volum de la *Forma Conventus Tarraconensis* escollint un territori adient. Però precisament en aquells anys (1996-1997) la construcció de l'autopista de Sitges al Vendrell, per la costa de les comarques del Garraf i el Baix Penedès, portada a terme per l'empresa AUCAT, va generar diverses intervencions arqueològiques preventives. Fins i tot un dels jaciments descoberts (el Fondo del Roig de Cunit) va motivar una modificació del traçat de l'autopista per poder deixar-lo visitable.

L'any següent, des de l'IEC i la UAB, es va proposar un projecte de recerca per portar a terme un estudi arqueològic aprofundit de les comarques que havien estat afectades per l'autopista, i l'empresa AUCAT va aportar el finançament necessari per executar-lo.

El desenvolupament del projecte es va centrar fonamentalment en l'estudi arqueològic del paisatge de la part oriental de la Cossetània ibèrica i romana que abastava bona part de l'actual comarca del Baix Penedès. El projecte es va titular *Estudi del Paisatge Antic de la Cossetània Oriental* i es va plantejar l'estudi d'aquell territori i de la seva dinàmica evolutiva entre l'època ibèrica i la tardoantiguitat, és a dir, entre els segles v aC i vi dC.

Una vegada conclòs aquell estudi es va convocar el Simposi Internacional «Territoris antics a la

Mediterrània i a la Cossetània oriental», en el qual, a més de les intervencions d'investigadors sobre territoris antics de diverses àrees de la Mediterrània, l'equip de recerca del projecte va presentar els resultats bàsics de l'estudi. La publicació el 2003 de les actes del simposi va concloure el projecte.

Ja aleshores érem conscients que els resultats d'aquell projecte ens proporcionaven unes bases sòlides per preparar un possible volum de la FORMA. Un territori que, ben situat estratègicament entre *Tarraco* i *Barcino*, travessat per la Via Hercúlia, després Augusta, prou significatiu arqueològicament i amb una topografia coherent i de dimensions adequades, el feien idoni per a aquella finalitat, tot i que fos necessari encara aprofundir àmpliament en les conclusions.

En aquelles dates, però, havia començat ja a la UAI i al si del Comitè Internacional de la TIR-FOR la reflexió per a la transformació i unificació d'aquells dos projectes per adequar-ne la metodologia i la presentació amb les noves tecnologies digitals, tal com ens hi hem referit abans. Això va aconsellar aleshores ajornar la preparació d'aquest segon volum de la *Forma Conventus Tarraconensis*.

Ara, assolit aquell procés i ja disponible l'aplicació informàtica TIR-FOR, que d'altra banda ha estat ja plenament acreditada amb la digitalització de la TIR per part de diversos països, era el moment adequat per portar a terme la preparació d'aquest llibre. Veureu que la publicació combina la possibilitat de la consulta en línia de la totalitat de les fitxes de cadascun dels jaciments catalogats a l'aplicació amb la lectura en paper en aquest llibre de la recerca aprofundida que porta a les conclusions finals del projecte. Esperem que aquesta modalitat de publicació d'un volum de la FOR en aquesta nova etapa pugui servir com un motiu de reflexió en el si del Comitè Internacional per tal de poder establir pautes comunes pel que fa a aquest tema.

La base del llibre parteix de l'anterior projecte *Cossetània*, en el qual ara s'han desenvolupat àmpliament les seves conclusions i a més s'ha actualitzat incorporant els nous progressos de l'arqueologia fets en aquell territori durant aquests anys.

Cal aquí una menció als investigadors que van formar l'equip de recerca que va portar a terme aquell projecte i ens va deixar una primera publicació molt ben documentada dels

resultats d'aquell estudi, que ha estat el punt de partida d'aquest volum: Gemma Sabaté, Jordi Morer, Josep Pou, David Asensio, Carme Ru-estes, Josep Maria Palet, Marta Prevosti i Josep Guitart. I també una menció als diversos col·laboradors que van aportar el seu bon coneixement del territori per facilitar les tasques de prospecció extensiva: Benjamí Català, Magí Pallarès, Alfons Galvan, Xavier Virella, Joan Cas-sanyes, Gregori Aranda, Joan Latorre i Josep Maria Llessat. I també, novament, un agraïment a les institucions i entitats que amb el seu suport van fer possible i van facilitar el dia a dia d'aquella recerca: tots els ajuntaments del Baix Penedès i molt principalment l'Ajuntament del Vendrell, el Museu Arqueològic del Vendrell, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, la Universitat Autònoma de Barcelona i l'empresa AUCAT.

No podríem acabar aquest pròleg sense retre un sentit reconeixement a Josep de C. Serra Ràfols com un dels pioners internacionals d'aquest projecte centenari de la UAI en nom de l'IEC, tal com hem ressenyat a l'inici.

Aquell primer volum de la *Forma Conventus Tarraconensis* aplegava en un llibre de 79 pàgines l'arqueologia de bona part de la Laietània litoral, l'actual comarca del Maresme i una part del Barcelonès, és a dir, des de Badalona fins a Blanes, un territori en el qual en aquells anys el mateix Serra havia desenvolupat una part significativa de la seva activitat arqueològica en el marc del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC. El treball, que era també la primera carta arqueològica que es publicava a la península Ibèrica, va tenir una àmplia difusió internacional en el marc de la innovació que suposava aquella iniciativa de la UAI.

Després sabem que en els anys trenta Serra havia començat a treballar per editar un segon volum de la FORMA que havia de ser el *Blanda-Gerunda*, però la Guerra Civil va impedir-ne la conclusió. La nova situació aïllacionista de la dictadura després de la guerra va tallar oficialment la implicació en aquells projectes de la UAI. Des del Museo Arqueológico Nacional, Blas Taracena, nomenat director el 1939, va proposar un nou projecte: la *Carta Arqueológica de España* organitzada per províncies. Només se'n van publicar tres volums. El primer, del mateix Taracena,

dedicat a la província de Sòria. El segon, dedicat a la província de Barcelona, signat per Almagro, Serra Ràfols i Colominas, va ser publicat el 1945. I el tercer i darrer, destinat a la província de Salamanca, va ser elaborat per Maluquer de Motes i publicat el 1946. En el volum de la província de Barcelona, Serra hi va tenir un paper preponderant fent útil la important documentació compilada des de 1914 pel Servei d'Investigacions Arqueològiques dirigit per Bosch Gimpera.

Remarquem també que en aquells anys difícils de la dictadura en Serra Ràfols va mantenir viva, des de la Secretaria de la Comissaria Provincial de Arqueología de la província de Barcelona, la important xarxa de col·laboradors del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC aleshores suprimit i amb Bosch Gimpera a l'exili. Els col·laboradors que estaven presents per tot

Catalunya i Serra, amb el nomenament de comissaris locals, van aconseguir no només mantenir activa aquesta xarxa, sinó optimitzar-la fins al 1956, tot aportant un notable servei a la recerca arqueològica del país durant aquells anys.

Amb aquesta publicació d'un nou volum de la *Forma Conventus Tarraconensis* ens volem adherir al destacat i brillant homenatge, en substitució del que no es va fer en el seu moment, i que se li va retre el 2012 amb la jornada «La repressió franquista dels historiadors catalans. Homenatge a Josep de C. Serra i Ràfols (1902-1971)» celebrat a l'Institut d'Estudis Catalans, a iniciativa de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i el Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

Josep GUITART I DURAN

Història de la recerca

La tradició de recerca de l'arqueologia clàssica al Baix Penedès compta amb un episodi pioner a Catalunya. El 1883 Pujol i Camps (1885) (Llanas, 1885; 1891; 1893) va iniciar les excavacions arqueològiques del Vilarenc de Calafell, que cal comptar entre les primeres vil·les romanes excavades del país. El treball de documentació i estudi de les restes, encaminat a establir la distribució funcional i el caràcter de l'edifici, el dibuix de la planta i la publicació i interpretació del resultat de la intervenció, la van convertir en la primera vil·la excavada a Catalunya amb una preocupació científica. Puig i Cadafalch (1909; 1934) en va reprendre l'estudi en la seva obra fonamental sobre l'arquitectura romana de Catalunya i va identificar-la, correctament, com una vil·la.

Després d'aquest primer pas, no és fins cap a la meitat del segle xx que es torna a detectar l'activitat local de recerca arqueològica a la comarca. Principalment Solé (1948; 1952), a l'àrea de la Bisbal del Penedès, i Giró (1947-1948; 1950; 1964-1965; 1968a; 1968b; Ferrer i Giró, 1943) per tot el Penedès, seguint el mestratge del pare Grivé (anys vint i trenta) van fer una lloable labor de prospecció (no sistemàtica) de camp, i van identificar un seguit de jaciments i restes arqueològiques visibles en superfície. Ferrer (1944) va publicar l'aqüeducte de Sant Jaume dels Domenys en un dels primers volums de la revista *Ampurias*. Posteriorment, Tarrada (1981) va reprendre el tema, amb alguna troballa i interpretació nova. L'etapa es caracteritza per les prospeccions de superfície i pels seguiments dels moviments de terres, d'estudiosos *amateurs*, que van permetre de documentar un volum important de jaciments per tot el territori. Sobre aquesta base, Rauret (1963) va

fer-ne un compendi a manera de carta arqueològica. Un altre fet destacable va ser l'excavació que feu Vilaseca (Vilaseca *et al.*, 1962; 1963) de la necròpoli de Can Canyís, del segle vi aC.

En aquest mateix període, l'estudi de les vies romanes va anar tenint ressò a la comarca, com no podia ser altrament en un país molt ben comunicat i on s'han trobat tres mil·lars. Giró (1950) ja es va dedicar a seguir-les i interpretar-les, i va assimilar el tram de la carretera nacional de Bellvei al Vendrell amb la Via Augusta. Estrada (1987), de la mà de Giró, també va fer-ne interpretacions, i posteriorment Pallí (1985), en la seva tesi doctoral sobre la Via Augusta, va fer la revisió i interpretació acurada que ha donat el punt de partida per a l'estudi de la xarxa viària que ha fet Josep M. Palet.

Amb la democràcia, s'inicià una nova etapa que es caracteritza per la professionalització i l'aplicació d'una metodologia científica de la recerca. Això coincideix amb la forta empenta dels estudis arqueològics de la comarca, centrats en el període ibèric, amb un elenc d'investigadors de primera línia, que la van catapultar a la primera fila dels estudis de l'arqueologia espacial de la península Ibèrica dels anys vuitanta i noranta del segle xx. En primer lloc, Joan Santacana i Joan Sanmartí varen fer excavacions que s'han convertit en fites de la investigació del món ibèric, com la de l'Argilera i especialment la de la ciutadella de Calafell, o les Toixoneres o Alorda Parc. A partir d'aquí, van iniciar l'estudi del poblament circumdant, que abraça l'àrea de Calafell i el Vendrell, amb prospeccions sistemàtiques. Els seus estudis dins de les línies de l'arqueologia espacial van convertir aquest territori en un dels

primers de l'Estat on es van aplicar les anàlisis de les jerarquies de nuclis. Cap a la fi de la dècada dels noranta i els inicis del segle XXI, les anàlisis d'economia política han dut Joan Sanmartí a liderar un grup d'investigadors que ha treballat sobre el tema del canvi social i la introducció de l'estructura d'estat. El resultat d'aquest moviment també ha estat un seguit de tesis de llicenciatura, tesis doctorals i treballs diversos sobre temes arqueològics de la zona o que s'hi relacionen, que han alimentat un debat científic al qual s'han sumat investigadors com Carme Belarte, Jordi Morer, David Asensio, Josep Pou, Maite Mascort, Magí Miret, Víctor Revilla i d'altres.

Un dels exponents didàctics de la feina d'aquest equip d'investigació ha estat la creació del parc arqueològic de la ciutadella de Calafell. Allí, amb una sòlida base científica i de recerca, s'han reconstruït les cases, els carrers i les muralles, s'ha museïtzat el conjunt i s'ha obert a la visita del públic, de manera que avui s'ofereix la possibilitat de poder contemplar l'establiment ibèric, íntegre, de forma intel·ligible per a les persones no especialistes.

Val a dir que una altra de les conseqüències pràctiques importants ha estat que tant el Vendrell com Calafell es dotessin de la figura de l'arqueòleg municipal i actualment mantenen, per tant, un control força acurat del seu patrimoni.

Paral·lelament, la vil·la del Vilarenc de Calafell, posada en primera línia del coneixement de l'arqueologia catalana per obra de Puig i Cadafalch, ha estat reiteradament objecte de recerca. Balil (1953) se'n va preocupar, per bé que varen ser Berges i Santacana (1969-1970) els qui per circumstàncies fortuïtes van tornar a excavar-hi. El 1982 es va descobrir un sector nou de l'establiment, mentre que el 1989 es va reexcavar el sector antic treballat per Pujol i Camp. Hom va iniciar campanyes amb continuïtat fins a l'actualitat en el sector nou. De primer varen ser obra de X. Dupré (1990) i posteriorment de Palet *et al.* (1990; 1993; Revilla *et al.*, 1996; Pou, Revilla, 1996; Revilla, 2003a, 2006, 2019).

A la resta del territori, l'activitat dels arqueòlegs *amateurs* no ha cessat i encara ara segueixen cobrint zones on vetllen per recollir les novetats i el coneixement de jaciments dispersos que afloren a causa de moviments de terres o es detecten en superfície. Virella ha seguit fent prospecció de

camp especialment a l'àrea de Castellet i la Gornal, i Català a l'àrea de la Bisbal del Penedès, amb la virtut d'haver-se preocupat de publicar les descobertes. També segueixen amatents a les troballes arqueològiques Alfons Galvan a la zona de Santa Oliva, Joan Cassanyes a Cunit, Gregorio Aranda a Sant Salvador i Josep M. Llessat a la masia Bartomeu del Vendrell, entre d'altres.

Des del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya es va fer la recollida de dades corresponents a la comarca, de l'*Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya* (IPAC), que ha estat una eina de treball essencial per als estudis de territori i per a la protecció dels jaciments. També cal fer esment de l'àmplia activitat d'excavacions d'urgència i prospeccions que hi ha hagut per tot el Baix Penedès en els darrers 25 anys, promogudes des del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, a causa d'obres com la construcció de la Pista de Proves i Laboratori Oficial de l'Automòbil de Catalunya, la construcció de l'autopista Pau Casals, urbanitzacions i carreteres. Entre elles cal ressaltar la descoberta del poblat ibèric de les Masies de Sant Miquel, d'importància capital per a l'entesa de la història de la regió. Des de 2018, un equip d'arqueòlegs hi treballa, dins del projecte CAUCIS («Caracterización de los asentamientos urbanos en las áreas costeras de la Iberia septentrional, siglos VI-III a. C.»), finançat pel Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats. S'hi ha fet la prospecció sistemàtica amb georadar, que ha permès conèixer la planta del jaciment i la seva organització urbana.

Pel que fa a l'epigrafia, es va recollir en l'obra de Vives (1971); ho han tornat a fer, amb revisions profundes, els autors de les IRC i del CIL 22 i també Gorostidi (2010 = IRAT).

És prou clar, doncs, que a l'inici del nostre projecte la comarca estava molt desigualment estudiada, amb l'àrea costanera, especialment de Calafell i el Vendrell, ben treballada, a l'avantguarda de la investigació del món ibèric català, mentre que l'interior patia d'un fort buit de recerca. Aquest motiu es va afegir al de l'interès de la zona com a nus de comunicacions, i ens va impulsar a centrar-nos en el seu estudi, que ens sembla tan suggeridor i ric de discussió científica.

El projecte «Estudi del paisatge arqueològic antic a la Cossetània Oriental», finançat per

AUCAT, es va dur a terme entre 1998 i 2000, des de l'Institut d'Estudis Catalans, en el marc del projecte internacional *Forma Orbis Romani*, de la UAI. Els resultats es van presentar en el simposi «Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental», que va tenir lloc al Vendrell del 8 al 10 de novembre de 2001 i que ha estat objecte d'una publicació de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Hi van participar molts dels millors especialistes coneguts del Baix Penedès, ultra investigadors de territoris antics de diverses àrees de la Mediterrània. Forneix, per tant, un bon estat de la qüestió tant per al període ibèric com per als estudis de l'etapa romana de la comarca. Posteriorment, entre 2005 i 2015 s'ha fet la *Forma Orbis Romani* del Baix Camp, que ve a comple-

mentar l'estudi del Baix Penedès, com una part més de l'*ager* de *Tarraco* (Prevosti i Guitart, 2010; 2011; Prevosti *et al.*, 2013; Jàrraga i Prevosti, 2013; Gorostidi, 2010).

Ara bé, la monografia sobre aquest estudi, i alhora el volum corresponent de la *Forma Orbis Romani*, tot i haver-se començat a escriure en el seu moment, va acabar esperant a disposar del mapa corresponent en línia, produït a l'aplicació TIR-FOR, que conté una base de dades on s'han introduït les fitxes dels jaciments amb el detall de la investigació que es va dur a terme sobre cada un d'ells. Per tant, en aquest volum no publiquem ni el mapa ni les fitxes dels jaciments, que es poden consultar en línia; així sempre es podran veure actualitzades, i no pas amb la informació congelada l'any 2000.

Metodologia

PLANTEJAMENT DEL TREBALL

El propòsit d'aquest treball va ser, en primer lloc, realitzar un estudi de paisatge arqueològic de la Cossetània Oriental. En segon terme, però, i amb més temps, s'ha elaborat el full corresponent a la Cossetània Oriental de la *Forma Orbis Romani*.

El projecte d'estudi de la Cossetània Oriental es planteja dins de la perspectiva més àmplia de l'estudi global del *territorium* de la ciutat *Tarraco*. Dins del nostre plantejament metodològic, hauria estat òptim de poder estudiar unitàriament tot aquest espai, car tindria el sentit de ser una ciutat antiga; és a dir, que es podria tractar amb correcció com el funcionament d'un sistema. Ara bé, ens hem limitat a aquest estudi parcial perquè el territori de l'antiga capital de la Hispània Tarraconensis va ser molt ampli i, per tant, resulta impossible d'estudiar-lo d'un sol cop en profunditat. Amb tot, ho fem dins la perspectiva del sistema de la ciutat romana.

L'estat de la recerca, tal com l'acabem d'avaluar, ens enfronta a un territori amb àrees molt desigualment treballades i també amb jaciments amb força divergència de nivells de coneixement. El projecte «Estudi del Paisatge Antic a la Cossetània Oriental» s'ha plantejat com una recerca d'història microregional, abordada des del punt de vista dels estudis de paisatge. Dins d'aquest enfocament, s'ha posat una atenció especial a les àrees interiors, menys treballades. Amb tot, no hem pas de menystenir l'àrea costanera, per tal de poder abordar la interpretació global de la comarca.

En primer lloc, cal dir que hem triat una comarca, davant de la necessitat de restringir-nos a

un territori petit, a l'hora de fer un estudi detallat de poblament antic i de paisatge. És a dir, que entenem que l'objectiu de fer l'estudi del paisatge arqueològic s'ha d'abordar des de la perspectiva de la microhistòria. Cal assenyalar que l'estudi d'una comarca, d'una manera tan detallada com es planteja en aquest treball, és una feina d'equip interdisciplinari. Amb tot, triem la comarca perquè és una extensió de territori més reduïda que la regió, que guarda, però, unitat, per les seves característiques fisiogràfiques, per raons històriques de persistència de demarcacions i costums comuns i per l'afinitat de les activitats econòmiques i socials. Es tracta, doncs, d'una àrea geogràfica suficientment petita per poder ser abordada en profunditat i suficientment gran per tenir una entitat pròpia, que obliga a entendre-la per ella sola, com una unitat o subsistema. És important, a l'hora de plantejar projectes d'estudi del paisatge i prospeccions de territori, de tenir en compte de no prendre com a objectiu zones massa petites. En els darrers anys, en els projectes de prospeccions de territoris de la Mediterrània, s'ha tendit a fer projectes d'espais molt petits, en funció de la minuciositat de la recerca, la sofisticació creixent de la metodologia i les possibilitats reals d'investigació aprofundida dels equips. Per bé que a l'hora de fer els treballs de síntesi, i especialment les valoracions comparatives entre diferents projectes, es fa molt més difícil d'avaluar un gran trencaclosques de petits territoris que no pas les grans àrees, com les dels projectes dels inicis de la tradició d'estudis de territoris de la Mediterrània, que tenen per si mateixos una unitat històrica i geogràfica i que, per tant, donen uns resultats més unitaris

i menys esbiaixats per factors anecdòtics, com podria ser l'exemple paradigmàtic de l'Etrúria meridional (vegeu Alcock i Cherry, 2004).

L'àmbit d'estudi, tot i que en un principi es va plantejar a la comarca del Baix Penedès, va quedar restringit a la conca de la riera de la Bisbal i la de la dreta del Foix, per tal que tingués una unitat geogràfica amb la plana interior del Baix Penedès. És a dir, que va quedar exclòs el municipi de Bonastre, car pertany a la vall del Gaià. En canvi, hi vàrem afegir el municipi de Castellet i la Gornal, que, tot i ser de l'Alt Penedès, queda dins de la riba dreta del Foix, i el de Cubelles, fins al Foix. D'aquesta manera vàrem delimitar una àrea d'uns 325 km², que té una entitat geogràfica, compresa entre la Serra del Montmell i la costa, i entre la Serra d'Albinyana i el riu Foix. Aquesta regió té, a més, una importància geoestratègica indiscutible, com a zona de pas de l'artèria principal de comunicació nord-sud del país, que fou la Via Augusta, i de confluència d'aquesta via a l'àrea costanera, des de l'Alt Penedès.

El Baix Penedès és una zona d'interès indubtable, car es tracta d'un territori amb una ubicació clau en les comunicacions del país. Remarquem, si més no, que aquesta comarca està solcada per l'artèria bàsica de comunicació terrestre de l'Antiguitat que representava la Via Augusta, segurament de recorregut desplaçat respecte del Camí Ral, que va funcionar fins al segle XVIII, en què es construí la carretera nacional. Això no obstant, totes plegades tenen un recorregut força aproximat, que utilitza el corredor natural del Penedès i va a buscar el pas de la costa per la vall de la Riera de la Bisbal, on conflueix amb la línia de la costa al sud del Vendrell. A més, la zona del Vendrell constituïa, ja abans de la formació del nucli de població, un nus de comunicacions neuràlgic per al país. Allí, o quelcom més al sud, es trobaven la via esmentada i la que venia de les costes del Garraf. Molt probablement, dins del terme municipal del Vendrell es trobava la *Mansio Palfuriana* que apareix a l'Itinerari Antoní. Dona fe de la importància de les comunicacions en aquest lloc la troballa de dos mil·lars dins del terme municipal. De la mateixa via principal en surt una altra que comunica amb l'interior del país, que passa pel terme de la Bisbal del Penedès, travessa el coll de Santa Cristina i va a buscar la vall del Gaià i

segueix cap a Lleida i Saragossa, per l'Alt Camp, la Conca de Barberà i les Garrigues.

Tot plegat s'ha d'entendre a través de la geografia física de la zona: el Penedès constitueix el corredor natural i estratègic de pas en el camí de nord a sud, que busca la depressió entre les dues serralades, Prelitoral i Litoral, i que arriba a la costa a través de l'obertura que proporciona la riera de la Bisbal. Per aquest motiu hi passà la Via Augusta, i la *calciata* medieval segurament n'és la supervivència en època altmedieval, fins al segle XII. Segons Resina i Urpí (2007) la «calçada», en singular, és una via ben documentada al Penedès entre els segles X i XII, mentre que després desapareix de la documentació. Es tracta d'una única via, que rebia aquest nom, que travessa el Penedès per la zona més planera, fàcil i recta i circula per fora dels nuclis de població, i que s'ha identificat a partir de les descripcions detallades dels documents en alguns trams de camí actual, que sobrevis (fig. 1). Posteriorment, el camí ral, la carretera nacional, feta construir per Carles III, i el ferrocarril, del segle XIX, han adoptat recorreguts molt propers, paral·lels; hi corren pel damunt, o la van travessant en diversos punts. Finalment, la construcció de l'autopista AP-7 tampoc se n'ha allunyat gaire, mentre que el TGV la trepitja força. De fet, la construcció de la perllongació de la C-32, l'autopista Pau Casals, també deu reproduir aproximadament el recorregut de la via romana que devia seguir la costa

FIGURA 1. La Calçada, actual Camí de la Quadra, entre la riera de Marmellar i el ferrocarril. Al fons es veu l'Arboç. (Foto de Marta Prevosti.)

del Garraf, i cal remarcar la persistència del nus de comunicacions antic en l'enllaç entre ambdues, en el terme del Vendrell. Finalment, el brançal que conduïa cap a l'interior del país també s'ha tornat a reproduir actualment amb una autopista, l'AP-2.

Amb tot, la importància que pot haver tingut aquesta comarca dins de la ciutat romana de *Tarraco* ens és desconeguda a l'hora de plantejar el treball i, per tant, també ens impulsa a aprofundir-hi l'ànim de fer microhistòria. La convergència en el Baix Penedès de vies de primera importància li donen un valor estratègic de primer ordre.

ESTUDI DEL PAISATGE

Per estudiar l'home dins de la dimensió temporal de l'Antiguitat, hem de fer història i arqueologia. Ara bé, dins de l'àmbit de l'arqueologia no n'hi ha prou amb l'estudi dels assentaments humans, sinó que cal entendre'ls juntament amb el seu entorn. El paisatge es va configurant per una sèrie de factors naturals, als quals cal sumar els humans, no gens menyspreables. Justament s'entén com a paisatge, en l'accepció acadèmica, el resultat de la interacció dels elements abiòtics, els elements biòtics i l'acció antròpica, amb un especial accent en el darrer. L'activitat humana és aquella que té la capacitat de modificar en un sentit o un altre un mateix mitjà natural. Entre ambdós van transformant el paisatge, que no és en absolut estable, ans al contrari, s'ha de contemplar com un sistema en mutació permanent, que busca sempre un equilibri dinàmic. Fent un préstec de la biologia, podríem enfocar l'estudi d'un paisatge com el d'un ecosistema, on tots els éssers vius (també els grups humans) interactuen entre ells i amb el medi físic, tendint sempre a un equilibri, però en evolució permanent. A aquests sistemes dinàmics cal afegir-hi l'*input* del clima, que no interactua amb la resta de factors, car varia segons mecanismes diferents. Gràcies a les traces que solen deixar els esdeveniments en el paisatge se'n pot intentar la reconstrucció. Aquesta aproximació obliga a un enfocament d'estudis interdisciplinari. Sens dubte, l'anàlisi del paisatge actual que conserva els elements fossilitzats de les interaccions humanes i naturals

és la base fonamental a partir de la qual es pot aprofundir en el coneixement dels paisatges preterits.

Dins d'aquest marc, els objectius d'estudi són les característiques físiques del territori a través del temps i la seva interrelació amb l'activitat humana, la dinàmica històrica del poblament i les traces de transformació i estructuració del territori per part de l'home. Com assenyala Leveau (2000), en els darrers anys, les dues grans tendències d'estudis de territori que es dividien en estudis de les centuriacions romanes i estudis de prospecció arqueològica d'arrel anglosaxona han anat confluint i s'han anat beneficiant dels estudis paleoambientals i de la interpretació de les dades amb mètodes d'anàlisi espacials. Els arqueòlegs han necessitat naturalistes i geògrafs en una metodologia pluridisciplinària.

Les línies de recerca han estat bàsicament tres: 1) prospeccions extensives i prospeccions intensives; 2) arqueomorfologia de les xarxes viàries i els parcel·lars, i 3) estudis palinològics.

LES PROSPECCIONS EXTENSIVES

En aquest sentit, una de les primeres tasques ha estat l'estudi diacrònic del poblament. Aquest s'ha de basar en una prospecció del territori, que permetrà una aproximació més fidel a la realitat preterita com més exhaustiva sigui. La prospecció és el pas previ imprescindible per poder fer qualsevol avaluació sobre l'evolució del poblament d'una regió concreta i per poder-la encaixar dins de la història general del país.

La base de l'estudi arqueològic del territori ha estat la recopilació de tota la informació sobre els seus jaciments, que ha comportat una prospecció exhaustiva de totes les estacions arqueològiques conegudes. Algunes d'elles gaudien d'un nodrit volum de coneixements a causa d'investigacions prèvies, especialment en la zona costanera, fet que ens ha permès basar-nos en l'abundosa bibliografia existent. La immensa majoria, però, havien estat amb prou feines indicades i valorades; per això ha calgut tornar sobre el terreny i explorar-les a fons. Un cop completada la primera fase de recopilació de dades i la prospecció exhaustiva dels jaciments, en una segona fase, i tenint en compte el

panorama que es deduïa de la primera, s'ha dut a terme una campanya de prospeccions intensives. Aquesta ha consistit en l'exploració de tres àrees o *transects*, concretats en funció de completar el panorama del poblament antic de la regió.

La primera fase, de prospeccions exhaustives, ha comportat els passos que segueixen:

- En primer lloc, s'han recopilat tots els coneixements disponibles sobre els jaciments, començant per tota la bibliografia que hi ha sobre aquest tema, així com l'*Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya* (IPAC), consultable en el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Se n'ha fet l'estudi previ, ordenat en fitxes, que ha estat el punt de partida per a la recerca ulterior.
- En segon lloc, s'ha anat sobre el terreny a comprovar les dades recopilades i s'han prospectat sistemàticament els jaciments, tant els ja coneguts com d'altres que encara no es coneixien. S'ha tractat d'entendre'ls dins del paisatge antic, tant humà com natural.

- En tercer lloc, el contacte i l'enquesta a la gent del país per tal de completar l'inventari de jaciments publicat ha permès d'ampliar els coneixements a aquells que s'han descobert recentment i encara eren coneguts tan sols per part dels estudiosos locals, pagesos o habitants de la zona.

En quart lloc, s'han fet prospeccions *intra site* de dos jaciments: Mas Quefa (fig. 2) i Tomoví (Prevosti *et al.*, 2003a), que es van triar per la seva especial riquesa de material superficial i perquè eren molt desconeguts. No podent fer-hi una excavació, cosa que hauria estat desitjable, es van documentar detalladament les troballes superficials. Es va quadricular el terreny i se'n va aixecar una planta, es va prospectar quadre a quadre, es van classificar sobre el terreny els materials de cada quadre i es va documentar detalladament.

Amb les dades recopilades en la primera fitxa i el mapa, s'ha localitzat el lloc de cada jaciment, se n'ha pres la posició amb GPS, s'ha examinat el terreny, s'han cercat les restes que encara hi podia haver, s'han prospectat sistemàticament i se n'ha fet una fitxa de camp on s'han anotat totes

FIGURA 2. Prospecció *intra site* de Mas Quefa, el desembre de 1999. (Foto de Josep M. Palet.)

les observacions. Les ceràmiques que s'han trobat s'han inventariat en el lloc i s'han tornat a deixar allà on havien aparegut, per tal de no alterar-ne la distribució, en funció d'una possible ulterior prospecció intensiva.

La informació que s'ha anat recopilant s'ha sistematitzat en forma de fitxes. El model de fitxa utilitzat és l'elaborat per a la realització de la *Forma Orbis Romani*, que s'ha treballat en el transcurs del treball present.

Cal destacar que el contacte amb la gent del Baix Penedès ha estat extremament fructífer a l'hora de recollir informació sobre jaciments nous.¹ En l'*Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya* (IPAC), hi havia recollits 69 jaciments, per la comarca del Baix Penedès. Amb el nostre treball de recerca bibliogràfica i especialment de camp, se n'han localitzat 51 de nous.

Així, doncs, s'han estudiat i visitat 120 jaciments del Baix Penedès i 25 de Castellet i la Gornal.

A més, per tal d'aprofundir en el coneixement dels jaciments, es va fer l'estudi de diverses col·leccions de materials arqueològics procedents de 19 jaciments del territori. Aquest estudi ha aportat precisions cronològiques de gran interès i elements per a la interpretació del conjunt del poblament.

Finalment, s'han elaborat les fitxes definitives de cada jaciment, partint de la primera fitxa i de la fitxa de camp, és a dir, reunint tota la informació, cosa que ha permès d'elaborar una interpretació de cada estació arqueològica, així com una primera aproximació de la seva cronologia.² Les dades sobre les posicions dels jaciments, preses sobre el terreny amb GPS, van ser recollides a la fitxa, introduïdes en una base de dades i

en un Sistema d'Informació Geogràfica. Posteriorment, aquestes fitxes han estat incloses en l'aplicació TIR-FOR, tal com s'explica més avall.

LES PROSPECCIONS INTENSIVES

Una de les observacions que vàrem fer sobre els mapes es va centrar en les àrees que quedaven buides de jaciments (Prevosti *et al.*, 2003b). Calia entendre si estaven reflectint una realitat del poblament de l'època o bé es tractava d'una carència de la investigació arqueològica. En altres zones s'observava una pauta d'assentament que volíem veure si es repetia en altres zones geogràfiques similars. Com que eren zones molt extenses, i resultava impossible de fer-hi una prospecció sistemàtica en la seva totalitat, es van triar tres àrees de mostreig, tal com era habitual a finals dels anys noranta del segle xx, en els estudis arqueològics de territori, per aplicar-hi la tècnica de les prospeccions sistemàtiques per mostreig. Es tracta de triar una zona del territori que pugui ser representativa de la resta; per tant, ha de contenir tots els tipus de terres que es donen en el territori i en les mateixes proporcions reals. La zona de la mostra es prospecta sistemàticament, és a dir que un equip d'arqueòlegs la va recórrer íntegrament, camp per camp, caminant en línia recta i amb els membres de l'equip separats entre ells un nombre de metres preestablert. La unitat de prospecció és el camp. Cada camp prospectat es marca sobre un mapa de petita escala, i si hi apareixen restes arqueològiques, rep una numeració i se'n fa una fitxa, on es documenten totes les dades.

La tècnica de prospecció superficial emprada ha estat l'habitual en les prospeccions intensives de «cobertura total». La recol·lecció de material s'ha centrat en els de l'Antiguitat, d'època ibèrica i romana. Els prospectors han batut el terreny de manera sistemàtica i intensiva, en zones o *transects* prèviament delimitats, mantenint una separació constant d'entre 5 i 10 metres, la qual cosa implica un control directe aproximat d'entre el 25 % i el 50 % del territori. Quan la separació entre els prospectors ha estat de 10 metres, considerem que l'espai no visualitzat directament, d'uns 7,5 metres, és prou petit perquè pugui deixar-se de detectar cap conjunt de materials important. Però quan s'ha detectat una

1. Voldríem ressaltar l'interès de l'alcalde de Sant Jaume dels Domenys, el senyor Magí Pallarès i Morgades, pel patrimoni del seu municipi, per l'amabilitat amb què ens va acompanyar a visitar els diferents llocs i per la disponibilitat a encarregar la neteja de bardisses d'algun d'aquests llocs a la brigada municipal, cosa que ens ha permès d'observar millor les restes antigues.

2. Especialment interessant va ser una sortida conjunta amb els membres del laboratori de Geografia del Paisatge, amb els quals vàrem examinar la canal al sud de Cornudella (Sant Jaume dels Domenys), que alguns autors (Tarrada, 1981) havien interpretat com pertanyent a l'aqüeducte romà. Les observacions sobre l'indret varen fer arribar a la conclusió que semblava que no es tractava de la canal de l'aqüeducte sinó d'un camí, certament antic.

concentració de material, els prospectors s'hi han aturat a examinar-la bé i recollir tot el material. Per tant, considerem que l'inventari de restes en les zones prospectades és força acurat. Amb tot, cal explicar que no s'ha usat cap mesura de correcció de les xifres, per condicionants com la visibilitat, confusió de fons, diferències de coneixement entre prospectors, fenòmens d'erosió o deposició, etc. Els recomptes de les troballes són les xifres totals, sense manipulació posterior. Tampoc s'han fet càlculs de densitat de troballes —de fragments ceràmics per 100 metres quadrats. En aquest punt, la metodologia ha estat la més tradicional i intuïtiva, que detecta els jaciments quan apareixen concentracions apreciables de troballes superficials, superiors a tres fragments en un camp. Pensem que aquest sistema, per descomptat molt més ràpid i simple que els sofisticats sistemes de recompte desenvolupats pels arqueòlegs anglesos, resulta prou clar i vàlid, per bé que, a més, estalvia gran quantitat de feina i temps, cosa que també significa diners.

La unitat de registre bàsica que hem utilitzat ha estat el mateix camp de conreu. Les batudes s'han fet seguint la morfologia del terreny, camp per camp. Quan s'han detectat materials arqueològics, la concentració o conjunt de troballes ha estat numerada i delimitada en el mapa topogràfic 1:10.000 i s'ha omplert una fitxa de registre específica per al conjunt de materials en qüestió. Tots els materials han estat inventariats *in situ*, i tan sols s'han recollit, en bosses etiquetades, aquelles peces de classificació dubtosa o formes per dibuixar. Quan la troballa de materials ha estat molt dispersa o fins i tot puntual (menys de tres fragments), s'ha marcat el camp en el seu conjunt com a àrea amb indicis d'interès, però que *per se* no arriben a confirmar l'existència d'un jaciment arqueològic. Aquests conjunts de materials normalment han acabat vinculats a un jaciment, «anunciant» sobre el terreny la seva proximitat, però també han estat considerats com a testimonis de cultiu al voltant de jaciments —o troballes *off site*—, propi i normal en una zona que ha conegut una ocupació important des de l'antiguitat.

La definició dels jaciments arqueològics, tot i que moltes vegades aquests (o la seva zona central) es manifestaven clarament en el terreny mateix amb una concentració més important de materials, ha estat establerta *a posteriori*, després d'avaluar el

conjunt de les dades de camp. Així, ens hem trobat que normalment els jaciments estan formats per una sèrie de conjunts de materials de més entitat. La seva zona central sol manifestar-se a través d'una concentració més elevada de materials arqueològics en superfície. S'ha atès la dificultat de concretar quines característiques han de tenir les troballes per rebre la classificació de «jaciment» (Pellecuer, 1993-1994-1996; Alcock i Cherry, 2004; Raynaud, 2006). L'agrupació dels diferents conjunts de materials, la seva vinculació a un jaciment en concret i la delimitació d'aquest jaciment han estat establertes pels prospectors, atenent a conceptes com el d'«annex agrari» per als més petits i propers entre si.

Com a sistema de registre, hem elaborat una fitxa per a cada jaciment arqueològic (fitxa de jaciment), juntament amb una fitxa per a cada conjunt de materials (CM) que hem vinculat al jaciment arqueològic (fitxa de conjunt de materials). A més, hem elaborat l'inventari de tot el material trobat.

La delimitació dels *transects* o àrees de prospecció s'ha realitzat a partir de les necessitats i problemàtiques plantejades per la prospecció extensiva de tot el territori. Normalment, hem volgut corroborar hipòtesis sobre patrons d'assentament plantejades a partir de la recerca extensiva, o cobrir espais en blanc, és a dir, zones amb pocs jaciments coneguts per tal de confirmar si això era degut a una manca de recerca o a determinat patró d'assentament. Una de les conclusions a què conduïa l'estudi dels resultats, és a dir, l'estudi dels mapes generats pel treball, era la constatació que l'etapa republicana era la que donava la màxima dispersió del poblament. Això no obstant, quedaven algunes zones ben buides d'establiments, tant en el peudemont del Montmell, que en el terme de la Bisbal apareixia densament poblat mentre que en el de Sant Jaume dels Domenys no, com en plena plana, en els termes de Bellvei, part de Santa Oliva o l'Arboç, quan tant les característiques físiques similars a altres parts més poblades de la mateixa plana com el pas de la Via Augusta haurien fet pensar que eren espais per estar poblats.

Hem realitzat tres *transects* d'una superfície aproximada d'1,5 km², que afecten els municipis de Bellvei, Santa Oliva, Sant Jaume dels Domenys i l'Arboç (fig. 3).

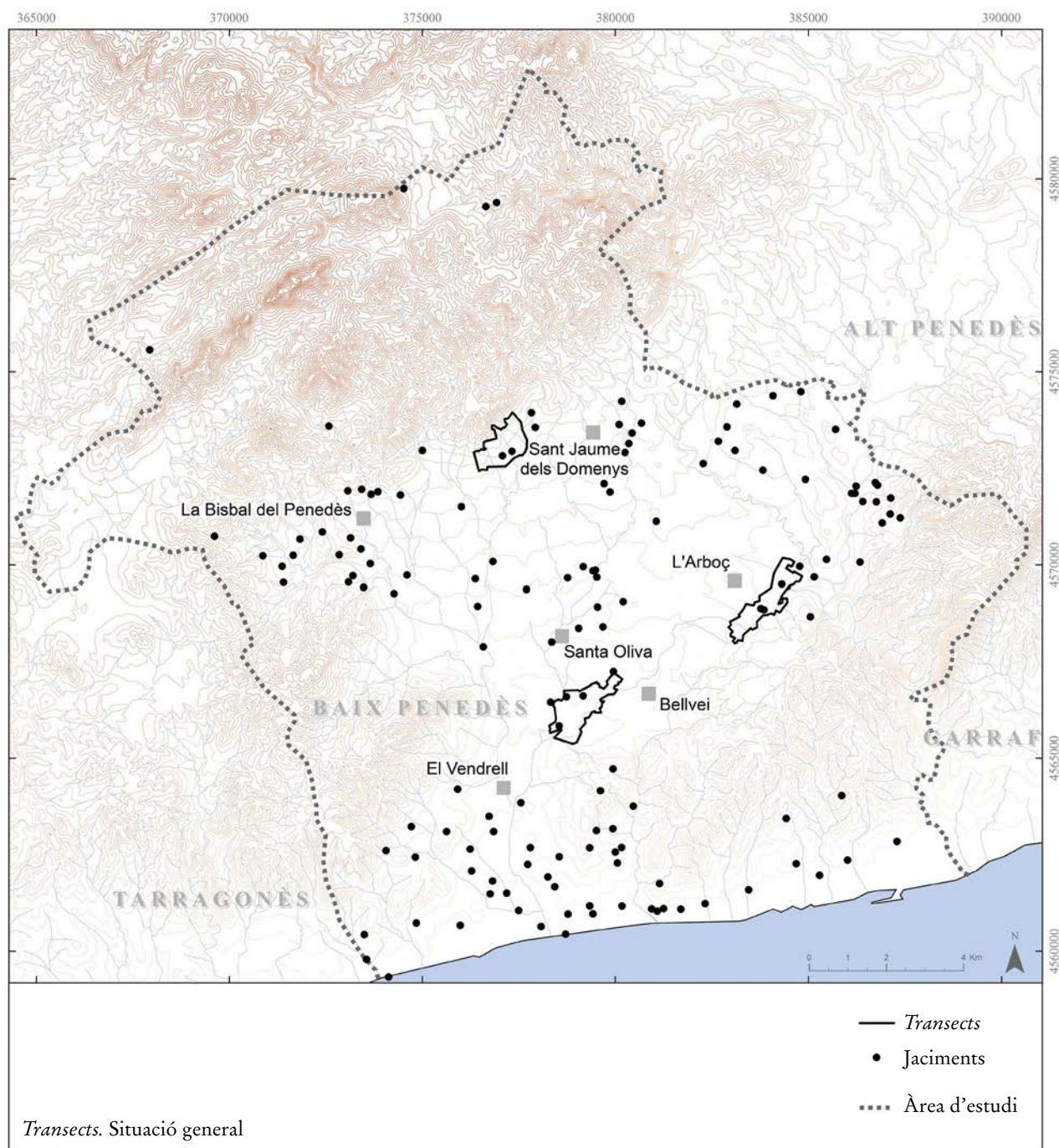
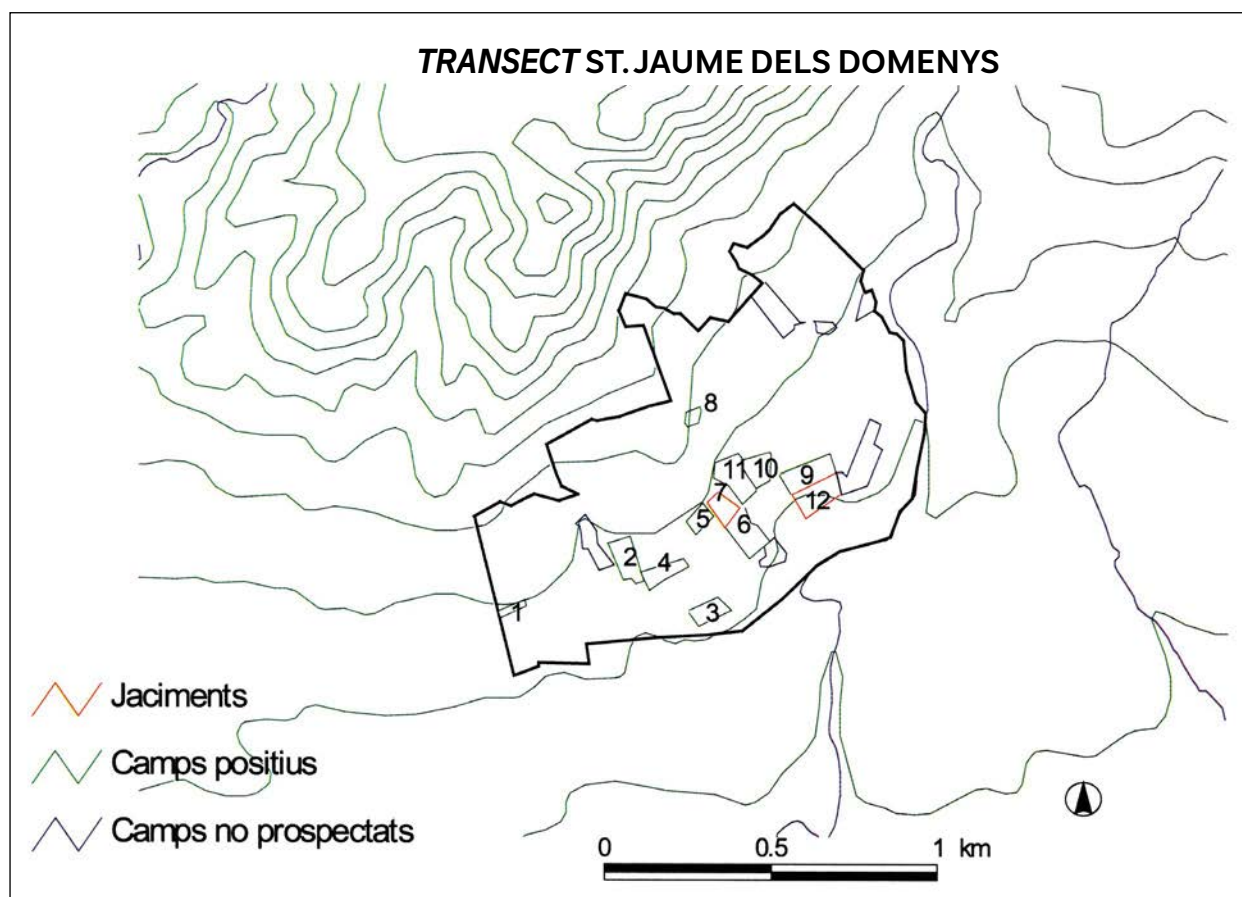

FIGURA 3. Disseny dels tres *transects*.

FIGURA 4. *Transect* al terme de Sant Jaume dels Domenys.

1-Transect al terme de Sant Jaume dels Domenys (fig. 4). La zona s'estén al peudemont del Montmell, dins del terme de Sant Jaume dels Domenys, entre la urbanització del Papagai i el torrent de Sant Marc, entre la carretera de Sant Jaume a Torregassa i l'àrea de bosc. La carretera de Sant Jaume a Torregassa és, de fet, el camí de Santa Cristina, que ve de l'Alt Penedès i passa cap a la conca del Gaià pel coll de Santa Cristina. Per tant, es tracta d'un eix de comunicació molt important, potser fins i tot ja existent en època antiga, car s'insereix en la xarxa centuriada proposada en el nostre treball. L'elecció d'aquesta zona es deu al fet que es tracta del peudemont del Montmell i pel pas de l'esmentada artèria de comunicació. És a dir, una situació del tot comparable amb la del terme veí de la Bisbal, on al peu del Montmell i vora el mateix camí, s'ha descobert un seguit de petits assentaments republicans i/o ibèrics, que es troben a uns 100 m de

distància l'un de l'altre i que interpretem com una ocupació camperola d'aquell moment de clara preferència per aquest tipus d'ubicació. L'activitat en aquest terme municipal de l'estudiós local Benjamí Català ha estat el factor que els ha fet conèixer. Es tractava, doncs, de veure si la pauta es repetia més enllà del camí i del peudemont.

Així doncs, les troballes en diversos camps foren molt puntuals, considerades «soroll de fons» (CM. 1, 2, 3, 4, 8), excepte en quatre camps, on es varen trobar restes de ceràmiques superficials en quantitat substancial, que indiquen la presència soterrada de restes arqueològiques: CM 5 i 7, en relació amb el jaciment de la Vinya del Marino, i CM 10 i 11, en relació amb el jaciment de l'Hostal Nou.

- Vinya del Marino. És una zona de pendent suau, orientada a migdia, a uns 220 m s. n. m., i situada a uns 300 m al nord

d'una via antiga, el camí de Santa Cristina, que en aquest tram coincideix amb la carretera TV-2122, que s'insereix en la xarxa centuriada proposada. És inèdit. Està format per tres conjunts de materials arqueològics superficials, distribuïts en camps de vinya i terrenys contigus, en àrees d'uns 5000 m² (CM 5, 6 i 7) respectivament. En conjunt, es documenta ceràmica campaniana A, àmfora ibèrica i itàlica (Dressel 1), ceràmica oxidada ibèrica, àmfora indeterminada i ceràmica comuna oxidada indeterminada, així com restes de grans contenidors. Es tracta d'un possible establiment d'època republicana, de petites dimensions, que no sembla tenir continuïtat en època imperial.

- Hostal Nou. És una zona de pendent suau, orientada a migdia, a uns 210 m s. n. m., situada a uns 350 m al nord del camí de Santa Cristina, via antiga que en aquest tram coincideix amb la carretera TV-2122, que s'insereix en la xarxa centuriada proposada. És inèdit. Se situa a uns 150/200 m a l'est de la Vinya del Marino. Està format per quatre conjunts de materials arqueològics superficials, distribuïts de manera homogènia en camps de vinya i terrenys contigus. En conjunt es documenta TS hispànica (1 fragment), TS sudgàl·lica, ceràmica comuna oxidada, àmfora itàlica i ibèrica, ceràmica oxidada ibèrica. Es tracta d'un possible establiment romà d'origen republicà, amb continuïtat en època imperial (segle I dC).

En resum, es varen localitzar dos jaciments ibèrics i/o republicans i un altre de republicà i altimperial en una zona total prospectada d'1 km² aproximat. Això significa que en aquest sector no es repeteix l'esquema de poblament del peudemont que havíem observat a la Bisbal, amb una densitat molt més alta. Allí es trobava un establiment del tipus ibèric i/o republicà cada 100 m, mentre que aquí, en una amplada de l'àrea de mostreig de 1400 m, sols hem trobat tres jaciments.

2- *Transect de Bellvei i Santa Oliva* (fig. 5).

La zona se situa en plena plana penedesenca, en una àrea que resultava molt buida de jaciments en els mapes generats per la primera fase de

prospeccions del projecte. Així doncs, es tractava d'escatir si aquest buit era degut a la manca d'investigació arqueològica o bé responia a una absència real d'ocupació en l'antiguitat. També varem tenir la primera intenció d'investigar l'espai tocant a la carretera nacional 340, que discorre de forma molt rectilínia i havia estat considerada com una perduració de la Via Augusta per P. Giró. La via en aquest sector és, a més, un dels límits de la xarxa centuriada del Baix Penedès. Ara bé, ha resultat impossible de prospectar, perquè tots els terrenys contigus estan construïts o pertanyen a indústries o establiments comercials, de forma que ens hem hagut de concentrar en els terrenys immediats als esmentats i als que voregen el Camí de les Calçades. Aquest és un altre camí de gran antiguitat, considerat la Via Augusta per F. Pallí, i que també resulta d'interès investigar. La zona de prospecció s'insereix en una àrea on s'han detectat, a partir de l'estudi arqueomorfològic, restes de la possible centuriació, fossilitzades en camins rurals. Un dels objectius ha estat, per tant, contrastar la incidència d'aquests eixos en l'emplaçament del poblament d'època romana. D'aquesta manera, l'àrea de mostreig s'ha estès pel terme de Bellvei i el de Santa Oliva.

En aquesta zona han estat divuit, els conjunts de materials (CM) que han donat ceràmiques superficials antigues. Vuit d'ells estan situats tocant al Camí de les Calçades i els set restants estan distribuïts per la resta de l'àrea prospectada. En tots hi ha representat el període republicà, excepte en dos, un amb ceràmica ibèrica indeterminada, que també podria ser republicana, i l'altre amb molt poca ceràmica i amb un fragment de TSS. Els que classifiquem com a ibèrics i/o republicans són quinze (sis d'ells amb perduració en el segle I i un d'aquests també en el II), dos són republicans (un d'ells amb perduració a l'alt imperi), i sols un dona només ceràmica imperial (tot i que en molt poca quantitat).

- Els Masets. S'emplaça al costat de la línia del ferrocarril, a uns 350 m del km 30 de la carretera N-340, en una zona plana, tot i que lleugerament ondulada, a uns 70 m s. n. m. Està format per CM 1, 2 i 3. S'hi documenta àmfora itàlica (Dressel 1B), ceràmica itàlica (1 fragment), ceràmica oxidada ibèrica, àmfora indeterminada, ceràmica

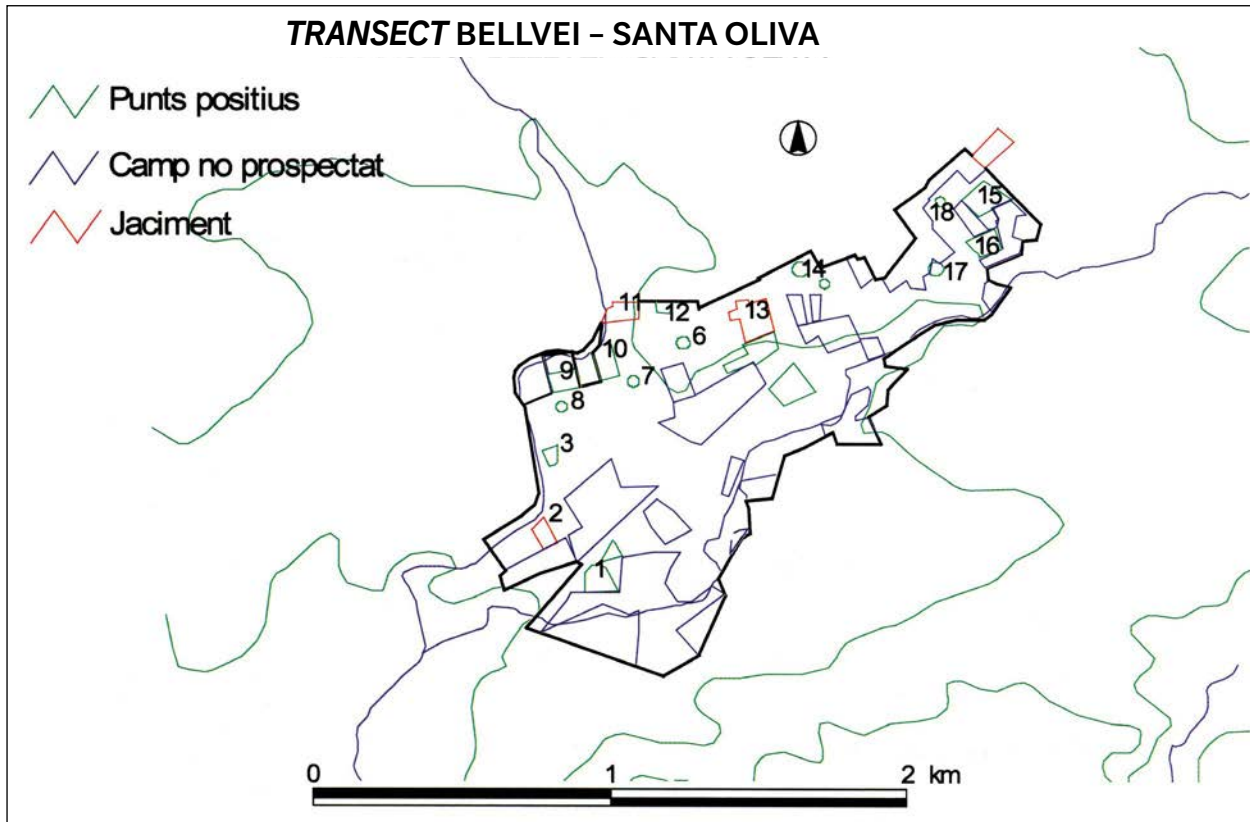

FIGURA 5. Transect de Bellvei i Santa Oliva.

grisa indeterminada, ceràmica comuna oxidada i ceràmica de cuina (1 vora ametllada). Es tracta d'un possible establiment d'època republicana, de petites dimensions, que no sembla tenir continuïtat en època imperial.

- El Mas Perdut. La zona central del jaciment (CM 11) s'emplaça en uns camps de vinya al sud del Mas Perdut, a uns 150 m al nord del camí de les Calçades, al marge esquerre de la riera de Banyeres, on les troballes s'estenen per una àrea de 20 × 50 m. Es troba a uns 70 m s. n. m. Vinculem aquest jaciment a un total de cinc conjunts de materials amb troballes superficials molt disperses, situats entorn del camí de les Calçades (CM 6, 7, 8, 9 i 10), i un sisè punt a uns 75 m a l'est de la zona central del Mas Perdut, també amb troballes molt disperses (12). Aquests conjunts formen petites concentracions de materials d'època republicana i possiblement ibèrica,

entorn de l'antic camí de les Calçades, que han estat valuades com a possibles àrees d'emmagatzematge, vinculades al jaciment del Mas Perdut. És inèdit. Els materials documentats en la zona central són àmfora itàlica, ibèrica, tarraconense i àmfora d'imitació púnico-ebusitana, així com *tegulae*. En els punts més perifèrics es va trobar àmfora oxidada ibèrica i un fragment de TS sudgal·lica. El jaciment s'ha interpretat com un possible establiment rural d'època republicana, situat a la vora del camí de les Calçades, via que podria ser de tradició antiga.

- Les Calçades. La zona central del jaciment (CM 13) s'emplaça en un paratge lleugerament elevat, bé que planer, a uns 80 m s. n. m., al costat del camí de les Calçades. S'estén aproximadament per 1 ha. A més, vinculem a aquest jaciment tres conjunts de materials caracteritzats per troballes de superfície molt disperses (d'uns 500 m²)

situades en un radi d'uns 200 m del centre del jaciment (CM 4, 5, 14). És inèdit. Els materials arqueològics documentats consisteixen en TS africana A (Lamboglia 33 i 10), ceràmica de cuina africana, TS hispànica i TS sudgàl·lica, ceràmica comuna romana, ceràmica de parets fines, ceràmica oxidada ibèrica, àmfora itàlica (Dressel 1B), àmfora ibèrica, tarraconense (Dressel 2-4) i africana, *tegulae*, *dolium*, *opus signinum* i material constructiu. En els tres conjunts de materials perifèrics vinculats al jaciment, s'ha documentat àmfora i ceràmica ibèrica (amb una vora de *kalathos*), àmfora itàlica, àmfora tarraconense (Dressel 2-4), ceràmica de cuina i fragments de contenidors. Es tracta possiblement d'un establiment rural romà, amb cronologia fundacional a l'època republicana (segle I aC) i continuïtat d'ocupació fins almenys el segle II dC. Els conjunts de materials més petits podrien indicar zones rústiques de l'establiment destinades a emmagatzematge.

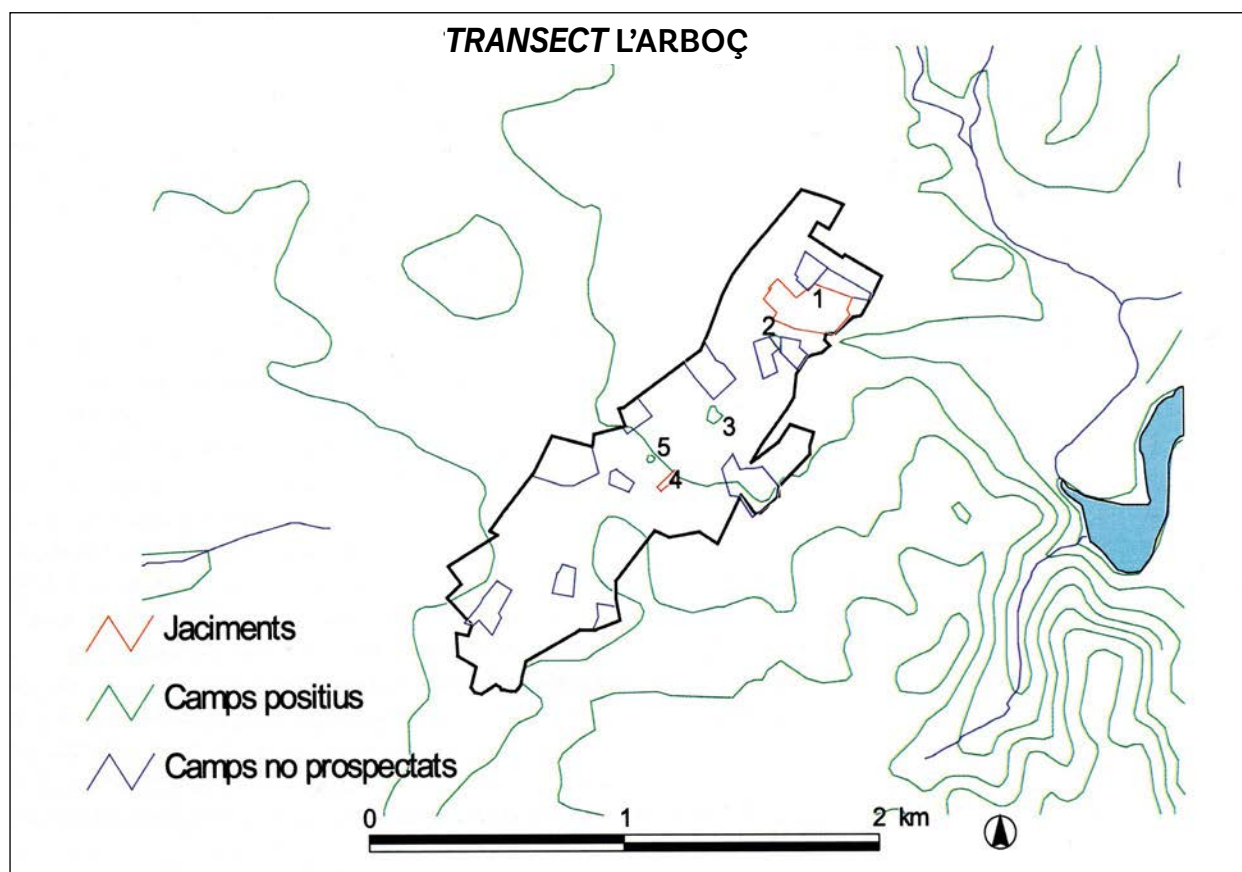
- Camí de Bellvei. S'emplaça en una zona plana, amb lleuger pendent cap al sud-oest, a uns 90 m s. n. m., entre la línia del ferrocarril i la carretera de Bellvei a Santa Oliva. És inèdit. A aquest jaciment es vinculen quatre conjunts de materials, molt més dispersos i amb troballes molt puntuals, distribuïts al llarg d'uns 300 m en direcció sud-oest (CM 15, 16, 17 i 18). Els materials del conjunt de troballes principal està format per TS hispànica, ceràmica comuna romana, oxidada ibèrica (pintada) i materials constructius. La resta de conjunts de materials presenta ceràmica oxidada ibèrica, àmfora itàlica i àmfora ibèrica. Es tracta, possiblement, d'un petit establiment rural romà ocupat entre els segles I aC i I dC. Els diferents conjunts de materials podrien indicar zones fructuàries diverses d'un mateix establiment.

En resum, en aquesta zona, que quedava ben buida sobre el mapa, es comprova que també hi ha jaciments arqueològics, i que no eren coneguts a causa de la manca d'investigació local. Cal tenir present que els camps amb ceràmica superficial

no poden ser classificats automàticament com a jaciments —tan sols els que les proporcionen amb més abundància mereixerien ser-ho. Tot i això, es detecta una ocupació intensa de la plana, especialment en l'etapa republicana. És possible, però, que molts dels indrets assenyalats responguin a punts d'emmagatzematge en sitges o alguna activitat similar, en relació amb el camí de les Calçades. D'altra banda, es confirma que en l'etapa de l'alt imperi es va produir una concentració del poblament molt forta, en poques vil·les romanes, a partir d'un nombre elevat de petits establiments rurals dispersos.

3- ***Transect al terme de l'Arboç*** (fig. 6). La zona de prospecció sistemàtica es va triar al llarg del Camí Moliner, que va des de l'ermita romànica de Sant Esteve de Castellet fins al poble de la Gornal, també un camí molt antic de la comarca. La raó també era que la zona apareixia ben buida de jaciments en els mapes que havíem elaborat i calia comprovar, doncs, si era degut a la manca d'investigació de l'àrea o bé a una desocupació de la regió a l'antiguitat. A l'ermita esmentada, s'hi va trobar un mil·liari que confirma que per aquell camí passava la Via Augusta. També en aquest punt, hi ha un pont que sembla de factura romana, sobre la riera d'Estalella. Aquest tram de via enllaçaria, més enllà de la Gornal, amb el tram de la carretera nacional, que segueix ben rectilini entre Bellvei i el Vendrell (objecte d'estudi de la zona de prospecció núm. 2). El factor de la presència de la via oferia més interès per al nostre estudi. Ara bé, la densitat de troballes en aquest sector ha estat menor que en la resta, en part a causa de les dificultats de prospectar zones molt planes i intensament conreades, en què els jaciments són fàcilment emmascarats per la pols i la sedimentació.

- Molí de la Coloma. Situat a pocs metres al nord de la carretera de l'Arboç a Castellet (TP-2115), en una petita elevació que destaca de la plana, orientada a migdia, a uns 130 m s. n. m. i a uns 100 m d'un dels possibles ramals de la Via Augusta. És inèdit. Està fragmentat en tres camps contigus, amb dispersió de materials sobre aproximadament 1 ha, amb la concentració màxima en la zona més alta. Un segon conjunt de materials es documenta a la plana, en una superfície d'uns 400 m². En conjunt,

FIGURA 6. *Transect al terme de l'Arboç.*

s'ha documentat una gran abundància de material: ceràmica campaniana, gran quantitat d'àmfora ibèrica, àmfora itàlica, ceràmica oxidada ibèrica, *dolium*, àmfora tarraconense Dressel 2-4, ceràmica ibèrica pintada (també *kalathos*). Es tracta d'un possible establiment rural d'època republicana, de dimensions importants, que podria presentar ocupació d'època ibèrica i que no sembla anar més enllà del canvi d'era.

- La Plana. S'emplaça a uns 50 m del camí Moliner, antic camí real, que en aquest tram correspon probablement al ramal de la Via Augusta, en una zona planera, prop de la cruïlla coneguda com a Quatre Camins, a uns 125 m s. n. m. És inèdit. Està format per un conjunt de materials principal, que s'estén en una superfície d'uns 200 m², i un segon conjunt més al nord,

tocant al camí Moliner, molt més dispers i petit, d'uns 36 m². En conjunt, es documenta àmfora ibèrica, àmfora itàlica, ceràmica oxidada ibèrica, àmfora romana tarraconense (Dressel 1B), àmfora romana indeterminada i *dolium*. Es tracta d'un possible establiment rural d'època republicana, de petites dimensions, que no sembla continuar freqüentat més enllà del canvi d'era.

En resum, es tracta, doncs, a excepció del jaciment del Molí de la Coloma, d'una presència molt minsa d'establiments, i de molt poca entitat, fet que indica un model de poblament diferent del que s'ha observat a la plana de Bellvei/l'Arboç. La seva relació amb la via, però, s'insinua prou clarament. En aquesta zona, sembla que, en època republicana, la població es va concentrar en l'establiment del Molí de la Coloma i que la resta de testimonis antics siguin

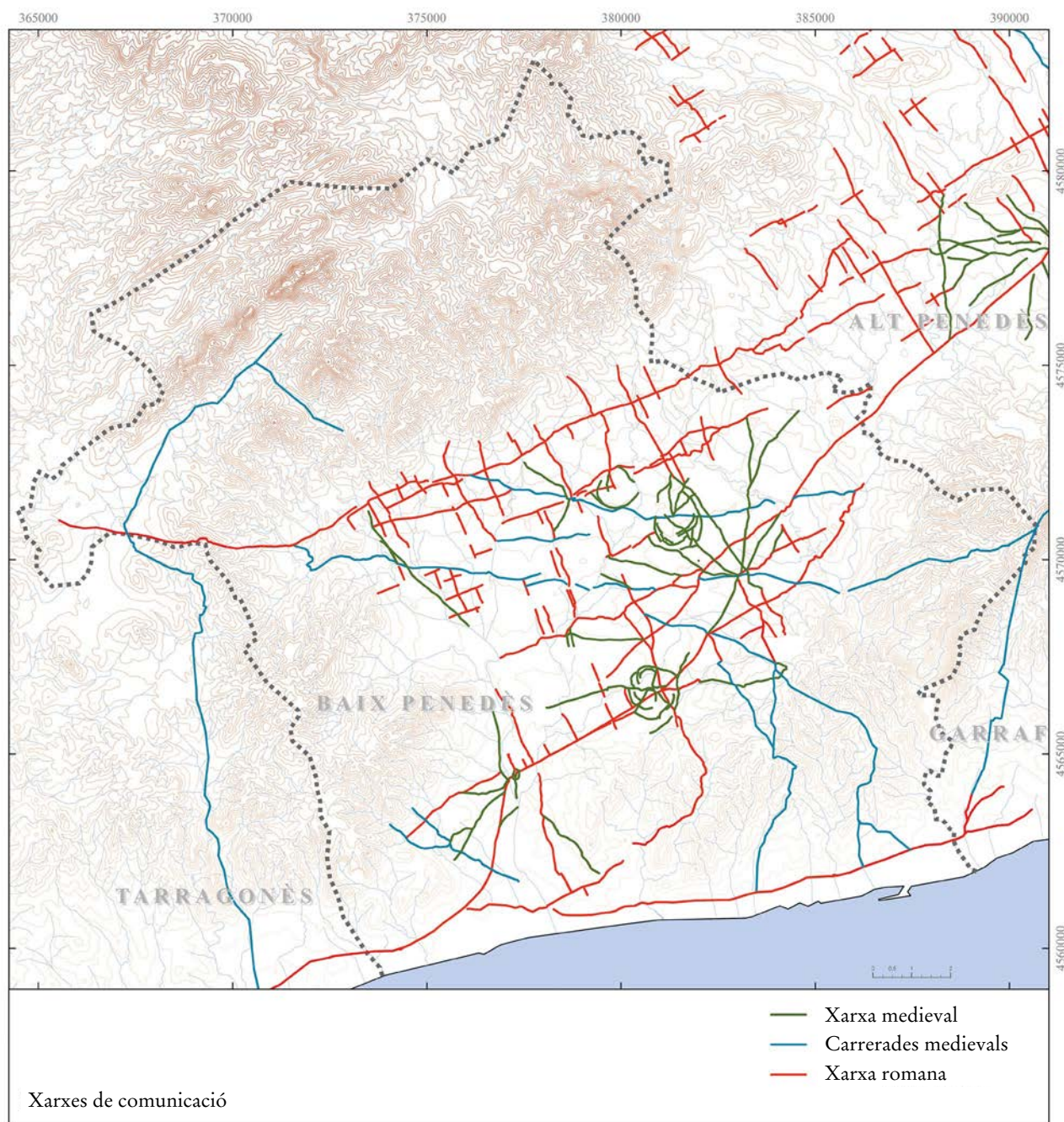

FIGURA 7. Mapa de les traces de vies romanes i centuriació estudiades per J. M. Palet (2003).

de caire diferent a l'hàbitat, potser sitges en relació amb la via. Una altra possibilitat és que la zona no fos explotada agrícolament en època antiga, excepte pels voltants del jaciment esmentat. Pel que fa a l'etapa imperial, ignorem el seu desenvolupament, car no n'hem trobat cap vestigi.

ARQUEOMORFOLOGIA DE LES XARXES VIÀRIES I ELS PARCEL·LARS

Com hem vist més amunt, el Baix Penedès és una regió de primera importància per les comunicacions. És un nus fonamental de confluència de vies importants. Sembla que en el període republicà es devien mantenir els mateixos eixos principals que ja devien funcionar en el període ibèric ple i que van seguir en època imperial (fig. 7). Tant en un període com en l'altre, aquests camins queden ben palesos per la concentració d'establiments al seu costat. Es tracta fonamentalment dels que segueixen:

- la via de comunicació principal, que ve de l'Alt Penedès i passa per la plana baixpenedesenca per arribar a la costa per la riera de la Bisbal: és l'antic Camí d'Heracles, que esdevindrà la Via Augusta, segurament el Camí de les Calçades a l'Alt Penedès;
- la via del litoral, que circula pel Garraf i s'uneix a la Via Augusta al sud del Vendrell;
- el corredor natural de comunicació cap a la conca del Gaià, que és un brançal que se separa de la Via Augusta per dirigir-se pel

peudemont del Montmell i per l'actual Camí de Santa Cristina fins a la vall del Gaià, i segueix pel Pla de Santa Maria en direcció a Lleida;

- el corredor de comunicació cap a la costa a través de la vall del Foix, que devia formar una cruïlla de camins important amb l'anterior, marcada per una concentració notable d'establiments;
- la riera de la Bisbal, que havia de ser una artèria de comunicació eficient de l'interior fins al mar, de nord a sud. Altrament, no s'explicaria la ubicació de la terrisseria de Tomoví terra endins, a Albinyana, per bé que al costat de la riera, que devia funcionar com el camí natural fins al mar. La important producció d'àmfores estava destinada a ser comercialitzada per via marítima.

A partir de l'època d'August, amb la implantació del cadastre centuriat i la construcció de la Via Augusta, aquelles artèries principals que havien comunicat el país no van pas desaparèixer, sinó que es van potenciar encara més. Un testimoni fonamental de la Via Augusta són els mil·liaris i les *mansiones* (es poden consultar al mapa en línia i a la fitxa corresponent) (fig. 8):

IRAT 72: Mil·liari de les Masuques, estava aprofitat al cementiri de l'Ermita de Sant Esteve de Castellet com a sarcòfag cristià. El mil·liari es data en època de Julià l'Apòstata, 360-363.

IRAT 73: Mil·liari de Subirats, trobat a l'església del Castell, datat en 250-251, amb referència a l'emperador Deci i el seu fill, Herenni Etrusc.

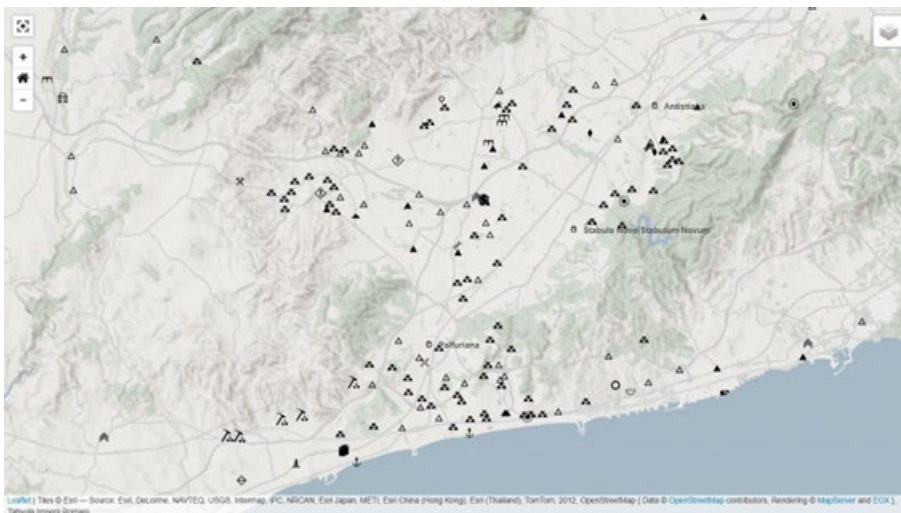

FIGURA 8. Mapa generat per l'aplicació TIR-FOR dels jaciments del Baix Penedès i comarques veïnes.

FIGURA 9. Mil·liari de la França (el Vendrell), avui es troba en una plaça del poble de la Bisbal del Penedès. (Foto de Marta Prevosti.)

FIGURA 10. Mil·liari trobat al Francàs, entre la carretera N-340 i la via fèrria, on feia de límit entre els termes de Roda de Berà i el Vendrell. Avui es troba dins de la població del Vendrell. (Foto de F. Bedmar. Fons fotogràfic del Museu Arqueològic del Vendrell.)

IRAT 78: Dos mil·liaris de les Gunyoles (Avinyonet del Penedès), un d'ells fragmentat i l'altre anepígraf.

IRAT 79: Mil·liari del Camí de la França (el Vendrell), que no conserva restes d'inscripció, i que està molt deteriorat (fig. 9).

IRAT 80: Mil·liari del Francàs (el Vendrell). Originàriament devia ser cilíndric, per bé que en època cristiana es va convertir en rectangular i s'hi van gravar dotze creus (fig. 10).

IRAT 83: Mil·liari de la Feixa del Cintet (Castellet i la Gornal). Es tracta d'una pedra cilíndrica

buidada, amb diverses marques epigràfiques a la cara externa, que podria haver estat un mil·liari, o bé algun tipus de límit rural.

IRAT 127: Mil·liari de Sant Pere Molanta (Olèrdola), consistent en una columna circular amb base rectangular, buidada per ser utilitzada com a sarcòfag, amb la tapa feta del mateix bloc, possiblement d'època de Claudi, Neró o Nerva.

Els *itineraria* romans situen en el Penedès les *mansiones* d'*Antistiana*, *Stabulum Novum* i *Pal·furiana*, que descrivim més avall, al capítol sobre «Epigrafia, religió i societat».

L'arqueomorfologia és una disciplina que estudia les xarxes viàries i els parcel·laris. Les vies són alineacions dins del paisatge que persisteixen en el temps i que en determinen la morfologia històrica. És per això que l'interès de la recerca se centra en el conjunt de la xarxa viària i dels parcel·laris, en les seves imbricacions i en l'evolució dels desplaçaments i anul·lacions dels itineraris, que permet proposar seqüències de cronologia relativa. Els estudis es basen en la fotografia aèria i els mapes topogràfics, seguits d'una important labor de camp, de prospecció superficial i d'excavació de camins o límits de camps. L'objectiu fonamental és identificar les principals formes que estructuren el territori i establir una seqüència cronològica relativa entre elles. La modulació és fonamental en la identificació dels parcel·laris i en la seva datació, així com també l'articulació dels jaciments amb la xarxa. Un altre aspecte a estudiar és la documentació que pugui fer-hi referència, que pot aportar dades fonamentals, tant d'estructures preexistents com de noves, que en aquest darrer cas poden indicar cronologies absolutes.

Josep M. Palet ha estat l'autor de l'estudi de l'arqueomorfologia de la Cossetània oriental, treball que va publicar al simposi del Vendrell (Palet, 2003) i on explica detalladament el procediment de la investigació. La seva aportació fonamental va ser la identificació d'un parcel·lari ortogonal de mòdul mètric romà en la plana entre Vilafranca del Penedès i el Vendrell (fig. 7). Va distingir-lo d'una sèrie de sistemes viaris i parcel·laris seqüencialment posteriors, corresponents al període altmedieval, que s'imbriquen amb la xarxa ortogonal, tot deformant-la i, en part, anul·lant-la. Es tracta de les concentracions radiocirculars entorn de Bellvei i Banyeres, i en estrella, que assenyalen els nuclis de l'Arboç, Llorenç del Penedès i Vilafranca del Penedès i, menys visible, el Vendrell. El centre de la xarxa és sempre una església o un castell i el seu origen és, doncs, medieval.

Palet va identificar dos sectors que presenten traces assimilables a una centuriació romana: un al Baix Penedès, especialment pels termes municipals de la Bisbal, Llorenç del Penedès, Sant Jaume dels Domenys, l'Arboç, Santa Oliva, Banyeres, el Vendrell i Bellvei, i un altre a l'Alt Penedès, entre Vilafranca del Penedès, Guardiola, Pacs i la Granada. A tots dos sectors, identifica

un mòdul de 20×15 *actus*, i proposa un abast d'unes 150 centúries per sector. Calcula una orientació dels *kardines* de 28° centesimals W respecte al nord geogràfic al Baix Penedès, i de 33° centesimals W respecte al nord geogràfic a l'Alt Penedès, amb una variació de 5° entre elles, segurament deguda a l'adaptació al relleu natural. La morfologia d'aquestes centúries indica una cronologia d'època d'August.

També va estudiar la Via Augusta, que coincideix en alguns trams amb eixos de la centuriació. Coincideix en alguns trams amb la N-340, entre Vilafranca del Penedès i la Ràpita, des d'on la via es divideix en dues branques, la més meridional de les quals li sembla la Via Augusta, per la seva relació amb mil·liaris, així com per l'articulació de la via amb la centuriació pel sistema de la *variatio*. Pel nord, la centuriació coincideix també amb un camí de llarga tradició, potser preromà, que ha perviscut com a Camí de Montblanc a Vilafranca del Penedès, que passa pel coll de Santa Cristina i que podria ser una via que es dirigia a *Ilerda* sense passar per *Tarraco*. Finalment, la via que seguia la

FIGURA 11. Camí de la França o Camí Real.
(Foto de Gemma Sabaté. Fons fotogràfic del Museu Arqueològic del Vendrell.)

línia de la costa conflueix amb la Via Augusta a la zona del Francàs, al Vendrell, on també s'ha trobat un mil·liari. Des de la població del Vendrell, el tram que segueix en direcció a la costa sobreviu amb el nom de Camí de la França.

L'estudi de les vies sobre mapes antics i documents va anar seguit de prospeccions intenses sobre el terreny. La inspecció del Camí de la França (fig. 11), que apareix a la cartografia amb el nom de Camí Real, va ser objecte també d'unes cales de diagnòstic (Asensio i Morer, 2003), que dissortadament no van donar estrats romans; es tracta d'un camí fondo. També es va seguir el Camí Moliner, entre la Gornal i la riera de Marmellar, on s'ha constatat una relació baixa amb els jaciments romans republicans. L'antic Camí Real que anava de Vilanova a Roda per la marina penedesenca, i corre paral·lel a la costa, segurament fossilitza la via romana. Entre Calafell i el Francàs, es coneix com a Camí de la Torre-Margüell, i és un camí fondo enfonsat en nivells quaternaris naturals, que no permet cap datació arqueològica per sondatges. Entre el Vendrell i l'Arboç, es va seguir el Camí de les Calçades o Camí Taberner, on es va establir una intensa relació dels jaciments romans amb el camí, amb una altíssima concentració de restes romanes. Els jaciments dels Masets, Mas Perdut, les Calçades i Camí de Bellvei daten de finals del segle II o inicis de l'I aC, fet que indica també una cronologia republicana per a la via. Les nombroses troballes menors ens van semblar essencialment punts relacionats amb l'emmagatzematge i el

transport, en relació amb la via i probablement vinculats als quatre nuclis majors.

La prospecció dels *limes* de la centuriació va donar essencialment camins fondos i fosses excavades al substrat, a voltes amb restes de roderes. Palet proposa el Camí de Santa Oliva a l'Arboç, anomenat Camí dels Colls, com a *decumanus maximus*, perpendicular a l'eix Bellvei-Llorenç del Penedès, que proposa com a *kardo maximus* de la centuriació. Alguns trams es van trobar encara ben conservats, com el de 500 m del municipi de Banyeres, actualment abandonat, excavat a la roca natural, amb restes de roderes, amb marges de pedra seca on s'observen fases constructives successives, i que ha donat, en alguns punts, materials romans i el jaciment del Mas Jover, dels segles I aC i I dC (fig. 12). També s'han seguit i documentat els *limes* CK3 i CK4, als camins de l'Arboç a Lletger, Cornudella i el Gatell i l'VK4, al Camí Real d'Ortigós. El Camí Antic de Vilafranca a Montblanc s'interpreta com el límit interior de la centuriació, el DD9. Es conserven diversos trams de camí fondo. Les prospeccions d'aquesta zona de peudemont van donar una densitat important de petits assentaments d'època ibèrica i republicana, dels quals es va excavar el del Cirerol (Asensio i Morer, 2003).

L'estudi de la relació dels jaciments rurals altimperial amb la xarxa centuriada i de camins indica una important alineació en funció dels eixos de la centuriació. Això en confirma la relació molt probable amb una implantació augustal.

Més enllà de les vies principals, Palet també va treballar una sèrie de camins careners, de caire secundari, que podrien haver fet la funció de carrerades per al bestiar. Aquestes estan documentades en els segles XI i XII i podrien derivar d'èpoques anteriors, especialment del baix imperi, com fa pensar la importància econòmica que va prendre la ramaderia en aquest període.

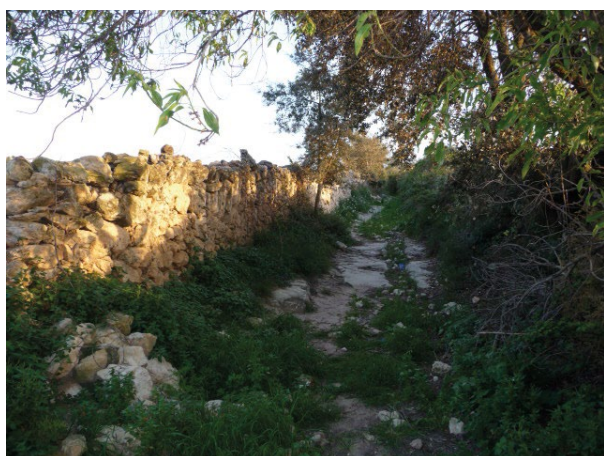

FIGURA 12. Camí de Mas Jover a la Serra.
(Foto de Marta Prevosti.)

ESTUDIS PALINOLÒGICS

Aquests estudis es basen en la possibilitat d'anàlisi que ofereixen les restes dels pol·lens i espores que han quedat atrapats, en les èpoques de pol·linització, en dipòsits en condicions de conservació adequada (bàsicament en condicions anaeròbiques). Es tracta de zones que

solen oferir mostres força fiables de la cobertura vegetal. Els estudis d'aquestes sedimentacions permeten la reconstrucció del paleoambient vegetal que els va produir, mitjançant una tècnica força emprada i desenvolupada i que aquí no creiem necessari de tornar a descriure.

La tasca de selecció dels dipòsits aptes per donar mostres representatives de l'evolució del paleoambient vegetal representa la primera fase obligada de la investigació. En el cas del projecte del Baix Penedès, la cerca de dipòsits adequats a l'estudi va ser quelcom difícil. Com expliquen Burjachs i Schulte (2003), en les tasques de cerca, per tal d'allunyar-se del dipòsit de Cubelles, ja estudiat, es va haver d'anar a parar al dipòsit de Creixell, situat al límit entre les comarques del Tarragonès i el Baix Penedès, per bé que ja dins de la primera. Amb tot, aquests investigadors van considerar que la seva representativitat seguia sent idònia.

INCLUSIÓ EN L'APLICACIÓ DIGITAL TIR-FOR

Quan es va realitzar l'estudi del Baix Penedès, es va plantejar també dins del projecte de la UAI, *Forma Orbis Romani*. Així doncs, s'ha realitzat també el full corresponent d'aquest projecte. Finalment, hem inclòs les dades d'aquest estudi en l'aplicació digital TIR-FOR.

Des del 2014, s'ha treballat en la creació i manteniment d'una plataforma digital del mapa de l'Imperi romà, consistent en la digitalització dels projectes centenaris de la UAI *Tabula Imperii Romani* i *Forma Orbis Romani* (Guitart *et al.*, 2018; Prevosti *et al.*, 2021). La plataforma digital ha estat concebuda de forma que sigui susceptible de produir mapes temàtics, tipològics i cronològics, amb accés a la informació bàsica de tots els topònims antics i actuals dels jaciments

arqueològics, i amb la possibilitat de connectar-se amb els recursos comunicatius disponibles per a cadascun. El mapa conté també les riqueses naturals explotades a l'antiguitat, la informació geogràfica que es desprèn de les fonts antigues i de l'arqueologia i les vies de comunicació.

Aquesta nova concepció integral del projecte obre sens dubte la possibilitat d'explotar-lo com una eina de gran abast de difusió cultural, didàctica i d'entreteniment, fins i tot de promoció turística. Però sense oblidar la seva finalitat primordial com un instrument per a la recerca científica.

Les fitxes dels jaciments es reuneixen en una base de dades relacional SGDB construïda amb PostgreSQL, que permet aplicar eines de tractament espacial a les dades arqueològiques. Les fitxes dels jaciments de què tractem en aquest volum es poden consultar en l'aplicació TIR-FOR (<<https://tir-for.iec.cat/>>), amb l'avantatge sobre el paper que sempre es trobaran actualitzades. Es tracta d'una aplicació d'accés lliure, dotada d'un portal web amb un visor de mapes i un sistema de consultes potent, que permet obtenir mapes cronològics i tipològics, on es reflecteixen els continguts dels camps de les fitxes dels jaciments. És el resultat d'un treball de sistematització i globalització de la informació arqueològica, encaminada a produir el mapa de tot l'Imperi romà sota els mateixos criteris. Això ha suposat la implementació d'una metodologia nova, unificadora. La base de dades ha d'incloure les aportacions de tots els països que formaven l'Imperi romà. Per tant, és un sistema integrat per emmagatzemar les dades de cada equip de cada país. Així doncs, és el resultat d'un important treball de sistèmica referent a tots els conceptes tractats. La unificació de criteris permet comparar dades i produir mapes cronotipològics de parts o de tot l'Imperi.

Dinàmica del poblament

El punt de partida d'aquesta recerca se situa en la microanàlisi del paisatge del Baix Penedès en època romana. Cal remarcar que, encara que el treball s'ha portat a terme des de la perspectiva de l'estudi de l'època romana, des d'un bon començament s'ha fet amb la consciència que convenia apropar-s'hi des de l'enfocament dels estudis de paisatge, com a condició indispensable per poder valorar els canvis que eventualment produiria la nova situació iniciada amb la Guerra Púnica i el seu desenllaç. Tot plegat aboca a valorar el coneixement del període precedent —ibèric— com una informació indispensable pel seu caràcter filogenètic, per

entendre l'evolució a què va portar la romanització. Per tal com posem l'èmfasi en el paisatge, ens interessa l'evolució del poblament, del seu entorn natural i de l'estructuració del territori a llarg termini.

Les dades recollides han documentat 147 jaciments o possibles jaciments arqueològics, que formen part de l'aplicació TIR-FOR i sobre els quals basarem la reflexió que segueix (fig. 8). Cada un dels jaciments que citarem al text té la seva fitxa a l'aplicació, amb descripció detallada, classificació crono-tipològica, bibliografia i il·lustració. Trobareu el mapa i la fitxa de cada jaciment a: <<https://tir-for.iec.cat/>>.

La dinàmica del poblament en el període ibèric ple

LES EVIDÈNCIES ARQUEOLÒGIQUES (FIG. 13)

Un cop recollides les dades en el SIG, se'n desprèn un panorama per al període de l'ibèric ple, segles IV-III aC, que ajuda a entendre el funcionament estructural de la plana del Baix Penedès, sobre la base de la distribució topogràfica, espacial i funcional dels assentaments. Cal dir, però, d'entrada que, tal com veurem més endavant, la nostra informació recull un moment de la recerca arqueològica que, malgrat hagi fet progressos considerables, és en molts aspectes tan sols embrionària, especialment pel que fa al coneixement dels jaciments per arribar a la seva classificació tipològica i cronològica amb un cert detall.

Tenim evidenciats, en el territori estudiat, 43 jaciments que han proporcionat amb més o menys abundància materials arqueològics datables clarament en el període ibèric ple. De tots ells, tan sols 4 han estat excavats de manera gairebé exhaustiva i, per tant, aquests són els únics que permeten un coneixement força complet de les seves característiques i de la seva cronologia: les Toixoneres / Alorda Parc (Calafell), les Guàrdies (el Vendrell), el Fondo del Roig (Cunit) i el Mas d'en Gual.

Altres 4 jaciments han estat també excavats, encara que només parcialment, per bé que s'hi han pogut documentar restes constructives de l'època i ha estat possible datar-los amb bastanta precisió: Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès), Can Canyís (Banyeres del Penedès), les Albardes (el Vendrell) i el Cirerol (la Bisbal del Penedès). Aquests jaciments, juntament amb els tres anteriors, constitueixen mostres de gran

vàlua per al conjunt, per la informació força fidel que ofereixen (per al detall de tots els jaciments, vegeu la fitxa corresponent a l'aplicació TIRFOR).

També han estat objecte d'alguna activitat d'excavació, més o menys extensa o puntual, d'altres 10 jaciments, en els quals s'ha pogut constatar tan sols la presència de sitges o bé simplement de ceràmiques d'aquest període, i malgrat l'excavació, no s'hi ha localitzat cap resta constructiva contemporània a aquests materials. La interpretació d'aquests jaciments no és fàcil, ni a tots els escau la mateixa, per això cal un petit comentari per a cadascun:

- **L'Argilera** (Calafell): (fig. 14 i 15) fou excavat entre 1979 i 1982. Hom hi descobrí dues sitges que es daten en el segon quart del segle IV aC, mentre que les restes d'habitatge exhumes es daten entre el darrer quart del segle II i els primers anys del segle I aC. Els seus excavadors dedueixen que el nucli indígena va existir a partir de la primera meitat del segle IV, va persistir en el segle III, malgrat que en tenim poques evidències, i coneix un moment de comerç intens en el darrer quart del segle II aC.
- **Mas d'en Busquets** (la Bisbal del Penedès): és un jaciment que ha estat àmpliament prospectat i la ceràmica recollida en superfície documenta inequívocament l'època de l'ibèric ple (ceràmica àtica i ceràmica de vernís negre del taller de Roses). A l'excavació d'urgència portada a terme per CODEX el 1991, només es van detectar alguns nivells arqueològics aïllats

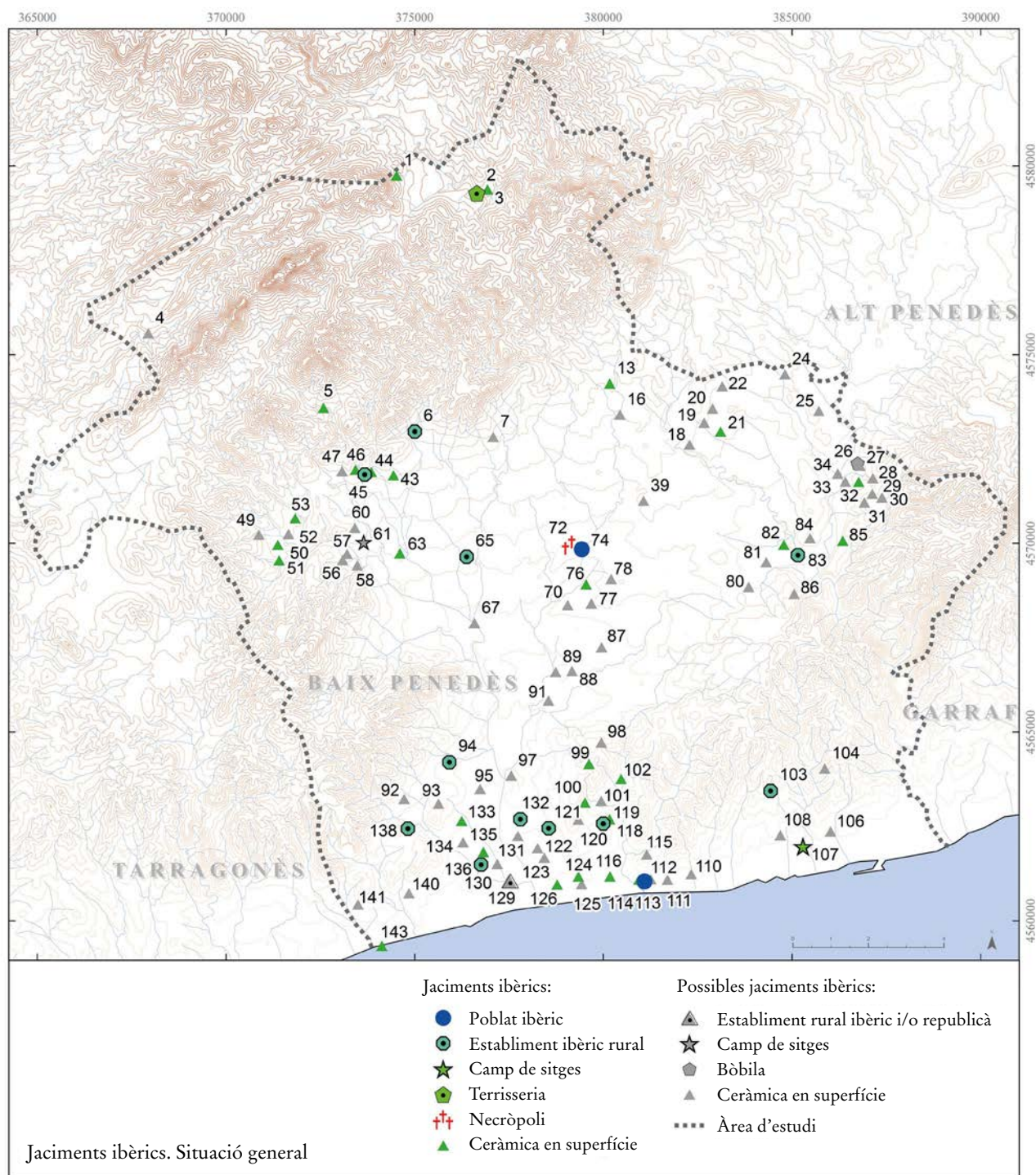

FIGURA 13. Mapa dels establiments ibèrics, dins de l'àrea d'estudi del projecte.

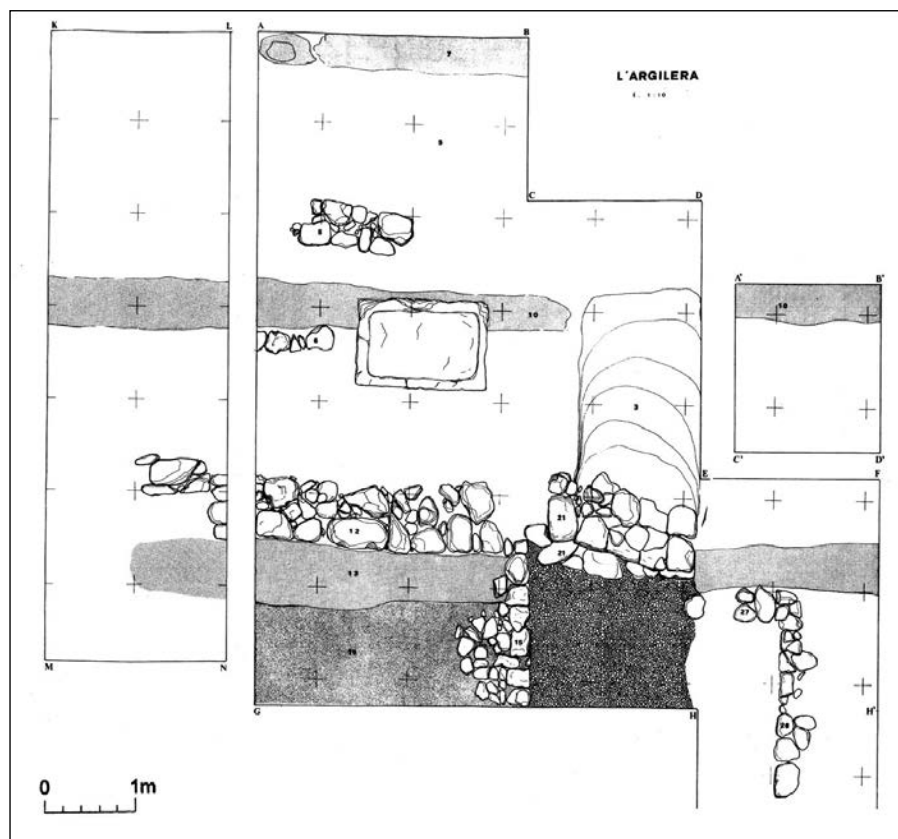

FIGURA 14. Planta de l'Argilera on s'aprecien les diverses estructures, la pica de pedra i les dues sitges descobertes a l'Argilera. (Font: Sanmartí, Santacana, Serra 1984a, 17.)

FIGURA 15. Situació dels diversos jaciments localitzats a la Vall de la Cobertera. (Font: Revilla 2003, 379.)

i vestigis d'un fons de sitja del final del segle I aC o inici del I dC, però no restes constructives, per bé que l'excavació va exhaurir el jaciment. Aquesta absència unida a l'abundància de materials en superfície porta a interpretar que aquí hi havia hagut un establiment rural d'època ibèrica, possiblement ja en el segle IV aC, que va perdurar fins a l'època altimperial, probablement de materials peribles, destruït del tot o en part pels cultius o per rebaixos del terreny.

- **Mas de Bassa** o les Clotes (el Vendrell): havia estat prospectat per Sanmartí i Santacana, els quals hi descrivien una àmplia zona de troballes de ceràmica dispersa. La intervenció d'urgència amb motiu de la construcció de l'autopista Pau Casals va permetre localitzar restes d'alguns murs de segle II-I aC, a més d'una fossa reblerta amb material ibèric ple de segle III aC (àmfores ibèriques antigues, ceràmica del taller de Roses i absència de materials romans d'importació). La troballa de dos molins reforça el caire rural de l'establiment (Morer i Rigo, 2003b).
- **Camps 1 i 2 de l'Albornar** (Santa Oliva): l'excavació va descobrir dues sitges, que havien estat amortitzades al final del segle III o l'inici del II aC, i estructures d'un possible establiment rural abandonat en un moment avançat del segle I aC. La presència de l'ibèric ple només es detecta amb seguretat gràcies a unes poques ceràmiques aparegudes com a material residual en estrats formats en èpoques posteriors. Malgrat la feblesa de l'evidència arqueològica, sembla lògic hipotetitzar que es deu tractar d'un assentament rural de poca envergadura amb el seu origen a l'ibèric ple, encara que les restes constructives d'aquell moment no s'hagin conservat o no hagin estat localitzades.
- **Camí de Montpaó** (Calafell): és un jaciment d'interpretació semblant a l'anterior, on les excavacions han posat al descobert restes constructives del període republicà, per bé que alguns materials residuals (fragments de llavi de coll de cigne, un fragment de ceràmica àtica forma Lamb. 21 i una nansa de cistella) fan pensar que devia haver tingut una fase anterior, de l'ibèric ple, malmesa per les estructures posteriors.
- **Barranc del Prat / Sansuies** (el Montmell): és un altre jaciment on les excavacions van descobrir restes d'un hàbitat i sitges amortitzades durant la segona meitat del segle II o l'inici del segle I aC. Entre els materials residuals, això no obstant, han aparegut dos fragments de ceràmica àtica que confirmen que l'establiment s'ha de remuntar al període ibèric ple.
- **El Vilarenc** (Calafell): tot i que les restes constructives més antigues localitzades per les excavacions pertanyen al període republicà, materials residuals de l'ibèric ple, que inclouen alguns fragments de ceràmica àtica, taller de Roses, Cales i campaniana A, fan pensar que en aquell període ja hi podia haver vida al lloc. Estructures anteriors a l'edifici del segle I aC, datades en època republicana, són una pica a l'est del pati semblant a les de les Guàrdies, i tres cubetes rectangulars de combustió per elaborar ferro, també semblants a les de les Guàrdies (Revilla, 2006, 168-169), que fan reflexionar que en l'ibèric ple potser ja hi podia haver aquesta especialització.
- **Granja de l'Artur** (Calafell): hom va practicar una petita excavació que no va donar cap resta constructiva; malgrat això, els materials ceràmics indiquen també la presència clara de dos horitzons: un de l'ibèric ple i l'altre del segle II aC.
- **La Carronya** (Sant Jaume dels Domenys): l'excavació practicada en el marc d'aquest projecte, tot i que no va descobrir cap estructura, va detectar un nivell arqueològic datat en el segle III aC, amb ceràmiques de vernís negre del taller de Roses i àmfora púnico-ebusitana. L'ocupació devia continuar com a mínim al llarg del segle II aC, com demostren les abundantíssimes ceràmiques de recollida superficial (Asensio i Morer, 2003).
- **Corral de Castell Vell** (Cunit): s'hi han localitzat restes d'un possible camp de sitges, que ha donat materials datables entre

els segles IV i II aC, però l'excavació portada a terme el 1983 no va aconseguir detectar restes constructives que s'hi poguessin relacionar, ja que probablement havien estat destruïdes per l'erosió o per rebaixos antròpics del terreny.

Al costat d'aquests jaciments més treballats arqueològicament, tenim, en el territori estudiat, uns altres 25 jaciments documentats només mitjançant prospeccions de superfície, però amb informació suficient per poder afirmar-ne l'existència ja en l'època de l'ibèric ple: ja sigui perquè disposem de l'evidència arqueològica de la troballa de materials datables amb claredat en els segles IV o III aC, ja sigui perquè els vestigis analitzats, encara que no proporcionin una total certesa cronològica, semblen apuntar amb molta probabilitat a aquesta mateixa cronologia.

En el primer cas tenim un grup de 13 jaciments, dels quals sis són al municipi de la Bisbal del Penedès: Cal Cosmet, Mas de la Costa, Penyora del Freié, Vinya del Flessa, Vinya del Vallès i Cal Llac; tres al Vendrell: Turó de la Pallissa Cremada, Masia Bartomeu i Platja del Francès; dos a Calafell: els Carquinyolis i la Bòbila; i dos a Castellet i la Gornal: Cal Manou i Cal Romagosa. En aquests jaciments, com també en els anteriors, els materials que proporcionen l'evidència cronològica de l'ibèric ple corresponen a un nombre limitat de fòssils directors, donada l'ambigüitat cronològica de la major part de la ceràmica comuna ibèrica. Aquests fòssils directors són bàsicament: la ceràmica àtica, la ceràmica de vernís negre del taller de Roses o dels tallers occidentals, ceràmica comuna ibèrica amb vora de coll de cigne,³ àmfora púnica del cercle de l'estret, àmfora massaliota i àmfora púnico-ebusitana.

A la segona circumstància responen un grup de dotze jaciments: Mas Roig (Banyeres del Penedès), Mas Canyís (Bellvei), Prop de Cal Llac (la Bisbal del Penedès), el Romaní, Bonavista i Mas del Fons (el Vendrell), Can Boques, Cal Pontarrí i la Moja (el Montmell), la Feixa Rodona, la Timba de Santa Bàrbara i Sota la Timba de Santa Bàrbara (Castellet i la Gornal).

3. Cal tenir en compte que aquesta recerca es va dur a terme entre 1998 i 1999, moment en què les ceràmiques ibèriques de coll de cigne encara es consideraven un indicador d'època ibèrica plena, tot i que després es fes evident la seva perduració en l'ibèric recent.

Fins aquí, doncs, els 43 jaciments que, malgrat les seves mancances, donen un panorama d'evidències força significatiu per apropar-nos a l'estructura del poblament i a la distribució dels assentaments de l'ibèric ple, en la qual destaca clarament la importància numèrica de la seva dispersió pel territori.

Cal, però, distingir les diferents naturaleses dels jaciments recopilats. D'entre tots ells, les Masies de Sant Miquel és una ciutat ibèrica emmurallada d'un 5 ha i Alorda Parc és una ciutadella emmurallada d'un terç d'ha, mentre que Can Canyís és la necròpoli que correspon al primer nucli. D'altra banda, la Platja del Francès és un fondejador, no pas un establiment, on s'han recollit molts materials que atesten l'activitat mercantil per via marítima de l'època. Les Guàrdies i Mas d'en Gual són dos establiments singulars, dedicats a la metal·lúrgia del ferro, alhora que a l'agricultura, i amb un camp de sitges considerable. Potser caldria encara distingir el Corral de Castell Vell, que sembla ser un camp de sitges —per tant, amb funció de magatzem d'abast notable. Així doncs, aquest darrer jaciment, juntament amb els de les Guàrdies i Mas d'en Gual, podrien haver assumit la funció de recollir els excedents d'una zona àmplia, probablement sota el control d'elements de l'elit resident a Alorda Parc. La resta, 36 jaciments, són amb molta probabilitat, establiments de tipus camperol, de poblament dispers. D'aquests, solament es coneix bé el del Fondo del Roig de Cunit. Tan sols en dos altres, les Albardes i el Cirerol, s'han detectat parets, que proporcionen la certesa que hi havia una construcció de pedra. Els restants 33 es coneixen per sitges, estrats d'aquest període o per ceràmiques superficials, sense que s'hagin pogut associar a cap resta constructiva. Això dona la pauta de la senzillesa d'aquests establiments, que devien ser de materials tan febles que han desaparegut gairebé del tot, tret d'elements soterrats com són les sitges o fosses. Tot plegat obre la qüestió sobre si eren llocs d'hàbitat permanent, estacional o mers llocs de freqüentació.

ASSENTAMENTS DE CRONOLOGIA DUBTOSA

A més dels 43 jaciments que proporcionen evidències prou significatives per acreditar la seva pertinència al període ibèric ple, cal fer referència

a 61 altres jaciments o possibles jaciments de la nostra base de dades sobre els quals tenim poca informació disponible, que no ens permet datar-los amb seguretat a l'època de l'ibèric ple. Els coneixem gairebé tots només per prospeccions de superfície que han proporcionat ceràmiques comunes ibèriques, la cronologia de les quals queda avui indefinida, dins la forquilla cronològica que abraça l'ibèric ple i l'època romano-republicana (segles IV a I aC).

D'aquests 61 jaciments que presenten el camp de dubte en el període ibèric ple, 39 —dues terceres parts— han donat també altres materials que ens permeten de situar-los amb seguretat a l'època romano-republicana, però ens queda el dubte de si es tracta d'assentaments nous d'aquesta fase o bé representen la continuïtat d'assentaments preexistents, que van persistir i es van desenvolupar en el curs del segle II aC.

Per resoldre aquesta qüestió de la manera més exhaustiva possible, caldria practicar l'excavació arqueològica a cadascun dels punts detectats. Dins del marc del present projecte, basat en les prospeccions superficials, no ha estat pas possible d'assumir uns objectius tan amplis. Amb tot, s'ha pogut fer una aproximació estadística que creiem força significativa. Si més no, indica una tendència de les dades, a tenir en compte en el moment d'interpretar els resultats de la investigació. L'exercici ha consistit en la consideració, com a mostra estadística, de 23 jaciments que havien estat incorporats, des del primer moment, com els altres, a la nostra base de dades, a partir de la bibliografia i de la prospecció extensiva del territori, però per als quals hem pogut disposar posteriorment de lots significatius de materials conservats en diverses col·leccions procedents de prospeccions anteriors.⁴ El resultat ha estat que, si bé inicialment 15 dels 23 jaciments presentaven dubte pel que fa a la seva situació cronològica a l'ibèric ple, l'estudi aprofundit dels materials presents en aquestes col·leccions ha permès constatar que les dues terceres parts, és a dir, 10 dels 15, donaven materials datables inequívocament a l'ibèric ple.⁵

No semblaria correcte de fer una aplicació automàtica d'aquesta proporció a la totalitat dels 61

jaciments esmentats que presenten el camp de dubte per al període ibèric ple, per als quals persisteix la incertesa. Ara bé, allò que probablement podem deduir és que el coneixement més aprofundit dels jaciments tendiria a fer augmentar significativament el nombre dels datables a l'ibèric ple.

PAUTES DE DISTRIBUCIÓ ESPACIAL I FUNCIONAL DEL POBLAMENT (FIG. 13)

El poblament de l'ibèric ple, en l'àrea d'estudi, es perfila articulat al voltant de dos nuclis bàsics on es concentra la població, les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès) i Alorda Parc (Calafell). El primer nucli (Carrasco *et al.*, 1990; 1994; Cela *et al.*, 2003; Noguera *et al.*, 2020; Morer *et al.*, en premsa), situat al bell mig de la plana interior baixpenedesenca, constitueix la ciutat ibèrica de més grans dimensions de la comarca. L'avenç recent, notable, del seu coneixement ha permès saber la seva antiguitat, que es remunta al segle VII aC i perdura fins al 200 aC. Envoltat per l'*oppidum*, unes muralles potents, de doble traçat, que, juntament amb les dimensions de l'establiment —unes 5 hectàrees—, denoten la seva importància, que cal interpretar com el centre de poder principal de la regió baixpenedesenca a l'ibèric ple. La construcció de la muralla data del segle V, i el reforç i rebliment entre els dos murs data del segle III avançat, potser motivat pel perill imminent de la Segona Guerra Púnica. Noguera *et al.* (2020) troben paral·lels de muralles dobles a Lilibeo i Kerkouane, per la qual cosa la interpreten com d'influència púnica. La posen en relació amb una operació de preparació de la Segona Guerra Púnica orquestrada pels bàquides. La seva situació de plana resulta singular, davant d'un país on la major part dels poblats ibèrics es troben en turons o encastellats, situats en punts estratègics de domini del territori i de fàcil defensa. En canvi, el que ens ocupa, al bell mig de la plana, es troba en un enclavament ben centrat del territori, per bé que molt ben comunicat, al costat del lloc de pas de les rutes principals.

Les Toixoneres / Alorda Parc (Sanmartí i Santacana, 1986; 1992; Asensio *et al.*, 2003) (fig. 16 i 32) és un nucli de poblament concentrat, de menors dimensions —unes 0,3 ha—, també amb muralla, situat a la costa, sobre la que fou una petita

4. Vegeu Palet i Prevosti, 2003.

5. Vegeu nota 8.

FIGURA 16. La ciutadella d'Alorda Parc / les Toixoneres. (Foto cedida per Carme Belarte.)

península sobre el mar i els marenys. Els documents arqueològics més antics daten del segle VII aC i hi atesten el comerç fenici. La vida hi continuà ininterrompudament fins a la darrerïa del segle III aC o primer quart del segle següent. Entre la fi del segle V i la del III aC es constata una intensa presència del comerç colonial (amb importacions àtiques i púnico-ebusitanes preferentment). Sembla haver estat una ciutadella ocupada per guerrers i comerciants, per bé que també agricultors, que devia fer la funció de sortida i protecció del mar del nucli principal de la comarca, les Masies de Sant Miquel, potser a la manera d'un Pyrgi de Caere, o d'un Gravisca, de Tarquinia.

Al voltant d'Alorda Parc, tot al llarg de la franja costanera, proliferen els petits establiments, la majoria dels quals cal suposar que eren hàbitats de pagesos i ramaders, i han estat interpretats com a dependents d'Alorda Parc.⁶ El més ben conegut és el Fondo del Roig de Cunit (fig. 17 i 18),⁷

6. Miret *et al.* (1984; 1986; 1991).

7. Morer *et al.* (1997) i Ferrer *et al.* (2003) el descriuen com un conjunt constructiu rectangular o quadrat, de 360 m², amb 16 àmbits juxtaposats, amb murs de tanca comuns. La presència de molins, de sitges, i el fet que la majoria de la ceràmica siguin contenidors de fàbrica ibèrica local, fan pensar que es tracta d'un establiment agrari, amb funció de lloc de treball i magatzem, d'entitat única i amb una sola llar de foc.

destinat clarament a les tasques agrícoles, com semblen ser també d'altres, com l'Argilera, el Camí de Montpaó o la Granja de l'Artur de Calafell, les Clotes i les Albardes del Vendrell o el Corral de Castell Vell de Cunit. Tots ells, juntament amb d'altres més poc investigats, formen una densa xarxa d'ocupació de la franja costanera. Si dibuixem l'àrea de captació d'Alorda Parc, mitjançant el programa corresponent del SIG (fig. 19), s'observa com molts d'aquests establiments queden dins d'aquesta àrea, concretament 12 (i 13 jaciments dels classificats com a possiblement ibèrics). Quatre més (i 11 possibles jaciments ibèrics) queden fora d'aquesta àrea, per bé que molt a la vora dels seus límits.

Si observem la distribució del poblament a la plana interior (fig. 13), per contra, trobem que hi ocupa una centralitat molt destacada la ciutat de les Masies de Sant Miquel. A diferència d'allò que passa a la costa amb Alorda Parc, al seu voltant s'observa un buit considerable de poblament, mentre que la majoria dels establiments de tipus camperol es troben allunyats del nucli principal, distribuïts per les vores de la plana del Baix Penedès i algun, a les muntanyes. Efectivament, si dibuixem l'àrea de captació de les Masies de Sant Miquel (fig. 19), amb el programa corresponent del SIG, resulta una àrea gairebé circular que ocupa la major part de la plana. Dins d'aquesta àrea de captació, tan sols s'hi troben dos establiments de tipus camperol (ibèrics amb seguretat) i deu jaciments dels classificats com a possiblement ibèrics. Els 20 restants (i 24 possibles jaciments ibèrics) són a les vores de la plana, al peudemont i fins algun a les muntanyes.

Aquesta diferència radical de distribució del poblament ha d'indicar una funció ben diversa d'ambdós nuclis: les Masies de Sant Miquel es perfila com un agrupament de camperols i ramaders que explotaven el territori al voltant de la ciutat, amb la possibilitat d'anar i tornar diàriament de les seves terres, mentre que Alorda Parc sembla haver estat ocupat per un grup de gent diferent que els pagesos que conreaven el territori. Aquests ocupaven els establiments que proliferen al voltant d'Alorda Parc, com a mínim de forma estacional, i, per tant, no anaven i tornaven de la ciutadella, sinó que romanien sobre les seves terres. En canvi, els establiments camperols

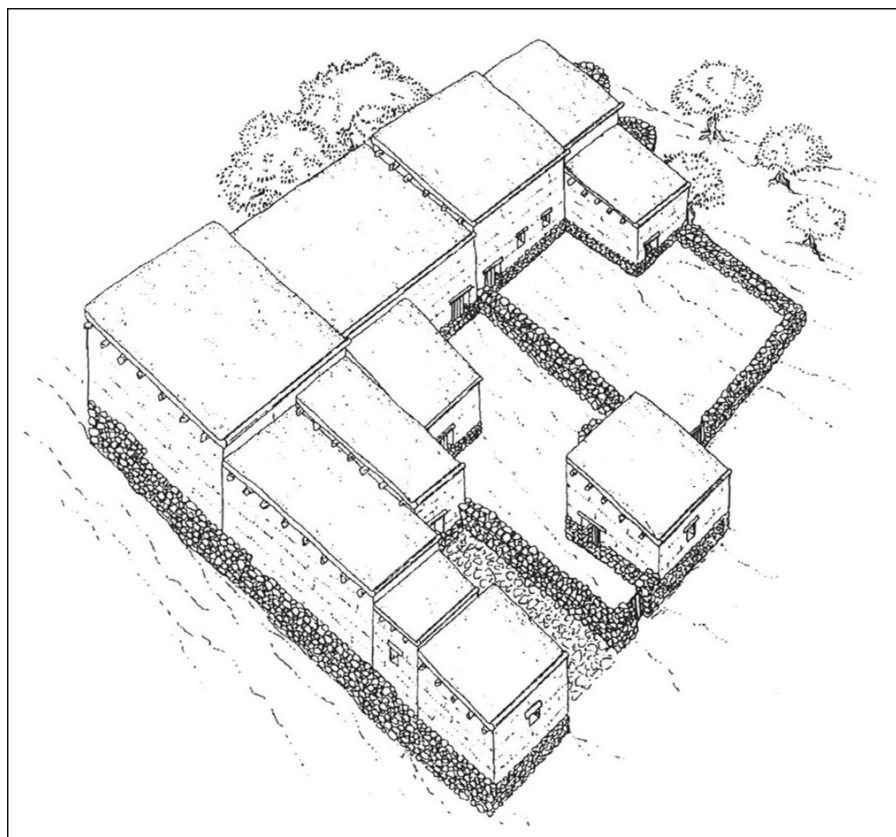

FIGURA 17. Restitució hipotètica de l'establiment agrari del Fondo del Roig, de Cunit. (Font: Ferrer *et al.*, 2003, 343.)

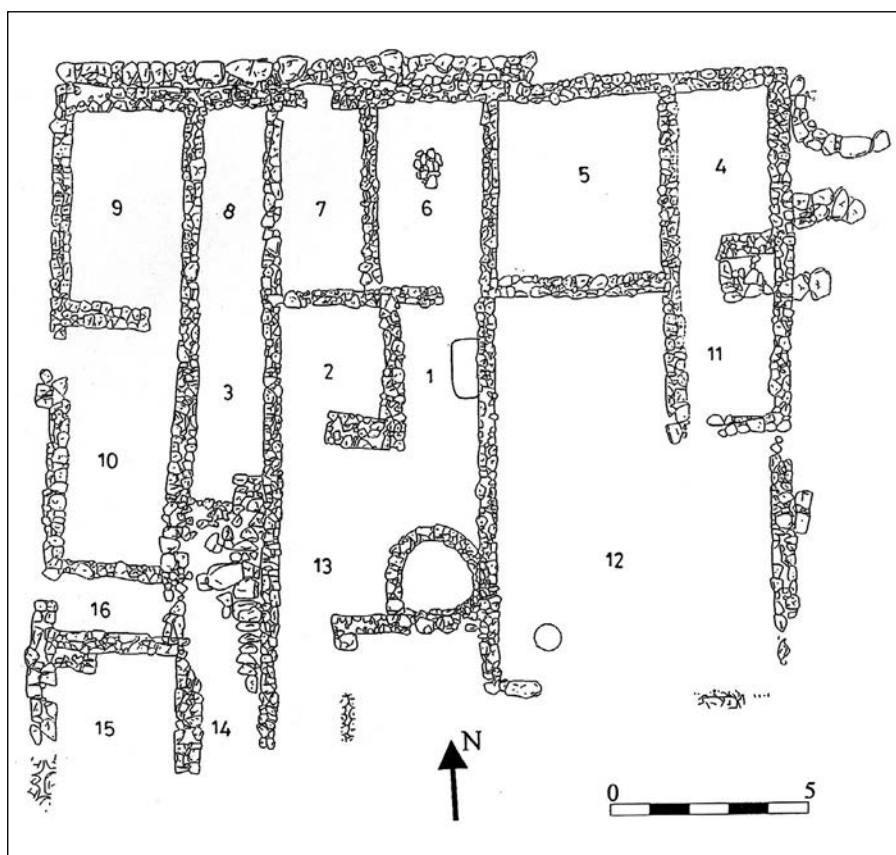

FIGURA 18. Planta general de les restes conservades al Fondo del Roig, de Cunit. (Font: Ferrer *et al.*, 2003, 341.)

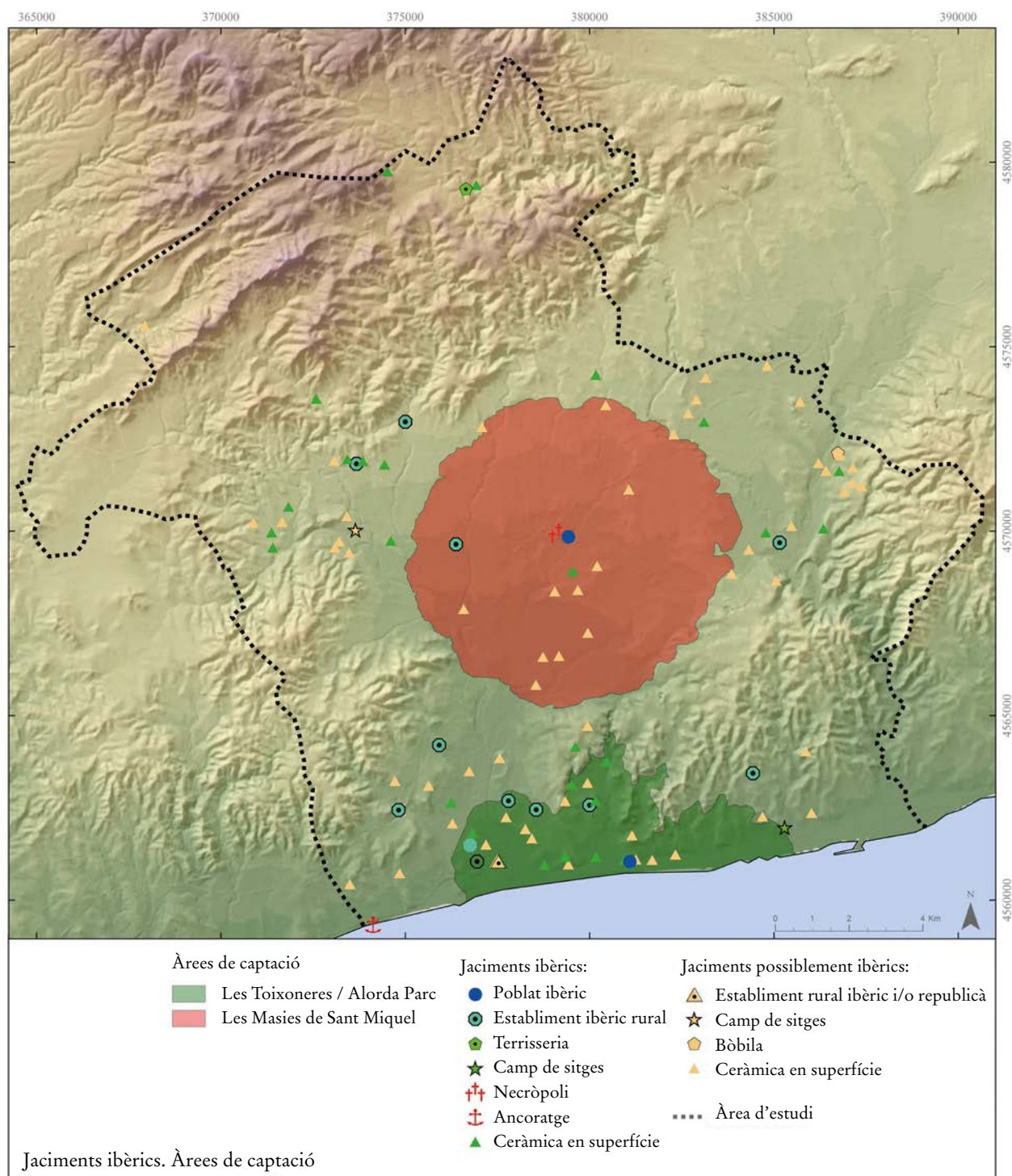

FIGURA 19. Mapa de les àrees de captació de la ciutat ibèrica de les Masies de Sant Miquel i de la ciutadella d'Alorda Parc / les Toixoneres, realitzat amb el programa corresponent de SIG.

de l'interior de la comarca, són, com hem vist, a les vores de la plana, al peudemont o a les muntanyes, i resulten excessivament allunyats del nucli de les Masies de Sant Miquel per permetre d'anar i tornar en el mateix dia de treball. Els interpretem com a hàbitats definitius o estacionals dels camperols i ramaders que explotaven les terres i boscos més allunyats del poblat.

Les Masies de Sant Miquel, doncs, sembla haver estat el nucli principal de poder d'una comunitat regional de l'ibèric ple típicament pagesa. Segurament les activitats econòmiques expliquen la seva ubicació al bell mig de la plana, en funció de la centralitat i accessibilitat de l'activitat primordial que ocupava els seus habitants. Aquesta situació també fornïa unes facilitats excepcionals de domini del territori i una excel·lent comunicació, per bé que en detriment de l'estratègica defensiva. Sembla, però, que aquesta funció la compartia, o potser en delegava una part, amb la ciutadella d'Alorda Parc de Calafell. Suposem, doncs, que els estaments dirigents de la comunitat devien residir a les Masies de Sant Miquel. Ara bé, Alorda Parc, a banda que hi residissin alguns camperols, bàsicament era la seu d'una elit, probablement guerrera i comerciant. Crida l'atenció, doncs, la ubicació de les Masies de Sant Miquel, en contrast amb la de la majoria d'*oppida* ibèrics, en el pla, al mig d'una plana agrícola i en un punt central de comunicacions, de tal forma que podríem dir que reunia les condicions topogràfiques idònies d'una ciutat romana típica. (Vegeu els mapes de visibilitats des de les Masies de Sant Miquel i des d'Alorda Parc, fig. 20 i 21.) Resulta interessant, però, observar que no hi ha intervisibilitat entre ambdós nuclis i, per tant, la comunicació s'havia de fer per mitjà d'un altre establiment, potser el del Cementiri de Sant Vicenç de Calders, com s'explica en la fitxa corresponent.

A escala global, s'atesten quatre àrees principals de concentracions del poblament, una a la zona de l'embocadura de la riera de la Bisbal i al voltant del poblat d'Alorda Parc, l'altra al peudemont del Montmell, la tercera concentrada a la zona del pas cap a la vall del Gaià pel camí de Santa Cristina i la quarta, on el camí de les Calçades, probablement la Via Augusta, travessa el riu Foix, lloc que coincideix també amb el pas cap a la costa per la vall del Foix. En tots quatre

casos es tracta de nusos principals de la comunicació de la regió. Resulta simptomàtic el fet que la concentració d'hàbitat a la vora d'Alorda Parc és molt més forta al seu oest i, en canvi, a l'est és força feble. L'explicació és que la concentració resulta de la presència de l'embocadura de la riera de la Bisbal, que devia constituir el camí principal de penetració vers l'interior de la comarca, per la seva vall, més que no pas de la proximitat d'Alorda Parc. Justament, Alorda Parc es devia desenvolupar en la seva posició geogràfica pel seu paper de control d'aquesta àrea clau de comunicació de la regió amb el mar.

ESTRUCTURES ECONÒMIQUES

La zona del Baix Penedès es perfila com una regió molt activa econòmicament durant el període ibèric, amb producció agrària que des dels primers moments devia ser objecte de comercialització. A les tombes de la necròpolis de Can Canyís, corresponent a les Masies de Sant Miquel, s'ha constatat el comerç fenici amb escarabeus de la meitat del segle VI aC (Padró, 1971). Tant a Alorda Parc com a Masies de Sant Miquel es detecten proporcions de ceràmiques d'importació notables. Això apunta a un sector de la població amb un important poder econòmic. La gran quantitat d'àmfora ibèrica indica una activitat important d'envasat de productes agrícoles, probablement begudes fermentades, destinades a la comercialització (Noguera *et al.*, 2020; Morer *et al.*, en premsa).

En el mapa de superposició dels jaciments ibèrics sobre el mapa d'usos del sòl (fig. 22) s'observa que, si bé la majoria estan en zona de conreu de vinya o olivera i vinya, n'hi ha algun que s'enfila cap a la zona de muntanya, en una distribució força semblant a la del període republicà (fig. 34). De fet, tot i que el cultiu recent hagi estat la vinya i l'olivera, les terres de la plana del Baix Penedès també serien aptes per als cereals, cultiu segurament predominant en aquesta fase, segons indiquen les anàlisis pol·líniques (Burjachs *et al.*, 2000), i també ho indica ben clarament el predomini de sitges en molts establiments de l'ibèric ple. L'eclosió de les sitges es produeix justament en aquesta etapa, especialment en el segle III aC. Fins i tot hi ha quatre jaciments, les

Masies de Sant Miquel, les Guàrdies, el Mas d'en Gual i el Corral de Castell Vell, on les sitges són molt abundants, segurament llocs d'acumulació de la producció camperola, que devia estar controlada per les elits, mentre que a partir del domini romà serà sotmesa a tributs. Les anàlisis carpològiques al Mas d'en Gual, corresponents al segle III, han donat blat nu, ordi i raïm. Sabem que a l'Alt Penedès s'ha detectat el cultiu de la vinya des del segle VII aC, tant a la Font de la Canya com a Darró; per tant, molt probablement també s'estenia pel Baix Penedès. D'altra banda, la gran quantitat d'àmfora ibèrica localitzada arreu del territori, destinada probablement a l'envasat de begudes fermentades per a la comercialització, fa pensar que la vinya també hi devia tenir una certa extensió.

En el mapa de les orientacions dels jaciments (fig. 23), s'observa que la preferent és a l'est i al sud-est, seguit del sud-oest i el sud, mentre que pocs jaciments estan situats cara al nord, nord-est i oest. Tot plegat indica una elecció de les zones de major potencial agrícola i millor orientades per a aquesta activitat i per a la residència. Tant en època ibèrica com republicana, l'àrea de muntanya queda molt buida, per bé que no del tot (fig. 24). Trobem quatre jaciments en zona de muntanya, 22 jaciments en el peudemont i la resta a la plana. Això revela la dedicació principalment agrícola d'aquesta societat, per bé que no exclou una activitat ramadera important, així com l'explotació dels boscos, tot i que realitzada des dels establiments agraris. Amb tot, cal puntualitzar que l'arqueologia de muntanya, en aquesta comarca, està molt per fer, i convindria dedicar-hi esforços per poder calibrar l'explotació d'aquest medi que van poder fer les poblacions ibèriques i també les posteriors, romanes.

Dels jaciments de muntanya, destaca el de Cal Pontarrí (fig. 38), que segurament s'ha de relacionar amb el de la Moja / Cal Guineu, on s'han identificat molts fragments de paret de forn i un abocador de ceràmica ibèrica. Es tracta d'una terrisseria que va funcionar cap al final del període ibèric ple i en el primer quart del segle II aC. Produïa ceràmica de tipus *kalathos*, de cuina a torn, plats, vasos de broc inferior, imitacions de ceràmica campaniana, gerres bitroncocòniques, contenidors de grans tenalles i gerres amb nanses de cistella.

Les úniques estructures d'establiment rural de l'ibèric ple d'aquesta zona que es coneixen íntegrament són les del Fondo del Roig, de les quals podem dir que es tracta d'una pagesia rica. Les Guàrdies es conservava de forma parcial; ara bé, també sabem que es tracta d'un centre de producció de ferro, alhora que pagesia. Una interpretació similar es dona al Mas d'en Gual. La resta es coneixen massa parcialment per parlar-ne amb certesa, per bé que la majoria devien ser també establiments agrícoles. La presència de sitges, en alguns d'ells, ho abona, tot i que s'hi han trobat en poca quantitat.

El Fondo del Roig (fig. 13, núm. 103; fig. 17 i 18) es distingeix de la resta de pagesies de l'època, car resulta massa gran per correspondre als petits establiments rurals que hom dedueix a partir de les troballes superficials de ceràmiques d'aquest període, amb una àrea de dispersió petita, o bé a les minses restes constructives trobades en les excavacions, corresponents a establiments molt destrossats i d'entitat probablement molt senzilla. Es tracta d'una edificació rectangular, de 360 m², formada per una sèrie d'àmbits paral·lels i de dimensions diferents, que comparteixen els murs de tanca, on en la segona fase es distingeixen sis àmbits adossats al mur nord, precedits per espais que s'han interpretat com dos patis i un accés tipus passadís. Així, doncs, hom ha pensat que s'hi han de distingir tres zones, potser corresponents a tres unitats familiars, o bé a simples subdivisions funcionals o d'utilitat. La troballa de molins i sitges, així com el material ceràmic majoritàriament local, fan pensar a Morer i Rigo (2003b) que no hi ha dubte sobre el caire agrari de l'assentament. Ara bé, la troballa d'una única llar de foc fa pensar que la resta d'espais no s'han d'interpretar com a habitatges sinó com a magatzems i espais de treball, solució que aboca a pensar en un únic nucli familiar, d'una riquesa considerable. El Fondo del Roig és un establiment ara com ara singular, amb pocs paral·lels que permetin entendre'n el funcionament, i, d'altra banda, l'excavació no va donar gaires indicis d'interpretació funcional. Amb tot, la idea d'una casa de camp rica, de planta rectangular i amb patis interiors a cel obert és una idea que encaixa amb les cases rurals de moltes cultures antigues de la riba mediterrània. Tanmateix, els espais definits com a patis

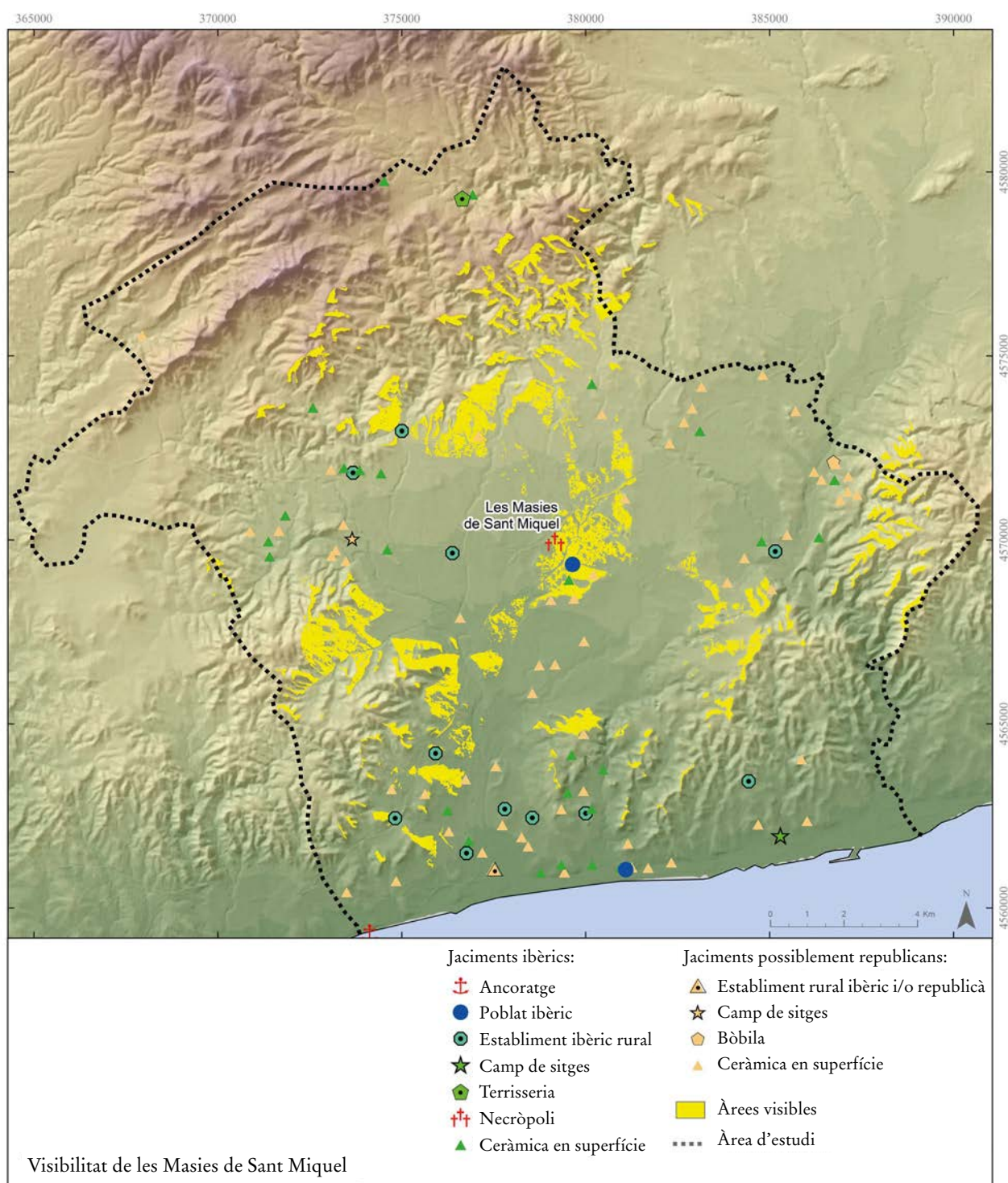

FIGURA 20. Mapa de les visibilitats des de la ciutat ibèrica de les Masies de Sant Miquel, realitzat amb el programa de SIG.

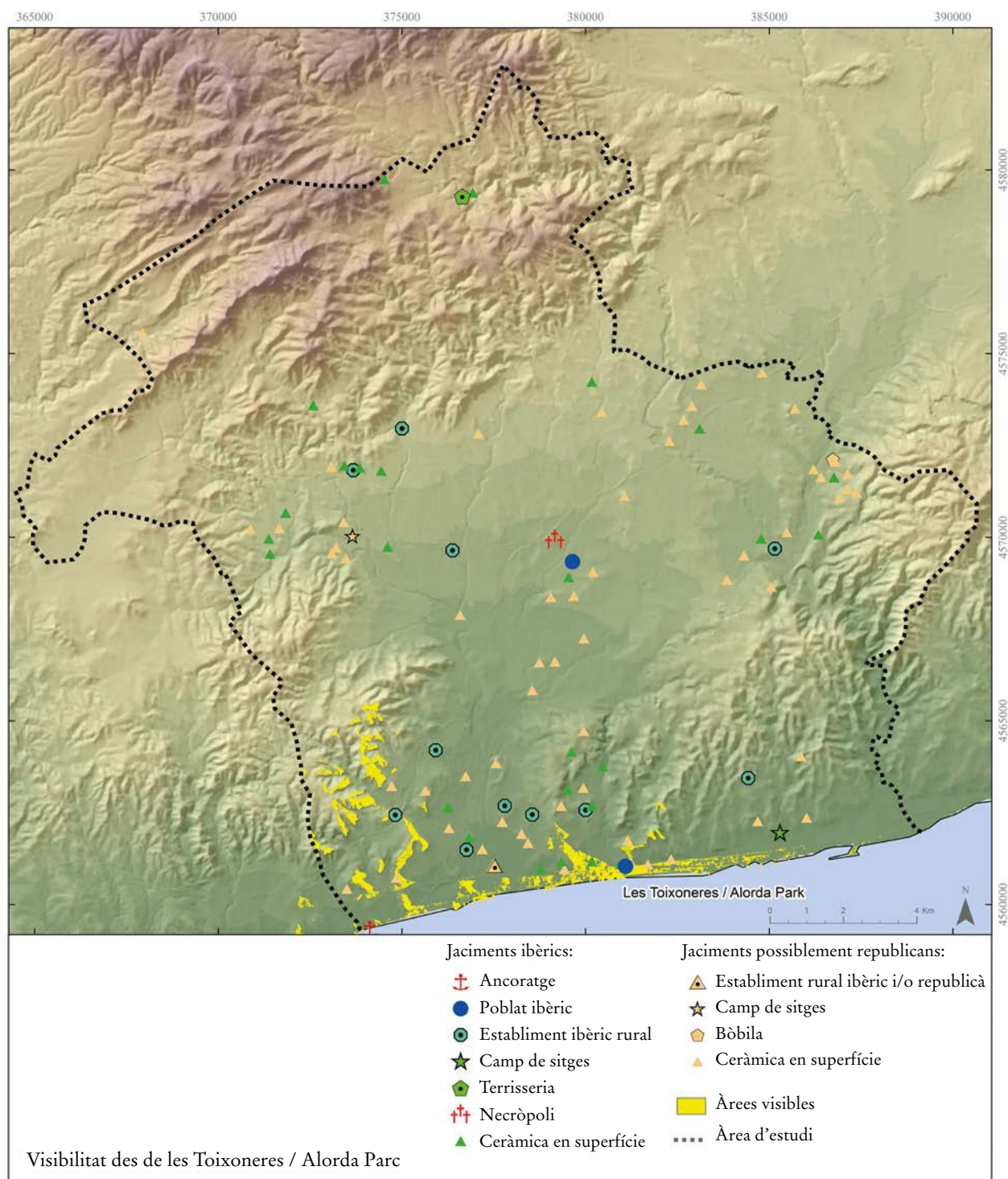

FIGURA 21. Mapa de les visibilitats des de la ciutadella ibèrica d'Alorda Parc / les Toixoneres, realitzat amb el programa de SIG.

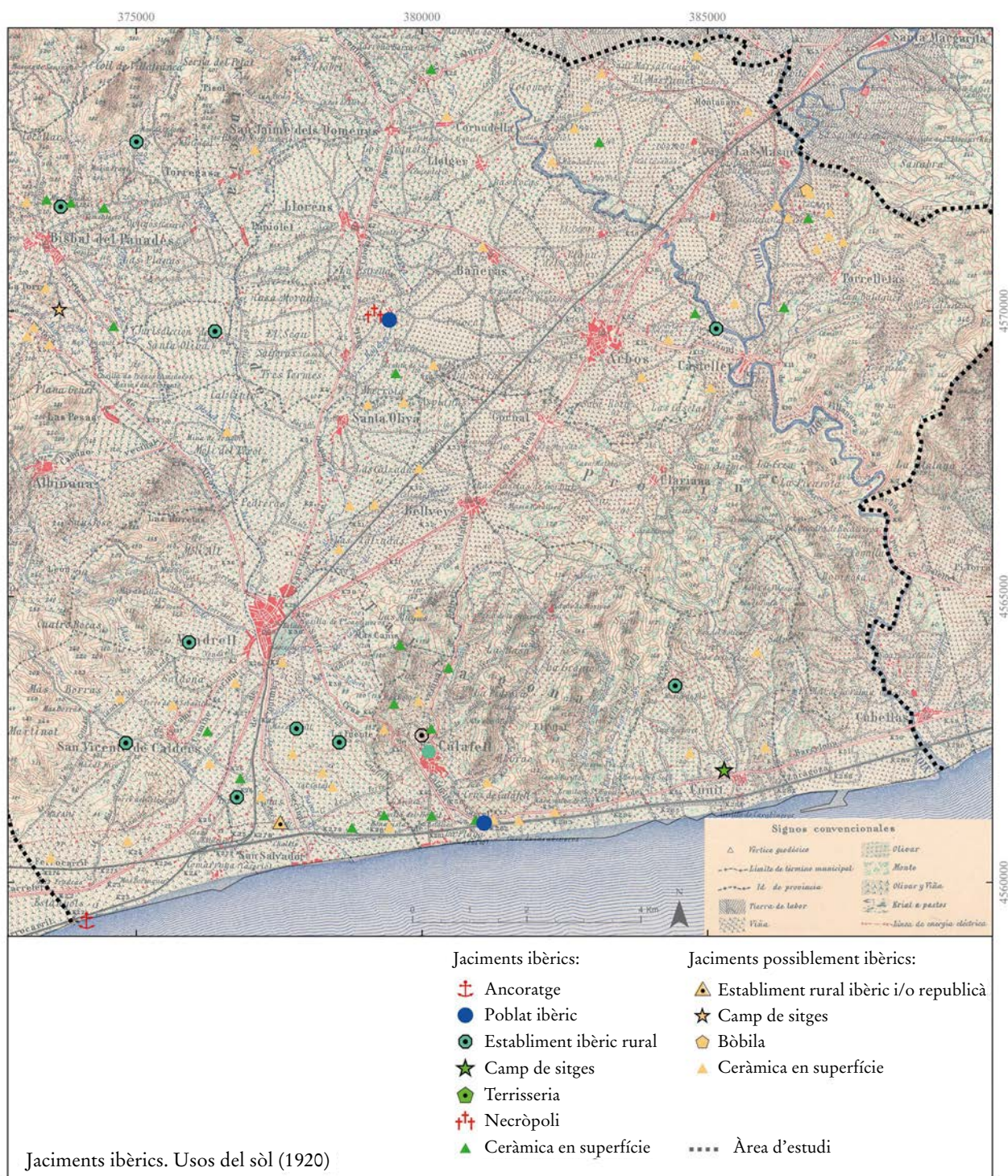

FIGURA 22. Mapa de superposició dels jaciments ibèrics sobre el mapa d'usos del sòl.

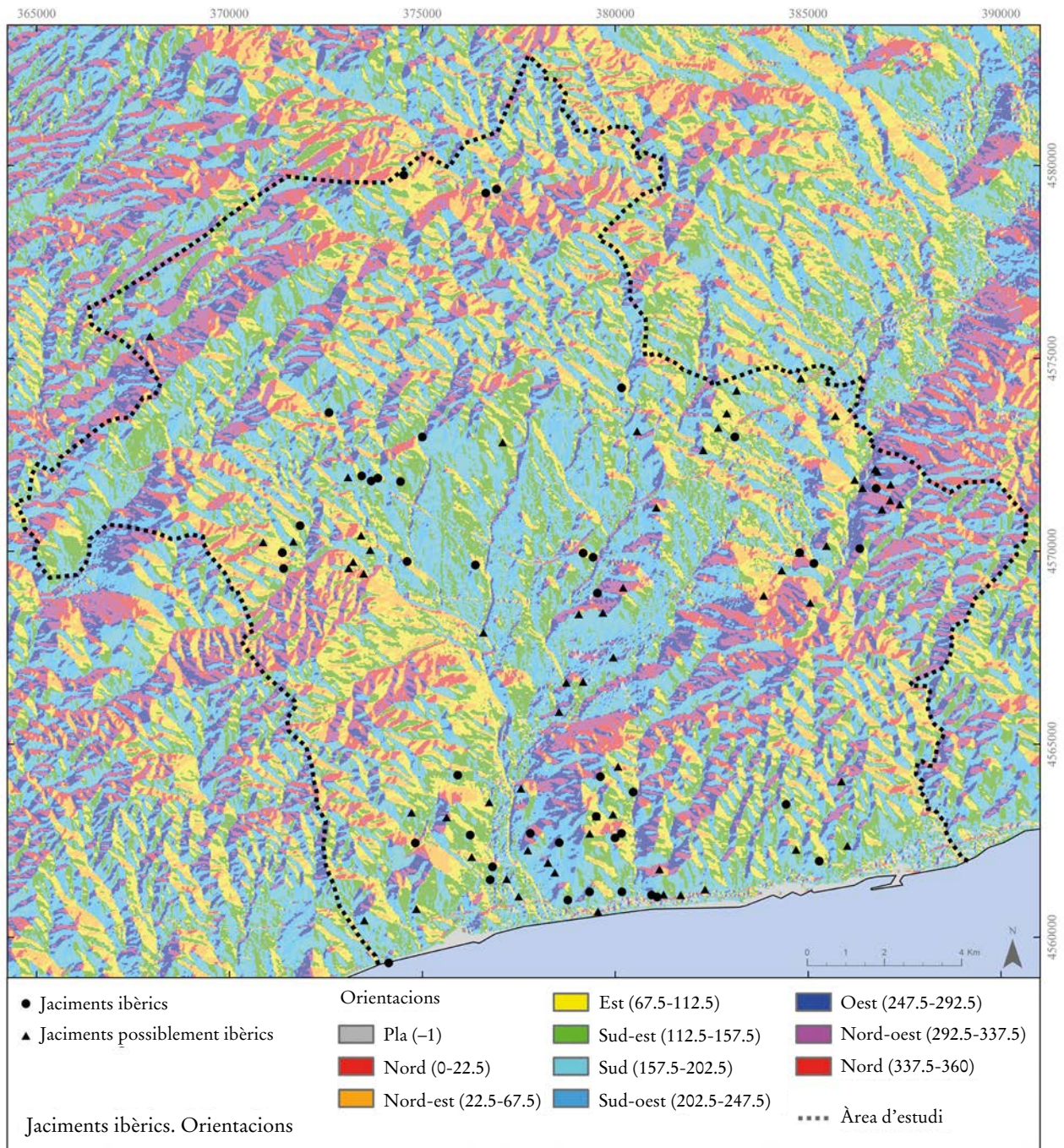

FIGURA 23. Mapa de les orientacions dels jaciments ibèrics.

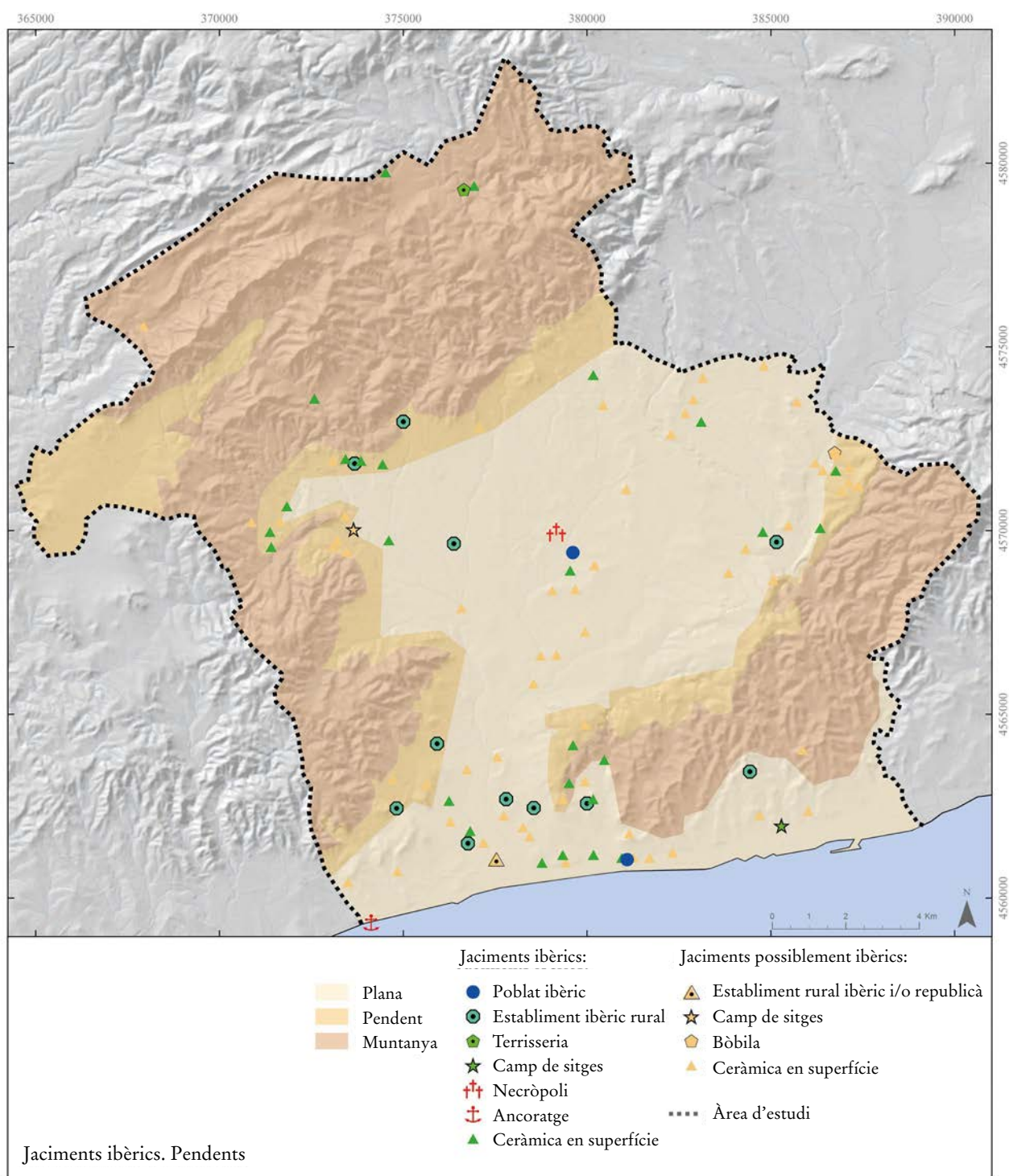

FIGURA 24. Mapa de pendents amb els jaciments ibèrics.

són simplement els més grans, i no hi ha cap seguretat que fossin descoberts.

Les estructures de l'ibèric ple excavades a les Guàrdies (fig. 25 i 26) i al Mas d'en Gual (fig. 27) són molt fragmentàries i de molt difícil interpretació. En el primer cas s'ha interpretat la presència d'un pati a cel obert, que dona a un rengle d'àmbits (Morer i Rigo, 2003a), per bé que, més enllà d'aquestes restes, el jaciment s'estén força més, en estructures d'interpretació impossible. El segon jaciment es va trobar molt més malmès, per bé que tots dos han dut a la interpretació com una agrupació d'habitatges per a diverses famílies. S'han documentat 28 sitges a les Guàrdies i 19 al Mas d'en Gual. Més enllà d'indicar la dedicació a l'agricultura, concretament a la producció de gra, també devien fer la funció d'acumulació del gra d'altres granges en concepte de centre de control i recollida de la producció.

Un altre aspecte econòmic molt important de la zona, a destacar, són els testimonis de producció de ferro. En els dos jaciments de les Guàrdies i el Mas d'en Gual s'ha documentat un centre de producció metal·lúrgica on s'han identificat estructures de producció que cobreixen tota la cadena operativa siderúrgica, des de l'extracció del mineral en mines a cel obert fins a les estructures de combustió per la trituració, la torrada, l'enriquiment, la reducció del mineral i la producció del lingot i les peces de ferro (Morer i Rigo, 1999; Asensio *et al.*, 2016). Per tant, tots dos conjunts s'han interpretat com a petits llogarrets de pagesos i d'artesans ferrers especialitzats en la fabricació d'eines agrícoles i d'armes per a l'aristocràcia guerrera establerta a la ciutadella de Calafell (fig. 28). Cal afegir que al Vilarenc, com hem vist més amunt, es van documentar estructures de producció de ferro semblants a les de les Guàrdies, en la fase del segle II-I aC, de datació difícil, que ens fan pensar que en el període ibèric ple potser ja estaven en funcionament.

Tot plegat dibuixa una situació econòmica on les elits controlen la producció de cereal i el comerç amb l'exterior, en unes estructures d'estat. En els contactes exteriors, podria haver tingut un pes important el món fenici, en un primer moment (vegeu Timba de Santa Bàrbara, Can Canyís), i més tard el púnic, com ja va veure Joan Sanmartí (2000), i com indica la troballa de la màscara grotesca púnica del Mas d'en Gual

(fig. 29) (Asensio *et al.*, 2005b), o l'estructura de possible influència púnica de la muralla de les Masies de Sant Miquel. No oblidem que a la terrisseria de Darró també es detecten importacions i la producció d'àmfores d'imitació de les eivissenques, com les PE 15.

VALORACIÓ DINS DEL MÓN IBÈRIC PLE COSSETÀ

Per contextualitzar les nostres dades, cal tenir present el poblament de la resta de la *regio Cessetania*. Més enllà del Baix Penedès, de la ciutat ibèrica de les Masies de Sant Miquel i de la ciutadella de Calafell, a l'àrea del Garraf, funcionava un altre *oppidum* ibèric a la Mota de Sant Pere (Cubelles), un altre a Darró (Vilanova i la Geltrú), per bé que molt desconegut, i fins potser un altre més al nord, el difícil de documentar de Sitges. A l'Alt Penedès, Olèrdola s'aixecava sobre les muntanyes que controlen el pas cap a l'interior del país, per la riera de Ribes. Cap al sud, s'entra en el territori de molt probable domini de les ciutats ibèriques de Tarragona i de Valls.

L'estudi del poblament del Baix Penedès, en el període ibèric ple, es va beneficiar de les primeres aplicacions dels conceptes de l'arqueologia espacial que es van fer a Catalunya, i s'ha interpretat una jerarquització dels establiments que fan creure que estem en presència de proto-estats o estats arcaics (Miret *et al.*, 1984; 1991; Asensio *et al.*, 1998; 2000; Sanmartí, 2001; 2004; Ruiz i Sanmartí, 2003; Asensio, 2013; Sanmartí *et al.*, 2016). Així, doncs, en un moment avançat del segle V aC, el nucli de poblament concentrat de les Masies de Sant Miquel i potser també Tarragona i el Vilar de Valls comencen a presentar una entitat urbana —de veritables ciutats—, Darró inicia l'ocupació, i Olèrdola presenta una fase ibèrica antiga. La Mota de Sant Pere es presenta com una fortificació davant del mar, similar a Alorda Parc. En aquest darrer jaciment es construeix una fortificació amb torres i a l'interior es basteixen cases de grans dimensions, que s'interpreten com a residències de cabdills, així com espais de probables activitats rituals; tot plegat permet parlar d'una ciutadella ocupada per elits guerreres. La intensificació del comerç en el segle IV aC, així com l'expansió dels

FIGURA 25. Fotografia aèria del jaciment de les Guàrdies, solcat per les rases de vinya. (Foto cedida per Jordi Morer.)

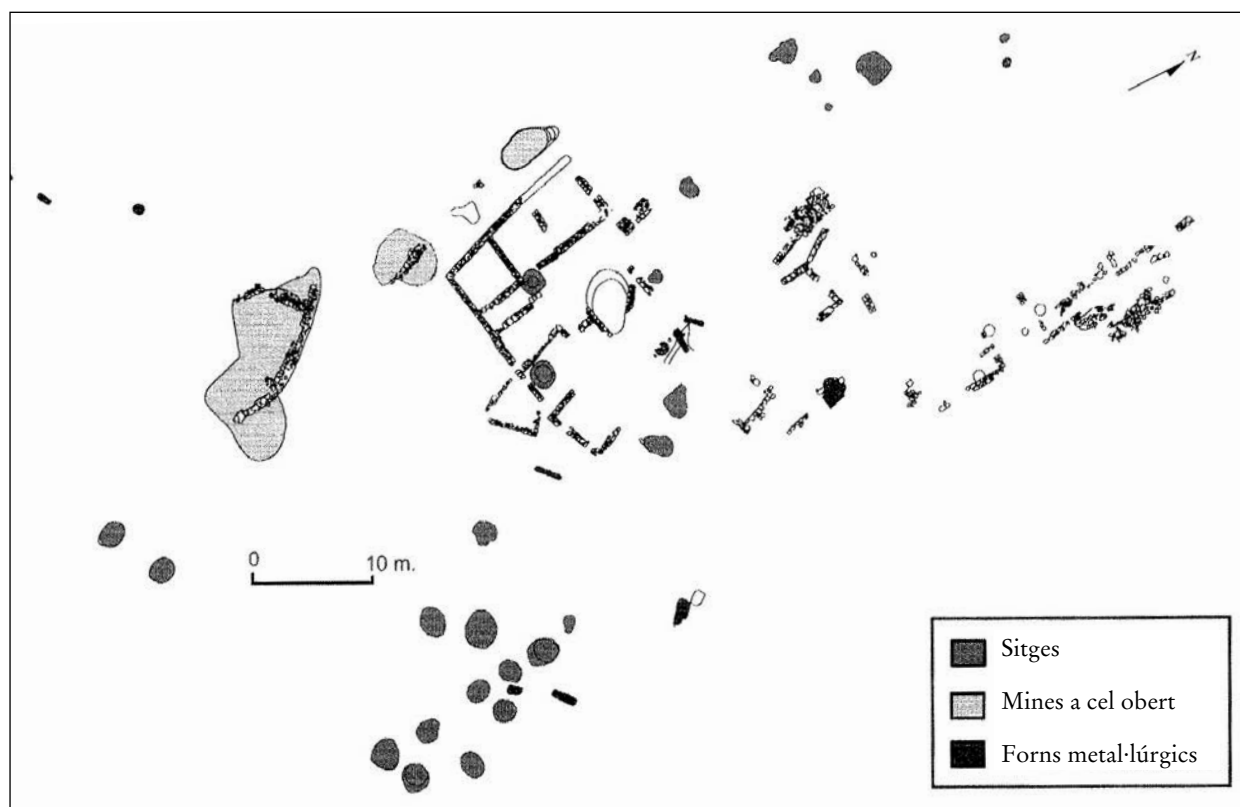

FIGURA 26. Planta general de les estructures localitzades al sector oest. (Font: Morer i Rigo, 2003, 330.)

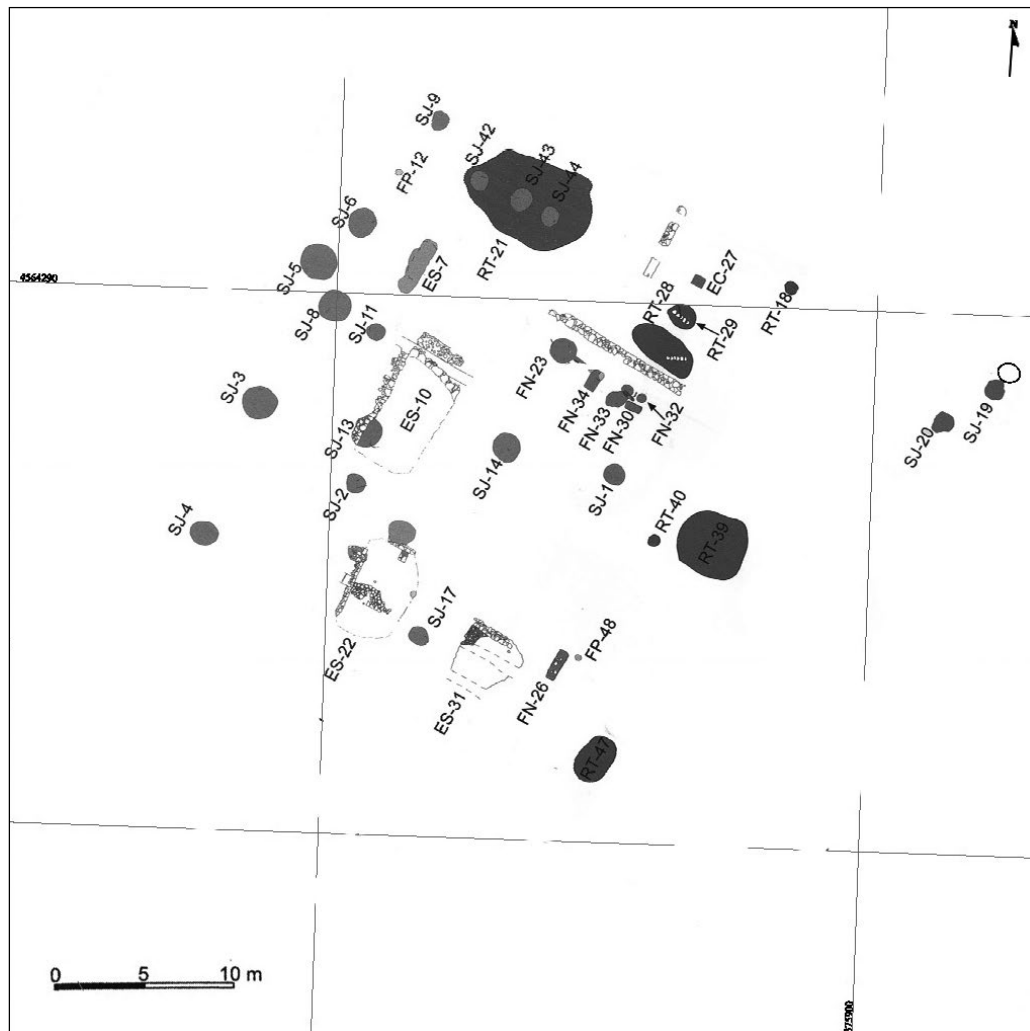

FIGURA 27. Panoràmica i planta del jaciment del Mas d'en Gual, després de la seva excavació de 2005. (Foto de Daniel López. ROCS, SL.)

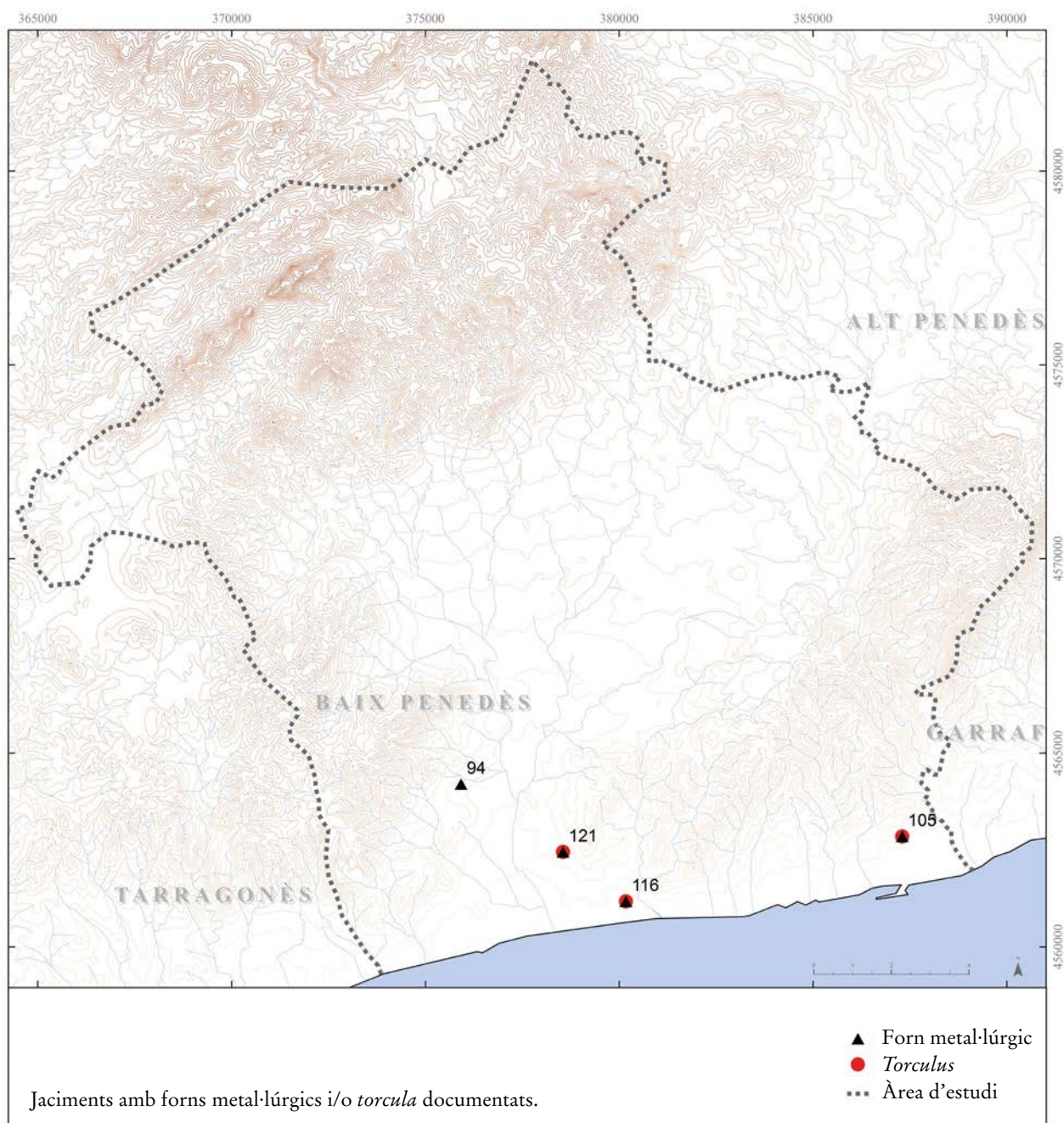

FIGURA 28. Mapa dels jaciments que presenten forns metal·lúrgics (triangle) i els que presenten *torcula* (punt vermell).

FIGURA 29. Màscara grotesca púnica, descoberta a l'establiment del Mas d'en Gual. (Foto de G. Sabaté. Fons fotogràfic del Museu Arqueològic del Vendrell.)

establiments camperols, devia contribuir a la consolidació dels nuclis de poder. L'abundància de camps de sitges, especialment en el segle següent, és indicativa de la importància de l'agricultura cerealística i del control centralitzat dels excedents, mentre que l'abundància d'àmfores ibèriques podria indicar la producció i comerç de begudes fermentades. En el segle III aC, es considera inqüestionable un sistema de poblament profundament jerarquitzat, amb un nucli de primer ordre a la cúspide, que seria la ciutat de Tarragona-*Tarakon-Kese*. Amb tot, també hi ha autors que consideren que en lloc de Tarragona, el nucli de primer ordre a l'ibèric ple hauria estat el Vilar de Valls. Els nuclis de segon ordre serien les ciutats de Masies de Sant Miquel, Darró (Vilanova i la Geltrú), Olèrdola, la

Punta de la Cella (Salou), Santa Anna (Castellvell del Camp), la Timba del Castellot (Riudoms), la Punta Coroneta (Mont-ral), el Puigcabrer (Valls) o els Manous (Catllar), que en devien dependre, i devien assumir la funció de control del poder local. Les ciutats de segon ordre devien fer de caps d'unitats territorials des d'on controlaven les ciutadelles, com en el cas del Baix Penedès; les Masies de Sant Miquel devien controlar Alorda Parc, que presenta, a l'inici del segle III aC, una gran casa-palau, mostra de la creixent jerarquització social.

El poblament rural estava compost pels petits establiments camperols i també per nuclis d'activitats econòmiques especialitzades. Aquests darrers es perfilen com a petits llogarrets, habitats per múltiples famílies, entre els quals s'han de comptar les Guàrdies (el Vendrell) (Morer i Rigo, 1999; Morer i Rigo, 2003a), el Mas d'en Gual (Asensio *et al.*, 2016) i potser també el Vilarenc, que tenen associada una funció d'artesanat metal·lúrgic, a més de concentració de sitges. A aquesta tipologia d'establiments de vocació industrial, caldrà afegir-hi les terrisseries. Tot i l'estat deficient del seu coneixement, hauríem de comptar amb la Moja i Cal Pontarri, una terrisseria de segle III aC, en els boscos que s'enfilen cap a les muntanyes del Montmell. De fet, es tracta d'instal·lacions a mig camí entre els nuclis de poblament concentrat i els de poblament dispers (Asensio *et al.*, 2000). En ells és clar el caire artesanal, ja sigui metal·lúrgic, de producció ceràmica o bé de gestió dels camps de sitges d'emmagatzemament dels excedents de cereals.

Els establiments camperols dispersos completarien el quart ordre, que conforma la base de la piràmide poblacional. També són més abundants en el segle III aC. Com hem vist més amunt, els nuclis dispersos de caire agrícola que s'han d'atribuir a la plana del Baix Penedès i a l'àrea costanera havien de ser alguns més que els 39 de la nostra base de dades. Representen un increment molt notable respecte del període ibèric antic, en què gairebé no se'n detecten. Amb tot, la feblesa dels seus testimonis físics fa difícil de precisar, en la majoria dels casos, si eren assentaments permanents o estacionals o purament llocs de freqüentació.

L'estructura piramidal d'aquest patró de poblament i la profunda jerarquització del sistema,

amb un mínim de quatre ordres de grandària relativa, així com les enormes diferències entre els extrems del sistema, perfila una complexitat considerable dels patrons de poblament, amb una administració força elaborada i ordenada, amb veritables ciutats i un seguit d'establiments menors, de funcions especialitzades. El creixement demogràfic en l'ibèric ple es fa evident tant per l'augment de les poblacions com per la proliferació de l'hàbitat rural dispers, mentre que l'increment i diversificació de l'utillatge agrícola de ferro i l'abundància de sitges semblen indicar una intensificació agrícola basada en el model agrícola eurasiàtic, basat en el guaret a curt termini i, eventualment, en l'aportació de fertilitzants (Sanmartí, 2004). La multiplicació dels documents escrits en el segle iv, l'aparició de ponderals i de la moneda, el control sobre la producció que indiquen els grans camps de sitges, les diferències notables entre les cases dins d'una mateixa ciutat i l'accés a la riquesa netament diferenciat, i fins i tot al ritual funerari, tot plegat són indicadors de la complexitat social creixent i de la centralització del poder. També les dimensions de les ciutats ibèriques, així com els espais que es dominarien des d'allà, resulten perfectament comparables amb els d'altres estats arcaics de la Mediterrània, fins i tot dels grecs (Sanmartí, 2004; Sanmartí i Santacana, 2005; Belarte i Sanmartí, 2007). Aquest és certament el cas de Burriac i Ullastret, per bé que és més desconegut en el cas de Tarragona-*Tarakon* que hom identifica amb *Kese*. Alguns autors plantegen la possibilitat que el nucli de *Kissa* o *Cissis* s'hagi d'identificar amb Valls, on s'estan descobrint estructures de ciutat emmurallada molt potent, cosa que no s'ha trobat pas a Tarragona (Noguera *et al.*, 2018). Aquest fet fa replantejar el tema de la capitalitat, ara com ara força fosc (Prevosti, 2010, 26-34). Així doncs, sembla que cal deixar oberta la possibilitat que el Vilar de Valls hagués estat el nucli màxim de poder de l'àrea del Camp de Tarragona, a la manera de les Masies de Sant Miquel al Baix Penedès, mentre que Tarragona hauria estat una ciutadella a l'estil d'Alorda Parc, a la vora del mar, amb la funció de port, de control del comerç i de defensa de la costa. Això hauria justificat que la primera batalla que va lliurar l'exèrcit de Gneu Corneli Escipió contra l'exèrcit d'Hannó, el 218 aC, fos, segons relata Livi

(21.60.7 i 60.1), a *Cissis*, un *oppidum* de l'interior, que sembla deduir-se que es tracta de la població principal dels cissetans. Polibi (3.76.1 i 5) s'hi refereix amb el nom de *Kissa*.

L'àrea del Baix Penedès presenta unes característiques geogràfiques ben definides, que clouen bé la zona, entre el Montmell i el mar, i entre el riu Foix i la Serra d'Albinyana. Així doncs, sembla ben clar que aquest territori va funcionar com una unitat, tot i que mantingués una dependència del centre de poder de *Kese* o de *Kissa*. El model de poblament que hi hem descrit sembla força coherent amb un funcionament unitari. Presenta un equilibri entre la plana interior, essencialment agrícola i ramadera, i també amb domini de les transformacions agrícoles, on s'ubica el centre de poder d'una societat dependent econòmicament d'aquestes activitats, i la franja costanera amb un nucli especialitzat en el comerç i fins en la protecció de la línia de costa.

El cas de la Mota de Sant Pere i fins potser el de Darró guarden alguna similitud amb Alorda Parc, per bé que aquest darrer també va desenvolupar trets d'establiment especialitzat en activitats econòmiques. De fet, però, ens manca el coneixement de l'establiment que es dreçava sobre el turó de Sant Gervasi. Tots tres es troben situats sobre la costa, amb funció de control portuari, força especialitzada en els intercanvis comercials, amb el comerç púnic, i amb funció militar de defensa de la costa. Darró acumulava també, durant l'ibèric ple, la funció de terrisseria, que fabricava àmfores, segurament per envasar vi (estudis de palinologia hi han detectat el cultiu de la vinya). També podria haver fet de nucli de residència dels camperols de les terres dels voltants. Es detecten establiments ibèrics de poblament dispers pel seu voltant, per bé que no són tan abundants com els localitzats al voltant d'Alorda Parc.⁸ Dels tres únics de l'ibèric ple que recullen López i Fierro (2000), la Cucanya i el Turó de Sant Cristòfol podrien haver estat llocs de guaita sobre la costa, potser en relació amb la tasca militar de Darró, i el tercer, Casa Bona del mas Notari, queda força allunyat del poblat, en el peudemont de la Serralada Litoral. Miret (2003) publica el mapa dels establiments rurals del període ibèric antic i ple al Garraf, on

8. López i Fierro (2000).

destaca, en primer lloc, la diferència notable de l'ibèric antic (amb 7 punts) a l'ibèric ple (amb 22 punts). En segon lloc, crida l'atenció la distribució respecte de Darró: al voltant d'aquesta població s'observa un gran buit, tret dels dos jaciments ja esmentats per López i Fierro, del Puig de Sant Cristòfol i la Cucanya, segurament llocs de guaita sobre la costa. La resta es dreuen cap al peudemont, al voltant de la plana de Vilanova i la Geltrú o cap a Sant Pere de Ribes. Al voltant de Darró, com al voltant de les Masies de Sant Miquel, s'observa un buit significatiu, que fa pensar que les terres es cultivaven per pagesos que vivien al nucli de població. Això abonaria la qualificació que se n'ha fet de nucli de segon ordre, a diferència d'Alorda Parc. M. Miret, J. Sanmartí i J. Santacana (1984) ja assenyalaven que, del riu Foix cap al sud, els petits establiments de poblament dispers són molt més abundants, per bé que es basaven en establiments dels segles II i I aC i no pas de l'ibèric ple. De fet, l'evolució romana de Darró és diferent de la d'Alorda Parc i la Mota. La Mota decau cap al segle IV aC. Alorda Parc s'abandona poc després de l'entrada dels romans. En canvi, no és pas el cas de Darró, que devia seguir fent de lloc d'hàbitat de pagesos i de llur oligarquia, i de port comercial durant tot el segle II aC (López i Fierro, 1987-1988; 1988). Ara bé, això deu estar lligat a la tria selectiva dels romans. Tot plegat, però, fa pensar que, tot i els trets evolutius diversos, les tres ciutadelles costaneres devien assumir funcions comercials i portuàries importants, així com de ciutadella militar. J. Morer i D. Asensio (2024) proposen la connexió d'aquests tres establiments costaners amb les ciutats interiors i, per tant, tres rutes comercials de la costa a l'interior. La primera aniria de les Masies de Sant Miquel a Alorda Parc per la vall de la riera de Sant Miquel i per la riera de la Bisbal; la segona aniria de les Masies de Sant Miquel a la Mota de Sant Pere, per la vall de la riera de Marmellar i el riu Foix; la tercera aniria d'Olèrdola a Darró per la vall de la riera de Canyelles. Totes tres van funcionar des del segle V aC, per bé que la segona s'estroneja en el segle IV, mentre que les altres dues no sols perviuen en el segle III, sinó que protagonitzen l'etapa més activa.

De Sitges sabem que controlava un sitjar, per bé que desconeixem força la fesomia de l'establiment (Garcia Targa *et al.*, 2016; Aguelo *et al.*,

2024). D'Olèrdola (Bosch *et al.*, 2003), en canvi, sabem que era un nucli ben fortificat, d'una situació estratègica magnífica, que controlava la sortida natural de l'Alt Penedès cap a la costa per la vall de la riera de Ribes, i el pas de la via nord-sud que transitava pel Penedès. Les seves 3,5 ha no estaven pas ocupades per cases, que es concentraven en el sector més baix. Això, juntament amb la seva ubicació de difícil accés, el converteixen en un nucli peculiar, probablement de funció diferent a tota la resta. Sens dubte que no feia la funció de lloc d'hàbitat dels camperols de la plana, com sembla ser el cas de les Masies de Sant Miquel i potser també de Darró. Mestres *et al.* (1994-1996) calculen que dins de la seva àrea de captació hi havia menys d'un 10 % de terres aptes per a l'agricultura; interpreten el mur de tancament, que ja existia en la primera edat del ferro, com una pleta o clos per resguardar els ramats. Es tracta d'un cas semblant al de la interpretació d'alguns poblats ibers de l'Ausetània, com el Turó de Montgròs del Brull, on l'amplitud de l'espai que tanca el mur de barrera contrasta amb la minsa zona d'habitatge. Efectivament, aquesta interpretació de doble finalitat del recinte olèrdolà, com a centre de poder i control del territori, en el pas entre l'àrea costanera del Garraf i l'interior penedesenc, ensems que pleta per a l'activitat ramadera als contraforts meridionals del massís del Garraf, amb un mur de barrera, li escau per a la primera etapa, i creiem que es devia anar mantenint en el període ibèric i en l'etapa republicana. El mur del segle VII aC va ser reutilitzat pels ibers, que hi bastiren un mur de poca entitat. S'han trobat restes de la muralla ibèrica a l'interior de la torre romana i a les primeres filades de la cara E de la torre de ponent (Bosch *et al.*, 2003).

A la plana de l'Alt Penedès, el camp de sitges del Mas Castellar (els Monjos) sembla un nucli d'hàbitat concentrat menor, probablement dependent d'Olèrdola, que funciona durant el segle III i no s'abandona fins a la primera meitat de segle II aC. S'hauria de classificar com un nucli d'activitat econòmica especialitzada de gestió dels camps de sitges d'emmagatzemament dels excedents de cereals. També es classifiquen així la Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès) i el Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès). Aquest darrer s'ha identificat com un nucli d'activitats econòmiques especialitzades

destinat a l'acumulació i gestió d'excedents cerealístics, a més d'haver proporcionat els testimonis més antics de la producció de vi de la zona, que remunten al segle VII aC (Asensio *et al.*, 2005a; López Reyes *et al.*, 2015).

Així doncs, els nuclis de poblament concentrat (Masies de Sant Miquel i Olèrdola), tot i que presenten característiques ben particulars de cada cas, semblen respondre a un cert model de ciutat capital de poder situada a l'interior. En el cas de les Masies de Sant Miquel sembla clar que, a més de centre de poder polític, és el centre de l'activi-

tat i la gestió econòmica de la plana baixpenedensca, mentre que Olèrdola devia tenir una funció més política, aristocràtica i de control de la ramaderia. Totes dues tenien el suport de les ciutadelles costaneres, que assumeixen la funció de ser la seva sortida al mar, el control militar de la costa i el port comercial. Potser tots ells depenien d'un nucli de primer ordre de la Cossetània, que podria ser Tarragona-Kese, o *Kissa*, situació que s'hauria perpetuat en el període romà en el *territorium* de *Tarraco* i amb aquesta darrera capital.

La dinàmica del poblament en el període republicà

L'ESTRUCTURA DEL POBLAMENT DEL BAIX Penedès (FIG. 30)

En iniciar-se el domini romà del país, l'*oppidum* de les Masies de Sant Miquel s'abandonà. Solament allà on avui s'aixeca l'Ermita de Sant Miquel apareix un establiment d'època republicana, que podria ser el resultat d'una pervivència puntual, sota el domini romà: s'hi han detectat sitges republicanes, parets, paviments d'*opus signinum*, estucs pintats de colors, ceràmiques i monedes d'època republicana, ceràmiques i monedes d'època imperial, així com una inscripció votiva dedicada a Júpiter (ILER 77 = RIT 931), del segle II dC. Les notícies sobre aquest establiment es deuen a Mn. Grivé, M. L. Feliu, J. Solé i A. M. Rauret, i daten de la primera meitat i de la meitat del segle XX (vegeu la fitxa «Ermita de Sant Miquel»). No hi ha cap dibuix de les estructures localitzades, ni cap referència a la seva extensió. Per tant es fa molt difícil de valorar-ne la naturalesa i l'abast. Amb tot, el més plausible és que es tracti d'una ocupació residual, d'època romana, sobre la part més antiga del poblat ibèric. La presència de sitges podria indicar un punt de recollida de la producció agrícola per raons fiscals, mentre que la inscripció a Júpiter indica un espai cultural, que tractarem al capítol de religiositat.

En canvi, a la ciutadella ibèrica de les Toixoneres / Alorda Parc, les excavacions exhaustives permeten dir que, en època republicana, s'hi produí un abandó força generalitzat, per bé que un petit sector del poblat seguí ocupat fins al tercer quart de segle II aC i encara, posteriorment, en ple segle I aC, s'hi aixecà una casa d'estructura romana, amb pati central.

Les Guàrdies, que en l'ibèric ple havia estat un llogarret d'activitat econòmica especialitzada, en aquesta etapa es converteix en una explotació de caire purament agrícola, i passa, doncs, al nivell més bàsic dels establiments, de quart ordre. En el cas del Mas d'en Gual, no queda clar si en el segle II aC segueix sent un establiment d'activitat econòmica especialitzada o passa a ser una granja agrícola. El Vilarenc o bé segueix tenint o bé comença a tenir l'activitat econòmica especialitzada en la producció de ferro, per bé que també s'hi desenvoluparà una terrisseria, com sembla indicar la presència d'un forn de producció ceràmica datat entre la fi del segle II i l'inici de l'I aC, segons Revilla (2006), en els estrats anteriors a la granja de la meitat del segle I aC.

Els petits hàbitats rurals tipus granges, dispersos pel territori, es multipliquen considerablement. Així doncs, hem de concloure que al Baix Penedès, en els segles II i I aC, s'opera un canvi molt remarcable en l'estructura del poblament. Els nuclis de poblament agrupat gairebé desapareixen, mentre que, per contra, proliferen els petits establiments dispersos.

Ara bé, en quina mesura es produeix tot plegat i en quines dades ens basem per afirmar-ho? En primer lloc, ens centrarem en els establiments dispersos pel territori, de caire rural, anomenats de tercer ordre per Miret *et al.* (1984; 1986) i Prevosti *et al.* (1987) o de quart ordre per Asensio *et al.* (1998; 2000) i per Sanmartí (2001). D'aquests, convindria aclarir en quina mesura ja existien en el període ibèric, si perviuen en el republicà i en quina mesura, o si se'n crea de nous i en quina mesura, si acaben desapareixent durant l'etapa republicana i encara quines cronologies es poden avançar per

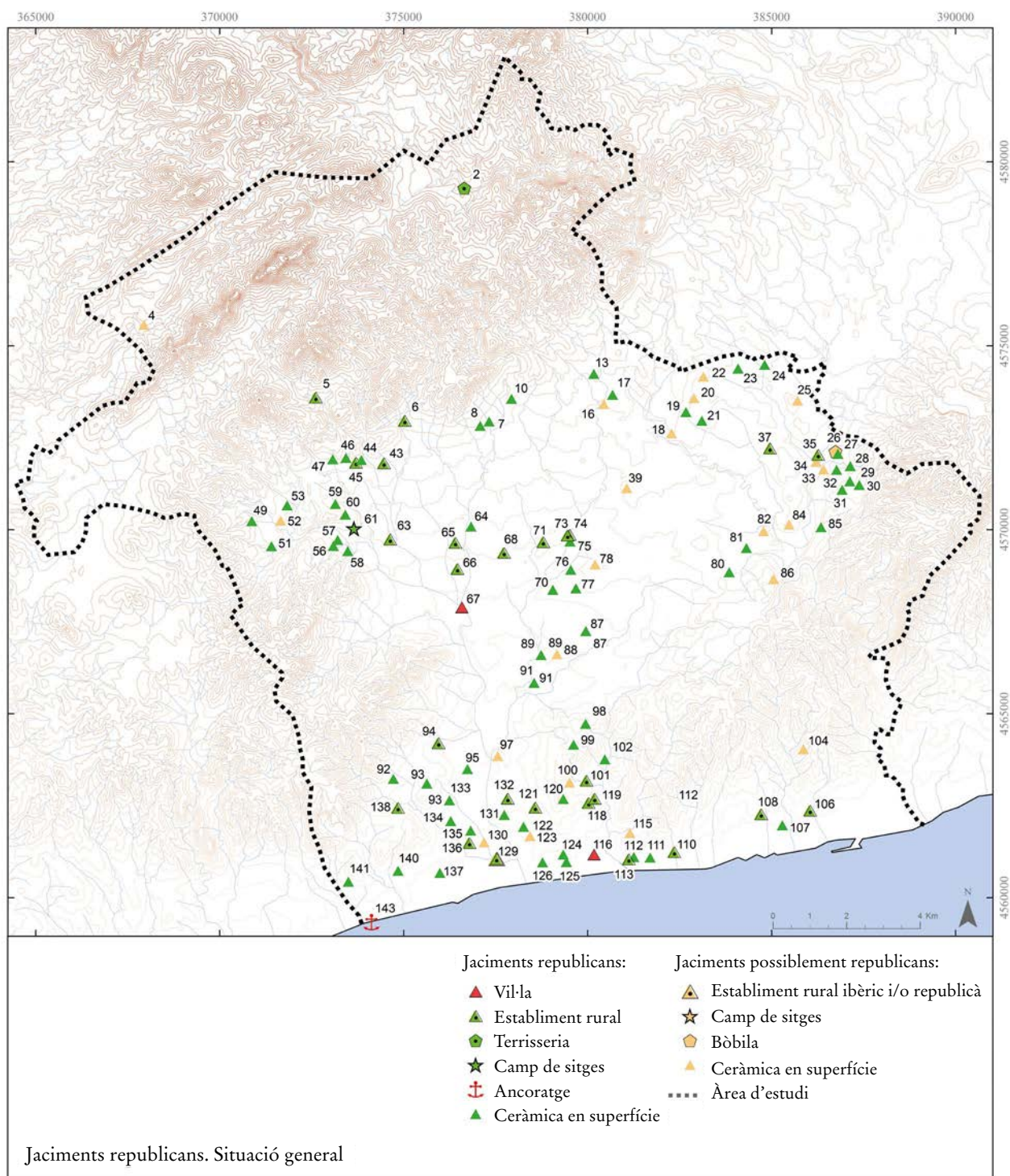

FIGURA 30. Mapa dels establiments republicans dins de l'àrea d'estudi del projecte.

aquest procés. Intentarem dues vies d'aproximació al problema: 1) a través de l'enquesta del conjunt de tots els jaciments coneguts, tant a través de prospeccions, com de l'estudi de les col·leccions de materials arqueològics (públiques o privades), com dels jaciments excavats; 2) a través de l'enquesta solament dels jaciments que han estat excavats i han donat restes constructives, és a dir, dels que presenten les dades més fiables.

EL CONJUNT DELS JACIMENTS DE POBLAMENT RURAL DISPERS I L'ESTUDI DE LES COL·LECCIONS

En primer lloc, cal dir que coneixem 39 jaciments rurals dispersos, tipus granges, de l'ibèric ple i 86 del període republicà. Amb tot, no creiem pas que aquesta proporció es pugui acceptar sense més consideracions. El nivell de coneixement dels petits jaciments dispersos és força variable, de manera que n'hem catalogat en un segon grup de certesa: els ibèrics i/o republicans són aquells que resulten d'adscripció dubtosa a un d'aquests dos períodes o bé a tots dos. Tenim un total de 63 jaciments en aquesta categoria, dels quals 61 són dubtosos per al període ibèric i 24 són dubtosos per al període republicà. El fet que la major part dels jaciments ens siguin coneguts a través de materials de recollida superficial fa pensar que les etapes amb menys importacions poden estar infrarepresentades. En aquest sentit, ha resultat força simptomàtic l'estudi de les col·leccions de materials arqueològics, estudi fet després de les prospeccions. Del total de 19 jaciments, dels quals hi havia materials en alguna col·lecció (pública o privada), abans d'estudiar les col·leccions i quan sols en teníem dades cronològiques a través dels resultats de les prospeccions, 15 presentaven dubte en el període ibèric. Un cop estudiades les col·leccions de materials, 10 d'aquests 15, és a dir el 66 %, han donat materials del segle IV o III aC. Aquesta dada sembla indicar que la pertinença al període ibèric ple es fa més difícil de reconèixer a través de materials de recollida superficial que no pas al període republicà, i, doncs, quan es tenen més dades sobre uns jaciments, com és el cas de les col·leccions, un nombre elevat acaba resultant ser originari d'aquest període. Concretament, han estat dos terços del total dels jaciments examinats.

JACIMENTS DE POBLAMENT DISPERS QUE HAN ESTAT EXCAVATS

El total dels jaciments rurals dispersos excavats són 20. D'aquests, 15 presenten testimonis de l'ibèric ple: 8 amb estructures (les Albardes, l'Argilera, el Cirerol, Mas de Bassa o les Clotes, Corral de Castell Vell, el Fondo del Roig, les Guàrdies, Mas d'en Gual) i 7 sols amb materials (Barranc del Prat, Camí de Montpaó, Camps 1-2 de l'Albomar, la Carronya, Granja de l'Artur, Mas d'en Busquets, el Vilarenc).

Dels 20 jaciments excavats, 19 presenten testimonis del període republicà: 16 amb estructures (les Albardes, l'Argilera, Mas de Bassa, el Corral de Castell Vell, les Guàrdies, Mas d'en Gual, el Barranc del Prat / Sansuies, Camí de Montpaó, els Camps 1-2 de l'Albomar, Mas d'en Busquets, la Devesa, el Vilarenc, Camps 24-25 de l'Albomar, Camps 14-15 de l'Albomar, Vinya de Jan Rion, les Figueretes) i 3 amb ceràmiques (el Cirerol, la Carronya i la Granja de l'Artur). Aquestes dades indiquen que, del total dels 20 jaciments excavats, el 75 % presenten fase ibèrica, tot i que sols el 40 % amb estructures. En canvi, del total dels 20 excavats, el 95 % presenten fase republicana, dels quals un 80 % amb estructures.

La reflexió a què porten aquestes dades és que la recollida superficial de materials dona unes indicacions quelcom esbiaixades: si considerem el total dels jaciments, resultaria que dels 91 establiments rurals dispersos d'època ibèrica i republicana, el 43 % daten d'època ibèrica i el 93 % d'època republicana (cal tenir present que molts són ibèrics i també republicans), mentre que si tenim en compte les col·leccions, la xifra dels ibèrics puja al 66 %, i si prenem en consideració els jaciments excavats, ja són un 77 % del total els que presenten fase ibèrica. Ara bé, la menor proporció dels jaciments que han donat restes d'estructures en època ibèrica (38 %) fa pensar que potser alguns d'aquests no fossin establiments d'hàbitat estable sinó de freqüentació estacional. Entre el 77 % i el 38 %, potser hauríem de quedar-nos amb la xifra intermèdia del 57 % com a més significativa.

Amb tots els dubtes sobre la precisió, és cert que aquestes dades indiquen que l'hàbitat rural dispers ja era força elevat en el període ibèric ple; tanmateix, en l'etapa republicana es va incrementar

considerablement. Les xifres indiquen que aproximadament es va duplicar. El poblament dispers arriba al màxim de l'Antiguitat, en els segles II i I aC. Si considerem el total dels jaciments ibèrics i republicans, els republicans representen el 93 % del total; si tenim en compte les col·leccions, els republicans representen el 83 % de totes elles; si tenim en compte els jaciments excavats, el 94 % presenten fase republicana, 77 % dels quals amb estructures. Tot plegat sols es pot prendre com a dades orientatives, i convindria fer moltes més excavacions i prospeccions si volem arribar a obtenir dades més fermes sobre la realitat del poblament dispers de l'ibèric ple i de l'etapa republicana.

CARACTERÍSTIQUES DELS ESTABLIMENTS RURALS DE POBLAMENT DISPERS REPUBLICANS

Entre els establiments rurals d'època republicana de la zona d'estudi destaquen el Vilarenc, les Guàrdies i el Mas d'en Gual, que han estat excavats de forma força extensa, i cal afegir-hi la casa republicana d'Alorda Parc. Més enllà d'aquests quatre, es compten fins a setze altres jaciments que han estat excavats, tot i que sigui parcialment o que presentin restes força degradades. Ens trobem, doncs, amb un estat de la investigació excepcionalment avançat, si comparem aquesta zona amb d'altres de Catalunya. Ara bé, es tracta d'un bon coneixement relatiu, perquè cal reconèixer que, fora dels divuit jaciments al·ludits, la resta es coneixen tan sols a través de reculls de ceràmiques, localitzades en prospeccions superficials.

La fase més antiga de la vil·la del Vilarenc de Calafell es va construir, segons Revilla *et al.* (1996) i Revilla (2000; 2003a; 2006), cap a la meitat del segle I aC. Es tracta d'un edifici que segueix un model itàlic de granja, dins del sistema econòmic agrari romà, motiu pel qual el tractem dins de l'apartat de la introducció del sistema de la vil·la. Ara bé, en els estrats precedents, identifica un forn de fabricació ceràmica de la fi de segle II i inici de l'I aC, així com estructures de combustió i cubetes semblants a les de les Guàrdies, de producció de ferro.

La casa de les Guàrdies (Morer i Rigo, 2003a) (fig. 31), en la part conservada, insinua una estructura de planta rectangular d'uns 380 m²

(Morer i Rigo, 1999, li atribueixen 850 m², per bé que de la planta publicada es dedueix que en feia menys), on es dibuixen cinc estances, mentre que d'altres s'han perdut. S'hi ha detectat una base d'una premsa d'oli, així com dues sitges, que atesten la seva dedicació a l'agricultura. Es va edificar en ple segle II, i va viure fins a la primera meitat del segle I aC. Es tracta d'una planta força regular, que fa pensar en la influència romana. Amb tot, presenta llars de foc netament ibèriques i cap resta de morter, ni estucat, ni *opus signinum*. Per tant, fa la impressió d'un establiment indígena amb trets d'aculturació romana.

El Mas d'en Gual (fig. 27) és un establiment rural del segle III, que perviu fins cap al 50 aC, especialitzat en la producció de ferro i amb 19 sitges per al gra, de les quals alguna arriba a la primera meitat del segle II aC. S'hi han documentat estructures excavades al subsol i tres estructures constructives molt malmeses, potser d'habitatge o de tipus industrial. S'hi compten 7 forns metal·lúrgics per produir ferro i 13 fosses d'extracció d'argiles per obtenir el ferro, que no es van poder datar amb precisió i, per tant, podrien arribar a l'etapa republicana (Asensio *et al.*, 2005: 223-233; Asensio *et al.*, 2016).

Caldria, encara, fer esment de l'hàbitat de caire romà construït durant el segle I aC, dins del sector S del poblat, ja deshabitat, d'Alorda Parc, que Pou *et al.* (1993) comparen amb vil·les republicanes del Laci (fig. 32). És una casa amb un cert caire romà, que es distribueix al voltant d'un pati central, i té planta en U, amb l'ala central destinada a residència i les laterals a activitats de producció i emmagatzematge agrícoles.

Tomoví es coneix solament per materials de prospeccions superficials, que permeten datar l'establiment a partir de la darrerïa del segle II. El gran camp de sitges que presenta el jaciment no ha estat investigat, per bé que podria correspondre a aquesta etapa i segurament s'hauria d'interpretar com un centre de recollida de tributs de la regió (fig. 33).

La resta de jaciments amb estructures de l'etapa republicana, a excepció del Vilarenc, la casa d'Alorda Parc i les Guàrdies, es tracta de restes molt malmeses, d'estructures que ja tenien una naturalesa molt feble.

A la Devesa (el Vendrell), l'excavació arqueològica (Díaz i Roig, 2016) motivada per unes

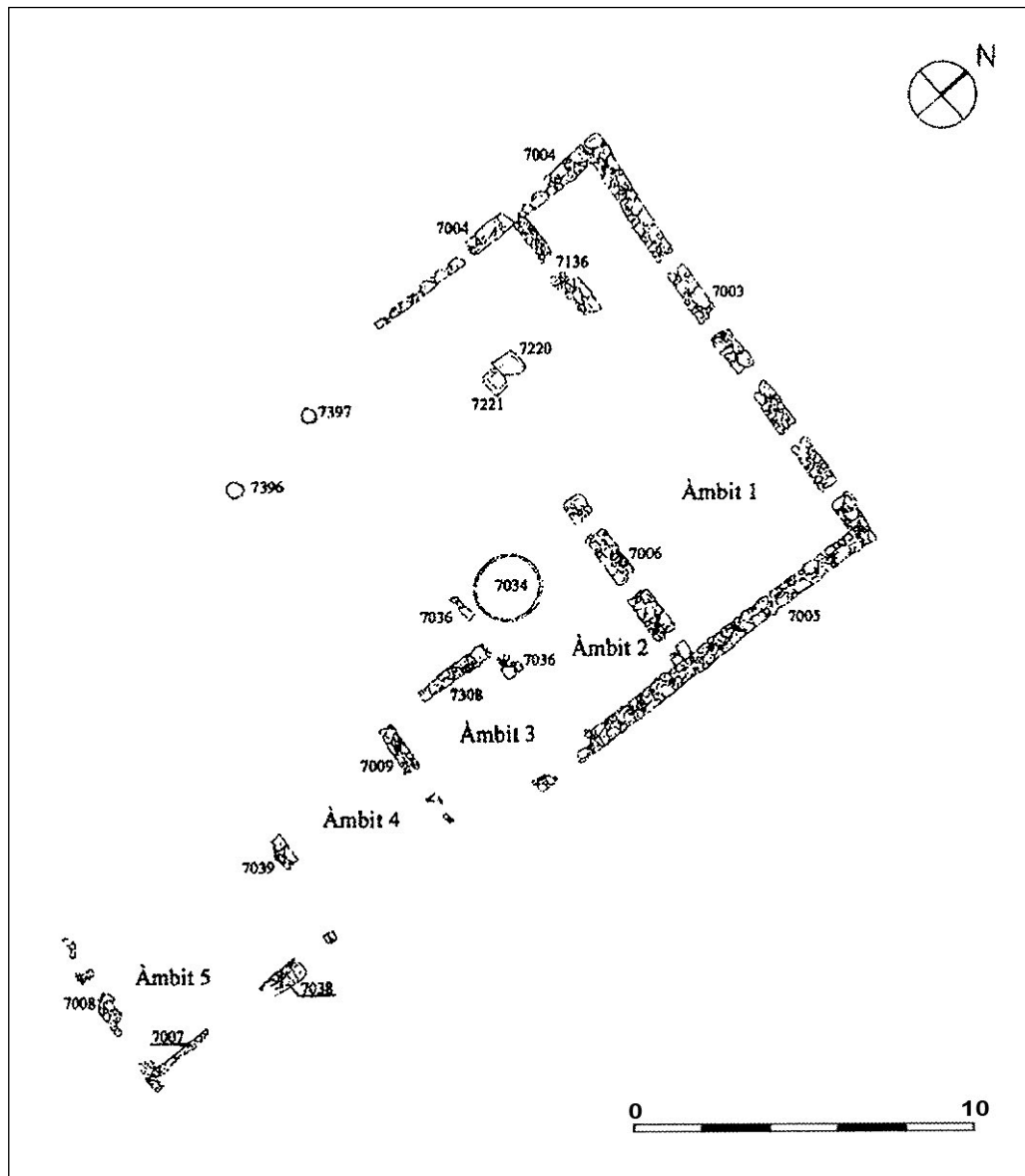

FIGURA 31. Planta de l'edifici de tipus agrícola d'època republicana, identificat al sector est de les Guàrdies. (Font: Morer, Rigo, 2003, 333.)

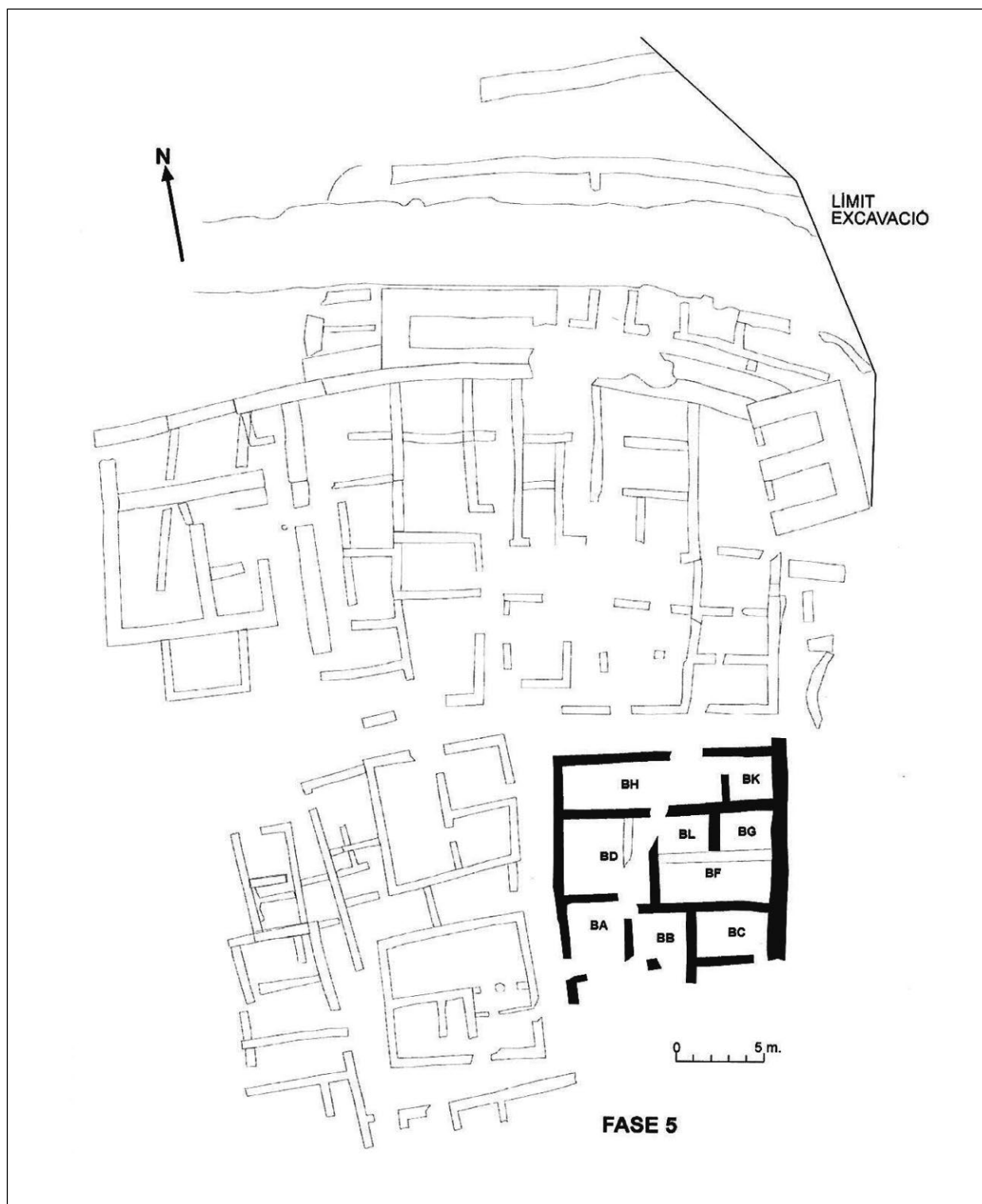

FIGURA 32. Planta de la ciutadella d'Alorda Parc, amb la casa del segle I aC. (Font: Asensio *et al.*, 2003, 277.)

FIGURA 33. Sitges de Tomoví, enmig d'una zona boscosa. (Fotos de Marta Prevosti.)

obres es va centrar solament en la zona afectada del jaciment, que és força més extens. Evidència un assentament rural relacionat amb l'explotació agrícola, i que va funcionar durant un període datat entre la fi del segle III i finals del segle I dC. La primera fase constructiva documentada està relacionada amb el terraplenament de la zona, estrat que contenia abundància de ceràmica d'importació, especialment de filiació púnica i itàlica, que M. Díaz i J. F. Roig (2016) daten en la segona meitat del segle II aC, i en un camp de sitges, de les quals se'n van documentar 10, per bé que deu ser força més extens. Entre els materials de les tres sitges anul·lades per la construcció de les parets de la fase següent, obra en la primera meitat del segle I aC, destaca la presència d'indicadors d'un hàbitat, com són *pondera* i fusaioles, una agulla de cosir, una clau de porta, diverses pedres de molí, *tegulae*, *imbrices* i *dolium*. El conjunt ceràmic també és interessant per l'abundància d'importacions.⁹ Es tracta, doncs, d'un conjunt que acumula restes clarament d'hàbitat. Les restes estructurals de la fase dos, i que se superposen al sitjar tardorepublicà a partir de la primera meitat del segle I aC, es troben en un alt grau d'erosió. La troballa, durant la meitat del segle XX, de dues toveres en aquest jaciment fa pensar que també hi degueren funcionar forns de producció metàl·lica en algun moment, fet que, juntament amb les sitges, l'acosta als establiments de les Guàrdies, Mas d'en Gual i potser la fase més antiga del Vilarenc. Les restes associades a la fase tres, de segle I dC, es descriuran en el capítol següent, sobre el poblament altimperial.

L'Argilera (fig. 14) també presenta trets romanitzats, com la presència de tègules, revestiments de parets de calç i sorra, i l'ús de *dolia*. Tot amb tot, el sistema constructiu de les parets, tant pels sòcols, com per les parets de tàpia, com pel tipus d'aparell dels murs, és ben ibèric. Pels seus excavadors, el caire de l'establiment és indígena, fet basat en la perllongació del sistema de

recol·lecció de marisc que ja es detecta a la zona en l'ibèric ple. Finalment, els Camps 1-2 de l'Albornar també presenta una habitació conservada, on les característiques constructives semblen ibèriques, tot i la coberta de tègules ben romana. També s'hi ha documentat la presència de rebutjos de forn de ceràmica comuna ibèrica, que deuen indicar la presència d'un taller de terrissaire, que probablement és el que es va excavar a 600 m, als Camps 24-25 de l'Albornar. Hom hi va excavar un forn de ceràmica ibèrica dels segles II-I aC, així com rebutjos de cocció d'àmfora ibèrica, *dolium* i material constructiu. Als Camps 1-2, la troballa de fragments de terra sigil·lada hispànica i africana i àmfora Dressel 2-4 s'ha interpretat com a testimonis de la possible freqüentació del lloc en època imperial. L'enderroc i abandonament d'aquest establiment se situa a mitjan o durant la segona meitat de segle I aC. De la resta d'establiments, on tan sols s'ha aconseguit recuperar alguna paret fragmentària o alguna sitja, poca cosa se'n pot dir, tret que el de Mas d'en Busquets i les Figueretes també presenten *dolia* i que al Mas d'en Busquets també s'ha documentat *tegulae*. La resta són els Camps 14-15 de l'Albornar, la Carronya, la Granja de l'Artur, Camí de Montpaó, el Cirerol, el Corral de Castell Vell, el Vilarenc, Vinya de Jan Rion, el Barranc del Prat / Sansuies, les Albardes i el Mas de Bassa.

Respecte a l'àrea que ocupen les dispersions de ceràmiques trobades en les prospeccions en superfície, pensem que poden aportar alguna indicació sobre les extensions originàries dels establiments i, en conseqüència, sobre llurs categoritzacions. Detallem tot seguit aquells dels quals s'han recollit dades:

- Les Calçades: 50 m²
- La Carronya: 100 m²
- La Plana: 200 m² + 36 m²
- La Barraca del Rosend: 350 m²
- Molí de la Coloma (2n conjunt): 400 m²
- Cal Xico II: 500 m²
- Serreta de Viladordi: 500 m²
- Sota Cal Xico de Masquefa: 500 m²
- El Figuerol: 550 m²
- Camí de Vilanova: 600 m²
- Mas Perdut: 1.000 m²
- La Barquera: 1.200 m²
- Costa de Llevadies: 1.250 m²

9. Es documenten àmfores púniques del Cercle de l'Estret, ebusitanes, tripolitana antiga, massaliotes, grecoitaliques, de Brindisi, Dr. 1 i ibèriques abundants, campaniana A antiga (plats de peix Lamb. 23), mitja (copes M. 68bc, i altres bols o copes), campaniana B de Cales, un plat de peix de producció etrusco-lacial (Lamb. 23) i parets fines itàliques, ceràmica comuna principalment ibèrica, llisa, pintada i grollera, per bé que també algun exemplar eivissenc i algun itàlic.

- Cal Rafeques: 1.750 m²
- Els Masets: 2.000 m²
- Masia Bartomeu II: 2.000 m²
- Vinya del Vallès: 2.240 m²
- La Feixa Rodona: 2.250 m²
- Sota la Timba de Santa Bàrbara: 2.394 m²
- Les Feixes del Pelegrí: 2.436 m²
- Mas del Fons: 3.000 m²
- La Muga: 3.055 m²
- Vinya del Flessa: 3.060 m²
- El Pi del Borrega: 3.591 m²
- La Pencarona: 4.200 m²
- Les Pubilles: 4.200 m²
- Puig Pelós: 4.200 m²
- La Marquesa: 4.200 m²
- Can Romagosa: 4.774 m²
- El Cortell: 5.000 m²
- Vinya del Marino: 5.000 m²
- Vinya d'en Soler: 5.250 m²
- Mas Blanc: 5.500 m²
- Entre Saifores i l'autopista: 6.630 m²
- La Feixa del Cintet: 6.800 m²
- Cal Cosmet: 8.120 m²
- La Penyora del Freix: 9.309 m²
- Camí del Trull: 10.000 m²
- Molí de la Coloma: 10.000 m²
- Torrent de Mar Güell: 12.000 m²
- El Cortell / la Devesa: 15.000 m²
- La Botera: 15.000 m²
- La Blanquera: 16.000 m²
- Mas Roig: 16.000 m²
- Al Nord de Cornudella: 16.500 m²
- Els Masos: 18.000 m²
- Turó de la Pallissa Cremada: 19.110 m²
- Camps 24-25 de l'Albornar: 19.900 m²
- Mas d'en Busquets: 19.900 m²
- Masia Bartomeu I: 22.500 m²
- Camí dels Colls: 22.700 m²
- Camps 1-2 de l'Albornar: 29.000 m²
- Finca del Pol·linari: 30.000 m²
- Camps 14-15 de l'Albornar: 33.600 m²
- Cementiri de Sant Vicenç: 45.000 m²
- Garita Vella: 60.000 m²

En resum, trobem 36 jaciments inferiors a una hectàrea i 19 superiors a una hectàrea.

Aquestes xifres, que resulten molt altes, s'haurien de matisar: cal tenir present que el conreu de la terra pot haver dispersat el material, i, d'altra banda, molts d'aquests jaciments també presenten fase altimperial, i podria ser que

l'extensió d'època republicana fos inferior. Per tant, per tenir una idea de les extensions en època republicana, cal considerar els que són sols d'aquesta època i no perviuen en l'alt imperi. Es tracta de 22 jaciments inferiors a mitja hectàrea, tres entre mitja i una hectàrea, 8 entre una i dues hectàrees i dos superiors a dues hectàrees:

- La Carronya: 100 m²
- La Plana: 200 m² + 36 m²
- La Barraca del Rosend: 350 m²
- Molí de la Coloma (2n conjunt): 400 m²
- Sota Cal Xico de Masquefa: 500 m²
- El Figueras: 550 m²
- Camí de Vilanova: 600 m²
- La Barquera: 1.200 m²
- Costa de Llevadies: 1.250 m²
- Cal Rafeques: 1.750 m²
- Els Masets: 2.000 m²
- Masia Bartomeu II: 2.000 m²
- Vinya del Vallès: 2.240 m²
- La Feixa Rodona: 2.250 m²
- Sota la Timba de Santa Bàrbara: 2.394 m²
- Les Feixes del Pelegrí: 2.436 m²
- La Muga: 3.055 m²
- Vinya del Flessa: 3.060 m²
- El Pi del Borrega: 3.591 m²
- Puig Pelós: 4.200 m²
- La Marquesa: 4.200 m²
- Can Romagosa: 4.774 m²
- Vinya del Marino: 5.000 m²
- Mas Blanc: 5.500 m²
- Cal Cosmet: 8.120 m²
- Camí del Trull: 10.000 m²
- Molí de la Coloma: 10.000 m²
- La Botera: 15.000 m²
- La Blanquera: 16.000 m²
- Mas Roig: 16.000 m²
- Els Masos: 18.000 m²
- Turó de la Pallissa Cremada: 19.110 m²
- Camps 24-25 de l'Albornar: 19.900 m²
- Camps 14-15 de l'Albornar: 33.600 m²
- Cementiri de Sant Vicenç: 45.000 m²

Un cas a part és el de les Guàrdies, del qual desconeixem l'àrea de dispersió de troballes, ben segur molt més àmplia, però del qual coneixem l'àrea de l'edificació republicana —incompleta:

- Les Guàrdies (edifici republicà): 380 m²

Si comparem les dades amb les de la fase següent, ens trobem que en època republicana hi ha 22 jaciments inferiors a mitja hectàrea, mentre

que no n'hi ha cap d'aquestes dimensions en època altimperial. En època republicana, n'hi ha tres d'entre mitja i una hectàrea, contra 13 en època altimperial. En època republicana n'hi ha 10 de més d'una hectàrea, i sis en època altimperial. Efectivament, en els establiments d'època republicana dominen les dimensions més petites; ara bé, sorprenen algunes dispersions de materials molt importants, també en aquesta etapa, que arriben fins a les quatre hectàrees. Cal tenir present que estem parlant de dispersió de materials, no pas d'àrea de restes construïdes, que desconexim en la majoria dels casos. La dispersió es pot haver accentuat per circumstàncies diverses. Per tant, aquestes xifres sols es poden considerar indicatives de tendències, per bé que de gran valor. El mapa de les àrees d'explotació del territori, feta en funció de tots els establiments rurals republicans, tant dels que es coneixen per restes d'estructures com dels coneguts tan sols per ceràmica superficial, donaria unes àrees força desiguals. De fet, les diferències jeràrquiques entre aquests jaciments, en funció de l'àrea d'extensió de les seves restes, corregeix d'alguna manera allò que indicarien els polígons de Thiessen. En canvi, de cronologia tardorepublicana, a partir del 50 aC, daten els primers establiments que considerem dins del sistema de la vil·la, el Vilarenc, Tomoví i la casa romana d'Alorda Parc.

Els indicis, doncs, tret de les tres cases esmentades, són d'una majoria d'establiments rurals de poca entitat, senzills i, per tant, corresponents a uns ocupants també humils. Segurament això explica el grau de conservació tan deficient, que dificulta força la investigació. Amb tot, alguns sí que tenen una extensió més important, que fins i tot sorprenen perquè presenten més d'una hectàrea de dispersió de materials. Dins dels establiments rurals tipus granja també hi devia haver diferents categories. Així doncs, els de més grandària podrien correspondre a explotacions agropecuàries de més entitat, fins en alguns casos podria tractar-se d'aglomeracions d'habitatges rurals. A excepció de la casa d'Alorda Parc, el Vilarenc i Tomoví, les característiques constructives d'aquests llocs és de tradició ibèrica, per bé que de més solidesa que les d'època ibèrica, i fortament aculturats de trets constructius, tècnics i d'utilitatge romans. Cal destacar no solament la

utilització de material constructiu romà com les *tegulae* i *imbices*, sinó també dels *dolia*, que significa l'adopció de sistemes nous de transformació del producte agrari, així com també la forta quantitat de ceràmica d'importació romana present en aquests establiments. A l'Argilera, en alguns estrats on això s'ha estudiat, resulta una tercera part del volum de la ceràmica, i porta Sanmartí *et al.* (1979; 1984) al convenciment que hi havia un fort intercanvi comercial fora de l'àmbit de l'economia domèstica.

Estem molt més mal informats sobre els jaciments rurals republicans que sols coneixem a través de ceràmiques de recollida superficial. A aquest segon grup hi pertanyen 68 jaciments.¹⁰ Els 68 jaciments rurals dispersos republicans més els 18 que han estat objecte d'excavacions sumen 86 jaciments.

PRECISIONS CRONOLÒGIQUES, PERVIVÈNCIA I REOCUPACIÓ

Els dos problemes que ens ocupen aquí són: a) el grau de pervivència o reocupació d'establiments de l'ibèric ple en el període republicà i en quina mesura n'hi ha de nova creació; b) quines cronologies es podrien avançar per a la fi eventual d'aquests establiments rurals i, doncs, la reducció del seu nombre.

Dels 39 establiments rurals ibèrics, sabem que un (el Fondo del Roig) no va persistir en època

10. Cal Arbosset, la Barquera, Cal Cosmet, Hostal del Taronger, Cal Llac, Mas de la Costa, Mas Quefa, Penyora del Freix, les Pubilles, Sota cal Xico de Masquefa, Vinya d'en Soler, Vinya del Flessa, Vinya del Vallès, Cal Xico II (la Bisbal del Penedès); la Barraca del Rossend, la Feixa del Cintet, la Feixa Rodona, les Feixes del Julito, les Feixes del Pelegrí, el Figuerol, Cal Manou, la Pencarona, Cal Romagosa, Serreta de Viladordi, Vinyes de Cal Vicenç (Castellet i la Gornal); la Blanquera, Bonavista, Camí de Sant Vicenç de Calders al Mar, Camí del Trull, Cementiri de Sant Vicenç, el Cortell, Creu de Coma-ruga, la Marquesa, Mas del Fons, Masia Bartomeu, Masia Bassa, els Masos, Muntanya del Sanatori, el Romani, Torrent de Mar Güell, Turó de la Pallissa Cremada (el Vendrell); la Botera, Molí de la Coloma, la Plana (l'Arboç); Camí de Bellvei, Mas Canyís, Mas Perdut, els Masets, la Muga (Bellvei); Camí dels Colls, Mas Blanc (Santa Oliva); Carrerada d'en Rion, la Font, les Graveres, Turó dels Sants (Calafell); Casa Murada, Entre Saïfores i l'autopista, Ermita de Sant Miquel, Garita Vella, Mas Roig (Banyeres del Penedès); Finca del Pol·linari, Hostal Nou, Mas del Castell de Gemenelles, Vinya del Marino (Sant Jaume dels Domenys); Pedrafit, Cal Pontarrí (el Montmell); Puig Pelós (Cunit); Tomoví (Albinyana).

republicana, i no sabem del cert si uns altres sis (Can Boques, la Moja, Timba de Santa Bàrbara, Sota la Timba de Santa Bàrbara, Prop de Cal Llac i els Carquinyolis) varen persistir en l'etapa republicana. La resta, és a dir, 31 del total dels 39 establiments rurals de l'ibèric ple, presenten amb seguretat una fase republicana. La continuïtat o reocupació dels llocs és, doncs, força alta.

a) Dels 86 jaciments republicans esmentats més amunt, 31 són molt probablement pervivència o reocupació d'establiments de l'ibèric ple. Caldria saber, dels 55 restants, quants són també pervivències i quants són nous. També interessaria saber en quin moment es funden els que apareixen de bell nou en època republicana.

Si hem de fer cas de les xifres i reflexions anteriors, potser la del 43 % (deduïda de la xifra del 57 % d'establiments possiblement existents en l'ibèric ple, dada intermèdia entre el 77 % dels jaciments excavats, amb fase ibèrica, i el 38 % d'excavats que presenten restes constructives ibèriques) d'establiments nous sigui més indicativa que la del 65 % (que representen 55 jaciments nous sobre els 85 existents).

Del total dels 18 jaciments estudiats en les col·leccions, 15 han donat època republicana, dels quals quatre (Tomoví, Mas Quefa, Vinya d'en Soler i les Pubilles) sembla molt probable que, tot i que tècnicament mantenen el camp de dubte ibèric, haguessin tingut l'ocupació en el període ibèric ple, car s'hi detecta una primera fase d'ocupació entorn de la fi del segle II i l'inici del segle I aC, a jutjar per la gran quantitat de campaniana B i la presència reduïda de campaniana A. Per tant, entre els establiments de nova creació en època republicana, tenim:

- quatre establiments que semblen tenir l'inici cap a la fi del segle II o començament de l'I aC,
- l'establiment rural romà edificat a Alorda Parc en el segle I aC.

Allò que sembla clar és que en l'etapa republicana l'increment d'establiments rurals fou considerable. Les xifres avançades, d'un 43 % d'establiments nous, són purament indicatives, mai per prendre com a dades exactes. Pel que fa al moment de creació d'aquestes explotacions agràries, cal reconèixer que pràcticament no en tenim dades. Amb tot, cal tenir en compte que, dels cinc que sabem alguna cosa, coincideix que

semblen fundar-se cap a la fi del segle II o l'inici de l'I aC.

b) D'altra banda, els jaciments rurals dispersos d'època altimperial sumen 44. La davallada és, doncs, notable, respecte dels 86 del període republicà. Això mostra una forta tendència d'aquests establiments rurals a quedar abandonats ja en època republicana, però seria interessant saber amb més precisió quan es produeixen aquests abandonaments. Per a aquest fi, caldrà recórrer als establiments més ben coneguts, és a dir, els que han estat objecte d'excavacions arqueològiques i aquells dels quals hem estudiat col·leccions de materials. Els establiments excavats que no tenen continuïtat en l'alt imperi són dotze:

- L'Argilera. Les restes més modernes excavades són estructures d'una habitació del darrer quart del segle II aC o inici del segle I aC.
- Barranc del Prat / Sansuies. S'hi excavaren dos àmbits i cinc sitges, abandonats en la segona meitat del segle II aC – inici de l'I aC.
- La Carronya. L'excavació tan sols hi localitzà dos estrats de la fi del segle III – inici del II aC (Asensio i Morer, 2003).
- El Cirerol. L'excavació hi localitzà estructures del segle III aC. S'hi ha detectat materials del període republicà, però fora de context (Asensio i Morer, 2003).
- Les Clotes. Les restes més recents que s'hi ha exhumat són murs dels segles II-I aC (Morer i Rigo, 2003b).
- Corral de Castell Vell. S'hi han localitzat sitges amb materials que van del segle III al II aC, sense més precisió.
- Granja de l'Artur. S'hi ha excavat, però no han aparegut estructures. Els materials més tardans són de segon quart del segle II aC (Revilla, 2003b).
- Les Guàrdies. La fase més tardana consisteix en un edifici de segle II-I aC (Morer i Rigo, 2003a).
- Camps 24-25 de l'Albornar. S'hi excavà una paret, estrats, dues sitges i un forn de ceràmica ibèrica dels segles II-I aC.
- Vinya de Jan Rion. L'excavació hi localitzà restes constructives del segon quart del segle II aC (Revilla, 2003b).

- L'edifici romà de les Toixoneres, construït cap a l'inici del segle I aC, s'abandonà en el tercer quart del segle I aC.
- Mas d'en Gual s'ha datat cap al 300 aC i perdura fins cap al 50 aC.

Els establiments excavats que segueixen amb vida en l'alt imperi són sis:

- Les Albardes. S'hi excavà una cantonada de paret i sitges amortitzades en el segle III – inici del II aC. L'establiment presenta fases posteriors, d'alt i de baix imperi (Morer i Rigo, 2003b).
- Camí de Montpaó. L'excavació localitzà restes d'hàbitat molt malmeses de segon quart de segle II aC. S'hi trobà terra sigil·lada hispànica en superfície (Revilla, 2003b).
- Camps 1-2 de l'Albornar. Les estructures més recents s'amortitzaren entre mitjan i segona meitat del segle I aC. En els estrats superficials aparegué ceràmica de l'alt imperi.
- Mas d'en Busquets. Les excavacions atestaren la fase republicana, amb la presència d'una sitja i alguns estrats, sense altres estructures. L'establiment pervisqué fins al segle I-II.
- El Vilarenc. Les excavacions sols han localitzat un forn de segona meitat del segle II aC i estructures de la meitat del segle I aC i fins al segle IV. Els testimonis anteriors són ceràmiques residuals ibèriques plenes i republicanes (Revilla, 2003a; 2006; 2023).
- Les Figueretes. S'hi ha excavat una sitja amb ceràmica ibèrica i campaniana B i al damunt un estrat del segle I.

En síntesi, entre els establiments que ja estaven ocupats en l'ibèric ple, tenim:

- un que s'acaba a la fi del segle III o inici del II aC;
- dos que s'acaben en el segon quart del segle II aC;
- dos que s'acaben a la fi del segle II o inici del segle I aC;
- un que s'acaba cap al 50 aC.

Entre els que es bastiren en l'etapa republicana, tenim:

- un que s'acaba en el tercer quart del segle I aC.

Dades de l'estudi de les col·leccions: aquestes no donen gaires dades precises sobre la fi dels

establiments rurals. Ara bé, cal destacar l'absència de sigil·lada aretina en 7 dels 15 que presenten l'etapa republicana. I si distribuïm els que donen més precisió cronològica i no arriben a l'alt imperi entre els que sols donen materials del segle II aC i els que en donen del segle I aC, trobem que en tenim tres a cada segle.

Tot plegat són dades precàries per permetre d'avançar cap idea fonamentada sobre un model de cronologies finals dels establiments rurals, per bé que donen algunes indicacions que fan pensar que la fi dels establiments rurals que s'amortitzen durant l'etapa republicana es va produir de forma gradual i no cal buscar un punt d'inflexió gaire precís per a aquest fet.

PAUTES DE DISTRIBUCIÓ ESPACIAL

Els assentaments rurals republicans presenten una distribució gens uniforme, dins de la plana del Baix Penedès, i, per contra, es presenten especialment agrupats en cinc àrees, sempre al voltant de les artèries principals de comunicació (vegeu el capítol dedicat a conclusions sobre la dinàmica del poblament, reflexions històriques i contrast amb altres regions de Catalunya) (fig. 30). Amb la diferència d'una major densitat de poblament rural dispers en època republicana, de fet, aquesta situació és, en bona mesura, continuïtat de l'estructura del poblament de l'ibèric ple, que hem comentat més amunt, que apareix concentrada en els nusos i vies de comunicació fonamentals per a la regió. Amb tot, el mapa dels establiments republicans mostra una certa tendència a l'ocupació de la plana, que en el període anterior era gairebé buida. D'altra banda, també destaca l'increment d'establiments. Cal, però, notar que segueixen existint algunes zones de plana ben buides de poblament, que encara subratllen més la concentració en els corredors de pas. Creiem que l'increment d'establiments rurals s'ha de relacionar amb l'amortització de la ciutat ibèrica de les Masies de Sant Miquel i la ciutadella ibèrica d'Alorda Parc. Segueix, per tant, ben clara la vocació de les pagesies de mantenir-se actives en les xarxes de comerç, fet que ja hem comentat que es confirma en aquesta etapa amb un increment notable de les ceràmiques d'importació.

INTERPRETACIÓ DE LES DADES DINS DEL CONJUNT DE LA COSSETÀNIA ORIENTAL

Cal tenir en compte que les comarques veïnes del Garraf i l'Alt Penedès formen una unitat geogràfica amb el Baix Penedès, que hem separat pel riu Foix per una pura qüestió pràctica de limitar la nostra àrea d'estudi a unes mesures assequibles. Per tant, a l'hora d'elaborar conclusions cal tenir-les en compte. Interpretem el poblament rural dispers de l'ibèric ple com una base real important per a l'ordenació del territori del període republicà. En contrast amb altres comarques, com les de Girona, la vall del Ter, el Maresme o el Baix Camp de Tarragona, on els establiments rurals dispersos de l'ibèric ple són poc nombrosos; en canvi, en el Baix Penedès i el Garraf, els establiments rurals eren ja molt abundants a l'ibèric ple. D'aquests, en sobreviuen força en època republicana. Ara bé, els que apareixen de nou són encara més nombrosos: els dupliquen o tripliquen. En canvi, el poblament nuclearitzat es redueix en el Baix Penedès. Alorda Parc s'abandona, mentre que les Masies de Sant Miquel, que havia funcionat com el nucli principal de poder de la regió, també s'abandona, tot i que un nucli reduït ocupa l'Ermita de Sant Miquel. També s'abandona el Mas Castellar de Santa Margarida i els Monjos (Alt Penedès), però no passa el mateix amb Darró i Olèrdola. Darró ha estat força investigat en l'espai al peu del poblat, però no pas en el centre, al cim del turó de Sant Gervasi. Tanmateix, segons López i Fierro (2000), no sembla pas que la conquesta comportés l'abandó del poblat, ans al contrari, car, en la part baixa, es detecta la continuïtat de la producció amfòrica que ja s'hi constata en l'ibèric ple, així com la superposició d'habitatges de començament del segle II aC als del moment anterior, amb el traçat d'una retícula urbana nova, ortogonal, amb un carrer porticat, cases força grans i complexes i uns aljubs amb un elaborat sistema de decantació i distribució d'aigües, tot plegat de clara influència o filiació romana. Els autors creuen que Darró va tenir un paper de port i empori comercial —probablement en substitució del púnic que havia estat durant l'etapa ibèrica—, durant el segle II aC. En canvi, a partir del segon o tercer decenni del segle I aC, l'activitat de Darró sembla declinar, fins

al seu abandó el 50/40 aC, en què fou substituït per una vil·la romana.

Olèrdola, per la seva banda, sembla que es devia seguir usant com a pleta per als ramats i també podria haver tingut una ocupació romana per al control militar i administratiu de la regió, el domini de la plana i les vies de comunicació. En el període republicà, la construcció de la muralla d'obra poligonal se sobreposa a la ibèrica. Més tard, en un moment en què ja s'estava organitzant el territori sobre la base de la ciutat romana, és a dir, entre la fi del segle II aC i la meitat del segle I aC, encara es va bastir la talaia al cim de la muntanya, per reforçar-hi el caire de *castellum*, ocupat pel destacament militar que controlava el territori, al costat de la població indígena, fet que no exclou que seguís acumulant la funció de pleta. Cap a la meitat del segle I aC, però, també s'abandona definitivament. Tant Darró com Olèrdola podrien haver fet de caps del territori del Garraf i del Penedès, amb la incorporació d'un comandament romà en ambdós nuclis, amb funció de domini polític, militar i administratiu de la regió, a través de les elits ibèriques, en connivència amb els romans. No sembla que fes la mateixa funció el nucli de l'Ermita de Sant Miquel i Garita Vella, al costat del poblat abandonat de les Masies de Sant Miquel. La dependència o no de la ciutat de *Tarraco* en aquest moment és incerta. La meitat del segle I aC podria indicar un important canvi administratiu: en època de la creació de la colònia cesariana de *Tarraco*, la zona podria haver passat a formar part del *territorium* d'aquesta ciutat, per la qual cosa ja no s'hauria necessitat més la guarnició militar d'Olèrdola ni el control de l'*oppidum* de Darró. També és el moment en què es fa palès l'inici d'exploracions dins del sistema econòmic romà que anomenem sistema de la vil·la, que devia arribar amb importants canvis en l'estructura de la propietat i que acabarà cristal·litzant en una centuriació del territori.

Què passa amb els nuclis d'activitat econòmica especialitzada de l'ibèric ple? Sabem que les Guàrdies perd aquest caràcter i queda reduït a una granja agrícola. El cas del Mas d'en Gual no està tan clar, per bé que probablement també devia ser així, car perviu fins cap al 50 aC. A l'Alt Penedès, el gran camp de sitges del Mas Castellar (els Monjos) s'abandona a la primera meitat del

segle II aC, com el del Turó de la Font de la Canya, que s'ha abandonat amb l'arribada dels romans.

En lloc d'aquests nuclis, en podrien haver sorgit d'altres, amb funció similar, en altres llocs, i sota el control d'altres amos. Al Vilarenc, Revilla (2006, 168-169) descriu estructures anteriors a l'edifici del segle I aC, d'època republicana, consistents en una pica a l'est del pati semblant a les de les Guàrdies, i tres cubetes rectangulars de combustió interpretades com a forns per elaborar ferro, també semblants a les de les Guàrdies. També hi descriu dues grans sitges datades entre els segles II i I aC, així com un forn de ceràmica datat de la fi del segle II i inici de l'I aC. A la Devesa o el Cortell es detecta un camp de sitges, segurament força més gran que les que es van poder excavar, que s'amortitzen en diferents moments dels segles II i I aC i I dC (Díaz i Roig, 2016), però en aquest lloc també s'havien trobat dues toveres de forn de producció metàl·lica, que no sabem en quin moment van funcionar. A Tomoví, que és un jaciment que hem datat a partir de la darrereria del segle II aC (Prevosti *et al.*, 2003a), també es coneix un gran sitjar que podria ser d'època republicana, per bé que no ha estat investigat i la cronologia és incerta.

Com evoluciona el poblament rural, és a dir, les granges agrícoles disperses pel territori? En la zona al voltant del poblat ibèric de Darró, les prospeccions del territori han donat un seguit d'establiments dispersos del segle IV-III aC i especialment dels segles II-I aC, que, segons López i Fierro (2000), augmenten en una proporció de tres a un, en època baixrepublicana, respecte dels anteriors a la conquesta. Les dades de Miret (2003) per a una àrea més àmplia del Garraf donen 55 establiments romanorepublicans, sobre els 22 de l'ibèric ple. Això significa una proporció de dos i mig a un. La diferència rau en el fet que López i Fierro prenen en consideració la plana al voltant de Darró, que, com hem vist més amunt, en el període ibèric es presenta força buida d'establiments camperols. En contrast, recordem que, per a la nostra àrea de treball, proposàvem la del 43 % d'establiments creats de nou en època republicana (deduïda de la xifra del 57 % d'establiments possiblement existents en l'ibèric ple, dada intermèdia entre el 77 % dels jaciments

excavats, amb fase ibèrica, i el 38 % d'excavats que presenten restes constructives ibèriques), que ens semblava més indicativa que la del 65 % (que representen 55 jaciments nous sobre els 85 existents). Per tant, la proporció és quelcom més baixa, gairebé de dos a un, en el Baix Penedès, car parteix d'un major nombre d'establiments rurals dispersos en l'ibèric ple. Amb tot, la tendència en les dues comarques és l'augment espectacular de l'hàbitat rural dispers, que o bé es duplica o es triplica.

Per a l'àrea de l'Alt Penedès no disposem de xifres, per bé que Bosch *et al.* (2003) exposen que l'etapa republicana es caracteritza per la proliferació de sitges isolades o camps de sitges com la Vinya d'en Pau, que continua funcionant fins al segle I dC, per un augment de la producció agrària i un augment clar dels jaciments dispersos, fet que interpreten com la necessitat de posar en conreu més terres per suportar les càrregues fiscals imposades per Roma.

Val a dir que alguns establiments ibèrics d'hàbitat concentrat sofreixen amortitzacions importants, i, doncs, sembla lògic pensar que els habitants que en resultaren privats devien repercutir en un increment dels petits establiments esparsos pel territori. Caldrien xifres sobre el volum de la població que podia ocupar les Masies de Sant Miquel durant l'ibèric ple i el que passà a ocupar l'establiment republicà de l'Ermita de Sant Miquel. Ara bé, ni Darró ni Olèrdola redueixen la seva població, sinó més aviat al contrari. Pel seu costat, l'increment del poblament dispers, com hem vist, es duplica o triplica.

LES ESTRUCTURES ECONÒMIQUES I DE PODER

El mapa (fig. 34) que resulta de la sobreposició dels jaciments republicans amb el mapa d'usos del sòl indica una situació molt semblant a la d'època ibèrica, és a dir, una concentració dels establiments en les zones d'explotació de vinya o de vinya i olivera. Això revela una vocació essencialment agrícola, per bé que podria estar combinada amb la ramaderia, practicada des d'aquests establiments. Com ja hem observat en el cas del període ibèric, tot i que el cultiu recent hagi estat la vinya i l'olivera, les terres de la plana

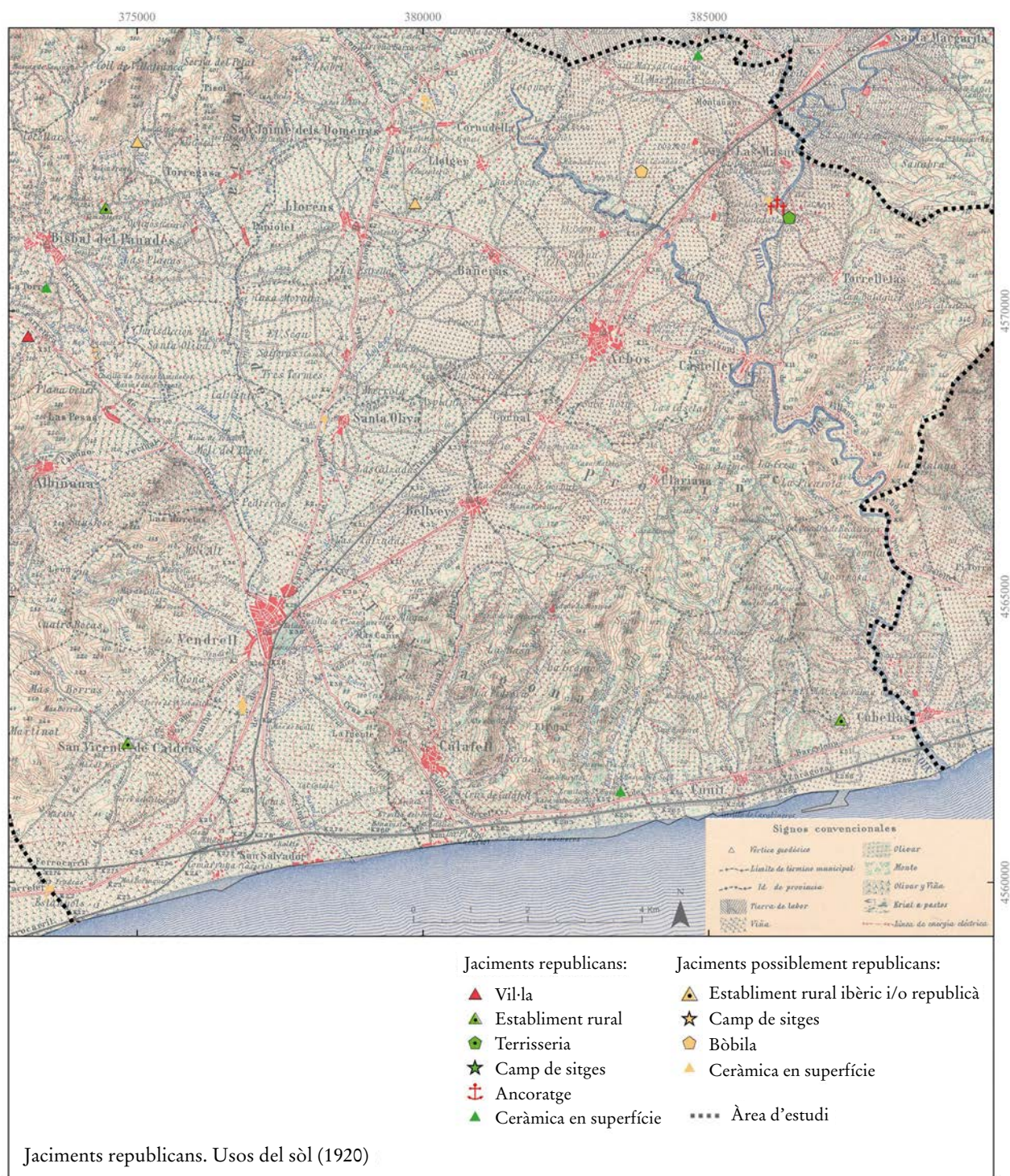

FIGURA 34. Mapa dels usos del sòl amb la superposició dels establiments republicans.

del Baix Penedès també serien aptes per als cereals, cultiu segurament predominant en el segle II aC, però que degué anar deixant pas a l'olivera i especialment al predomini de la vinya en el segle I aC, com indiquen les anàlisis pol·líniques. De fet, hi ha un lleuger descens, respecte de l'època republicana, dels establiments situats en zona de muntanya (fig. 35): si en època ibèrica n'hi havia quatre segurs i tres possibles, ara en queden tres segurs i tres possibles. Els establiments de peudemont, en canvi, passen de 22 en època ibèrica a 28 en època republicana.

Pel que fa a les orientacions dels jaciments (fig. 36), els més abundants són els orientats a l'est, seguits dels del sud-oest, el sud i el sud-est. Molt més pocs estan orientats a oest, nord, nord-est i nord-oest. Veiem, doncs, que les orientacions cap a l'est, al sud, al sud-est i al sud-oest són les preferides, i potser d'una forma quelcom indistinta. Es tracta d'encarar-se a mar (al sud o sud-est) i al sud o l'est, per obtenir tota la insolació del dia i gaudir de la protecció que proporcionen les muntanyes de la Serralada Prelitoral dels vents del nord. És a dir, una orientació adequada a establiments dedicats a l'explotació agrícola.

Les anàlisis pol·líniques realitzades a la zona, en els sectors de Creixell (Burjachs i Schulte, 2003), Cubelles i Darró (Riera i Esteban, 1994; 1997; Riera, 2003) indiquen un entorn vegetal força arbrat, amb la penetració, això no obstant, d'una agricultura important de cereals, olivera, vinya i cànem. No fan distinció entre l'etapa ibèrica plena i la republicana, fet que impedeix d'observar l'impacte immediat que va tenir l'ocupació romana i el pas progressiu que suposem d'una economia cerealística, amb una importància desconeguda de la vinya, a una altra centrada en la vinya, per bé que suplementada d'un cultiu de cereal, d'olivera segurament per al consum local i de cànem, no sabem en quina mesura. Amb tot, si bé a Creixell les anàlisis indiquen, cap a la fi d'aquesta etapa, una reculada de l'olivera que coincideix també amb un pic de la vinya, que podria significar la potenciació d'aquest conreu en detriment de l'olivera, en canvi a Cubelles i Darró reflecteixen una continuïtat entre els usos del sòl entre l'iberisme ple i el període iberoromà. Així doncs, es detecta a Cubelles una davallada del pi i puja de l'alzina, l'augment quantitatiu i en diversitat d'olivera, vinya, cereals i cànem, així com l'augment de taxons arbustius i

herbacis que indiquen ramaderia (els sembla que els ramats pasturen allunyats dels assentaments); i a Darró es constaten valors baixos de pol·len arbori, davant la importància dels conreus d'olivera i cereals, i en menor grau de vinya i cànem, així com quelcom de castanyer, garrofer i fava (que indica el cultiu de lleguminoses).

Resulta prou eloqüent, del pes dels cereals en l'etapa republicana, que en 14 establiments republicans s'hagin identificat sitges (fig. 37; vegeu també el gràfic 3, a la pàgina 148):

- Camps 24-25 de l'Albornar
- Tomoví
- Cirerol / Sota l'Era del Soler
- Mas d'en Busquets / Camp 53 de l'Albornar
- El Vilarenc, sector I
- Corral de Castell Vell
- Les Figueretes
- Barranc del Prat / Sansuies
- Camps 1-2 de l'Albornar / Vil·la de l'Albornar
- Les Albardes
- El Cortell / La Devesa / El Quartei
- Les Guàrdies
- Mas d'en Gual
- Turó de la Pallissa Cremada

Amb tot, cal pensar que més enllà d'aquests cultius dominants, que han deixat traces importants als sediments de pol·len, l'economia de les granges de l'època es devia complementar amb altres cultius menors, d'horta, fruiters (tenim atestat *Pomoideae* i *Prunus* per anàlisis antracològiques) i llegums (tenim atestades lleguminoses), destinats a l'autoconsum i als mercats locals.

Pel que fa a l'explotació ramadera del territori, els resultats de les anàlisis pol·líniques indiquen que els herbassars del litoral semblen confirmar-la com un factor destacable, per bé que sense impacte erosiu per al terreny. Ja hem vist com el nucli d'Olèrdola es pot interpretar amb funció de pleta. Cebrià *et al.* (2003) també especula sobre l'atribució d'aquesta funció a la Font del Cuscó (Avinyonet del Penedès), Puig de la Mola (Olivella), Marge del Moro (Begues) i Santa Bàrbara (Castellet i la Gornal).

Per a l'Alt Penedès, Bosch *et al.* (2003) creuen que hi va haver un increment de la producció agrària important en l'etapa republicana, atesa la

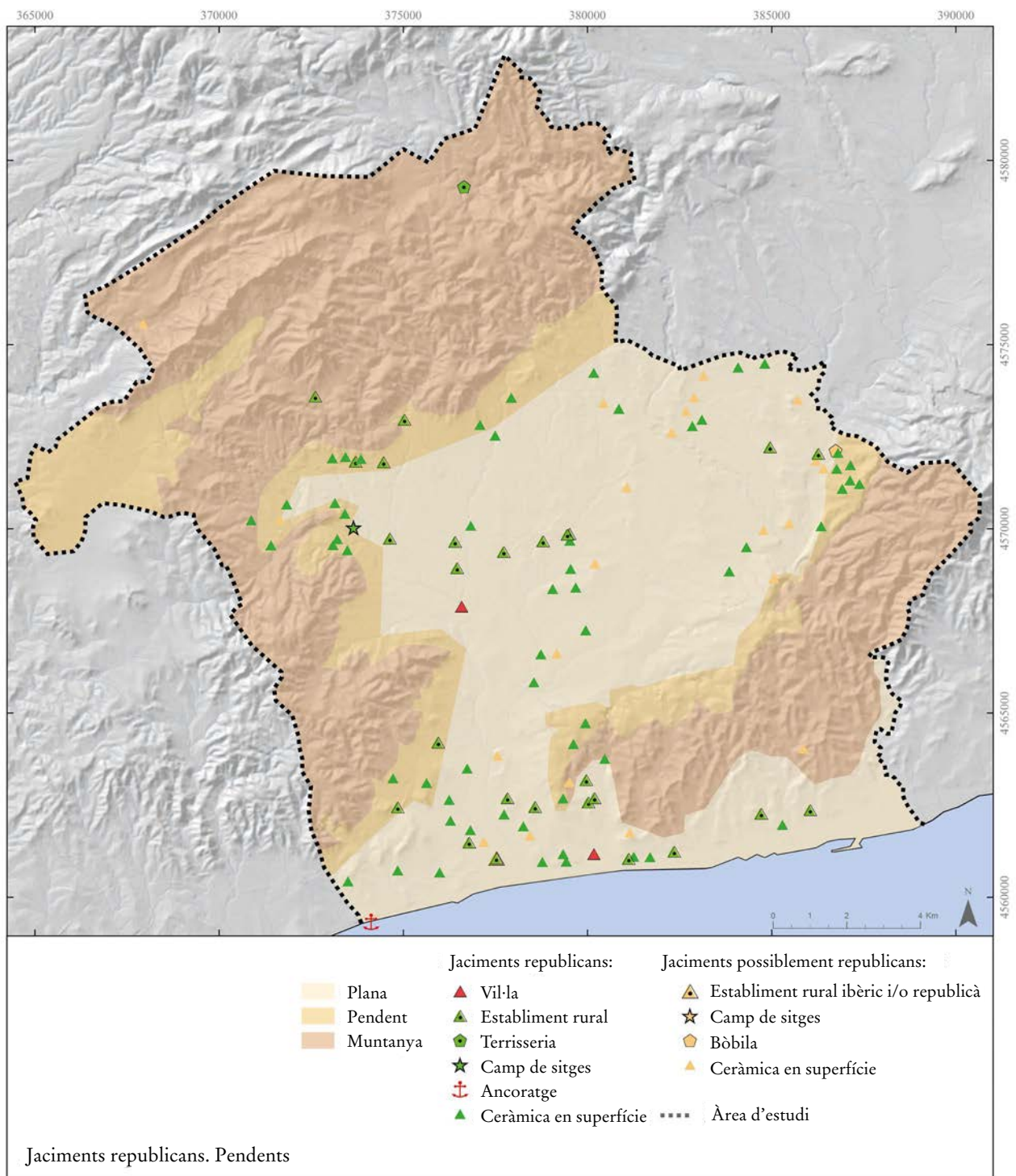

FIGURA 35. Mapa de pendents amb els jaciments republicans.

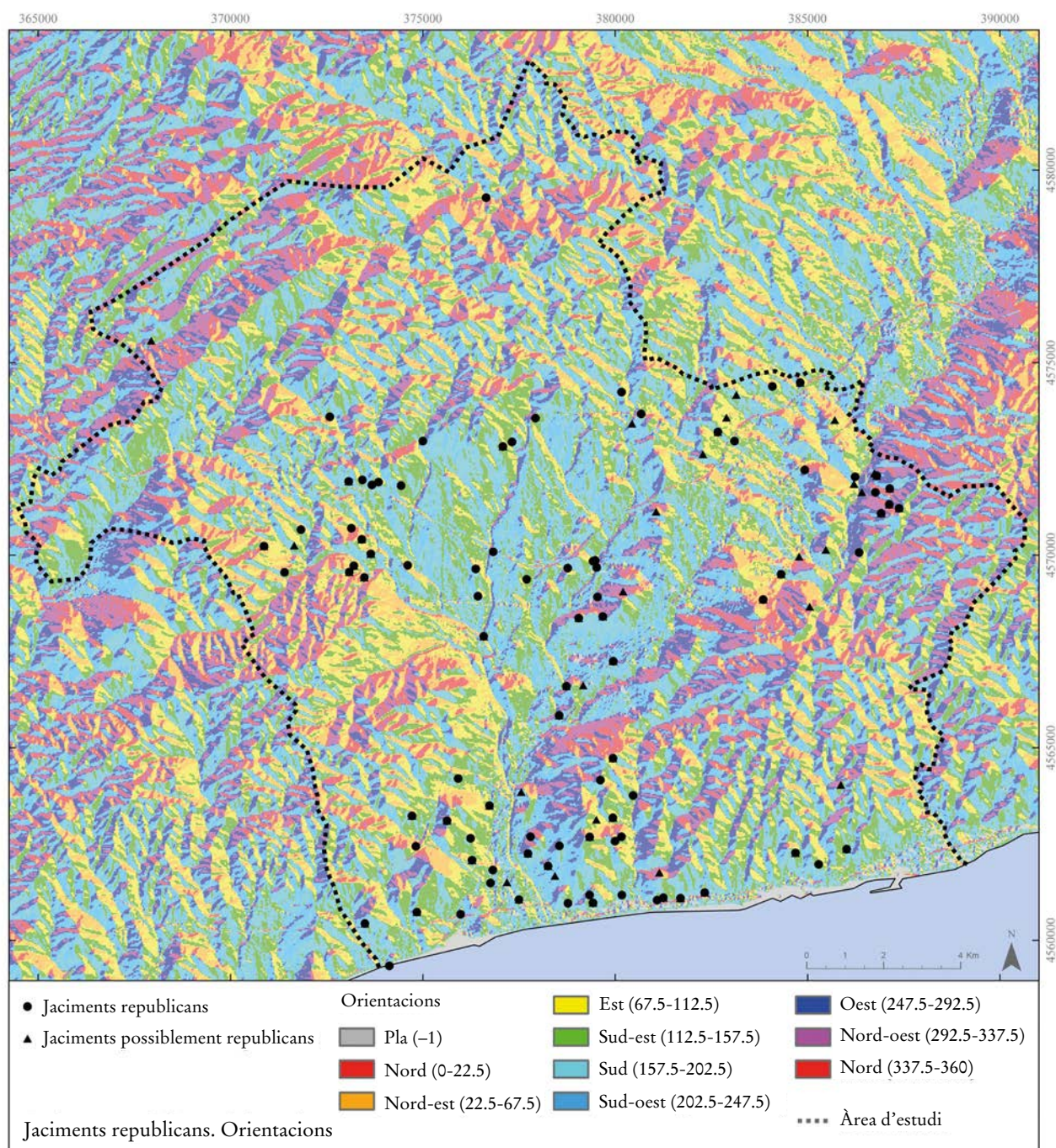

FIGURA 36. Mapa de les orientacions dels jaciments republicans.

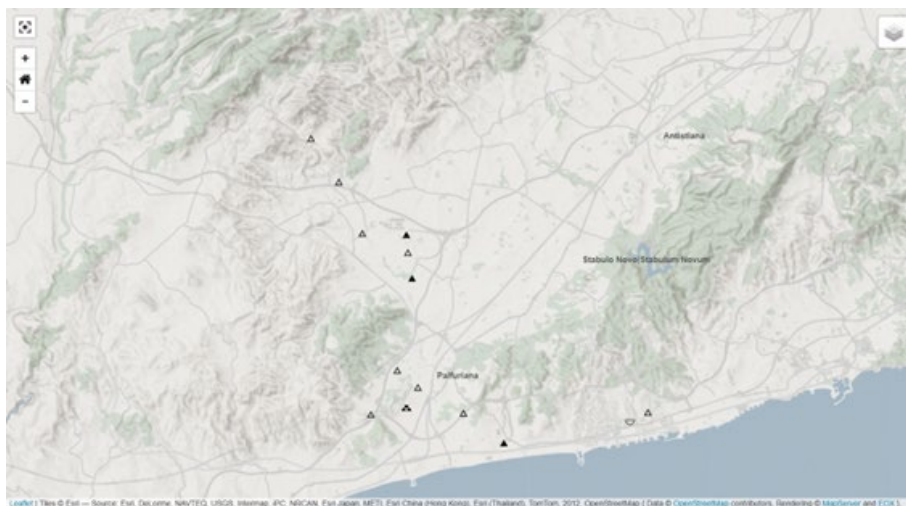

FIGURA 37. Mapa dels jaciments que presenten sitges, del període republicà.

proliferació de sitges i l'augment de jaciments dispersos, tipus pagesies. Indiquen que les analítiques de Natàlia Alonso detecten producció de raïm conreat a Olèrdola, inexistent en etapes anteriors. Tot plegat els fa reflexionar que el país es va veure en la necessitat de posar més terres en conreu per poder suportar les càrregues imposades per Roma i pel mercat de *Tarraco*.

A les Guàrdies (el Vendrell) s'ha excavat una instal·lació interpretada com una possible premsa d'oli. A aquest testimoni de producció d'oli en època republicana (fig. 28), cal sumar-hi la dada proporcionada per les anàlisis pol·líniques, que documenten l'olivera en aquesta etapa. Aquestes anàlisis indiquen, a més de la presència d'olivera i vinya, el cultiu de cereals i cànem. Hem de pensar, doncs, que alguns dels petits establiments camperols que viuen en els segles II i I aC produïen també oli. Però, donades les característiques senzilles dels establiments, és possible que es dediquessin majoritàriament a produir cereals, que no necessiten processos de transformació que requereixen instal·lacions específiques. No podem pas calibrar les proporcions ni les quantitats de producció d'aquests cultius. Pensem, això no obstant, que cal veure el període republicà com una etapa de transició entre l'agricultura ibèrica, dominada per la producció cerealística, per bé que també amb presència de vinya, i l'agricultura romana, on la vinya i l'olivera van ser els productes per excel·lència del sistema de la vil·la. En el segle II aC, com es dedueix de l'existència de sitges, el cereal encara devia ser majoritari,

mentre que en el segle I aC l'olivera i la vinya es devien anar introduint amb més força, per acabar amb una situació on, cap a la meitat del segle I aC, el sistema de la vil·la s'implanta amb un predomini del cultiu de la vinya encaminat al mercat d'ultramar. A partir d'aquest moment, els cereals i l'olivera devien quedar en mans dels petits camperols, que donaven una sortida purament local als seus productes.

Cal fer també una reflexió sobre la dada de la producció de cànem que indiquen les anàlisis pol·líniques. Hem de suposar que es va fer un ús relativament important d'aquesta planta com a fibra tèxtil, que es devia filar i teixir a les cases i que devia furnir una base important de les robes que s'usaven a l'època, juntament amb el lli i la llana.

En el primer quart del segle II aC encara funcionava la terrisseria de Cal Pontarrí (fig. 38 i 39, núm. 2), que havia estat activa cap a la fi de l'ibèric ple. Fabricava ceràmica ibèrica de tipus *kalathos*, de cuina a torn, plats, vasos de broc inferior, imitacions de ceràmica campaniana, gerres biconcòniques, contenidors de grans tenalles i gerres amb nanses de cistella. El jaciment dels Camps 24-25 de l'Albornar i el dels Camps 1-2 de l'Albornar (fig. 38 i 39, núm. 66) també era un centre productor de terrissa ibèrica, dels segles II i I aC. S'hi han identificat rebutjos de forn de ceràmica comuna ibèrica, àmfora ibèrica, *dolia* i material de construcció.¹¹ El mapa de la figura 38

11. Revilla (2008, 193) esmenta aquest forn com a possible productor de *tegulae*, dins d'un llistat dels que pro-

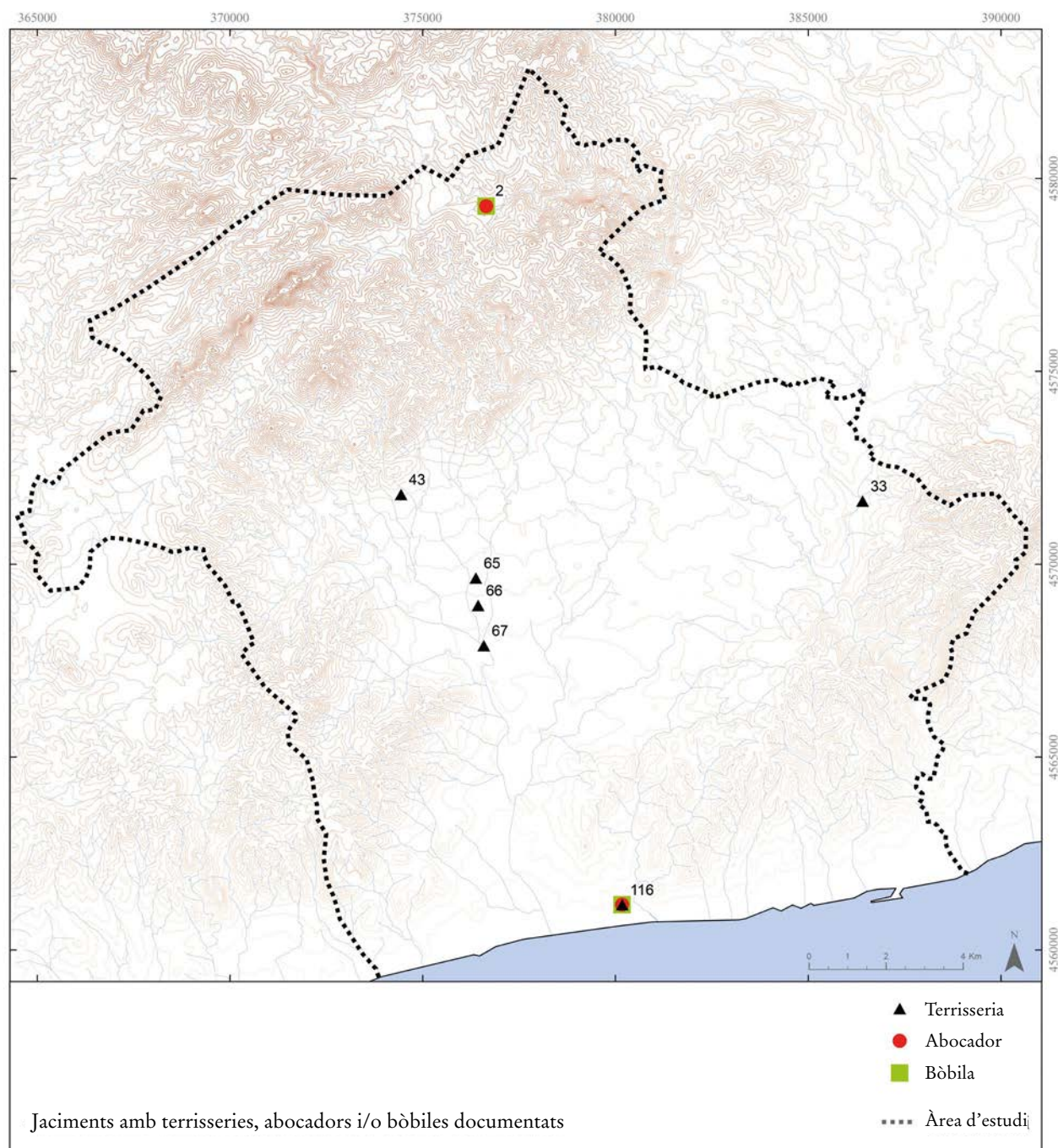

FIGURA 38. Mapa dels establiments amb bòbila, abocador ceràmic i/o terrisseria documentats.

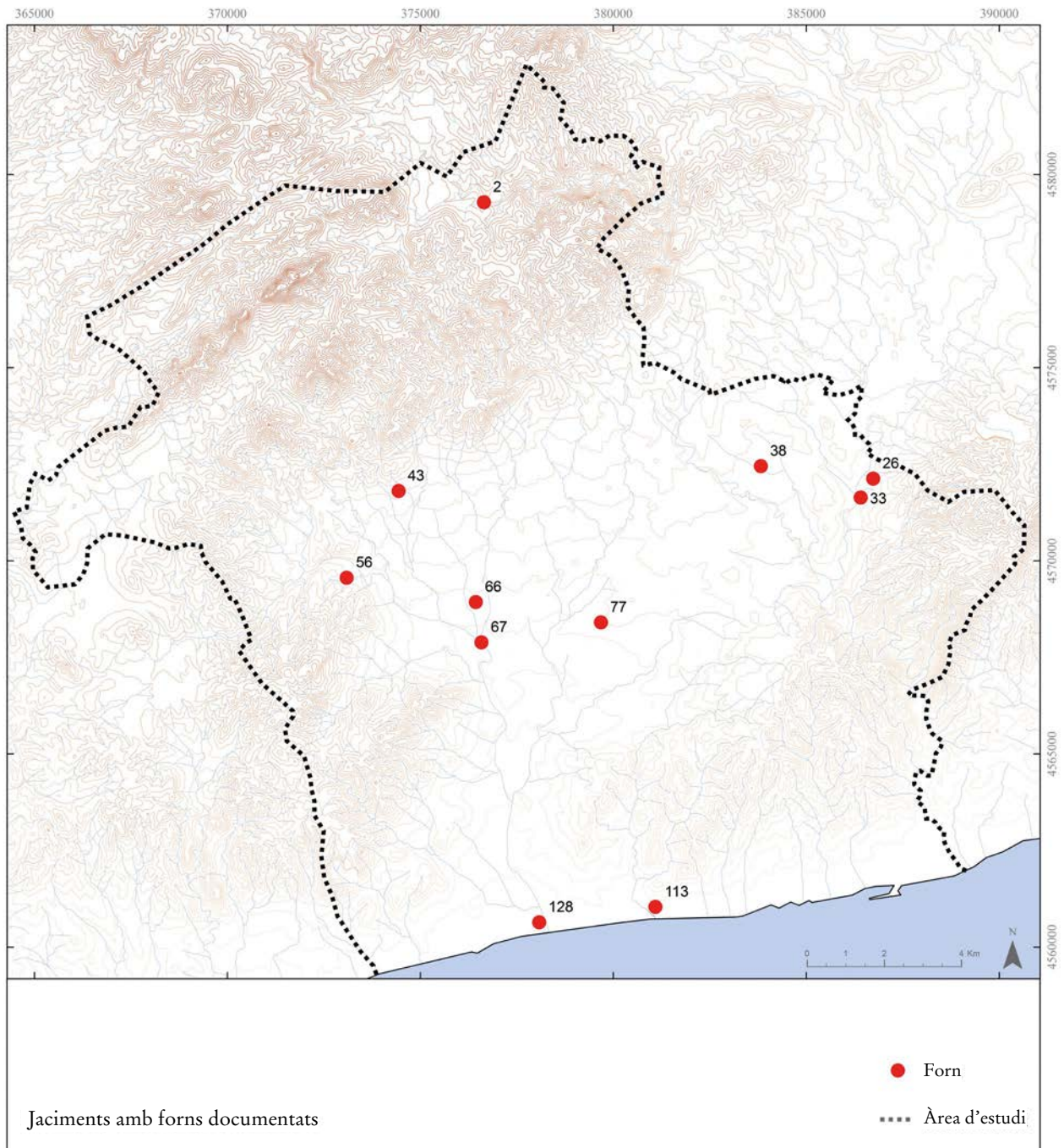

FIGURA 39. Mapa dels establiments on s'han documentat forns.

resulta molt expressiu, ja que es veu com les terrisseries busquen els millors llocs d'aigua de la comarca: es veuen les dues terrisseries esmentades, més la posterior de Tomoví (núm. 67), alineades al llarg de la riera de l'Albornar, que efectivament és un dels llocs més rics d'aigua. Al Vilarenc s'ha documentat un forn per produir ceràmica de la fi de segle II i inici de l'I aC, així com rebutjos ceràmics en els estrats del darrer terç de segle I aC. Al jaciment de les Badies (fig. 39, núm. 26) també s'hi va descobrir un forn que, tot i la pobresa de materials, va semblar d'època republicana, potser per fer material constructiu. Finalment, tenim els forns de Can Raventós i Can Cassanyes, que no sabem a quina època romana pertanyen (fig. 39, núm. 33 i 38). Tot plegat parla d'una tradició d'activitat artesanal terrissaire important a la zona, que es devia aprofitar a les terrisseries que van sorgir dins del sistema de la vil·la a partir de la meitat del segle I aC.

Pensem que molt possiblement la zona del Penedès i del Garraf o bé no van formar part de l'ager de *Tarraco* fins a l'època de la colònia cesariana, o bé en van ser una zona marginal, que va funcionar fins aquest moment, de forma força independent. Abans de Cèsar, devien actuar com a centres administratius i de poder del territori Olèrdola i Darró, on es devien haver establert sengles guarnicions romanes. Potser l'establiment republicà al costat de les Masies de Sant Miquel també va fer aquesta funció, per bé que n'estem molt mal informats. Aquest procés s'ha de lligar amb un increment del nombre de petites explotacions, encara amb una economia de subsistència. Pel que sabem del procés de conquesta i romanització, hauríem d'esperar que les explotacions agrícoles fossin controlades per les elits ibèriques, que actuarien d'intermediàries amb els romans. Però en el cas del Baix Penedès, l'arqueologia fa molt difícil identificar les elits: no identifiquem cap nucli de residència del poder, ni tampoc cap centre de mercat. Solament el jaciment de la Devesa, com veurem en el capítol de l'alt imperi, podria haver estat la seu d'un centre militar de control.

duïen àmfores romanes. Cal precisar que aquest forn s'ha de vincular amb la producció de ceràmica ibèrica, tot i que sembla que també va fabricar material constructiu, entre el qual podria haver-hi *tegulae*.

La gran dispersió del poblament rural podria lligar amb l'adopció d'un esquema de poblament característic de la ciutat romana, amb els hàbitats camperols esparsos pel territori, per bé que mancaria el nucli urbà. Es tracta, doncs, d'una etapa de transició, on l'estructura del poblament ja s'està acostant a la pròpia dels romans, amb la introducció de noves estructures econòmiques i comercials, mentre que les estructures de poder i les jerarquies ibèriques han desaparegut. Semblen talment decapitades. Això succeeix a diferència de la resta de territoris de les àrees costaneres de Catalunya, on a la important dispersió del poblament rural pel territori acompanya la potenciació d'un nucli de poder on s'ubica el control romà i les elits indígenes aliades amb el poder (Prevosti, 2005, 349-350). Per tant, cal pensar que el Baix Penedès va passar a dependre d'un centre de poder d'una de les comarques veïnes.

El procés, però, degué ser llarg i complex. L'increment del poblament dispers, que com hem vist es duplica o triplica, també va acompanyat de la progressiva introducció dels models tecnològics romans, al llarg dels segles II i I aC. Segurament cap a la fi del segle II aC, però, els canvis es devien accelerar, potser per la major presència d'elements forans amb interessos directes en el territori. A partir d'aquí, l'adopció de trets netament romans en els establiments rurals es fa més evident. En primer lloc, es fa palès en aspectes constructius, l'habitatge es fa més gran, més regular i s'introdueix l'ús de *tegulae*, *opus signinum* o morter romà, de calç i sorra. En segon lloc, es comprova també en la tecnologia, on s'incorporen sistemes nous de transformació i d'emmagatzematge dels productes agrícoles, com són els dipòsits recoberts d'*opus signinum*, instal·lacions de premses i els *dolia*. En tercer lloc, es fa evident en la mateixa economia agrària, amb el desenvolupament, en el segle I aC, de la indústria vinícola dedicada al gran mercat d'ultramar i amb l'inici de les imitacions d'àmfores itàliques. Amb les noves instal·lacions, l'agricultura va passant a ser essencialment de productes típics de l'agricultura de la vil·la (que podríem anomenar de plantació), que són l'oli i el vi.

El fort increment de la ceràmica d'importació durant el segle II aC, i molt especialment en el segle I aC, indiquen un gran dinamisme econòmic i comercial, que excedeix l'àmbit de

l'economia domèstica, i que indica clarament que, amb els romans, aquesta societat va anar entrant gradualment en l'àmbit de l'economia de mercat del món romà del Mediterrani occidental. Molts establiments, com hem vist, segueixen en certa mesura dins de la tradició ibèrica, per bé que podrien tenir dependència de propietaris residents als nuclis urbans. Per les excavacions que es coneixen d'aquest tipus d'establiments, es tracta de cases senzilles. Algunes dispersions de ceràmiques superficials molt àmplies podrien indicar agrupacions de cases. Ara bé, les diferències jeràrquiques dins de la xarxa del poblament rural dispers, en el segle II i la primera meitat de l'I aC, semblen mínimes. Aquesta situació sembla respondre a una distribució de la riquesa diferent de la del període ibèric i a unes noves relacions de treball. I si tenim en compte que aquesta és l'etapa en què es detecta un major nombre d'establiments rurals dispersos, hem de concloure que es tracta d'una època d'expansió econòmica important, que va arribar al conjunt de la població. Tot plegat cal emmarcar-ho dins d'un nou patró de poblament que es va adoptant, característic de la ciutat romana, amb el poblament rural desnuclearitzat, dispers per multitud d'hàbitats camperols pel territori.

Coincidim en l'opinió amb J. Pou *et al.* (1993), per al conjunt de la Cossetània, que els assentaments de caràcter camperol de tradició ibèrica varen seguir sent ocupats fins a un moment indeterminat del segle I aC i que la dissolució del sistema de poblament ibèric no es produí de forma sobtada, sinó per etapes que cal relacionar amb l'evolució dels objectius i estratègies de la colonització romana. També Revilla i Miret (1995) assenyalen que cap a la fi del segle II i inici de l'I aC es produí un increment notable d'establiments dispersos en la zona del Garraf, que suposen que cal interpretar com d'implantació romana, amb el desenvolupament d'un nou model d'explotació econòmica del medi rural. Creuen que l'agricultura ibèrica de tipus camperol devia anar sent substituïda progressivament per una agricultura més especialitzada i de gestió centralitzada, que feu que la data d'abandonament d'aquests petits nuclis no fos la mateixa per a tots ells.

En el Camp de Tarragona, al voltant del nucli urbà de *Tarraco*, físicament separat del Baix Penedès per la Serra d'Albinyana i la vall del Gaïà,

en l'etapa republicana els establiments rurals dispersos es multipliquen per vuit. Les prospeccions sistemàtiques extensives i intensives realitzades dins del marc del projecte *Ager Tarraconensis*¹² indiquen que els establiments rurals dispersos pel territori en el període ibèric, al Baix Camp, eren molt escadussers, mentre que amb l'arribada dels romans, en l'etapa republicana, es multipliquen fins a arribar a assolir les xifres més altes de tota l'Antiguitat, a la zona. Cal advertir que, per una deficient interpretació de la cronologia de les ceràmiques ibèriques, les prospeccions sistemàtiques de Carreté *et al.* (1995), centrades en el Camp de Tarragona, conclouen una forta continuïtat d'ocupació entre el període ibèric i el romà republicà, amb persistència de la densitat i el patró d'ocupació, sense cap símptoma d'increment de la producció rural estimulada per la presència romana i fins amb una continuïtat de les vies comercials des del segle V aC. Això faria que l'impacte romà sols es notés en el gran volum de les importacions itàliques a partir del final del segle II aC. Aquests resultats, sorprenents per la diferència de pautes de poblament rural que mostren respecte de les que es van detectant a la resta dels Països Catalans, especialment pel que fa al període ibèric ple, han estat revisats en el projecte *Ager Tarraconensis*. A partir d'aquest estudi,¹³ queda clar que, a la plana del Baix Camp, els establiments de l'ibèric ple són molt pocs (se'n compten 16), mentre que en el període republicà es fan molt abundants (se'n compten 128). L'augment és molt més fort perquè es parteix d'una xifra d'establiments ibèrics molt inferior. Ara bé, és clar que en totes dues zones la tendència a augmentar dràsticament en el període republicà coincideix.

Dins del camp immediat a *Tarraco*, es troben tres de les escasses vil·les i granges de tipus itàlic republicanes que es coneixen a Catalunya: la vil·la del Moro de Torredembarra (Terré, 1987; Piñol, 2000; Remolà i Sánchez Gil de Montes, 2009),¹⁴ la granja o vil·la de la Clota de Creixell

12. Prevosti i Guitart (2011).

13. López Vilar *et al.* (2011).

14. Terré (1987) va excavar, a Torredembarra, un sector de la vil·la romana del Moro, la fase més antiga de la qual data del final del segle II aC i començament del segle I aC, amb la construcció d'unes termes de quatre estances, dues de les quals amb paviment d'*opus signinum* tessel·lat fent un dibuix de retícula i parets estucades, amb els sòcols pintats

(Vilaseca, 1992-94; 1994; 1998)¹⁵ i la possible vil·la del Mas d'en Gras de Vila-seca (Sánchez, 1995-1996; Sánchez *et al.*, 2000; Jàrrega i Sánchez, 2008).¹⁶ Es tracta d'una evolució similar a la que hem vist al Baix Penedès, amb la presència de granges de tipus itàlic al Vilarenc i Alorda Parc. Creiem que aquesta sola presència demostra que en el segle I aC es van començar a introduir canvis importants en el territori de Tarragona, que devia anar evolucionant gradualment cap a estructures agràries romanes.

En resum, doncs, l'increment del poblament dispers, com hem vist, representa que aquest es duplica, es triplica o bé es multiplica per vuit, i va acompanyat de la proliferació de sitges, que indica un augment de la producció agrària, i especialment en el segle I aC, de la progressiva introducció dels models tecnològics romans, com s'observa en les noves formes de construcció i en les instal·lacions de transformació i emmagatzematge dels productes agrícoles, que significa el pas gradual cap a l'agricultura del sistema de la vil·la. Així doncs, hem de concloure que en

de negre. El peristil presenta capitells d'ordre toscà. Darrerament s'han continuat les excavacions del jaciment i estem a l'espera de la publicació dels resultats i de la confirmació de la datació antiga de la vil·la.

15. A Creixell, Vilaseca (1992-94; 1994; 1998) va excavar una altra granja republicana de tipus itàlic, que es pot considerar una vil·la rústica, datable a la darrerïa del segle II aC i abandonada poc després de ser construïda, potser perquè estava dins la llera d'una riera. Correspon a un esquema de vil·la molt senzill, del tipus de corredor, de planta rectangular, amb una bateria de quatre habitacions, que continuava en un espai que no es va excavar, amb paviments d'*opus signinum* en dues d'elles, les mateixes que presenten les parets arrebossades i pintades de vermell, i amb un corredor al front. A la seva vora, s'ha excavat un petit dipòsit recobert de morter, on l'absència de nivells arqueològics no permet d'establir la relació que pogué tenir amb la vil·la. Tot i amb això, la similitud amb les primeres instal·lacions rurals d'època romana de l'Empordà, com la del Camp del Bosquet de Camallera o la de Serra de Daró, on també es presenta un dipòsit extern, prop de l'edifici, fa pensar que, com aquells, s'hauria d'atribuir a funcions agràries.

16. Cap al sud del territori de Tarraco, al Mas d'en Gras, a Vilaseca, també s'han excavat restes d'una vil·la romana, amb precedents d'una estructura de vil·la republicana (Sánchez, 1995-1996; Jàrrega i Sánchez, 2008). De la primera fase, republicana, d'aquest establiment, les úniques restes constructives que se'n coneixen són dos grans dipòsits rectangulars, revestits d'*opus signinum*, interpretats per contenir aigua, units per una llarga canalització. La troballa d'un basament, un capitell i un fragment d'un altre, d'una columnata d'estil toscà, un rellotge de sol i material abundant d'època republicana, tot plegat dins de sitges i estructures inutilitzades a la fi de la república, confirma que en el lloc hi degué existir una vil·la o granja de tipus itàlic republicana.

l'etapa republicana es va produir un desplaçament de la població dels nuclis ibèrics, que es podria valorar entre la duplicació i la multiplicació per vuit de les granges camperoles, acompanyat d'un augment de producció agrícola important, i tot plegat, dins d'una situació d'activitat comercial notable, dins dels mercats del Mediterrani occidental, atestada per la presència d'abundants ceràmiques d'importació, que donen fe d'una etapa d'expansió econòmica important, amb una distribució de la riquesa relativament equilibrada.

INTRODUCCIÓ DEL SISTEMA DE LA VIL·LA

Els primers establiments dins del sistema de la vil·la es coneixen cap a la meitat del segle I aC (fig. 40).

El del **Vilarenc de Calafell** és el més ben estudiat de la zona (fig. 41). Situat davant del mar, sobre un hàbitat d'època republicana, de tradició ibèrica, que s'amortitza a l'inici del segle I aC, la fase més antiga del Vilarenc es va construir, segons Revilla *et al.* (1996; 2000; 2003a; 2006), cap a la meitat del segle I aC. Ja en aquell primer moment, es tracta d'un edifici que segueix un model itàlic de granja, de planta rectangular, d'uns 800 m², amb un pati central a cel obert i dos sectors constructius a orient i occident. En les darreres campanyes d'excavacions, encara han aparegut altres restes constructives a l'est, oest i sud, que indiquen que la instal·lació era més gran del que s'havia pensat en un principi (Revilla, 2006). Si seguim la descripció de Revilla, el sector occidental consta d'una sèrie d'habitacions, entre les quals destaca una de majors dimensions, potser destinada a residència, una altra menor, pavimentada amb lloses, i dos àmbits comunicats amb un gran dipòsit per a líquids al nord. La presència al costat d'un dels murs d'aquests àmbits, d'un retall d'1 m², reblert d'aportacions molt compactades de pedres i fragments de *dolium*, indica la molt probable localització d'una premsa. Aquesta, juntament amb el dipòsit per a líquids, devia correspondre a una instal·lació de premsa de vi, com sembla plausible en una zona de cultiu de vinya important. També s'ha detectat, en estrats del darrer terç del segle I aC, la presència abundant de rebutjos ceràmics que

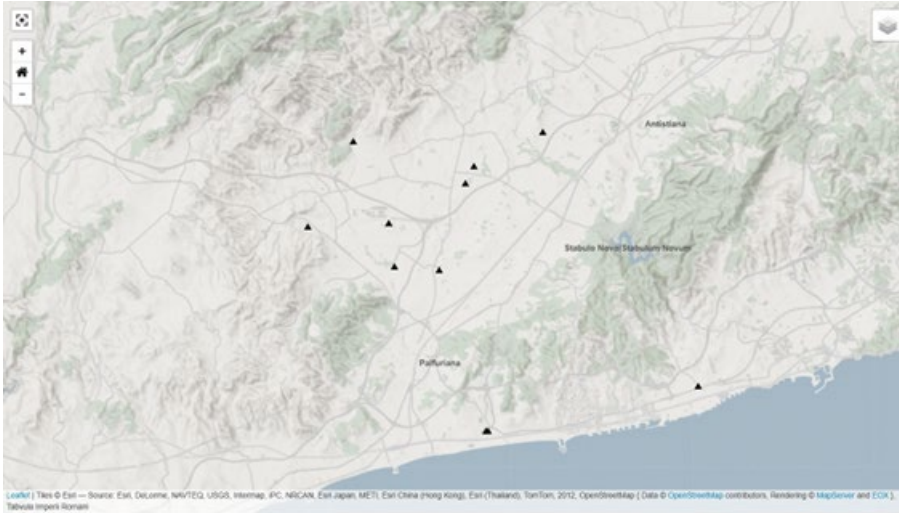

FIGURA 40. Les vil·les identificades a l'àrea d'estudi.

FIGURA 41. Planta de la vil·la del Vilarenc de la meitat del segle I aC al segle I dC.
(Font: Revilla, 2003.)

denoten l'existència d'una terrisseria que produïa àmfores vinàries, a més de ceràmica comuna i material constructiu, en aquesta mateixa època. Així doncs, devia ser un dels primers establiments dedicats a la viticultura, que seguia una organització del procés productiu i comercial pròpiament romà. Entre el pati i les habitacions descrites hi havia un pòrtic amb columnes de 0,40 m de diàmetre. El sector oriental estava més destruït i no permet una interpretació. Per tant, Revilla pensa que podria haver-hi hagut el sector residencial, corresponent a una separació simètrica de les activitats en els dos sectors d'un costat i altre del pati.

No hi ha cap dubte que es tracta d'una instal·lació dins la més clara tradició itàlica, dins del sistema econòmic romà i, per tant, en mans de romans o itàlics. Revilla fa al·lusió a un ampli repertori de peces constructives exhumades, com rombes, petits rajols de paviment, i de decoració, com les antefixes (que reproduïen palmetes i representacions de caps humans) i les lastres campana (Dupré i Revilla, 1991), l'estucat i pintat d'algunes parets amb esquemes pictòrics que reproduïen espais quadrangulars definits per línies blanques i negres sobre fons roig intens, així com algunes motllures per a les parets. Segons Revilla, les antefixes i les lastres campana podrien ser una producció de la terrisseria que hi va haver al Vilarenc, destinada a la comercialització al mercat de *Tarraco*. Ara bé, sense excloure aquesta comercialització, si les terracotes arquitectòniques també haguessin format part del programa decoratiu de la casa, això li donaria unes característiques dins de la més estricta tradició itàlica, com les que decoren les parts exteriors d'algunes vil·les romanes republicanes italianes. De fet, les restes de pintures i motllures documentades fan pensar que també degué existir una part urbana. Com es discuteix a Prevosti (2008), el Vilarenc en època republicana s'ha de considerar en el límit entre una vil·la i una granja de tipus itàlic o, com la denomina Revilla, una vil·la rústica.¹⁷ En tot cas,

17. Les «fermes à cour centrale» que descriuen Pomarèdes i Breuil (2006) no són de la mateixa època que aquesta primera vil·la del Vilarenc —com escriuen Plana-Mallart i Revilla (2007, 340)—, sinó que es daten ja a partir d'època d'August i en el segle I dC i següents. Els dos exemples més antics d'aquesta tipologia, ben coneguts, són la granja de pati central de Gouffre des Bouchers, que data de la fi del segle I aC a la fi del segle II dC, i la granja de pati cen-

es tracta d'una explotació dins de la més estricta tradició itàlica, fet que, juntament amb el testimoni de la producció de vi per a la comercialització i de la producció artesanal de ceràmica i de bòbila destinada en part al consum propi i en part al comerç, implica que està plenament dins del sistema econòmic romà i fa pensar en propietaris itàlics o romans.

Sabem, doncs, que en el darrer terç del segle I aC, la terrisseria de la vil·la romana del Vilarenc fabricava àmfores vinàries Dr. 1 citerior, Tarraconense 1 i 3, Pascual 1, Dr. 2-4, Dr. 7-11 i dues formes noves d'àmfores de fons pla, a més de ceràmica comuna, material constructiu (*tegulae*, *imbrices* i rajols) i material de decoració arquitectònica (antefixes, motllures d'antefixes, imitacions de *lastra* Campana i punxons per a la preparació de composicions decoratives) (Martínez i Revilla, 2008).

Alorda Parc (fig. 32). Cal fer referència també, aquí, a la casa romana excavada a Alorda Parc o les Toixoneres, dins del sector S del poblat, ja deshabitat, que Pou *et al.* (1993) comparen amb vil·les republicanes del Laci, concretament amb la de Via Gabina 11 (Widrig, 1987). Presenta una organització i una planta de tipologia romana, en U, amb les estances distribuïdes al voltant del pati i amb l'ala central destinada a residència, mentre que les laterals són destinades a activitats de producció i emmagatzematge agrícoles. Si bé aquests tipus de cases, dins l'àmbit itàlic, han estat requalificats com a granges, la seva aparició en un període tan primerenc com és el segle I aC en un ambient provincial resulta remarcable, i sense dubte significatiu d'un alt nivell d'aculturació.

Tomoví. A Tomoví (Albinyana i Santa Oliva) hi havia una terrisseria molt important, que vam prospectar de forma intensiva *intra site*,

tral de Magaille Est, que data de la meitat del segle I dC al segle III dC. En canvi, els establiments rurals que sí que corresponen a aquest període, de ple segle I aC, a l'entorn de Nîmes, que descriuen Pomarèdes i Breuil (2006), són «fermes à enclos», amb architectures de materials peribles. Ens sembla molt representativa de l'evolució de l'hàbitat rural de la zona de Béziers, el jaciment de Sauvian / La Lesse, on Pomarèdes *et al.* (2010) descriuen un «enclos» del segle I aC, sobre el qual es construeix una granja de pati central a la fi del segle I aC, molt senzilla, amb una premsa i un magatzem de *dolia*, que evolucionarà a una vil·la durant la primera meitat del segle I dC, una mica més gran i amb uns banyes, també, però, força simple.

dins del projecte de l'IEC (Prevosti *et al.*, 2003a). Les ceràmiques de superfície donen una cronologia de la fi del segle II aC al segle IV. Les restes s'estenen per una superfície d'unes nou hectàrees i mitja, de les quals, però, no totes devien estar construïdes: es distingeixen la zona d'habitatge, situada dalt d'un turó, que ocupa unes 2 ha, amb una important concentració de ceràmica de taula, i dues zones de forns, situades a tocar de la riera de la Bisbal, de 2,1 ha i 1,5 ha (fig. 42). Al costat de tot plegat s'estén un gran sitjar, que no ha estat investigat (fig. 33). L'estudi del taller de terrissaire (Martín i Prevosti, 2003; López i Martín, 2008, fig. 1, 12-13), fet sobre la base de les prospeccions superficials, indica que la producció podria haver començat amb àmfores Dressel 1A locals, i seguir amb àmfores Tarraconense 1, Pascual 1, Oberaden 74 i Dressel 2-4, aquestes darreres, les més abundants. També s'hi detecta la producció de material constructiu, i és possible que també s'hi elaborés ceràmica comuna, per bé que no en tenim cap prova certa. Les característiques d'aquestes àmfores, tant per les

formes com per les pastes, indiquen fortes semblances entre les terrisseries de Tomoví i el Vilarenc i també les de Darró (Vilanova i la Geltrú) (Martín i Prevosti, 2003). Tant al Vilarenc com a Tomoví (fig. 43) s'han trobat lastres campana d'imitació i antefixes (fig. 44) de fabricació local. La dispersió de materials de Tomoví indica una possible vil·la de grans dimensions i importància. Ara bé, no sabem com era en la fase republicana, si sols era una *figlina* o si ja hi havia un establiment del tipus vil·la.

També s'han trobat exemplars d'àmfores Dr. 1A locals a la Masia Bartomeu (el Vendrell). Cal esmentar també la terrisseria romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, el Garraf), que va funcionar a partir del 50/40 aC i que va modelar àmfores Dr. 1 citerior, Pascual 1, Dressel 7-11 i Dressel 2-4. Aquesta havia tingut un precedent en la terrisseria ibèrica a què ens hem referit al capítol sobre el poblament ibèric. Així doncs, cal interpretar aquests jaciments com l'indici clar de la introducció en el sector nord-est de l'*ager tarraconensis*, en la segona meitat del segle I aC, d'una

FIGURA 42. El turó sobre el qual es trobava l'àrea de residència de Tomoví vist des de les vinyes on es troben els forns. (Foto de Marta Prevosti.)

economia corresponent al sistema de la vil·la, ben atestat per l'activitat productiva del vi destinat al comerç d'ultramar, associada a l'activitat artesanal de producció ceràmica i de bòbila, segurament també destinada al comerç, a més del consum propi. Tret del Vilarenc, l'absència de residències que poguessin correspondre als propietaris, d'un cert luxe, fa pensar que aquestes

terres devien estar en mans de terratinents absents, potser residents al nucli urbà de *Tarraco* o fins més lluny. La població indígena, que durant el segle I aC trobem dispersa pel camp en petits establiments de tradició ibèrica, en part devia dependre d'aquests amos com a colons, i ja començaven a entrar en l'economia del sistema de la vil·la, mentre que altres potser gaudien de llibertat, més enllà dels tributs que haurien de pagar.

Al Vilar de Valls, les Dressel 1 A locals es daten en el darrer quart de segle II aC (Adserias i Ramon, 2004), mentre que la datació de la Dressel 1 citerior al Maresme correspon a la primera meitat del segle I aC (a Burriac s'han datat entre el 80 i el 70 aC). Al Vilarenc, Revilla (2008) les data en el darrer quart del segle I aC. Segons López i Martín (2008), les produccions més antigues d'àmfores citeriors que imiten la Dressel 1A s'han de situar entre el 125 i 75 aC, mentre que la Dressel 1 citerior va tenir la seva màxima expansió entre el 75 i el 50 aC, tot i que va conviure amb la Tarraconense 1 i la Pascual 1 de forma residual fins al canvi d'era.

FIGURA 43. Lastra campana de Tomoví.
(Foto de Marta Prevosti.)

FIGURA 44. A l'esquerra, antefixa amb bust femení localitzada per Solé Caralt el 1948 a Tomoví.
(Foto de G. Sabaté.) A la dreta, antefixa amb palmeta procedent de Tomoví. (Foto de Marta Prevosti.)

Tot plegat és prou eloqüent de la dedicació d'aquestes vil·les a l'elaboració i comercialització del vi, que possiblement també s'estenia per altres pagesies de la regió, a partir d'algun moment del segle I aC. A Tomoví, per conèixer la cronologia inicial i final d'aquesta producció caldria fer una excavació que proporcionés dades segures. A Darró, la producció es data entre el 50/40 i l'època flàvia, mentre que al Vilarenc es data en el darrer quart del segle I aC. Amb tot, no podem mesurar l'abast ni el pes econòmic que va tenir aquest producte. Els resultats de les anàlisis pol·líniques obliguen a ser prudents a l'hora de voler considerar la vinya com el cultiu dominant de l'agricultura de la vil·la d'aquest període, per bé que la representativitat de les mostres per a la vinya és de vegades força baixa, tret dels cultius molt propers al punt on s'ha mostrejat.

Igual com es comprova al Baix Penedès, al Garraf, les vil·les romanes pròpiament dites són molt menys nombroses que els petits establiments rurals de tradició ibèrica. La vil·la que se sobreposa a la casa núm. 3 de Darró no es data fins al darrer decenni del segle I aC (López i Fierro, 1995). Correspondria a una fase molt posterior a la de l'ordenació romana del camp de la *Tarraco* de cap al 120-100 aC. En canvi, sí que hi podria correspondre la primera fase de la vil·la sota el castell de Cubelles (López *et al.*, 1994; 1998), que es data precisament en un moment immediat posterior al 125 aC. Cal recordar, però, que, en el lloc on es construí en època augustiana la vil·la de Darró, també hi funcionava la terrisseria de producció d'àmfores de característiques força semblants a les del Vilarenc i Tomoví. A l'Alt Penedès, segons Bosch *et al.* (2003), no s'observen vil·les de cronologia primerenca. La cronologia més antiga és per a la vil·la de Sant Valentí de Cabanyes, del 20/10 aC. Les vil·les es daten a partir del canvi d'era: així, el Casalot de l'Espuny, Mas Castellà 2, la Bassa o la Vinya del Taberner.

Tot i l'evolució cap al sistema econòmic romà, durant tot el segle I aC, molts dels establiments camperols, de tradició ibèrica, persisteixen, d'alguna manera integrats en aquest sistema transitori, i fins podríem dir que viuen llur moment de màxim desenvolupament, si hem de fer cas del volum de ceràmiques importades que

consumeixen. El cert és que la forta presència de ceràmiques d'importació sembla indicativa d'un poder adquisitiu i benestar considerable de la població, segurament fruit d'un accés equilibrat a l'explotació de la terra i sens dubte també a una comercialització del producte. El sistema econòmic ja devia ser ben romà, com indiquen la distribució del poblament i l'organització de la producció vinària. Cal tenir en compte la manca de coneixement arqueològic de l'organització i l'abast d'altres productes agrícoles, que sens dubte també existien. En època d'August, però, els petits establiments camperols de tradició ibèrica semblen haver arribat a la fi d'un procés, i molts d'ells o bé ja han desaparegut o sucumbeixen ara, per donar pas a un poblament més nuclearitzat, que podria ser el resultat d'una intervenció política que hagués produït una concentració de la propietat i l'ordenació de l'espai segons un cadastre romà, tot plegat clarament dins el sistema de la vil·la romana.

Així doncs, a la Cossetània oriental, a partir de la meitat del segle I aC, amb la penetració del sistema econòmic romà, la indústria de terrissa va quedar absorbida dins de *fundi* que necessitaven fabricar contenidors per envasar la seva producció de vi. Però aquests centres artesanals no sols fabricaven àmfores, sinó que també feien ceràmica comuna i material constructiu, inclús peces de decoració arquitectònica, que podrien haver destinat tant al consum propi com a la comercialització. És a dir, que el sistema productiu passa a ser el mateix de què es té constància en les terrisseries integrades dins del sistema econòmic romà de la resta de la costa catalana, o fins del Mediterrani occidental, associades o no a una vil·la.

El sistema de la vil·la, amb l'economia agropecuària d'inversió, destinada al comerç del mercat de l'Imperi, i que sovint es complementava amb indústries artesanals que explotaven recursos del medi on es trobava el *fundus*, cristal·litza ja en aquests primers establiments romans del segle I aC. En aquest sentit, resulta simptomàtic que d'una producció on els cereals tenen un pes primordial, en el segle II aC, dins d'una economia de subsistència, es passi a produir oli i vi en petites instal·lacions de transició entre el món ibèric i romà, per acabar finalment elaborant vi en grans quantitats, dins d'una economia de mercat d'ultramar, en l'àmbit del sistema de la vil·la.

Els canvis a l'època d'August. La dinàmica del poblament a l'alt imperi

DINÀMICA DEL POBLAMENT RURAL (FIG. 45)

Si en el període ibèric es detectaven 39 jaciments rurals dispersos pel territori, i en el període republicà se'n detectaven 86, en època imperial, se'n coneixen 44. Per tant, la reducció torna a ser important. En aquesta època, es fa evident un canvi en el patró de poblament, caracteritzat per una notable disminució dels assentaments de caràcter dispers del període republicà i la consolidació d'un tipus de poblament quelcom més nuclearitzat, també rural però de més entitat, organitzat segons el sistema de la vil·la, amb l'ampli grau de categories jeràrquiques que comporta.

En l'apartat anterior ja s'ha vist com sols una tercera part dels assentaments republicans tenen continuïtat més enllà d'August. Sembla que molts dels abandonaments dels petits establiments camperols s'inicien ja en època republicana, alguns comencen a final del segle II aC i durant la primera meitat del segle següent, però el procés s'accelera, clarament, durant la segona meitat del segle I aC, a partir de l'època de Cèsar. Es tracta, en tot cas, de jaciments sense cap evidència d'ocupació en època imperial, i amb materials ceràmics i amfòrics datables al segle I aC (ceràmica campaniana B, àmfora itàlica Dr. 1, àmfora i ceràmica ibèrica tardana).

Amb tot, es detecta una continuïtat de llocs ocupats ja en època republicana, o fins i tot ibèrica, en un 80 % dels emplaçaments dels jaciments altimperials. Encara que el fenomen s'ha verificat en ben pocs casos per excavacions i, per tant, no podem saber si es tracta de continuïtat d'ocupació real o bé si van ser llocs reocupats

després d'un cert temps d'abandó. Pensem, tanmateix, que en general es deu tractar de casos de pervivència, més que no pas de reocupacions. Un altre tema seria plantejar si hi va haver un canvi en la propietat i en l'estructura de l'exploració. L'exemple del Vilarenc de Calafell és molt interessant, com a establiment que segurament ja existia en l'ibèric ple i que es reocupa i transforma en una vil·la romana. En canvi, els establiments nous, que no presenten cap índex d'ocupació en època republicana, són el 20 %.

LA INTRODUCCIÓ DEL SISTEMA DE LA VIL·LA

La introducció del sistema de la vil·la devia absorbir alguns dels camperols que en l'etapa republicana habitaven els nombrosos petits establiments rurals esparsos pel territori. El nou patró de poblament sembla que es va introduint de forma progressiva, a partir de l'inici del segle I aC, cristal·litza en època cesariana amb els primers establiments de tipus vil·la, i s'expandeix de forma neta a partir d'August, tot mantenint-se durant els dos primers segles de l'Imperi. S'ha de posar també en relació amb l'establiment d'un cadastre centuriat (Palet, 2003; Palet i Orengo, 2010; 2011) (fig. 7), i possibles canvis en la propietat territorial, corresponents a la *deductio* de veterans que devia fer Cèsar a Tarraco (Ruiz de Arbulo, 2002). Palet (2003) data la centuriació en època d'August, sobre la base del mòdul que segueix, de 15×20 *actus*. El nou patró d'assentament sembla que es va imposant lentament des de l'època cesariana i acaba produint una situació radicalment nova de menor densitat de les

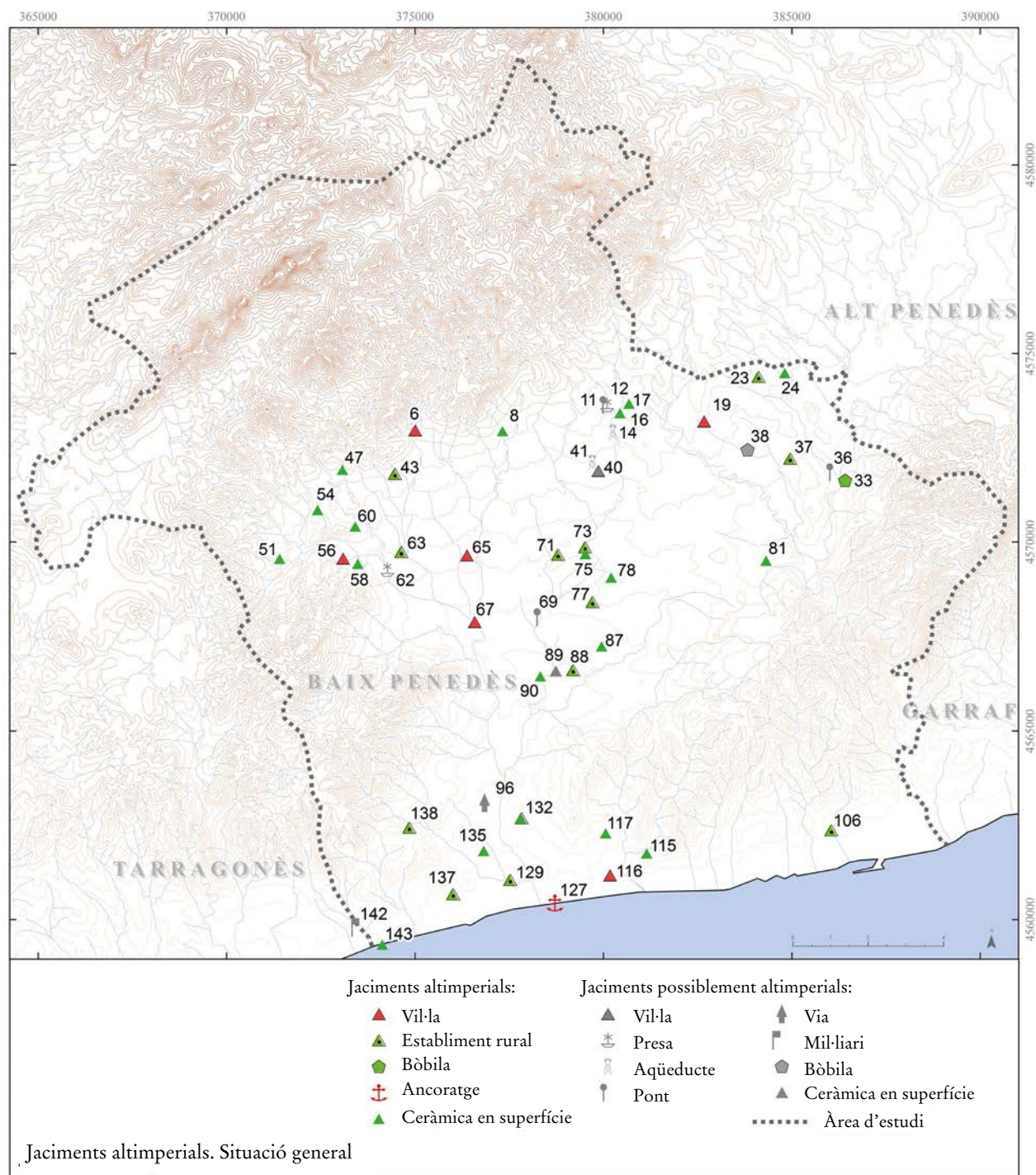

FIGURA 45. Mapa dels establiments altimperials, dins de l'àrea d'estudi del projecte.

unitats de poblament, que es manté durant els dos primers segles de l'Imperi, fins a final del segle II dC. En xifres globals, aquesta baixa de densitat de poblament rural queda reflectida en la reducció dràstica del nombre d'assentaments: així, mentre que els hàbitats d'època republicana representen un 60 % del total, els de cronologia altimperial (August i segle I dC) baixen a un 30 %.¹⁸ D'una banda, interpretem aquesta reducció com una nuclearització del poblament, amb el desenvolupament d'un tipus d'explotació amb hàbitat més concentrat, les *villae*, centres de gran entitat que organitzen l'aprofitament del territori en *fundi* de major grandària, fet que no exclou la coexistència amb algunes cases de camp senzilles, corresponents a petits propietaris o a colons dependents de les vil·les. D'altra banda, és possible que tot plegat també anés acompanyat d'un cert despoblament de la comarca, fruit dels canvis en la propietat de la terra.

Palet (2003) dedueix que les parcel·les de terra centuriada que van rebre els colons podrien haver estat de 50 *iugera*, és a dir, unes 12,5 ha. Considera que es podrien haver traçat unes 150 centúries per sector, fet que podria haver acollit unes 900 persones i les seves famílies en el conjunt de la zona centuriada. Ara bé, davant el patró de poblament que ofereixen els estudis arqueològics, com hem vist força més nuclearitzat, considera que els establiments rurals podrien haver tingut *fundi* d'entre 25 i 50 ha, potser equivalents a 1 centúria. També hi podrien haver zones de la centuriació que no haguessin estat assignades i que seguissin sent àrees forestals (Palet *et al.*, 2011).

LES NOU VIL·LES (FIG. 40)

Tan sols hi ha vuit establiments altimperials, a l'àrea d'estudi, que puguem qualificar amb seguretat de vil·les, i una de dubtosa, que és Tomoví: el Vilarenc (Calafell) i possiblement Tomoví (Albinyana i Santa Oliva), Mas Quefa (la Bisbal del Penedès), la Feixa del Cintet (Castellet i la Gornal), la vil·la de l'Albornar (Santa Oliva), el

Mas de la Costa (la Bisbal del Penedès) la vil·la de la Font del Ferro (Banyeres del Penedès), la Masia dels Arcs (Sant Jaume dels Domenys) i l'Església Parroquial de Santa Maria (Santa Oliva). S'han identificat mosaics o tesselles de mosaics en sis jaciments: Mas de la Costa, Mas Quefa, vil·la de l'Albornar, el Vilarenc, vil·la de la Font del Ferro i Masia dels Arcs amb dubtes (fig. 46, 47 i 48). La Feixa del Cintet i el Vilarenc presenten restes de columnes (fig. 50). Al Vilarenc i a l'Església Parroquial de Santa Maria s'han documentat *balnea* i escultura arquitectònica (fig. 49 i 50). Mas Quefa també ha donat una inscripció llatina (fig. 49), desapareguda, que indica, però, la categoria de l'establiment, i la vil·la de l'Albornar també ha donat una àrula anepígrafa que s'estudia al capítol d'epigrafia, religió i societat.

El Vilarenc (fig. 45, núm. 116; fig. 41). Com hem vist més amunt, en el darrer terç del segle I aC, hi va funcionar la terrisseria. En les darreres dècades del segle I aC, a la vil·la del Vilarenc de Calafell, segons Revilla (2000; 2003a; 2006) i Revilla i Miret (1995), es produeix una reorganització interna radical del conjunt, encara que l'orientació (i, possiblement, les dimensions) de l'edifici es manté. En concret, totes les estructures de la fase anterior són arrasades i cobertes i al damunt es construeix un conjunt termal i una possible sala de representació. Aquests *balnea* domèstics estaven dotats d'una piscina, que devia estar connectada a un petit dipòsit, una habitació amb calefacció per hipocaust i l'àrea de servei d'aquest. Una sala era coberta de paviment d'*opus signinum* tessel·lat, que dibuixa un motiu floral. Les parts oriental i central de l'edifici també sofreixen una transformació important. En un moment que sembla situar-se cap a mitjan segle I dC les termes són abandonades. Algunes de les habitacions situades al nord i nord-oest són arrasades i els materials de construcció, espoliats; el mateix succeeix amb una part de l'enllosat. És probable que l'adequació del sector residencial de la vil·la a usos artesanals coincideixi amb la construcció del gran edifici del sector II. L'àmbit que havia servit de zona de serveis de les termes es divideix en dues estances, una de les quals es converteix en un taller de forja on es treballava el ferro. Es tracta d'una estança de 6,25 per 4,7 m al nord de la qual hi havia una estructura de forma circular d'1,30 m

18. Les xifres totals són: 86 jaciments amb cronologia republicana, 45 amb cronologia altimperial, dels quals 37 són augustals i del segle I dC i 22 del segle II.

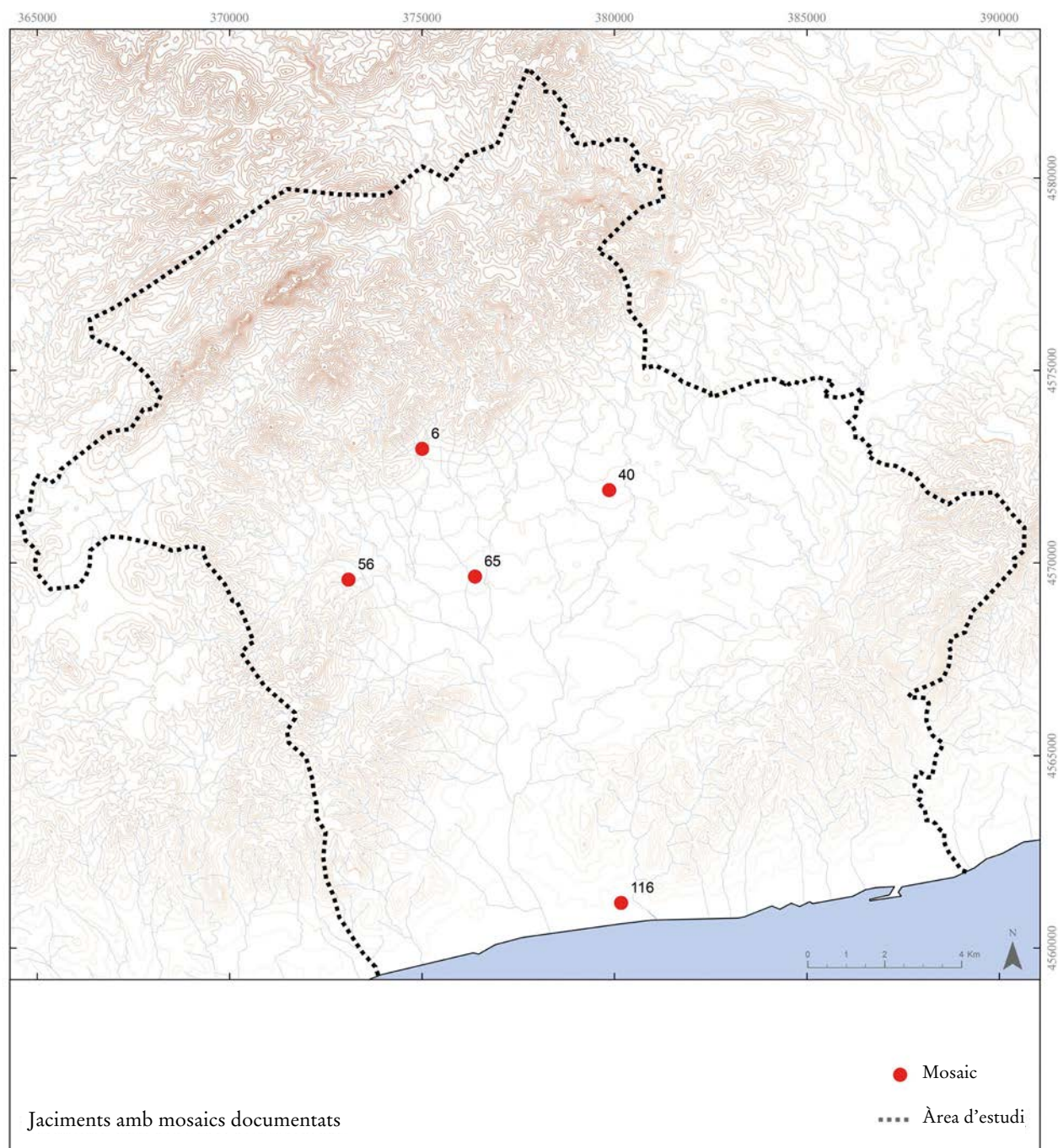

FIGURA 46. Mapa dels establiments que presenten mosaics, fragments de mosaics o tesselles.

FIGURA 47. Fragments de mosaic procedents de la vil·la de l'Albornar.
Col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès. (Foto de Marta Prevosti.)

FIGURA 48. Fragments de mosaic procedents de la vil·la de la Font de Ferro.
Col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès. (Foto de Marta Prevosti.)

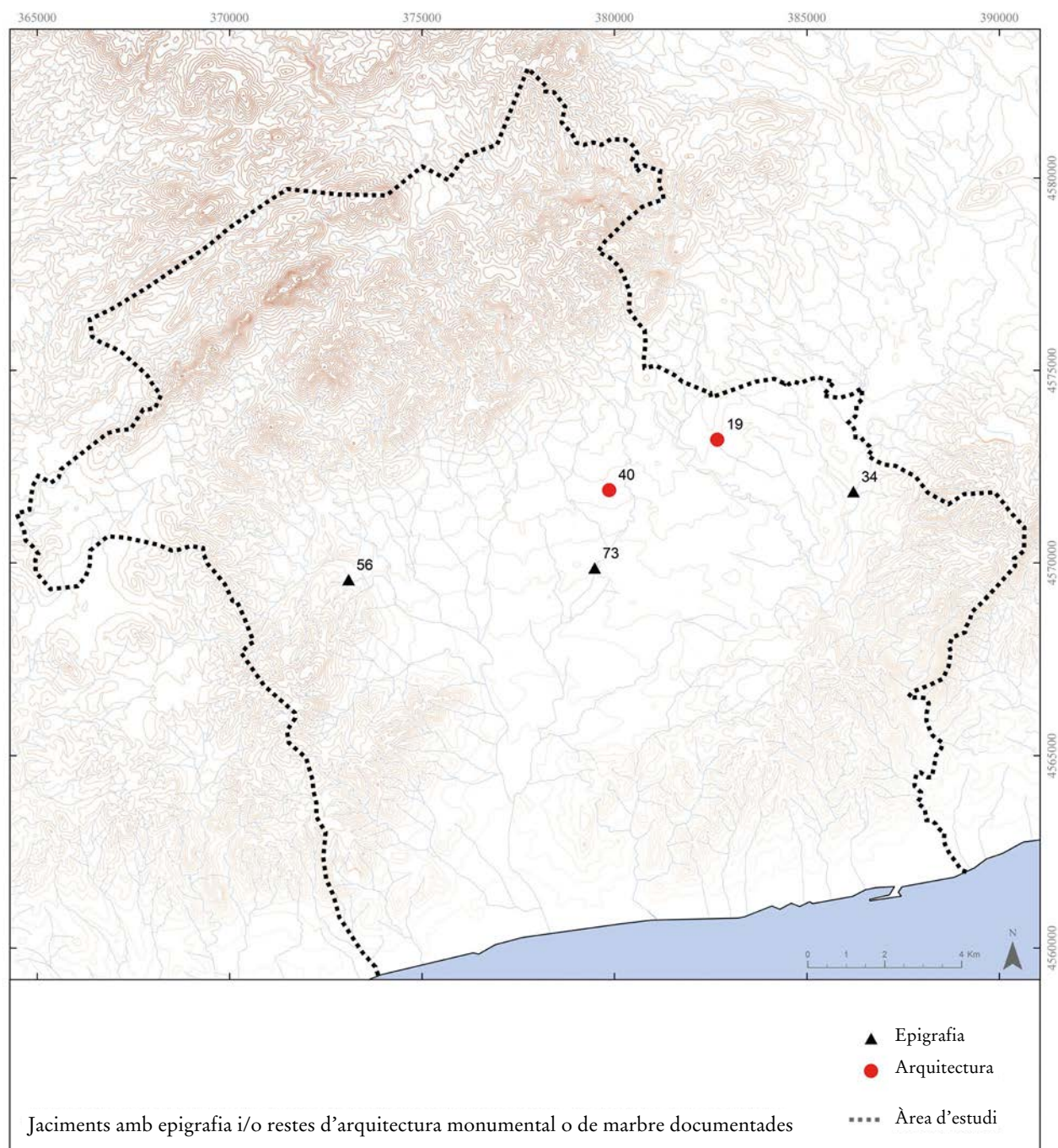

FIGURA 49. Mapa dels establiments que presenten restes arquitectòniques monumentals i/o epigrafia.

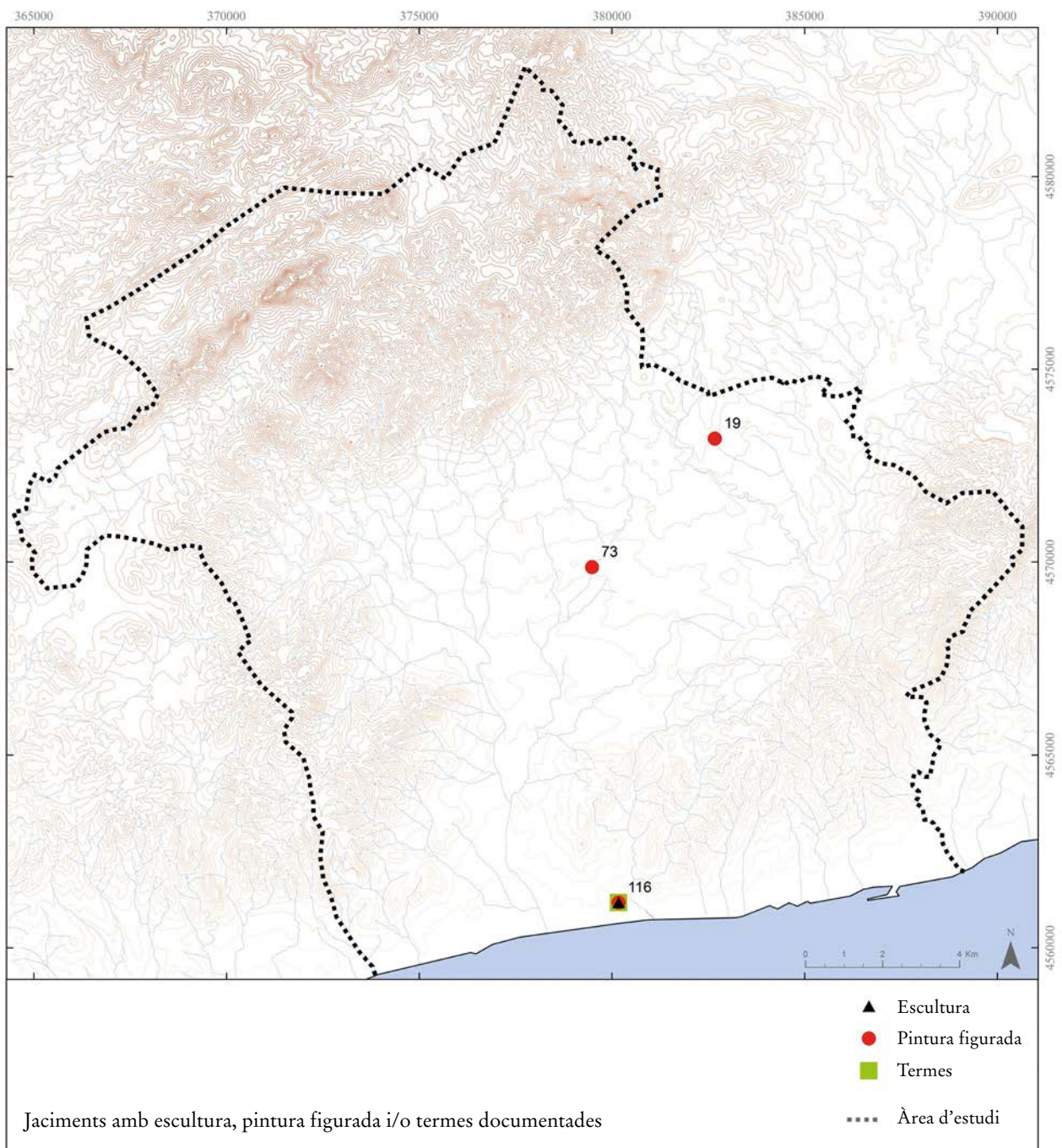

FIGURA 50. Mapa dels establiments que presenten restes de pintura mural i/o escultura arquitectònica i/o termes.

de diàmetre, i una altra estructura, també massissa, de forma trapezoidal, d'1,20 × 1,10 × 0,75 m. Al seu costat hi havia escòries i barres de ferro a mig treballar, alguns lingots i plaques de metall en procés d'elaboració, a més d'una gran quantitat de claus i instruments de ferro ja elaborats: un lot d'unes vuitanta peces. Les instal·lacions, el mineral, les escòries, els carbons i els lingots de ferro identificats donen informació sobre el taller, que incloïa la reducció del mineral i la forja. L'espai de treball restringit, així com les deficiències tècniques de les peces, fan pensar a Revilla (2023) que es tracta d'un petit taller amb un ferrer, que no era pas un artesà molt capacitat. El bon estat de conservació de les eines proporciona informació sobre l'explotació agrícola del camp, sens dubte dedicat al conreu de la vinya. Al mateix temps que els banys s'amortitzen i l'espai es converteix en una forja, hom va construir el gran edifici del sector II, a uns 150 m de distància del primer. Les seves excavacions, que daten del 1883, van posar al descobert un edifici termal, així com altres estances de la vil·la, entre les quals una possible premsa. Aquesta edificació, de major entitat i complexitat que les de la primera vil·la, perdura fins al segle III, per bé que en diversos punts s'han detectat indicis d'ocupació del segle IV.

Tomoví (fig. 45, núm. 67). La possible vil·la de Tomoví (Prevosti *et al.*, 2003a), a Albinyana i Santa Oliva, també presenta una ocupació que dura amb seguretat fins al segle III i potser fins al IV. Com hem explicat més amunt, s'ha identificat la zona d'habitatge (fig. 41), dalt del turó, que ocupa unes 2 ha, i dues zones de forns, situades a tocar de la riera de la Bisbal, de 2,1 ha i 1,5 ha. Sembla una de les instal·lacions tipus vil·la més importants de la comarca, per l'abast de la terrisseria que en depenia, per bé que no sabem si fou coetània de la terrisseria. Com hem vist més amunt, la producció d'àmfores de Tomoví resulta homogènia amb la d'altres centres productors de la zona del Penedès i del Garraf, com són el Vilarenc i Darró, tant per les formes que s'hi modelaven com per la seva morfologia i pels tipus de pastes emprats.

Mas Quefa (Prevosti *et al.*, 2003a) (fig. 45, núm. 56; fig. 51 i 52). Situat al costat d'un corredor natural nord-sud de la plana penedesenca, és un establiment amb precedents d'època republicana, que presenta restes constructives d'època imperial de certa entitat, amb un forn, *dolia*,

dipòsits d'*opus signinum*, parets i una inscripció, ultra una part residencial atestada per la presència de tesselles i pintura mural, tot de recollida superficial. La seva àrea de dispersió de materials es fa difícil de calcular, car les altes herbes dels camps al voltant del nucli central no ens van permetre completar amb èxit la prospecció *intra site* que hi vam dur a terme dins del projecte de l'IEC. Amb tot, calculem que té una extensió d'un mínim de mitja hectàrea.

La Feixa del Cintet (fig. 45, núm. 19; fig. 53). En plena plana penedesenca, presenta una dispersió de materials que s'estén sobre una mitja hectàrea, entre els quals cal destacar la troballa de marbres treballats, pintura mural, una base de columna de marbre, paviment d'*opus signinum*, murs de pedra i morter, *dolia*, *tegulae* i *imbrices*.

La Masia dels Arcs (fig. 45, núm. 40; fig. 54). S'ha considerat la vil·la receptora de l'aigua de l'aqüeducte dels Arcs de Sant Jaume dels Domenys, i s'hi han descrit troballes de fragments de mosaics, dipòsits, *dolia* i zones d'emmagatzematge. No s'hi han fet excavacions científiques per bé que hi ha referències antigues d'haver-hi excavat una gran bassa recoberta d'*opus signinum*, d'una sitja, així com de la troballa de diversos materials, per bé que no fan esment de llur localització exacta dins de la masia, ni de l'àrea de dispersió de troballes, ni de la cronologia, de manera que no podem tenir-ne idees gaire precises ni calcular-ne la grandària. Ara bé, la romanitat de l'aqüeducte està per demostrar. De fet, la construcció de formigó amb pedres sense escairar i els arcs de lloses de cantell semblen indicar una obra d'època moderna. Si per contra fos romà, ens trobaríem davant d'una de les vil·les més importants de la comarca (vegeu la fitxa a l'aplicació TIR-FOR).

Mas de la Costa (fig. 45, núm. 6; fig. 55). La seva situació resulta gairebé marginal, al nord de la plana del Baix Penedès, en una fondalada —la vall del Torrent Mal— que s'enfonsa dins la Serra del Montmell, per on no passa cap camí important, i on potser no arribava la centuriació. S'hi han trobat ceràmiques que van des del segle IV aC fins al IV dC, que fan pensar en un lloc de vida força tancada, per bé que fèrtil. La vil·la dominava la vall, amb facilitat d'explotació dels recursos agraris, en els extensos camps que s'hi obren, a més dels recursos ramaders i forestals de la muntanya del Montmell, al peu de la qual es troba.

FIGURA 51. Prospeccions *intra site* a Masquefa. (Foto de Josep M. Palet.)

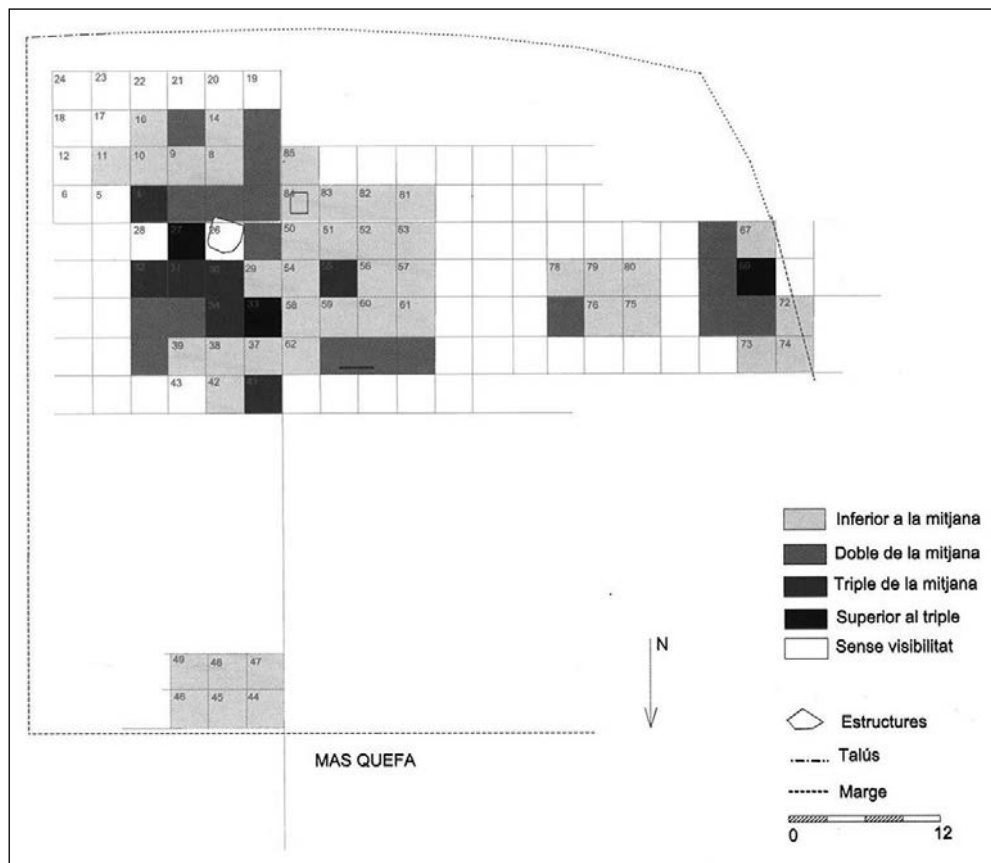

FIGURA 52. Planimetria de les prospeccions *intra site* de Mas Quefa. (Prevosti *et al.*, 2003.)

FIGURA 53. La prospecció a la Feixa del Cintet. (Foto de Josep M. Palet.)

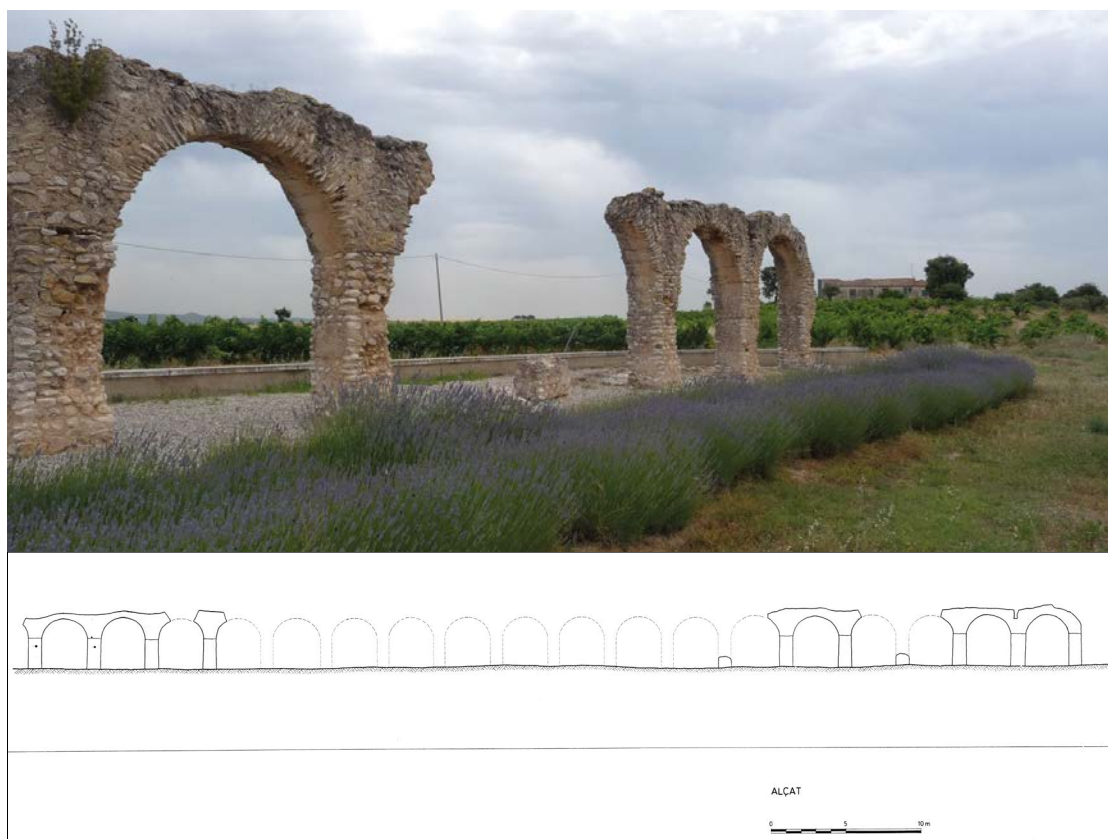

FIGURA 54. Aqüeducte de Sant Jaume dels Domenys, obra considerada romana.
(Foto de Marta Prevosti.) Alcat realitzat per Xavier López i Magí Miret, dibuix cedit
pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

FIGURA 55. Fragments de ceràmica TS sud-gàl·lica procedent de la vil·la del Mas de la Costa. (Foto de Marta Prevosti.)

Considerem que cal interpretar Tomoví i el Vilarenc com l'inici de la introducció del sistema de la vil·la al camp del Baix Penedès, en la segona meitat del segle I aC, a les quals van anar seguint les que acabem de repassar. A partir de l'època de Cèsar i d'August, la població rural, que fins ara estava dispersa pel camp en petits establiments de tradició ibèrica, devia anar quedant absorbida progressivament per les vil·les romanes, fet que no priva que una minoria de camperols romanguessin en petits establiments com a petits propietaris, per bé que la majoria devien passar a ser colons de propietats més grans.

ESTABLIMENTS RURALS

S'han estudiat 35 jaciments dispersos pel territori, dels quals s'han excavat la Creu de Coma-ruga (Cabrelles, 2015) i la Devesa (Díaz i Roig, 2016).

La Creu de Coma-ruga est (el Vendrell) (fig. 45, núm. 137; fig. 56). Va ser excavada el 2004 (Cabrelles, 2015), en una àrea on els vestigis ocupen 150 m², afectada per la urbanització de la zona, per bé que el jaciment deu ser més ampli. Es va documentar un petit establiment altimperial, força afectat per les tasques agrícoles. Es tracta d'una *cella vinaria*, consistent en un edifici de planta rectangular, subdividit en dues estances, una de les quals ocupada per un dipòsit recobert d'*opus signinum*, on es devia recollir el most d'una premsa. En el pas entre ambdues estances hi havia una sitja completament buida.¹⁹ A l'exterior de la construcció també es van identificar dos altres dipòsits d'identica naturalesa i un camp de *dolia*. La data de construcció del complex es va determinar en època augustal, amb reformes puntuals en època julioclàudia, amb l'aixecament de nous paraments a la banda oriental. En època flàvia es data una remodelació profunda de l'edifici i es van cegar els dos dipòsits exteriors. Això indica canvis importants en el sistema productiu. La nova instal·lació estava dotada també d'un *lacus* a l'interior d'una estança i una possible fossa de maniobra d'una premsa a l'extrem oposat, que indicarien la introducció d'una nova tècnica de premsat. En aquesta darrera fase, es manté el camp de *dolia* que ja existia en la primera fase. L'enclavament va ser abandonat definitivament en un moment entre la meitat del segle II i l'inici del segle III. I. Cabrelles (2015) considera que l'establiment no estava dotat d'espai dedicat a la residència i, per tant, seria d'ús estacional i mancat d'autonomia de gestió. El mateix autor indica al principi de l'article que excavava una àrea afectada per un projecte d'urbanització i que no es pot descartar la presència d'altres estructures soterrades que hagin romàs fora dels límits intervinguts. Per tant, la classificació

19. La sitja no es va poder datar, i Cabrelles reflexiona que no es pot interpretar com un contenidor de cereal, trobant-se dins d'un establiment especialitzat en la producció de vi. Tampoc creu que pugui ser anterior a la construcció de l'edifici de cronologia augustal, perquè no ha identificat materials d'època republicana. Ara bé, entre els materials recuperats en les prospeccions d'aquest lloc, durant el projecte de l'IEC, el 1998-1999, es va documentar àmfora itàlica i ceràmica campaniana, com es pot comprovar a la fitxa corresponent de l'aplicació TIR-FOR. Per tant, pensem que cal no excloure la possibilitat que la sitja fos anterior, d'època republicana. Tant si era imperial com republicana, pensem que el més probable és que contingués cereal.

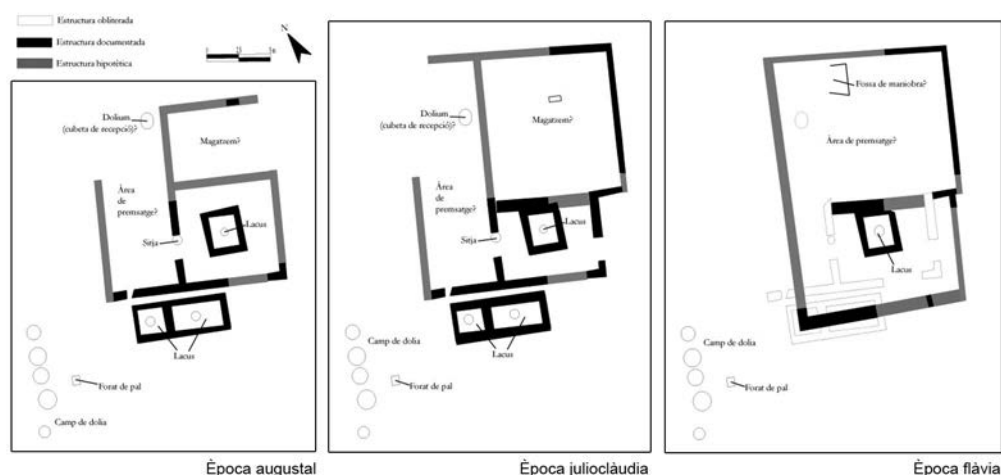

FIGURA 56. Planta de les tres fases de l'establiment rural de la Creu de Coma-ruga. (Cabrelles, 2015.)

que fa del jaciment resulta, si més no, prematura. Ens sembla, però, encertat el paral·lisme que estableix amb els jaciments del Bosquet i el Garrofer de la Cisterna (tots dos dins del terme de Sant Pere de Ribes), així com la seva possible inserció dins la planificació d'un *fundus*, regit des d'un nucli de jerarquia superior, que podria ser una vil·la. Ara bé, molt probablement no era d'ús estacional. Si solament hi hagués una instal·lació de premsa i els *lacus*, podria ser estacional, però la presència del magatzem de *dolia* ens sembla que implica necessàriament la residència fixa dels camperols que en tindrien cura. Amb tot, creiem que és encertat considerar l'establiment vinculat a un *fundus*, dins del sistema de la vil·la.

La Devesa o el Cortell (el Vendrell) (fig. 45, al costat del núm. 96;²⁰ fig. 57). És un jaciment on ja s'havien fet troballes molt abundoses de ceràmiques en superfície, en la primera meitat del segle xx, fins al punt que J. Solé (1948) el relaciona amb la *mansio Palfuriana*, car el localitza a 100 m de la Via Augusta. En les excavacions de 2004 (Díaz i Roig, 2016), sobre restes d'hàbitat del període republicà, que hem vist més amunt, es presenta una tercera fase constructiva, del segle I dC, que, segons Díaz i Roig, pot ser interpretada com a part d'una vil·la, un assentament

rural o fins i tot un establiment destinat a acollir alguna unitat de cavalleria amb funcions de policia rural (aquesta darrera fase es defensa per la troballa de quatre aplics de cavalleria militar). Potser arran de la construcció de la fase 3 o bé durant el seu primer ús, es van colgar quatre sitges (de les 10 excavades), dins de les quals es van exhumar restes de fauna, de molí, eines i claus de ferro, pedres d'esmolar, vidre, *tegulae*, *imbrices*, pesos de teler, un *stilus* d'os, *dolia*, a més de ceràmiques que van des del segle II aC fins al segle I dC i que daten el colgament entre el primer quart del segle I dC i l'inici de la segona meitat d'aquest segle, datació que coincideix amb la del farciment constructiu de la fase 3. Una tègula duu el segell POM..., amb paral·lels al nucli urbà de *Tarraco* i a la vil·la de Barenys, amb la llegenda POMPEI (Berni, 2010, 199). Tres *pondera* duen el segell NBEN, que Díaz i Roig (2016, 219) identifiquen amb el gentilici itàlic *Bennius*, documentat també sobre *tegulae* a la vil·la del Vilarenc en el segell CN·BEN (Revilla, 2008, 106), tègules que també apareixen al nucli urbà de *Tarraco* i al d'Empúries (Gorostidi *et al.*, 2013, nota 15). Per aquest motiu Díaz i Roig (2016) atesten la presència de la família d'aquest *nomen* com a propietaris a l'*ager Tarraconensis*, a la Devesa i al Vilarenc, així com a la vil·la de Mas Sardà (Pobla de Mafumet), en època flàvia (Gorostidi *et al.*, 2013, 410-411), mentre que

20. Aquest jaciment no apareix al mapa de la fig. 45, car no s'ha publicat fins al 2016, moment en què se n'ha conegut la seva cronologia altimperial.

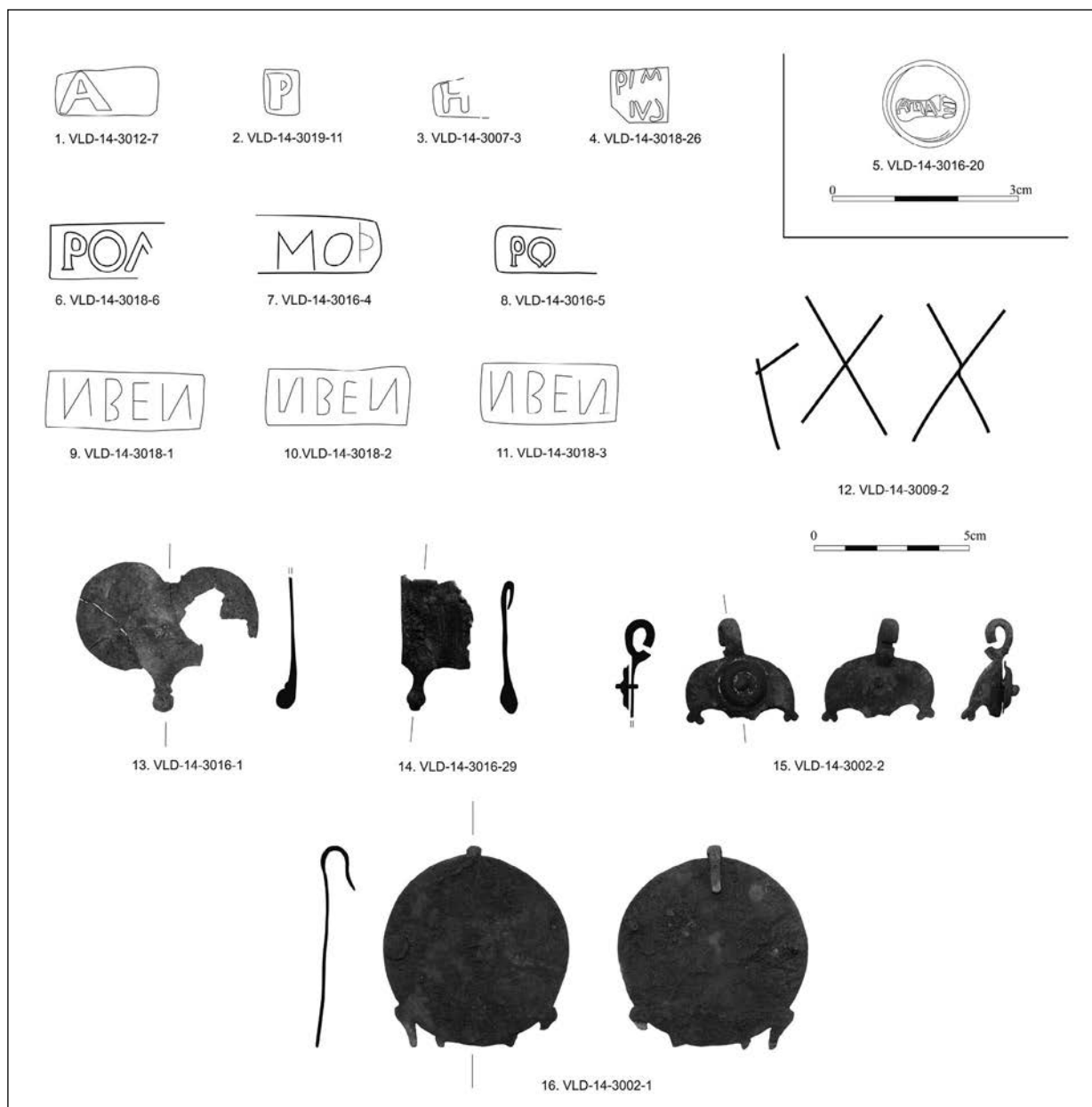

FIGURA 57. Materials procedents de l'excavació de la Devesa, de la figura 14 de Díaz i Roig (2016), on destaquen 3 segells NBEN sobre *pondera* i 3 aplics de cavalleria militar del tipus Bishop 3a o 3b i Bishop 8n, datats en el segle I dC.

també s'atesta la seva presència al nucli urbà de *Tarraco* als segles II-III (Revilla, 2008, 106). La sitja amb el rebliment més tardà, de les excavades, dona una cronologia de darrer terç de segle I dC i és d'un interès especial perquè contenia dos aplics de cavalleria militar tipus Bishop 7, 7b o 7e, datats de Claudi fins a l'època flàvia, a més d'un as de Tiberi, un fragment de rellotge de sol de pedra sorrenca lumaquel·la, *pondera*, fusaioles, *imbrices*, *tegulae* i un conjunt ceràmic on es repeteixen molts dels tipus esmentats més amunt, en el capítol del poblament republicà, a més de les ceràmiques pròpies d'aquest segle, TS itàlica, sud-gàl·lica, hispànica i ceràmica de cuina africana Lamb. 10B i Ostia II fig. 302, llànties i altres peces del darrer quart del segle I dC. L'estrat que cobreix les darreres construccions del jaciment també dona ceràmiques de segle II aC fins a la fi del segle I dC, a més de material constructiu, molins, *pondera*, agulles de cosir, monedes i dos aplics de cavalleria militar del tipus Bishop 3a o 3b i Bishop 8n, datats en el segle I dC. L'assentament s'abandona cap a finals del segle I dC. La forta presència de material constructiu, així com *dolia*, sitges, l'abundància de molins, a més d'elements per a l'elaboració tèxtil, són eloqüents d'una explotació agrícola amb residència permanent. L'abundància de *dolia* podria indicar o bé que el gra també es va emmagatzemar en aquests atuells o bé que també hi va haver un magatzem de vi. Ara bé, les sitges, que possiblement eren moltes més que les excavades, podrien indicar que el lloc era també un centre d'acumulació de cereals. Això, juntament amb la troballa dels quatre aplics de cavalleria militar, podria estar indicant que també acumulava funcions fiscals i de control militar. Aquest aspecte lligaria amb la seva ubicació a 100 o 340 m de la Via Augusta (Camí de la França), amb la riquesa d'importacions, amb la troballa d'un *stilus*, tot plegat sota el control d'una rica família tarraconense, els *Bennii*. L'observació de Solé, sobre la possibilitat que fos una *mansio*, s'hauria de tornar a considerar.

Quinze altres jaciments han estat englobats en la tipologia d'establiments rurals,²¹ per la

21. La Botera (l'Arbog), les Albardes (el Vendrell), les Calçades (Bellvei), Camí dels Colls (Santa Oliva), entre Saifores i l'Autopista (Banyeres del Penedès), Ermita de Sant Miquel (Banyeres del Penedès), Mas Roig (Banyeres

presència d'estructures agropecuàries com parets, *dolia*, *opus signinum*, tègules, molins, etc. Dins d'aquesta classificació es deuen trobar categories ben diverses, que sovint es fa difícil distingir segons les prospeccions superficials, tot i que quan s'han fet adequadament i se n'ha mesurat l'àrea de dispersió de troballes, aquesta dada resulta força indicativa. Relacionem tot seguit els establiments rurals dels quals coneixem l'àrea de dispersió de les troballes:

- Les Calçades: 500 m²
- Serreta de Viladordi: 500 m²
- La Botera: 1.500 m²
- La Pencarona: 4.200 m²
- Entre Saifores i l'Autopista: 6.630 m²
- Torrent de Mar Güell: 7.000 m²
- La Penyora del Freié: 9.309 m²
- Masia Bartomeu: 22.500 m²
- Camí dels Colls: 22.770 m²

Com es pot veure, la Serreta de Viladordi i les Calçades, amb 500 m² de dispersió de materials, suggereixen establiments de molt poca entitat, potser petites cases o *tuguria*. La Pencarona, Torrent de Mar Güell i Entre Saifores i l'Autopista tenen entre 4.000 i 7.000 m², per tant, són d'una entitat considerable, però segurament no vil·les, potser granges. Finalment, la Penyora del Freié, amb gairebé una hectàrea, i el Camí dels Colls i la Masia Bartomeu, amb més de dues hectàrees, podrien ser grans centres d'explotació agrària, potser fins i tot amb categoria de vil·la, tot i que no es coneixen prou dades per caracteritzar-la.

El Forn de Can Cassanyes i Can Raventós (Castellet i la Gornal) s'han classificat com a bòbiles.

La tipologia «ceràmica» representa els 16 jaciments restants,²² és a dir, el 36 % del total, i fa

del Penedès), les Figueretes (Cunit), Mas d'en Busquets (la Bisbal del Penedès), la Penyora del Freié (la Bisbal del Penedès), Camp del Llopart (la Bisbal del Penedès), la Pencarona (Castellet i la Gornal), Serreta de Viladordi (Castellet i la Gornal), Masia Bartomeu (el Vendrell), Torrent de Mar Güell (el Vendrell).

22. Camí de Bellvei (Bellvei), Casalot del Viola (Calafell), Castell de la Santa Creu (Calafell), Camí de Montpaó (Calafell), Ermita de Sant Salvador (el Vendrell), Finca del Pol·linari (Sant Jaume dels Domenys), Garita Vella (Banyeres del Penedès), Hostal Nou (Sant Jaume dels Domenys), Cal Llac (la Bisbal del Penedès), Mas del Fons (el Vendrell), Mas Jover (Banyeres del Penedès), Mas Perdut (Bellvei), Molí d'en Serra (Santa Oliva), al Nord de Cornudella (Sant

referència al fet que sols es coneixen a través de la troballa de ceràmica superficial en les prospeccions arqueològiques. Per tant, el desconeixement que en tenim és molt gran i pot englobar categories ben diverses. Altre cop, l'àrea de dispersió de materials és una mesura que pot clarificar d'alguna manera la categoria de l'assentament. Vegem les dades que en tenim:

- Cal Xico II: 500 m²
- Mas Perdut: 1.000 m²
- Mas del Fons: 3.000 m²
- Molí d'en Serra: 4.104 m²
- Vinya d'en Soler: 5.250 m²
- Finca del Pol·linari: 10.500 m²
- Garita Vella: 60.000 m²

Com es pot apreciar, solament un establiment és de 500 m², mentre que quatre es troben entre els 1.000 i 9.000 m² i dos fan més d'una hectàrea. Cap d'ells, però, no està associat a materials que indiquin una àrea de residència, per bé que hem de pensar que es tracta de jaciments coneguts per les troballes superficials i, per tant, res no exclou que en tinguessin i no s'hagin trobat. Així doncs, a excepció del de 500 m², que supossem un establiment petit, potser un *tugurium* o una cabana, dins d'aquesta categoria s'hi podrien trobar des d'establiments d'ús estacional, granges de petits propietaris, granges de colons dependents d'una propietat gran, fins a vil·les mal conegudes. De fet, es tracta d'extensions força considerables, que parlen d'establiments d'una certa envergadura.

Com es veu en el mapa de les vil·les i el mapa dels usos del sol (fig. 40 i 58),²³ les vil·les estan distribuïdes de forma bastant equilibrada sobre la regió. Al seu voltant, es troben establiments menors, del tipus dels «establiments rurals» o llocs de troballa superficial de «ceràmica», que podrien representar granges que en depenien. Per tant, interessa d'aquest mapa, especialment, les àrees d'explotació corresponents a les vil·les, que també engloben els establiments menors. Com es veu, representen una distribució força equilibrada, on destacarien les grans extensions de territori que correspondrien a cada una d'elles.

Jaume dels Domenys), la Vinya d'en Soler (la Bisbal del Penedès), Cal Xico II (la Bisbal del Penedès).

23. El mapa 13 i el 17 no estan actualitzats i, per tant, hi apareixen menys vil·les de les que coneixem el 2025.

Per a l'àrea del Baix Camp, López Vilar *et al.* (2011) conclouen que dels 128 jaciments de l'època republicana es passa a 120 a l'alt imperi. Es tracta, doncs, d'un descens feble de poblament, d'un 7 %, o dit d'una altra manera, d'una persistència d'un 93 %. Dels 120 establiments altimperial, 32 són classificables com a vil·les, és a dir, un 27 %. Al Baix Penedès, dels 86 jaciments rurals republicans es passa a 45 altimperial, i dels 45 establiments altimperial, 9 es classifiquen com a vil·les, per tant, resulten un 20 %. És clar que la dinàmica del poblament que reflecteix l'estudi del Baix Camp és diferent que la de la comarca que ens ocupa. Creiem que la clau per entendre-ho ha de radicar en el fet que al Baix Camp es parteix d'un número molt baix d'establiments rurals dispersos ibèrics, la qual cosa també ha de comportar una dinàmica diversa.

Pensem que el fort descens de nuclis de poblament, en el període altimperial, palesa una nuclearització en les vil·les, però també un cert despoblament de la regió, motivat per una reorganització de la propietat en relació amb el nou cadastre, corresponent probablement a repartiments de terres, que tendeixen a concentrar força la propietat territorial. La llunyania del nucli urbà de *Tarraco* podria haver creat un tractament ben divers respecte del Camp de Tarragona, per aquesta part del seu *ager*.

ESTRUCTURES DEL POBLAMENT, ECONOMIA I RELACIÓ AMB L'ENTORN

Si superposem els establiments rurals d'època imperial amb el mapa d'usos del sòl (fig. 58), veiem que tots es troben en zona de vinya o d'olivera i vinya. En el mapa que mostra la distribució per alçades (fig. 59), s'observa que es troben en la zona de peudemont (9) i especialment de plana (31), per bé que no n'hi ha cap en la zona de muntanya. Respecte de les orientacions, en el mapa corresponent (fig. 60) s'observa una predilecció per l'orientació est, seguida del sud-oest, sud-est i sud, mentre que són molt pocs els establiments orientats a nord, nord-est o nord-oest. Sembla ben clar, doncs, que les vil·les i les granges de l'alt imperi ocupen les zones de major potencial agrícola i s'orienten en el sentit més favorable a aquesta activitat.

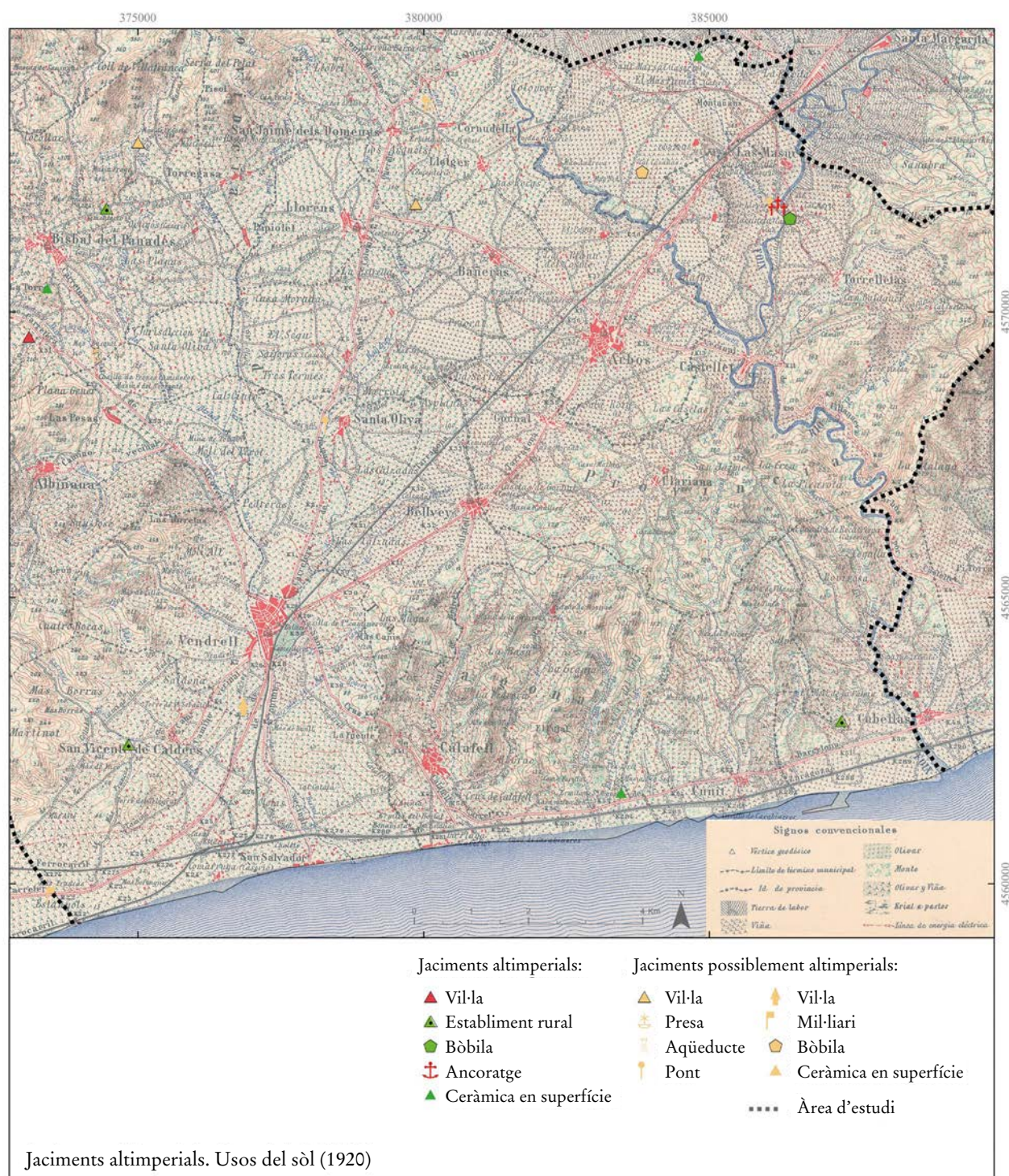

FIGURA 58. Mapa dels usos del sòl amb els establiments altimperialis.

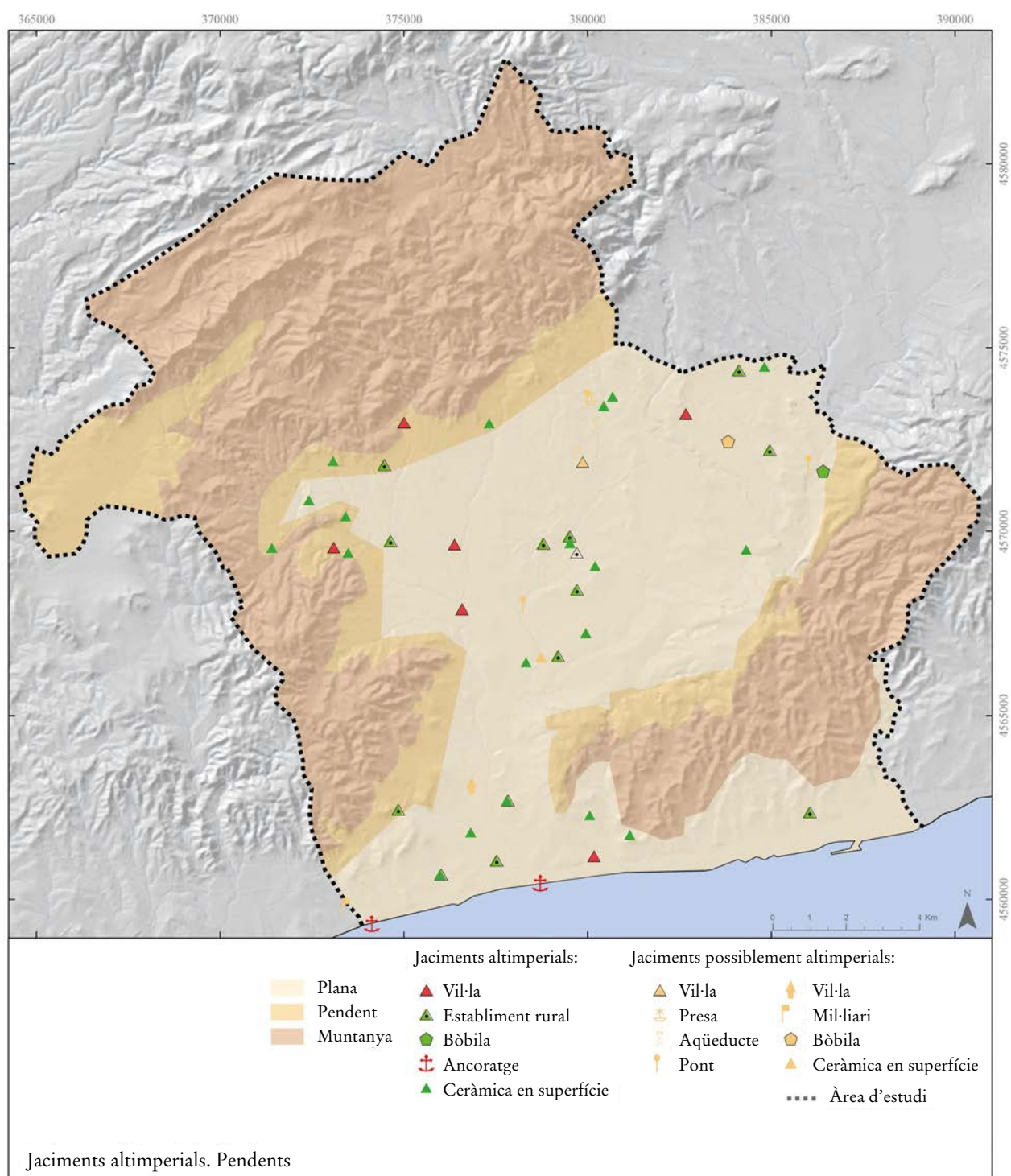

FIGURA 59. Mapa de pendents amb els establiments altimperials.

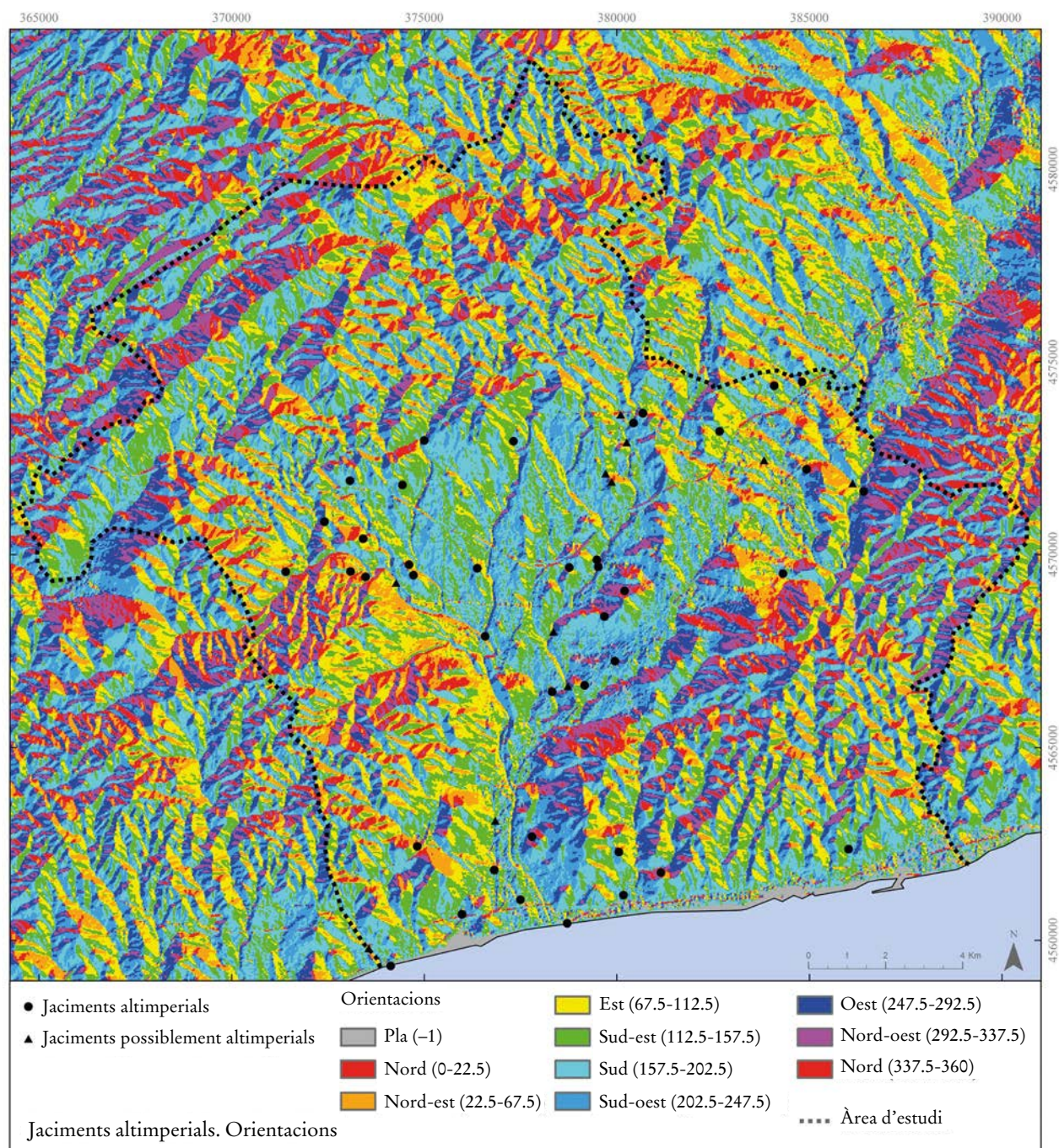

FIGURA 60. Mapa de les orientacions dels establiments altimperials.

La vil·la del Mas de la Costa (la Bisbal del Penedès) està ubicada en el peudemont del Montmell, és l'única situada en un punt força arraconat. Mas Quefa (la Bisbal del Penedès) és al peu de les elevacions de la Serra d'Albinyana, que separen el Baix Penedès de la vall del Gaià, justament al costat del lloc de pas del Camí de Santa Cristina que comunica una conca amb l'altra. La resta de vil·les estan situades en plena plana: Tomoví (Albinyana i Santa Oliva), la Feixa del Cintet (Castellet i la Gornal), la vil·la de l'Albornar (Santa Oliva), la vil·la de la Font del Ferro (Banyeres del Penedès), la Masia dels Arcs (Sant Jaume dels Domenys) i l'Església Parroquial de Santa Maria (Santa Oliva). Solament el Vilarenc és davant del mar, un enclavament amb força avantatges tant per a l'explotació del medi com per a la comunicació, especialment si disposava d'un fondejador davant seu. Així doncs, excepte les dues primeres, que gaudien de bona visibilitat, la resta no semblen haver buscat aquesta característica, per bé que sí que, dins de la plana, sovint s'estableixen sobre petites elevacions i eviten les zones inundables, com és el cas de Tomoví, que, situada a tocar de la riera de la Bisbal, la part residencial és dalt del petit turó veí. També la Masia dels Arcs s'aixeca sobre un petit turó, que obliga a l'aqüeducte, en el seu darrer tram, a elevar-se sobre arcades. Santa Maria de Santa Oliva també està ubicada sobre terrasses lleugerament més elevades que els camps al costat de la propera Riera de Sant Miquel. Ara bé, excepte la del Mas de la Costa, es troben en punts molt ben comunicats, a la vora de les principals artèries de comunicació de la regió. Sembla prou clar que aquesta és la situació que busquen les vil·les, d'ubicar-se preferentment en punts ben comunicats, com és prou corrent en aquest tipus d'establiments, que, tal com recomanen els agrònoms llatins, vetllen per la facilitat d'expedició dels seus excedents i la facilitat d'accés al mercat proper on poder obtenir els béns que li manquen, sense menystenir, però, la facilitat d'accés per als seus propietaris i la visibilitat vers la resta de la població, per tal de mostrar la seva posició jeràrquica. Però aquest no és solament el cas de les vil·les: també els establiments rurals es troben molt majoritàriament situats en les petites elevacions que ofereixen les finques, tant de la plana com del peudemont. Sembla clar que sobretot trien punts no inundables, per motivacions eminentment pràctiques. Per tant, sembla

que, al Baix Penedès, les vil·les mostren la seva alta posició jeràrquica més per la seva ubicació en indrets molt ben comunicats que no pas per la seva situació en punts de domini visual del paisatge, tot i que se n'aprofitessin.

Les anàlisis pol·líniques (Riera i Esteban, 1994; 1997; Riera, 2003; Burjachs i Schulte, 2003) indiquen una uniformització del paisatge de tota la plana, un cert procés de desforestació, tant en les zones properes com allunyades dels assentaments, però també una certa baixada de l'activitat agrícola a la franja costanera, la qual cosa significa que l'activitat humana s'està allunyant de les planes més properes al mar. Cal recordar que Palet *et al.* (2011) indiquen, per a tota l'àrea costanera catalana, que l'explotació agrícola romana, tot i la centuriació, no va alterar el paisatge de forma profunda, sinó que es detecta la persistència d'àmplies àrees forestals, mentre que els camps agraris se situen en zones concretes al voltant dels assentaments productius. Segueix el cultiu de l'olivera, la vinya, els cereals, el cànem i el castanyer. A Cubelles es redueixen els prats humits i, doncs, la ramaderia de la zona costanera, mentre que a Darró passa el contrari. L'extensió màxima de l'olivera s'ha de situar entorn del canvi d'era. La vinya és més difícil de detectar en les anàlisis pol·líniques, excepte dels conreus immediats al lloc on es recullen les mostres.

Com a la resta de les àrees costaneres catalanes, la producció agrària més important de què tenim constància arqueològica del Baix Penedès, a l'època altimperial romana, és la del vi. Està atestada per la producció d'àmfores, durant l'època d'August i el segle I, en els mateixos llocs ja relacionats a la fi de l'època republicana, de Tomoví i el Vilarenc (fig. 38). Revilla (2008) indica que la cronologia de fabricació de la terrisseria del Vilarenc no sembla sobrepassar el primer quart de segle I, tot i que les dades s'han obtingut de l'excavació d'un abocador marginal, que podria no donar tot l'arc cronològic de la producció. La terrisseria de Tomoví sembla ser més antiga i també sembla durar més, atès el gran predomini d'exemplars de la forma Dressel 2-4 i dels perfils de vores que en alguns casos tendeixen a la secció quadrada,²⁴ per bé que

24. Com van estudiar Jàrraga i Otiña (2008), les àmfores Dr 2-4 de vora de perfil quadrat són característiques del segle II avançat i començament del segle III dC.

no podem saber exactament quan acaba la producció, ja que les dades procedeixen de prospeccions superficials (Martín i Prevosti, 2003). A més dels dos centres productors d'àmfores vinàries esmentats, també es coneixen altres jaciments amb presència de forns, algun dels quals podrien haver fabricat àmfores, potser el Forn de Can Cassanyes (amb graella, per fabricar ceràmica), o el Forn de Can Raventós (a la vora del qual es van recollir abundants fragments d'àmfora Dressel 3) (fig. 39).

Un altre indicatiu de la producció de vi o oli el proporcionen les instal·lacions de premsatge i recollida del líquid. En el Baix Penedès, durant l'alt imperi, es coneixen instal·lacions de premsa de vi al Vilarenc i a la Creu de Coma-ruga (fig. 61). Una primera instal·lació de premsa de vi del Vilarenc data de la segona meitat del segle I aC, i posteriorment se'n va construir una altra al segon edifici del Vilarenc, datable entre els segles I avançat i l'inici del III. La de la Creu de Coma-ruga es va construir en època d'August i va estar en funcionament fins a l'inici del segle III. Ara bé, també s'han documentat dipòsits per a líquids en els jaciments de Masquefa i Can Llopart, que podrien correspondre a aquest tipus d'instal·lacions. El vi, en aquesta zona, és d'un producte destinat al mercat d'ultramar, com indiquen les àmfores amb què s'envasava; per tant, es trobava dins del sistema econòmic que anomenem sistema de la vil·la.

La indústria metal·lúrgica del ferro podria haver estat una altra activitat econòmica important de la regió. Ja hem vist com al període ibèric ple hi havia llogarrets d'economia especialitzada (les Guàrdies, Mas d'en Gual), on s'ha atestat tota la cadena operativa siderúrgica per a la producció de ferro, i que, en el període republicà, s'han detectat també jaciments que podrien haver seguit la mateixa especialització (el Vilarenc, la Devesa i potser també el Mas d'en Gual). Com és ben conegut, moltes vil·les romanes disposaven de tallers de ferrers, per elaborar les seves eines, claus i altres estris de ferro. Un exemple magnífic d'aquest cas és el taller de forja de la meitat del segle I, del Vilarenc, que hem descrit més amunt, on es van trobar unes 80 peces de ferro, entre les quals una aixada mitjana, una esporgadora, un ganivet afalcatat per empeltar, una paleta, quatre puntes de forca o rastell, tres fulles

de ganivet i tres ganxos acabats amb un anell, a més d'abraçadores, clavilles, plaques, etc. Aquests estris atesten la producció d'eines per al cultiu de la vinya, a més de per a altres usos (fig. 28), però molt especialment donen fe de la integració dins del sistema de la vil·la, que associa a l'activitat agropecuària l'activitat artesanal, en aquest cas de producció de ferro, destinada al consum propi i potser també al comerç local. L'organització de Varró (*De re rust.* 1, 16, 3-4) de la vil·la, contempla la possibilitat d'incloure algun artesà entre el personal, per a la producció de terrissa o de les eines de ferro. El Vilarenc resulta, doncs, un magnífic exemple de l'economia preconitzada pels agrònoms llatins, on tot el que es pugui produir a la vil·la no s'ha de comprar a fora, i a més cal tendir a poder-ne vendre un excedent per fer-hi un guany.

També és possible que algun d'aquests assentaments tingués una funció de mercat o fos una aglomeració d'hàbitat més important que una granja o una vil·la. De fet, pensem que hi havia d'haver algun centre que servís les necessitats primàries de mercat dels establiments d'aquest territori. En no haver-hi cap nucli ciutadà, en el període romà, en tot el Baix Penedès, pensem que podrien haver aconseguit aquesta funció algunes estacions de les vies. El Baix Penedès és prou allunyat de *Tarraco* com per requerir un mercat més proper. De fet, es percep com una zona marginal respecte de *Tarraco*, i, per tant, havia de tenir un centre de mercat i serveis alternatiu, dins del territori del Penedès, i potser era en relació amb la Via Augusta. Els *itineraria* romans situen en el Penedès les *mansiones* d'*Antistiana*, *Stabulum Novum* i *Palfuriana*, alguna de les quals pensem que podria haver fet també aquesta funció (fig. 8). Més amunt hem apuntat la possibilitat que la Devesa hagués assumit una funció de control militar i fiscal de la zona, rol que podria lligar també amb el de centre de mercat i serveis.

Tot plegat mostra una dinàmica de poblament amb una forta reducció del nombre de nuclis d'hàbitat i amb una estructuració ben nova, en tots els àmbits, que definim com la implantació del sistema de la vil·la. Probablement respon a canvis importants en la propietat de la terra, que es devien iniciar des d'època cesariana i que van culminar en època d'August. Els nous propietaris

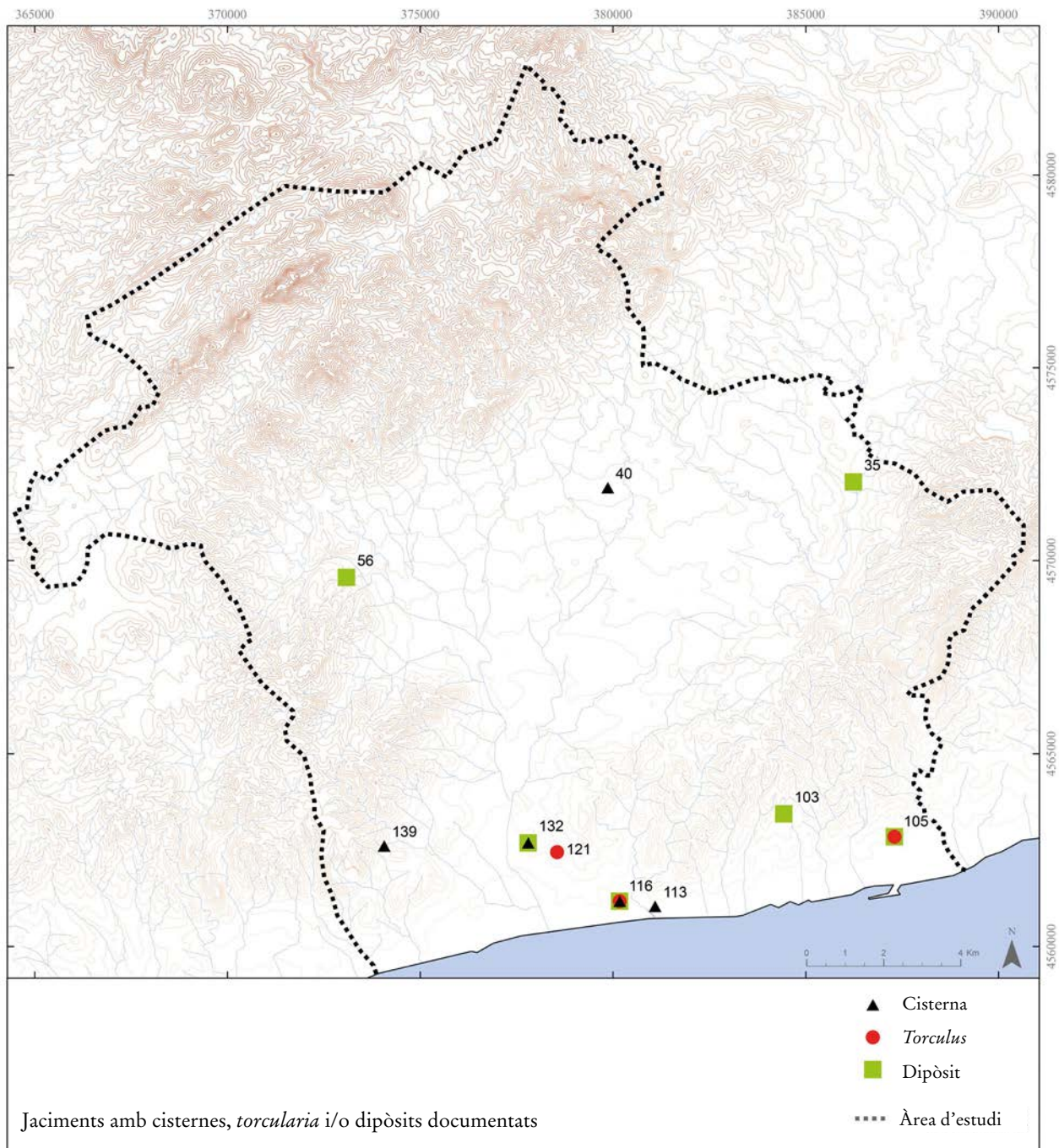

FIGURA 61. Mapa dels establiments amb cisterna i/o torcularium i/o dipòsit de líquids.

devien introduir els nous canvis econòmics, de relacions de treball, socials i culturals, que van repercutir en l'organització del territori. N'és un reflex clar la implantació d'un cadastre romà (fig. 7), la centuriació Tàrraco IV que han estudiat Palet (2003) i Palet i Orengo (2010; 2011), la nova estructura de la població, amb unes jerarquies d'hàbitats noves que comprenen des de les vil·les fins a petites granges i hàbitats estacionals, com es reflecteix en els resultats de les prospeccions, en les diferències de superfície que ocupen, així com en la nova orientació econòmica. Aquest darrer punt resulta cabdal: la producció de vi a gran escala i d'àmfores per envasar-lo, tan característica del sistema d'agricultura de la vil·la, estava encaminada a l'exportació en el mercat d'ultramar, dominat pels grans propietaris, fet que defineix una agricultura d'especialització, dins d'una economia de mercat, amb producció d'excedents, d'alguna manera especulativa, és a dir, el sistema econòmic que anomenem sistema de la vil·la.

Amb tot, la implantació d'un cadastre romà, que estructura de bell nou tot el paisatge, no solament s'ha d'interpretar com una mesura econòmica, sinó també cultural, i sense oblidar l'aspecte simbòlic que duu associat. Però no sembla pas que el sistema de la vil·la comenci al Baix Penedès de forma simultània amb la implantació del cadastre en època d'August. Ja hem vist que la producció d'àmfores vinàries de Tomoví sembla començar en la primera meitat del segle I aC. Això significa un avenç progressiu de l'economia del sistema de la vil·la al llarg del segle I aC, més que no pas un canvi sobtat en època d'August. S'ha arribat a aquests coneixements a través de dades essencialment arqueològiques, per la qual cosa el detall de les estratègies socials i culturals que van regir aquests canvis ens és força desconegut i, per tant, no podem pas, per ara, apuntar quins grups socials les van protagonitzar. Amb tot, no hi ha dubte que s'ha fet un avenç força important en la imatge del camp que es va dibuixant.

La dinàmica del poblament en el període tardoromà i les transformacions de l'antiguitat tardana

DINÀMICA DEL POBLAMENT RURAL (FIG. 62)

El període del baix imperi es tradueix en un nou model de poblament. En aquesta època sols sabem que les vil·les de Mas Quefa, el Vilarenc, Tomoví i Mas de la Costa presenten materials del període tardoromà, per bé que no sabem si seguien sent vil·les o havien passat a ser simples granges. No coneixem materials tardoantics a les vil·les de la Feixa del Cintet, la Masia dels Arcs, l'Albornar ni a la Font de Ferro; això no obstant, el coneixement tan deficient que tenim d'aquests jaciments no permet excloure que, de fet, tinguin una fase tardoromana. Sabem que la vil·la de l'Església Parroquial de Santa Maria de Santa Oliva, en època baiximperial, s'havia convertit en una necròpolis. Així doncs, no tenim testimoni de cap fase constructiva ben documentada arqueològicament de cap de les nou vil·les del Baix Penedès.

En canvi, es detecten dos establiments rurals relativament ben documentats: les Albardes (el Vendrell), i la Solana (Cubelles). Coneixem cinc jaciments on sols s'han detectat ceràmiques superficials: Església de Sant Miquel (Calafell), Serreta de Viladordi (Castellet i la Gornal), Penyora del Freié (la Bisbal del Penedès), Serra de la Riba (la Bisbal del Penedès) i la Vinya d'en Soler (la Bisbal del Penedès); dos jaciments amb bòbila de cronologia inconcreta: Forn de Can Raventós (Castellet i la Gornal) i Forn de Can Cassanyes (Castellet i la Gornal), i dues necròpolis: Ermita de Sant Esteve de Castellet i l'esmentada Església Parroquial de Santa Maria de Santa Oliva. Dels 44 jaciments rurals dispersos d'època altimperial, es passa, doncs, en època baixim-

perial, a 13 segurs o 19 possibles. Segons aquestes dades, es redueixen els nuclis de poblament dispers i queden en un 30 % del que hi havia hagut, o bé, de forma més especulativa, en un 43 %. Això significa que el trencament del patró d'assentament altimperial és ben notable. Respecte a la grandària dels jaciments, no tenim prou dades fiables. En la majoria dels que perviuen d'època altimperial, l'extensió del baix imperi no es pot calcular, per bé que les quantitats de les ceràmiques d'aquest darrer període són molt inferiors que les de l'alt imperi, i, doncs, tot fa pensar que més aviat es devien reduir en extensió. Si bé sembla que la nuclearització torna a ser important, segurament també cal pensar que hi podria haver hagut un desplaçament del poblament o bé una davallada demogràfica.

Ara bé, cal tenir present que les ceràmiques que indiquen la cronologia baiximperial són relativament molt menys freqüents que les de l'alt imperi, de manera que, estadísticament, es fa molt més difícil de detectar la fase cronològica que representen, especialment en les prospeccions superficials, alhora que quan apareixen el seu significat és molt superior. Per tant, caldria matisar les xifres que hem avançat més amunt. Amb tot, no creiem pas que la imatge del poblament que reflecteixen sigui errònia, car diferents metodologies d'aproximació han anat confirmant la mateixa tendència. Així doncs, com sol passar en els estudis de poblament de l'antiguitat, les xifres s'han de prendre com a indicatives d'unes proporcions o unes tendències generals, per bé que en absolut de les xifres exactes, que no podem pas aspirar a recuperar amb fidelitat.

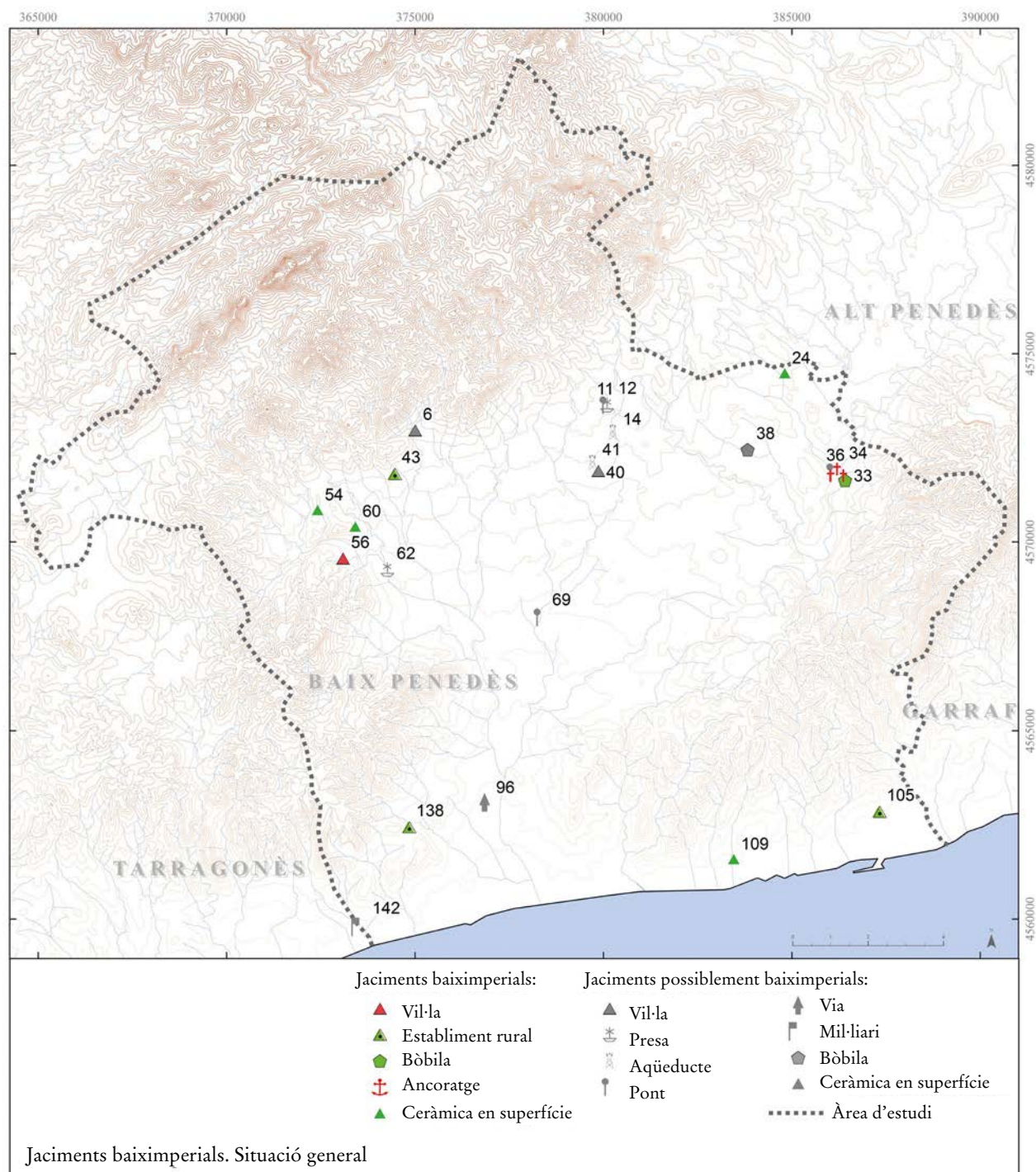

FIGURA 62. Mapa dels jaciments baiximperials i tardoantics, dins de l'àrea d'estudi del projecte.

Les cronologies finals que presenten aquests pocs jaciments tardoromans se centren en els segles IV i V. Ens consta que solament la Solana i l'Ermita de Sant Esteve arriben fins al segle VII. Ens preguntem, doncs, si ens trobem davant d'un despoblament real d'aquesta comarca, o bé estem en presència d'un problema de restricció de les xarxes comercials que feien arribar les ceràmiques i altres productes a aquests establiments rurals. Ens plantejem, tal com feien Carreté *et al.* (1995), si es tracta d'una falta d'accés a la ceràmica o d'un descens de la demanda. Aquells autors consideren que la presència de gran varietat de ceràmiques en dipòsits dels segles V i VI a Tarraco fa pensar que es tracta del segon cas. Una dada a tenir en compte és l'estudi de la ceràmica del jaciment de la Solana, on la vaixel·la fina representa el 3,34 % del conjunt

ceràmic, mentre que les àmfores representen el 91,24 %. Això fa reflexionar sobre la dificultat d'identificar el període tardoantic als jaciments segons els fragments de vaixel·la fina en les prospeccions superficials, de la qual n'ha de seguir una infrarepresentació.

La Solana (fig. 62, núm. 105; fig. 63 i 64). El jaciment de la Solana (Barrasetas, 2003; Jàrraga, 2003; Barrasetas i Jàrraga, 2007) representa un testimoni únic d'un tipus d'assentament de grans dimensions d'explotació rústica, datat entre els segles V i VII, que podria respondre a un tipus d'explotació característic de l'època en què les vil·les romanes ja decauen, i que fins ara ens era molt mal conegut. Ocupa una superfície d'uns 8.000 m². La residència era de característiques senzilles, per bé que la zona de treball i de magatzem era molt important. S'hi han excavat

FIGURA 63. Excavacions al jaciment de la Solana, del 1996. (Foto de Marta Prevosti.)

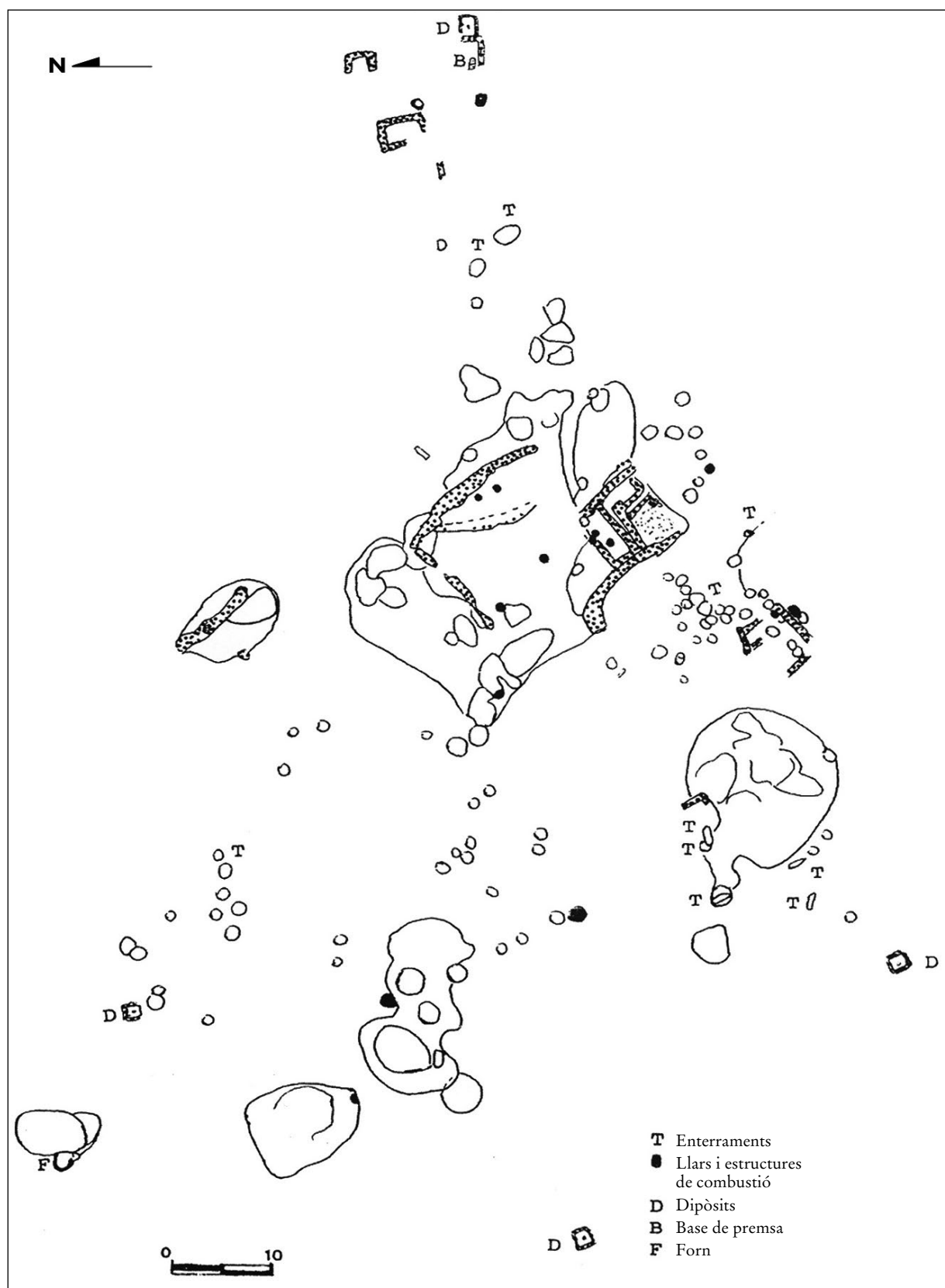

FIGURA 64. Planta de les restes excavades el 1996. (Barrassetas 2003, 385.)

unes 90 sitges, que atesten, juntament amb les anàlisis carpològiques, l'emmagatzemament de gra (blat dur comú i ordi vestit). La producció de vi s'ha comprovat per la presència d'una premsa i dipòsits, on s'han fet anàlisis que han demostrat que havien contingut vi o derivats (fig. 61, núm. 105). La ramaderia també s'hi ha estudiat bé, amb presència d'ovicaprins, bòvids i suïds, a més de la presència de cànids i èquids, a més d'aviram de gallines, faisans i perdius. L'explotació dels recursos forestals —pi blanc, ullastre, alzina, garric, llentiscle, olivera, arboç i aladern, auró i salze, corresponents a un entorn de tipus màquia amb zones esclarides— i marítims —llisa i verat, i marisqueig de fons sorrenc— també ha estat atestada. Destaca l'elevada presència de restes de cérvol, que ha fet pensar que hi podria haver hagut un tancat per criar-los, potser un *vivarium* o un *leporarium*. L'estudi d'estructures de combustió, de peces metàl·liques i escòries indica que es duia a terme la cadena siderúrgica completa de reducció de mineral fins a la manufactura de l'objecte de ferro (fig. 28, núm. 105). Entre el material mobiliari, destaca la troballa d'un fermall bizantí de bronze amb incrustacions de vidre. També es va trobar un osculatori de bronze, un tipus de peces la funció de les quals no és clara; s'ha especulat que va des de l'ús litúrgic fins a fer de remenadors de perfums. La ceràmica dona un panorama molt ric d'importacions del segle v al vii, compost per sigil·lada africana D, C tardana, Late Roman C i especialment una gran quantitat d'àmfores africanes i del Mediterrani oriental, a més d'algunes àmfores sud-hispàniques. Com remarca R. Jàrraga, això confirma la continuïtat del comerç amb el nord d'Àfrica durant el segle vi i el començament del vii i de l'arribada de productes sud-hispànics durant la segona meitat del segle v i potser els inicis del vi. Cal destacar que la proporció de sigil·lada africana D es redueix al 3,34 % del material d'importació, mentre que les àmfores africanes representen el 91,24 %. R. Jàrraga va identificar una àmfora o gerra tipus Solana 1, que considera probablement autòctona. L'establiment de la Solana, doncs, es dibuixa com un nucli d'una gran activitat econòmica i amb importants contactes comercials. La impressionant quantitat de sitges documentades fa pensar en els jaciments ibèrics i republicans, que definíem

com a camps de sitges o centres de recol·lecció de la producció de gra d'una àrea més extensa, de les pagesies veïnes, per fer-ne una gestió dominada des del poder, tant fiscal com comercial. En aquells llogarrets d'economia especialitzada, al costat dels camps de sitges, sovint s'hi detectava una manufactura metal·lúrgica de producció de ferro amb la cadena siderúrgica completa, com és també el cas que ens ocupa. No ens sembla que es pugui parlar d'autosuficiència, a la Solana, com s'ha escrit, sinó d'un centre d'explotació agrícola i ramadera molt dinàmic, amb manufactura de ferro, actiu comercialment i amb control de la producció de cereals d'un entorn considerable. Tot plegat molt possiblement estava sota el comandament d'un propietari que no residia al lloc. En canvi, sembla que s'emmarca dins d'un procés general de retrocés a un tipus d'estructures econòmiques d'explotació del territori semblants a les que s'havien donat a la darrerria del període ibèric i a l'inici de la romanitat.

Les Albardes (fig. 62, núm. 138). Es va excavar l'àrea del jaciment afectada per les obres de construcció de l'autopista, que es va valorar en el 20 % del total del jaciment (Morer *et al.*, 1997; Rigo i Morer, 2003b). En el sector excavat, es van detectar tres fases constructives, la primera de l'ibèric ple, la segona del segle i aC fins al ii dC i la tercera dels segles iv i v. Es va documentar l'amortització d'un petit curs d'aigua, després de la qual es van bastir unes habitacions, de difícil interpretació donat l'estat d'arrasament del conjunt. La parcialitat de la documentació arqueològica fa molt difícil valorar a quin tipus d'economia es podria haver dedicat aquest establiment, si els habitants que l'ocupaven eren una família o diverses, i com explotaven el territori al seu voltant. De fet, està situat en un fons de vall, en un indret de pas important de la regió, al peu d'un turó, i no pas dalt d'un turó i en posició de domini de la vall, com ha escrit V. Revilla (2015, 213).²⁵ No compartim l'explicació sobre el funcionament i economia que en fa

25. Justament per aquest motiu, avui hi passa pel damunt l'autopista. No domina una petita vall, ni un espai limitat, per bé que sí que podria haver tingut boscos propers en el turó de les Albardes, però res suggereix la interpretació: «un tipus d'economia mixta agrícola, ramadera i recol·lectora. Són els trets d'una unitat d'explotació autosuficient i que utilitza la força de treball d'un grup humà reduït».

V. Revilla. L'establiment podria ser força més ampli, com indiquen els seus excavadors, i ens sembla que devia tenir un paper regional d'una certa importància, donada la seva ubicació en un lloc de pas. D'altra banda, les ceràmiques d'importació que s'hi van exhumar indiquen prou clarament que es tracta d'un nucli de certa importància, actiu dins la xarxa de relacions comercials.

El Vilarenc (fig. 62, núm. 116). Segons Revilla (2015, 212), al Vilarenc s'han datat, en les dècades centrals del segle III, amortitzacions de l'edifici de les termes i reformes puntuals que deriven l'aigua que les abastia cap a un altre lloc, fet del qual es dedueix una transformació de les estructures, per bé que «no hi ha cap motiu per pensar en l'abandonament. Per al contrari, a les excavacions també es van recuperar alguns fragments de *terra sigillata* africana D que indiquen, si més no, una freqüentació durant, com a mínim, el segle IV dC».

Tomoví (fig. 62, núm. 67). També ens és summament desconegut, a banda de la troballa superficial d'escassos fragments de ceràmica tardoromana. La seva producció d'àmfores ha cessat, per bé que no sabem quan es va abandonar l'activitat de la terrisseria. Si el seu motor havia estat l'activitat econòmica de la producció de vi per al mercat d'ultramar, en aquest període, acabada aquesta activitat, potser va plegar.

Mas de la Costa (fig. 62, núm. 6). No tenim altres dades sobre aquest establiment en el baix imperi que no sigui la presència ben escadussera de sigil·lada africana D. La seva situació gairebé marginal, al nord de la plana baixpenedesenca, a la vall del Torrent Mal, en una fondalada que penetra la Serra del Montmell, i on segurament no arribava la centuriació, fa pensar que podria haver perviscut en època tardoromana, potser una mica al marge de l'evolució de la resta del poblament.

Mas Quefa (fig. 62, núm. 56). Sobre la vil·la de Mas Quefa, solament sabem que presenta ceràmiques tardoromanes que arriben fins al segle V: no s'hi han fet excavacions i les dades provenen de les prospeccions superficials, així com de l'estudi d'una col·lecció de materials particular. La més gran densitat de poblament que presenta la zona que ocupa (la Bisbal del Penedès) fa pensar que es tracta d'una àrea que va seguir explotada agrícolament, i és possible que aquesta vil·la seguís fent de centre jeràrquic i de gestor econòmic.

LES ESTRUCTURES ECONÒMIQUES

Les àrees d'explotació del territori desenvolupades amb el SIG donaven zones enormement extenses per a cada jaciment, tant si es tenen en compte els millors coneguts com si es tenen en compte tots. Significativament, la zona de la Bisbal del Penedès, justament on es troba la vil·la de Mas Quefa, presenta una densitat més gran d'establiments, indicatiu d'un poblament i una activitat agrícola de la zona més grans. La resta de la comarca apareix molt buida, tot i que no podem dir despoblada.

La superposició dels jaciments amb el mapa d'usos del sòl (fig. 65) indica una continuïtat respecte de les èpoques precedents, en l'elecció de les zones de vinya i olivera, i de vinya, que segueixen indicant unes explotacions de les terres de major potencial agrícola. En el mapa de les àrees topogràfiques (fig. 66) no es troba cap jaciment a l'àrea de muntanya, n'hi ha quatre més un de possible a l'àrea de peudemont i sis més un de possible a l'àrea de plana. Les orientacions (fig. 67) donen el més gran nombre de jaciments orientats al sud, sud-est i sud-oest, seguit dels orientats a l'est. Denoten, com en les altres etapes cronològiques, una orientació adequada a establiments dedicats a l'explotació agrícola.

Tal com es desprèn dels estudis palinològics de Cubelles i Creixell, al baix imperi se segueixen cultivant l'olivera, la vinya, els cereals, i se segueix detectant el castanyer i la noguera. A l'Antiguitat tardana (segles VI-VII) es constaten transformacions importants que es resumeixen en una important desforestació de la franja costanera i l'avenç de les comunitats arbustives i herbàcies motivades per l'augment de les pràctiques ramaderes (Riera i Esteban, 1994; 1997; Pallet i Riera 2000a; 2000b).²⁶ Aquesta nova situació va motivar una intensa erosió que es va traduir en l'inici del rebliment de les llacunes i el desenvolupament de prats humits a les planes de la Marina penedesenca. L'estudi detallat de la Solana proporciona molta informació, per bé que força local i centrada en els segles V a VII. S'hi han detectat el blat dur comú i l'ordi vestit, lleguminoses, vinya, recol·lecció de pinyons i diverses

26. Vegeu també els treballs de F. Burjachs i Schulte (2003) i S. Riera (2003).

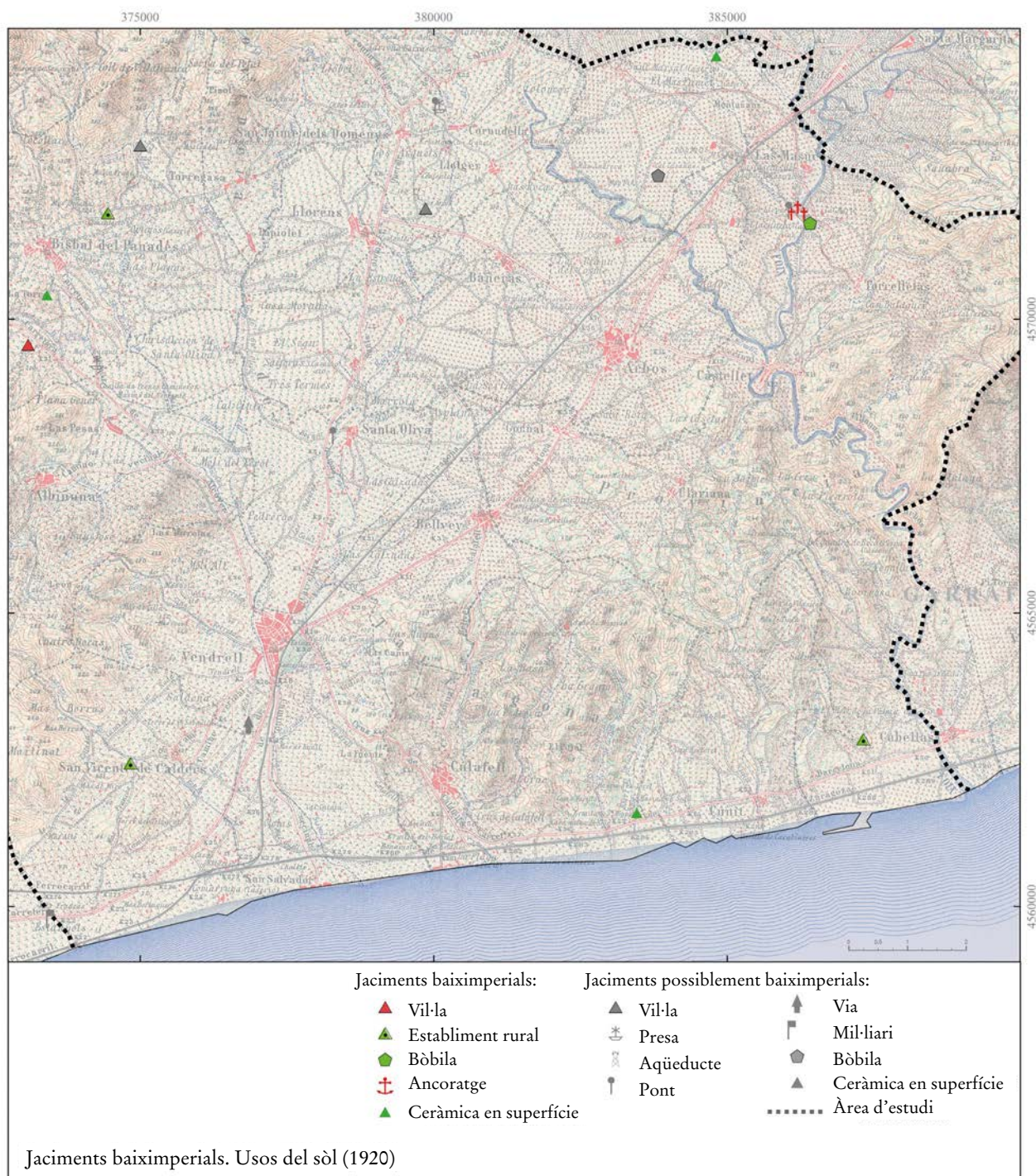

FIGURA 65. Mapa dels usos del sòl amb la superposició dels jaciments baiximperialers i tardoantics.

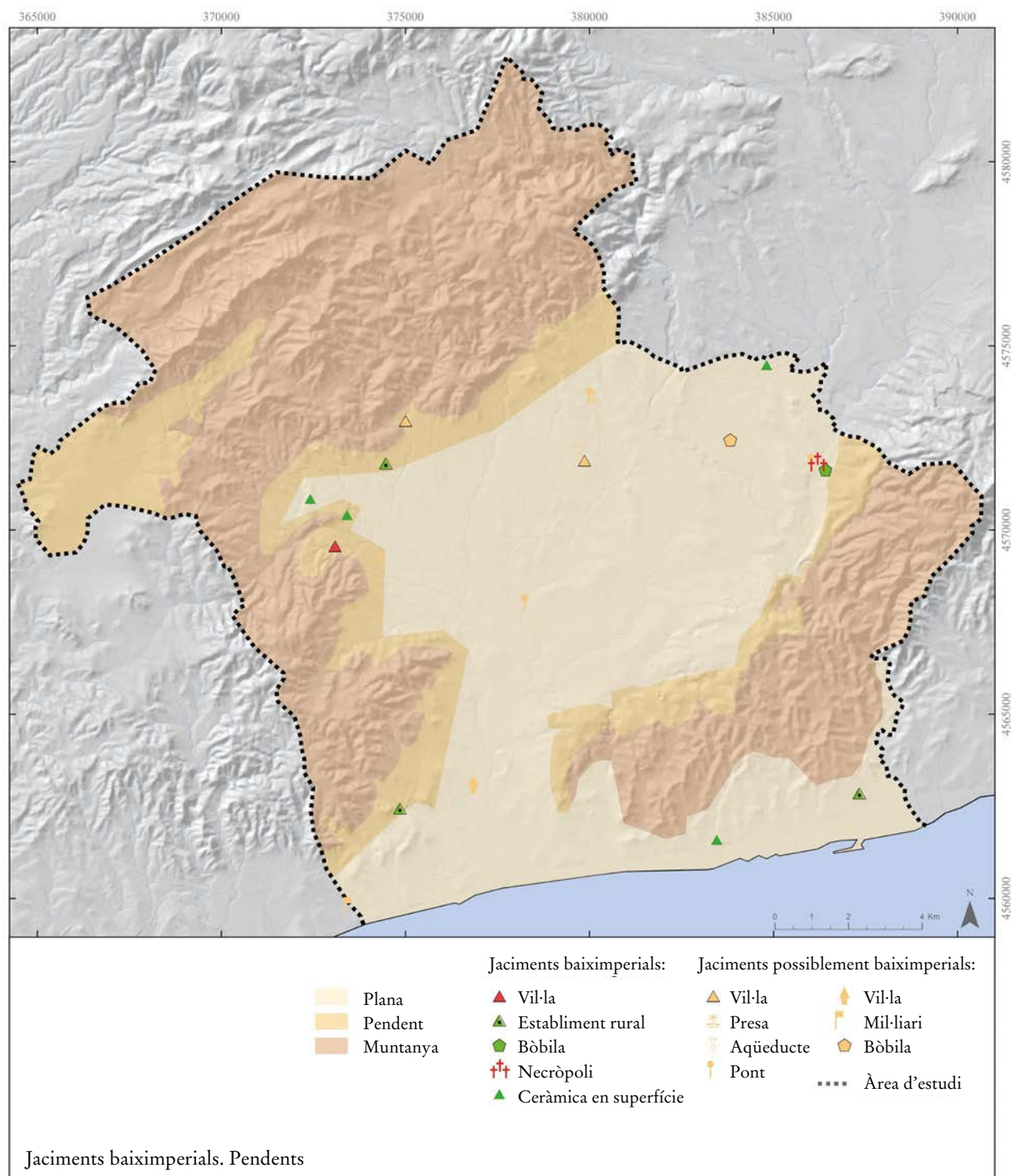

FIGURA 66. Mapa de pendents amb els jaciments baiximperials i tardoantics.

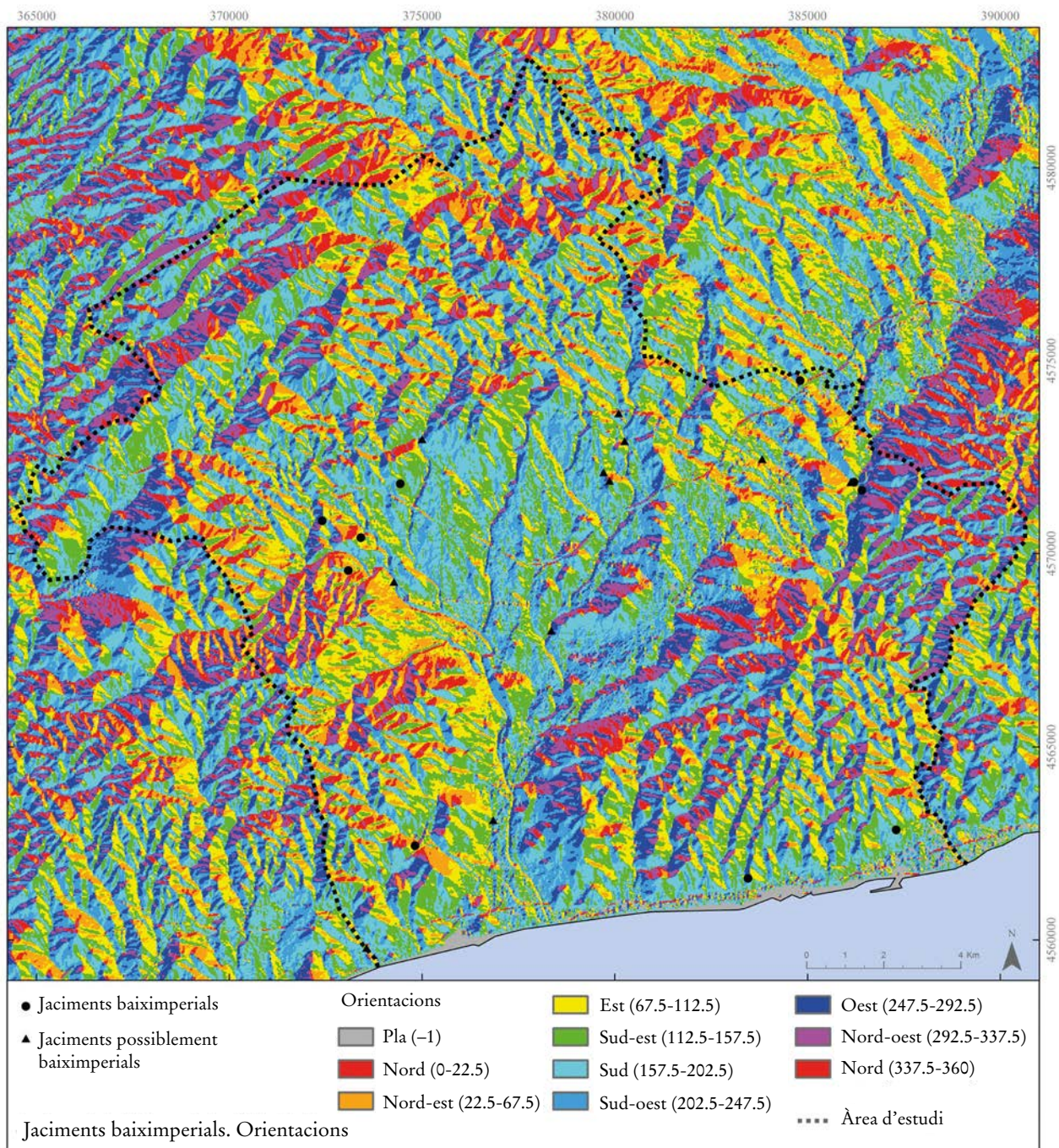

FIGURA 67. Mapa de les orientacions dels jaciments baiximperials i tardoantics.

plantes silvestres (morró, veces, brom...), potser per a farratge. La cabana era composta essencialment per ovis, caprins, bòvids i suïds.

Segons Palet (2003), les traces de la centuriació devien anar desapareixent en època tardoantiga, en un procés de transformació de l'estructura del territori motivat pel canvi d'explotació, abans centrat en l'agricultura i on ara es va obrir pas de forma important la ramaderia. És possible que ja en aquesta època funcionin i prenguin importància les carrerades que comuniquen la Marina penedesenca amb les serralades i planes pre-litorals, estructura de la gran transhumància de llarg recorregut que sabem del cert que existia en època medieval, com a mínim a partir del segle XI (Miret, 1999).

EL BAIX PENEDES DINS DEL CONTEXT D'UN TERRITORI MÉS AMPLI

La plana del Baix Penedès sembla enormement despoblada, o bé ocupada per pobladors tan pobres que no han deixat gaires rastres. En aquest sentit, creiem que cal prendre en consideració un territori més ampli, per mirar d'entendre'n la dinàmica tardoantiga del poblament. A la vora del Baix Penedès, al Garraf, s'han excavat d'altres exemples de vil·les tardoromanes, com ara la vil·la del Castell a Cubelles (Caixal *et al.*, 2001, 141), que presenta una notable expansió en època tardana, la vil·la de Darró a Vilanova (López *et al.*, 1996), amb ampliacions de les zones de producció i dels espais de representació, i la vil·la del Vinyet a Sitges (Revilla i García Targa, 2007), totes tres amb cronologies finals plenament inserides ja en l'antiguitat tardana. La primera és més mal coneguda, però els treballs que s'hi han fet semblen indicar que es tracta d'una important vil·la tardoromana, centre d'un gran *fundus*, que acaba convertint-se en un castell medieval. La vil·la tardoromana de Darró (Vilanova i la Geltrú) (López *et al.*, 1992) es coneix de forma molt parcial, per la destrucció que va sofrir en el segle XIX amb la construcció del ferrocarril. Com es discuteix a Prevosti (2008; 2024), es tracta d'una vil·la marítima, situada al nord de l'*ager Tarraconensis*, que en la reestructuració de cap al 350 es presenta amb una sumptuositat excepcional, que la fa comparable a les grans vil·les de la

Meseta Castellana o de l'Aquitània. Presenta, a la part frontal, un *ambulacrum* obert cap al mar, per bé que podria haver tingut també un peristil a la part posterior, que s'insinua en direcció cap a la zona destruïda per la via del tren. A un extrem del pòrtic de façana s'obre una gran aula de 13 x 7,8 m, amb absis pentagonal, elevat amb un graó, que devia ser una sala de recepció de tipus basilical. Recorda l'aula de recepció, lateral al peristil, de la vil·la de Carranque, també amb capçalera pentagonal, així com les d'Aguilafuente i d'Almenara de Adaja o la de la vil·la de Lalouette (Lauffray *et al.*, 1973). En tots els casos es tracta de sales de recepció, mentre que les vil·les posseeixen també un gran menjador: en el cas de Carranque, en una sala circular, a Aguilafuente en una sala bilobulada, mentre que Almenara de Adaja presenta una aula *trichora*, totes elles, sens dubte, per acollir les taules en sigma. Això fa pensar que a Darró també va poder existir una segona gran aula, amb funció de menjador, segurament amb *stibadium*, potser en el suposat peristil, per bé que perduda per al nostre coneixement. La troballa d'habitacions amb incrustacions d'*opus sectile* i mosaics, alguns segurament caiguts d'un pis superior, indiquen la riquesa d'aquest establiment. Com d'altres vil·les del seu gènere, decau cap a l'inici del segle V. Tot plegat resulta extremament rellevant perquè es tracta de l'única gran vil·la tardoromana que coneixem a la zona, i és indicatiu de l'existència de la gran propietat fundiària d'aquest període en aquesta àrea costanera. Aquest fet, que no ha estat prou valorat, podria ser significatiu de la incorporació d'aquest territori en unes estructures de gran latifundi, que el marcarien en la seva evolució a l'antiguitat tardana i en el període posterior. I si aquesta és l'evolució del Garraf, el Baix Penedès, que apareix amb una densitat d'establiments tan baixa, podria haver seguit un camí similar.

En canvi, l'Alt Penedès mostra una densitat d'establiments rurals d'aquest període més important (Járrega, 2003). Fins i tot s'hi han trobat tres inscripcions funeràries (IRC I, 6, 13 i 14 = IRAT 45, 58 i 43) així com un crismó inscrit en una tègula (IRC I, 194). Les inscripcions IRC I, 6, 13 i 194 donen fe de la presència de cristians en el segle IV, fet destacable per la penetració primerenca d'aquesta religió en mitjà rural, fet que significa la presència de propietaris acabalats i de les

elits aristocràtiques en el mitjà rural. Així doncs, l'Alt Penedès, com ja es veia en el període anterior, segueix destacant per haver estat protagonista d'una dinàmica de poblament més activa i

amb una distribució de la riquesa més equilibrada, en contrast amb una concentració de la propietat i una marginalitat més grans que es pot atribuir al Baix Penedès i al Garraf.

Epigrafia, religió i societat

L'epigrafia és una font d'informació preciosa que ens posa sobre la pista dels habitants dels establiments rurals, dels possibles propietaris, de qui eren i d'on provenien. Resulta molt interessant la informació directa que proporciona sobre els personatges, llurs activitats i llurs relacions socials. Però l'epigrafia també és sovint una font d'informació preciosa sobre la religiositat. Per tant, repassem l'epigrafia de la zona d'estudi i de les comarques veïnes del Garraf i de l'Alt Penedès, que tal com hem vist hi estan estretament relacionades, per obtenir informació en aquest sentit.

EL BAIX PENEDEÈS

Al Baix Penedès es coneixen solament dues inscripcions lapidàries:

IRAT 1: Ara votiva a Júpiter, trobada a l'Ermida de Sant Miquel de Banyeres del Penedès, datada en el segle II (ILER 77 = RIT 931). *Iovi / domino Ti(ber) / vot(um) / so(lvit)*.

IRAT 64: A la vil·la de Mas Quefa, a la Bisbal del Penedès, s'ha documentat un fragment de placa de marbre amb inscripció llatina, perduda.

Segells sobre *Instrumentum domesticum, tegulae*:

- T PAETI

S'han trobat diversos exemplars d'aquest segell a la terrisseria de Tomoví (fig. 68). Bellmunt (1968) ja la va publicar. Se'n guarda un exemplar a la col·lecció de Benjamí Català. Procedent de la zona de la necròpolis de Cal Pau Sudrià, a la vora de Sant Pere Molanta (Olèrdola), es conserva una placa funerària (IRAT 46 = IRC I, 15: *vid. infra*) que

fa referència a una mare i un fill, del segle I, de cognomen *Paetinus* o *Paetinianvs*, dels quals no arribem a saber si eren *ingenui*. Ara bé, aquest gentilici, a Hispània, solament es coneix en una altra inscripció de Tarraco (RIT 323) corresponent a una *Paetinia Paterna*, flamínica de la província Hispània Citerior, filla de *Paetinius Paternus*, fet que ha fet pensar que aquesta família va ser propietària de terres al Penedès. Sembla, doncs, que es deu tractar de la mateixa família que trobem present a Tomoví, potser a través d'un propietari de la família o bé d'un llibert. És interessant comprovar la presència de la família a Tarraco.

- A TERRAE

S'han trobat diversos exemplars d'aquest segell a la terrisseria de Tomoví (fig. 68). Bellmunt (1968) ja la va publicar. Se'n guarda un exemplar a la col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal. Se n'ha trobat un exemplar incomplet al Mas d'en Busquets (la Bisbal del Penedès): (*errae*).

- CN.BEN

Segell en cartella rectangular en negatiu, amb les lletres en relleu (fig. 69). Aquest segell correspon a *tegulae*, maons i altres peces constructives fabricades al Vilarenc (Revilla, 2008, 106; 2015, 217), atribuïdes al personatge *Cn() Bennius*. També se'n conserva un exemplar a la col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès. Rico (1995) recull aquest segell, que localitza a Empúries (cita: Almagro, 1952, núm. 160, 92) i a Tarragona, on cita Hübner (CIL II) que en recull quatre exemplars (4967, 4a-d) i Serra Vilarró (1929, 85), que en va trobar un altre a la necròpolis paleocristiana. A més, Rico n'esmenta uns altres tres exemplars conservats al museu de la necròpolis paleocristiana de Tarragona. Com

FIGURA 68. Segells sobre *tegulae* fabricades a Tomoví; A.TERRAE, actualment al Museu de la Bisbal del Penedès (foto de Marta Prevosti); i T.PAETI, al Museu Arqueològic del Vendrell (foto de F. Quesada. Fons fotogràfic del Museu Arqueològic del Vendrell).

FIGURA 69. Segells sobre *tegulae*, CN.BEN, fabricat al Vilarenc, i MID, procedent del Baix Penedès, de la col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès. (Fotos de Marta Prevosti.)

comenta Rico, el gentilici *Bennius*, d'origen italià, és únicament representat a Tarragona (RIT 164 i 235), cosa que li feia suposar encertadament que el terrissaire estava instal·lat a l'ager de *Tarraco*. Segons Revilla, es data al Vilarenc cap al canvi d'era. La inscripció funerària de la vil·la del Mas Sardà (la Pobla de Mafumet) (IRAT 19), d'època flàvia, està dedicada a *L(ucio) Bennio*

Primigenio, per la seva esposa de la família dels *Quinti*. Els dos pedestals de *Tarraco* (RIT 164 i 235) esmenten *Benni*, membres importants de l'administració imperial, de condició servil. Per tant, sembla que la família dels *Benni*, d'origen servil i ben promocionada, va tenir propietats al Baix Penedès. Un cop més interessa constatar el lligam dels personatges amb *Tarraco*. Vegeu més avall els segells sobre *pondera* de la Devesa, amb aquest mateix nom.

- PESC

Segell trobat al Vilarenc (Calafell), del qual no es pot precisar si es tracta d'un nom senzill o de *tria nomina*.

- RP

La Creu de Coma-ruga (el Vendrell): un fragment amb segell *RP*.

- MID

Aquest segell es troba a la col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès, sense altra procedència que el Baix Penedès (fig. 69). Està imprès amb les lletres en negatiu i sense cap cartel·la. No es troba en el repertori de Rico (1995), i no n'hem trobat constància en cap altra publicació.

- POM[-]

Segell sobre tègula trobat a la Devesa (fig. 57). Aquest segell té paral·lels al nucli urbà de *Tarraco* i a la vil·la de Barenys, amb la llegenda *Pompei(us)* (Berni, 2010, 199). També es va trobar un *Q. Pompeius* sobre tègula al Vilarenc, que no pertany a la producció local (Berni, 2010, 199).

Pondera:

- NBEN

Tres *pondera* de la Devesa duen el segell NBEN (fig. 57), que Díaz i Roig (2016, 219) identifiquen amb el gentilici *Bennius*, i amb el segell sobre *tegulae* que hem descrit més amunt, fabricats a la vil·la del Vilarenc. Díaz i Roig consideren la presència de la família d'aquest *nomen* com a propietaris a l'*ager Tarraconensis*, a la Devesa i al Vilarenc, en el segle I dC.

EL GARRAF

IRAT 20: A la vil·la del Vinyet (Sitges), al costat de l'ermita del mateix nom, es va trobar una placa de marbre de Carrara amb inscripció llatina, de caire funerari, dedicada a *C(aius) Caecilius - f(ilius) Inpar[atus]*, en el segle I (Revilla i García Targa, 2007). El *nomen* és present a l'epigrafia de *Tarraco* de tots els temps (RIT, 36, 129, 140, 157), i fins amb *praenomen* Caius (RIT, 159, 387, 468, 527), fet que ha fet pensar que la inscripció fa referència a un personatge resident a la capital, que era propietari del *fundus* del Vinyet. Amb tot, cal dir que els *Caecilii* també són presents a l'epigrafia de *Barcino* (IRC I, 403) i són freqüents a l'epigrafia d'Hispania en general. D'aquest lloc prové també el conegut sarcòfag estrigil·lat de pedra de Santa Tecla, que es conserva des del segle XIX al nucli de Sitges. Des del 1990, s'han fet diverses excavacions arqueològiques al lloc, que han anat traient a la llum restes d'un petit hàbitat ibèric dels segles III i II aC, i d'una edificació d'uns 3.000 m², que no és sinó una part d'una vil·la molt més extensa, que es data entre els segles I i V. El fet de trobar-se en una zona molt construïda ha dificultat la investigació d'aquest jaciment. Amb tot, els indicis fan suposar que va ser el centre d'un *fundus* important, dedicat a l'agricultura —segurament de producció de vi i de cereals— i amb activitats artesanals metal·lúrgiques associades, segons els autors esmentats més amunt.

IRAT 126: A la mateixa vil·la del Vinyet (Sitges) s'han trobat dos grafitis *post cocturam* amb els noms *Hagne* i *Nemtunu(s)*. El primer data de l'inici del Principat i fa referència a un nom femení, d'origen grec, que, per tant, fa pensar en una esclava. El segon també es data a l'inici del Principat i Gorostidi (2010) pensa que deu fer

referència al nom de la divinitat *Neptunus*, utilitzat com a nom personal.

IRAT 3: A l'Ermita de Sant Gervasi (Vilanova i la Geltrú), en el segle II, tenim un altre indicatiu de propietat, que prové de l'ara votiva que s'hi va trobar (RIT 932 = IRC I, 9 = CIL II, 4444 i p. 976 = ILER 1010; López *et al.*, 1992), dedicada per *C(aius) Clodius Aemilianus* a una divinitat que ignorem. Es data en el segle II. Aquest personatge apareix també a l'epigrafia de *Tarraco* (RIT 542, s. II d C), en la mateixa època, per la qual cosa hom suposa que es tracta del propietari de la important vil·la de Darró, que residia a la capital, com era tan freqüent a l'època. A *Tarraco* s'han trobat altres testimonis epigràfics de la família Clodia (Prevosti, 2011-2012).

López va interpretar aquests testimonis de propietaris residents a *Tarraco*, que tenien *fundi* al Garraf, per demostrar que la zona estava integrada dins de l'*ager* de la ciutat. Pel que estem veient, l'epigrafia del Baix Penedès també està relacionada amb famílies que apareixen a l'epigrafia lapidària de *Tarraco*. Hi ha força consens entre els investigadors a considerar que el pont del Diable de Martorell actuava de límit entre els territoris de *Barcino* i *Tarraco*, on s'ubicaria l'estació de la Via Augusta d'*Ad Fines*. Efectivament, és el més probable, tot i que no és pas una demostració categòrica, ja que era força habitual en el món romà de tenir *fundi* en llocs ben diversos i allunyats, i existeixen força exemples epigràfics de personatges residents en una ciutat que eren propietaris de *fundi* en altres ciutats. Per exemple, el *Caecilius Inparatus* del Vinyet podria ser també de *Barcino* o d'una altra ciutat. Com veurem tot seguit, l'Alt Penedès és el cas contrari, car s'hi troben més personatges relacionats amb *Barcino* que no pas amb *Tarraco*.

IRAT 48: A Allò en Ros (Sant Pere de Ribes), existeix un testimoni epigràfic que dona indicis de propietat, que data del segon segle avançat (IRC I, 7). Es tracta d'una placa, segurament funerària, desapareguda, que indica un *ingenuus*, fill de *Manius*, enterrat al costat del jaciment romà, del que podria ser, doncs, el propietari, per bé que també podria ser un *colonus*. En desconeixem, però, el *praenomen* i el *cognomen* (que començava per SE[---]).

IRAT 103: A la vil·la de Darró (Vilanova i la Geltrú) s'han recuperat alguns grafitis *post*

cocturam sobre ceràmica, entre els quals destaca el que du la inscripció *Lucuples*. Es data en els segles II-III, i López *et al.* (1997) proposen que s'hagi d'interpretar com un joc de paraules referent a 'ric', 'acomodat', 'lladre' o 'afortunat'.

Justament els testimonis arqueològics i epigràfics d'època imperial del Garraf donen idea d'una zona poblada amb poques vil·les, per bé que riques, segurament centres de *fundi* de grandària considerable. Les dues de la costa, el Vinyet i Darró, situades davant del mar, funcionarien ja en el segle I dC.

L'ALT PENEDEÈS

A l'Alt Penedès s'han trobat divuit inscripcions, amb un predomini clar de les funeràries:²⁷

IRAT 45: A l'Ermita de Sant Esteve de Castellet (Castellet i la Gornal), es va trobar una làpida funerària cristiana, dedicada a un nen de tres anys, datable amb posterioritat al segle IV (IRC I, 6). Juntament amb el mil·liari de Julià l'Apòstata, reutilitzat en el cementiri cristià, indica la presència d'una necròpolis cristiana formada a redós del primitiu santuari, o a l'inrevés, el santuari hauria sorgit a redós de la necròpolis.

IRAT 59: A les Masuques (Castellet i la Gornal) es va trobar un fragment de placa de marbre monumental (IRC I, 8), possiblement procedent d'un monument funerari, que segons P. Giró Romeu podria ser un monument funerari del qual queden restes al peu del Castell de Castellet. Sembla del segle I i s'ha proposat la lectura d'un *L. Licinius*, i d'una segona paraula que podria correspondre a *Barcino*. Amb tot, la presència d'un monument d'aquestes característiques, en el segle I, indica una propietat d'un *fundus* important als voltants, que potser caldria situar al davall del castell de Castellet, on s'han trobat poques restes d'època romana.

IRAT 36 = IRC I, 10: Trobada a la Riba (Vilafranca del Penedès), a la zona de la vil·la del Camp d'Aviació. Es tracta d'un fragment de làpida funerària del segle I, on s'ha indicat la

lectura possible dels noms *Valerius* i *Cornelius*, potser els primers propietaris de la finca. *Cornelius* és un gentilici molt abundant a tot Hispània.

IRAT 29 = IRC I, 11:²⁸ Trobada probablement a la vil·la romana de la Rectoria de Pacs (Vilafranca del Penedès), està dedicada a un home de nom grec, possiblement un llibert, per la seva filla, que reapareix en una inscripció de Tarragona (RIT 534), com la present, de datació a l'inici del segle III. Tot fa pensar en una família de lliberts enriquits, amb connexions amb el nucli urbà de *Tarraco*. Efectivament, coneixem a *Tarraco* una *Iunia Eutychia* emparentada amb la gens *Ceionia*, vinculada amb l'Administració imperial a través de *Ceionia Maxima Achorista*, lliberta de *Ceionia Plautia*, germana de l'emperador *Verus* i esposa de *Polybius*, alt funcionari llibert de Septimi Sever. Com remarca Gorostidi (2010) els *Ceionii*, a Hispània, sols es coneixen a *Tarraco*. Per tant, resulta versemblant que la vil·la de Pacs, amb un inici en època altimperial i una fase esplendorosa en els segles IV i V, a l'inici del segle III restés en mans dels *Iunii* i els *Ceionii* de Tarragona.

IRAT 30 = IRC I, 12:²⁹ A Can Xic Ferret, a Sant Pere Molanta (Olèrdola), es va trobar una inscripció funerària sobre placa calcària fragmentada. És del segle I o l'inici del segle II, i fa referència a dues persones de molt probable origen servil, *Cladus*, esclau de *Lucretius*, i *Prima*, possiblement la seva mare. És possible que la família dels *Lucretii*, de la qual es coneixen membres a *Tarraco*, un dels quals d'època tardorepublicana, haguessin tingut alguna finca en aquesta zona. Aquesta inscripció, juntament amb la següent, podrien indicar una necròpolis de llarga durada en aquest indret, que aniria del segle I al IV, i un establiment rural romà, segurament una vil·la.

IRAT 58 = IRC I, 13: També procedent de Can Xic Ferret, a Sant Pere Molanta (Olèrdola), és una làpida funerària segurament del segle IV, i no conserva noms. Amb tot, segons Gorostidi (2010), molt probablement eren cristians.

IRAT 43 = IRC I, 14: Dels voltants de Sant Pere Molanta (Olèrdola), a la zona de la necròpolis de Cal Pau Sudrià, que deu indicar la

27. Donem com a referència primera l'IRAT, que és la publicació actual de referència, que recull tota la bibliografia anterior. Ara bé, mantenim l'ordre de les IRC, tal com s'havia redactat en aquest capítol, força abans de la publicació de l'IRAT.

28. *D(is) M(anibus) S(acrum) Iunio Eutycheti patri pientissimi mo qui vixit ann(is) LXXV Iunia Eutythia filia pientissima f(aciendum) c(uravit).*

29. *Cladvs/ Lvcre[ti] o e[ti.?] h(ic) s(itus) e(st)/ Prima [fil(io)]/ suo [---?].*

presència d'una vil·la romana, es va trobar una inscripció funerària gravada al dors de la IRAT 46 = IRC I, 15. Tant el dedicat com la dedicant, *Iason* i *Valeriana*, són d'origen servil. Es data de la fi del segle III o l'inici del IV.

IRAT 46 = IRC I, 15: Es tracta de la mateixa placa anterior, procedent de la zona de la necròpolis de Cal Pau Sudrià, dels voltants de Sant Pere Molanta (Olèrdola), que es va gravar pels dos costats. El text originari fa referència a una mare i un fill, del segle I, de *cognomen* *Paetinus* o *Paetinianus*, dels quals no arribem a saber si eren *ingenui*. Ara bé, aquest gentilici, a Hispània, solament es coneix en una altra inscripció de *Tarraco*, corresponent a una *Paetinia Paterna*, flamínica de la província Hispània Citerior, filla de *Paetinius Paternus*, fet que fa pensar que aquesta família va ser propietària de terres en aquesta zona. La zona de necròpolis ha donat enterraments de tègules, a més de la inscripció present,³⁰ i segurament també és la mateixa necròpolis on es van trobar les inscripcions IRAT 30 = IRC I, 12 i IRAT 58 = IRC I, 13. Així doncs, ens trobaríem en presència d'un *fundus* possiblement en mans de la família de *Paetinius Paternus*, en el segle I; més endavant, en el segle I o inici del II, sembla que es detecta un propietari anomenat *Lucretius*, que tenia esclaus a la finca; a la fi del segle III o inici del IV seguiria conduïda per esclaus (*Iason* i *Valeriana*), i en el segle IV s'hi detecta l'enterrament d'un personatge cristià.

IRAT 60 = IRC I, 16 i 17: A Can Bas, a la partida de la Campana (Subirats), es van trobar dos petits fragments d'inscripció, segurament pertanyents a la necròpolis de la vil·la de Can Bas. Són dos *frustula*, que no arriben a informar de cap nom.

IRAT 38 = IRC I, 190: Al Camp del Salinar, prop de Pacs del Penedès, es va trobar un fragment de bloc monumental de gres amb la inscripció del nom *Bassi*, del segle I, fet que fa deduir als autors de les IRC que prové d'un monument funerari important, sens dubte d'un ric propietari de la zona. El nom s'atesta a *Barcino* (IRC IV, 146) i *Tarraco* (RIT, 245). El personatge de

Barcino, *C. Annius Bassus*, es coneix per una inscripció d'un monument funerari, que es data en el segle I. El de *Tarraco* es coneix per una inscripció familiar de membres de la *familia Caesaris*, també del segle I. Efectivament, al lloc s'han documentat restes d'una vil·la romana en superfície, de la qual devia ser propietari *Bassus*, potser resident a *Barcino*.

IRAT 24 = IRC I, 191: Es va trobar a la masia de Cal Novença a Sant Martí Sarroca, juntament amb material romà dels segles III aC – II dC. La inscripció es data en el segle I i sembla correspondre a un monument funerari important. Ha de correspondre a una explotació agrícola d'aquest lloc, com comenta Senabre (1996). Esmenta el nom: *L(ucius / o) Cornel[ivus / io L(uci)?] [ffil(ius / o) Tacit[us / o]*, que segons els autors de les IRC podria estar relacionat amb l'historiador. En tot cas, es tracta d'un *ingenuus*, segurament propietari d'un *fundus* de la zona.

IRAT 42 = IRC I, 192: A Mas la Berna de Torrelles de Foix es va trobar aquesta placa funerària de pedra de Santa Tecla, amb una inscripció del segle I, que menciona un *ingenuus*, de *cognomen* *Festus*, i una dona anomenada *Turpilla*. Segons els autors de les IRC, aquesta darrera podria correspondre a una dona de rang aristocràtic, i fan referència a la presència de *Turpilii* a *Barcino* (IRC IV, 115 i 134). La zona de la troballa és una necròpolis amb tombes de tègules, on també es devia dreçar el monument funerari al qual devia pertànyer la present inscripció. A la vora hi devia haver la vil·la de la família.

IRAT 61 = IRC I, 193: A la Vinya Gran, entre Sant Martí Sarroca i Castellví de la Marca, en un indret on s'han localitzat restes d'un establiment rural romà, s'ha trobat un fragment de placa amb inscripció molt minsa, que es data en els segles I o II.

IRAT 129 = IRC I, 194: A la Socarrada, sobre la font del Mas Fumet (Sant Martí Sarroca), es va trobar una tègula d'una tomba, amb un crismó grec incís *ante cocturam*. Es data entre els segles IV i VII.

IRAT 47 = IRC I, 195: A la Vinya del Taberner de Sant Martí Sarroca es va trobar un fragment de placa funerària d'un Ru[fus] [-a] o Ru[finus] [-a], *ingenuus* o *ingenua*, que indica filiació romana, i per tant podria correspondre al nom d'un propietari rural. Es data en els segles I o II. Sembla que es

30. És possible que es tracti de la mateixa necròpolis que la de cal Xic Ferret, a Sant Pere Molanta (Olèrdola), com suposa Gorostidi (2010, 94) per a l'inscripció IRAT 58 = IRC I, 13, ja que les dues cases es troben molt a la vora l'una de l'altra.

tracta de la placa funerària destinada a un monument funerari de dimensions més grans que s'hauria de relacionar amb les restes d'una vil·la trobades al lloc (Valdenebro, 2005, 37).

IRAT 25 = IRC I, 196: A les Guixeres de Baix, a Vilobí, s'ha trobat un bloc de lumaquel·la inscrit en un camp epigràfic, del segle I, amb un epitafi funerari dedicat a *C(aius) Farroniū C(ai) f(ilius) Qvietvs*. Es tracta d'un altre *ingenuus*, que deu indicar la presència d'una família de propietaris rurals de la zona. El bloc devia anar encastat en un monument funerari més gran. Gorostidi (2010) indica la raresa del nom *Farroniū*, que procedeix de la ciutat italiana d'Hasta (Ligúria), d'on devia venir la família de l'epitafi, que devia ser propietària de terres a la zona.

IRAT 16: Al jaciment d'Olèrdola es va trobar un anell de bronze amb el nom incís *At(t)ius / Fel(ix)*. Es tracta d'un anell signatori, d'un *Atius* o *Attius*, de datació imperial àmplia. La presència d'un únic *Attius* a Tarragona, *Q. Attius Messor*, ha fet pensar que podria estar indicant una propietat seva a la zona.

IRAT 112: A la vil·la de Sant Valentí de Cabanyes (les Cabanyes) es va trobar una ceràmica comuna, amb grafit *post cocturam* amb el nom *Pamp(hili?)*. Així doncs, *Pamphilus* apareix com el propietari del vas, però també podria tractar-se del propietari de la vil·la. Com hem vist més amunt, aquesta vil·la té la seva primera fase a partir dels anys 20-10 aC, i té una segona fase en època de Neró, moment en què es data el vas en qüestió.

En resum, a l'Alt Penedès s'han trobat divuit inscripcions, xifra notable, que parla d'una profunda romanització de la comarca. Totes elles semblen correspondre a habitants de vil·les, de les quals no queda clar que cap gaudeixi del dret romà; tres són clarament *ingenui* i quatre són esclaus. Un dels casos podria correspondre a un llibert enriquit. Ara bé, sorprèn que deu inscripcions pertanyen al segle I, i sols dues d'elles són de la fi d'aquest segle o l'inici del II. En canvi, no n'hi ha cap clarament del segle II, segle d'alta pràctica epigràfica. No sorprèn tant que solament una sigui del segle III. Del baix imperi, hi ha una inscripció de la fi del segle III o l'inici del IV, i altres tres amb indicis de cristianització. Així doncs, aquest panorama està d'acord amb l'arqueologia de la zona, en consonància amb les

abundants restes d'hàbitat rural disperses per la comarca, per bé que indica una penetració força primerenca de la cultura romana, ja en el segle I. En molts casos, com hem vist, responen a *fundi* de personatges d'un cert relleu, perfectament integrats dins de la societat romana i possiblement de les elits de *Barcino* i *Tarraco*. També s'ha detectat la presència d'esclaus i lliberts que treballaven en aquest mitjà rural, fet que reforça aquesta idea de romanitat força estesa. Respecte de la connexió dels personatges amb els nuclis urbans propers de *Barcino* i *Tarraco*, hem de dir que s'atesten els dos casos, per bé que predomina clarament *Barcino*, amb tres atribucions bastant plausibles (IRAT 38, 42 i 59), mentre que un altre guarda relació clara amb *Tarraco* (IRAT 29). La presència de tres testimonis de cristianització (IRAT 45, 58, 129), dos dels quals del segle IV i el tercer difícil de precisar, són indicatiu d'una cristianització molt ràpida del mitjà rural.

LES MANSIONES DE LA VIA AUGUSTA

Com hem vist en aquest repàs de les inscripcions llatines del Penedès i del Garraf, el panorama és d'una gran pobresa a la zona del Baix Penedès. Això està en consonància amb la baixa densitat de vil·les al Baix Penedès en època altimperial. Ara bé, si no tenim inscripcions que donin noms de propietaris, en canvi, existeix el testimoni de les *mansiones* de la Via Augusta, que hem esmentat més amunt, estudiades per Jordi Pons (1985; 1994) (fig. 8). Com opinava aquest autor, deuen indicar grans propietats en mans de famílies importants itàliques, d'època republicana tardana o augustiana (sembla que els Vasos de Vicarello daten realment d'època d'August i no d'època de Teodosi com també s'ha proposat). J. Pons pensa que l'*Antistiana* del Penedès podria haver estat una gran propietat de la família dels *Antistii Veteres*, dels segles I aC – I dC, potser del *C. Antistius Vetus, propraetor Hispaniae Ulterioris* del 69 al 68 aC, o bé del seu fill del mateix nom, cònsol *suffectus* del 30 aC, que va ser a Hispània com a *quaestor* de Cèsar, durant el seu govern de la Ulterior, i governador de la Citerior en el 25 aC. Arrayás (2005, 145) recull la documentació i indica que la ubicació més consensuada pels estudiosos, per a la *mansio*

d'Antistiana, ha estat els Pins d'en Sellarés a la Ràpita, tot i que també s'han proposat altres llocs. Giró la situava a Can Claramunt, Santa Margarida i els Monjos (vegeu la fitxa corresponent).

El nom *Palfuriana* indica una propietat de *Palfurius*, que J. Pons va pensar que es podria relacionar amb el senador Marc Palfuri Sura, esmentat per Suetoni (*Dom.* 13), Juvenal (4.53) i Epictet (*Disser. Arr. Dig.* 3.17.4). En aquest cas, es tractaria, doncs, també, d'una altra gran propietat d'amos forans. *Palfuriana* s'ha suposat tradicionalment a la zona de la França, al Vendrell, per on es conserva un tram de la Via Augusta i on es va trobar un mil·liari. J. Solé (1948) havia fet aquesta proposta, centrada en el jaciment de la Devesa, a tocar de l'indret on es va trobar el mil·liari, per bé que l'absència d'indisidís sòlids que la *mansió* es trobés aquí va fer decaure la proposta dins la literatura arqueològica. Ara bé, nosaltres replantegem el tema i pensem que efectivament resulta una bona candidata per a aquesta ubicació, segons les excavacions recents (Díaz i Roig, 2016) que han donat elements de presència militar.

Stabulum Novum apareix a l'itinerari Antoní, datat entre època d'Adrià i època tetràrquica (138 a 285), i hom el situa cap a on la riera de Marmellar travessa la N-340. Segons Pallí (1985), era a la vora del lloc anomenat Solar Roig, a la vora de l'Arboç. Amb tot, segons Resina i Urpí (2007), la via de comunicació que encara pervivia a l'alta edat mitjana amb el nom de la Calçada és la que s'ha d'identificar amb la Via Augusta, com hem vist en el capítol de metodologia.

El testimoni de les *mansiones* de la Via Augusta indica grans propietats en mans de personatges importants, absentistes. L'arqueologia, com hem vist més amunt, també dona, per al Baix Penedès, un panorama de poblament força concentrat en poques vil·les. Tot tendeix a mostrar, doncs, una situació, en època imperial, de gran propietat en mans de personatges absentistes.

ASPECTES DE RELIGIOSITAT

No podem pas menystenir el pes de la cultura indígena en la transformació de la comarca. En aquest sentit, podríem entendre els vestigis romans de l'Ermita de Sant Miquel de Banyeres,

situada al costat de la ciutat ibèrica de les Masies de Sant Miquel (fig. 47 i 70), i on s'han trobat restes de murs, paviment d'*opus signinum*, ceràmiques campanianes A i B, sigil·lades sudgàliques i hispàniques i clara A, i d'on procedeix també l'ara votiva dedicada a Júpiter (IRAT 1), del segle II. Tot fa pensar que la presència del lloc de culte cristià de Sant Miquel, de fort arrelament popular, podria derivar d'un santuari que ja hauria existit en època romana. La ubicació del lloc de culte romà, on es va trobar l'ara, sobre la part més antiga de la ciutat ibèrica, també sembla indicar que molt possiblement deriva d'un lloc de culte d'època ibèrica, que els romans haurien assimilat a través d'una *interpretatio* d'una divinitat precedent, com els era habitual, i que posteriorment hauria estat absorbit pel cristianisme, reinterpretat en la devoció a Sant Miquel. Segons D. Gorostidi (2010, 58), la invocació a Júpiter com *dominus* li fa reflexionar que no és una epiclesi gaire habitual en àmbit romà, però sí en els casos de sincretisme amb una divinitat indígena.

Com diu el diccionari Cabrol i Leclercq (1934-1935, v. *Mercur* i v. *Michel* [*culte de saint*]), el culte a Sant Miquel està atestat des del segle I, a Orient, on va ser acceptat amb el caràcter primitiu d'esperit elemental, actiu i violent, una mena de divinitat que es manifesta al món per aparicions gairebé immaterials, de lluentors, imatges, columnes de foc, i també de

FIGURA 70. Paisatge de la plana del Baix Penedès des de la Serreta, amb vistes sobre Garita Vella, on es troba l'Ermita de Sant Miquel, Mas Jover i Mas Roig. (Foto de Marta Prevosti.)

lluïta contra la serp antiga. Arreu on s'han pogut esbrinar els seus orígens, es comprova que l'arcàngel ha substituït una divinitat pagana i ha heretat alguns dels seus atributs, sovint el poder curatiu de les aigües termals o del mateix Esculapi. A Itàlia està atestat en el segle v a partir de l'aparició al Mont Gargan a l'Apúlia, des d'on es difon per tota la península i cap a França i altres àrees d'Occident, ubicat sobre muntanyes. Aquí assumeix la funció de guia en el destí de les ànimes, és a dir, de psicopomp. Al nord d'Àfrica també apareix en diverses inscripcions. Una d'elles és sobre una figureta de bronze de Mercuri, clarament reinterpretada com un Sant Miquel.

Per tant, sembla clar que Sant Miquel deriva de Mercuri i no de Júpiter. Això ens fa sospitar que el lloc sagrat podria haver reunit més d'una divinitat, segurament també un Mercuri, a més de Júpiter, i potser també altres, com és habitual en aquest tipus de cultes rurals romans, que fan la *interpretatio* de divinitats anteriors.

A Darró també s'ha trobat l'ara votiva romana, del segle II, descrita més amunt (IRAT 3), que Tarradell (1979) ja va relacionar amb un possible culte preromà, que s'hauria romanitzat, i finalment cristianitzat, en l'advocació a sant Gervasi. El cas fa pensar en la situació molt semblant del temple de Sant Joan de Cabrera de Mar, situat al peu del poblat ibèric de Burriac, extramurs. Al seu costat s'hi han excavat restes romanes on s'han trobat testimonis de culte a Neptú, a una divinitat femenina i a un Mitra dubtós. El lloc fou assimilat, molt possiblement, pel cristianisme com a Ermita de Sant Joan, i on es pot suposar un culte precedent ibèric, de prou tradició per haver estat absorbit pel paganisme romà (Prevosti, 1996). La molt possible pervivència en època romana i posterior fa pensar en un culte ibèric de fort arrelament popular, que els romans devien aprofitar per consolidar llur posició de domini i d'integració cultural dels indígenes fins a estrats tan profunds com són els de la religiositat. Un altre cas paral·lelitzable al present seria el suggerit per J. Burch *et al.* (2000) d'un possible culte ibèric, interpretat pels romans, del qual quedarien restes d'un gran edifici —possible temple hel·lenístic, itàlic— sota l'Església de Sant Julià de Ramis. A Mas Castell de Porqueres, com a Sant Aniol de Finestres, també sembla que

hom va cristianitzar un antic lloc de culte pagà, que devia tenir les seves arrels en un culte dins de l'antic *oppidum* (Aicart *et al.*, 2008).

M. Miret (2003) també fa esment de la possibilitat que, sobre el puig del Montgròs, podria haver-hi hagut un santuari dels segles III a la meitat de l'I aC, així com de les coves naturals, on s'han trobat ceràmiques que podrien correspondre a pràctiques rituals. R. Coll i M. Miret (2024) estan realitzant un important estudi centrat en les coves de tot Catalunya, i, per tant, també del Penedès, que presenten restes de l'Antiguitat, especialment del segle v aC al VI dC. S'hi van recollint nombrosos testimonis de la sacralitat d'aquests espais cavernosos, que aportaran informació molt valuosa sobre la religiositat ibèrica. Els materials d'època altimperial romana són menys abundants, per bé que tornen a ser importants a la tardoantiguitat. Sens dubte, també per aquesta època, donaran informació valuosa sobre les creences dels estrats més populars de la població.

L'aculturació romana també es detecta en el camp religiós en les abundants petites ares que s'han trobat al Penedès i al Garraf, a Darró (Vilanova i la Geltrú), la Massana (Font-rubí), la Bassa (Santa Margarida i els Monjos), la Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès), Cal Noia (Castellví de la Marca), Cal Gallego (les Cabanyes) i Cal Miret de Monsarri (Sant Martí Sarroca) (Principal *et al.*, 1996; Bosch *et al.*, 2003). La seva cronologia és molt àmplia i va des dels segles II-I aC fins a l'època imperial romana (Principal *et al.*, 1996).

A elles hi hem de sumar ara la que nosaltres publiquem procedent de la vil·la romana de l'Albornar, sense datació ni context arqueològic (fig. 71). Es tracta d'una àrula de pedra calcària de factura molt senzilla, del tipus I de Montón (1996), com la majoria de les que hem esmentat, anepígrafa i sense decoració, amb la base formada per dos graons, el cos prismàtic, llis, i el coronament format per una cornisa consistent en dos graons invertits, sobre la qual descansen, sense àtic, dos *pulvini* cilíndrics entre els quals s'aixequen dos elements denticulars, triangulars, a cada banda. Es tracta, doncs, d'un element de culte, usat profusament en àmbits domèstics pels romans, però que sabem que van ser molt aviat adoptats pels indígenes.

FIGURA 71. Àrula votiva anepígrafa de la vil·la de l'Albornar, a Santa Oliva, actualment a la col·lecció de l'Ajuntament de la Bisbal del Penedès. (Foto de Marta Prevosti.)

Conclusions sobre la dinàmica del poblament, reflexions històriques i contrast amb altres regions de Catalunya

DINÀMICA DEL POBLAMENT

Una de les dades més significatives d'aquest estudi el donen les xifres de poblament, que passen dels 39 establiments rurals dispersos més dos nuclis de poblament concentrat, en època ibèrica, a 86 jaciments rurals dispersos en època republicana, a 44 establiments rurals dispersos en època altimperial i a 13 jaciments rurals dispersos en època baiximperial.³¹ (Gràfics 1 i 2) En el període ibèric, el poblament era un 45 % respecte del poblament màxim d'època republicana. En el període altimperial, el poblament representa el 55 % respecte del poblament màxim d'època republicana. En el baix imperi, el poblament representa el 15 % respecte del poblament màxim d'època republicana. Tot plegat té explicacions històriques importants.

Només cal donar un cop d'ull als mapes per adonar-se de quina és la ubicació preferent dels establiments (fig. 72). Es concentren clarament en els passos naturals de comunicació. Això indica un cop més el valor que té per a la investigació arqueològica l'elaboració de bons mapes i que siguin acuradament complets.

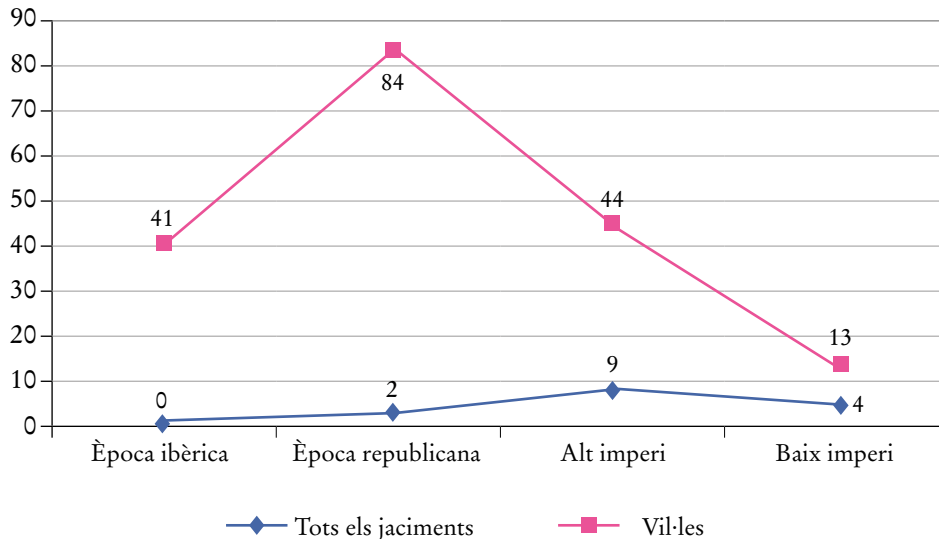
EL PERÍODE IBÈRIC

Les xifres suggereixen un poblament, ja en època ibèrica, d'una àmplia dispersió per l'espai rural en petits establiments agrícoles, en una proporció força més elevada que en altres àrees de Ca-

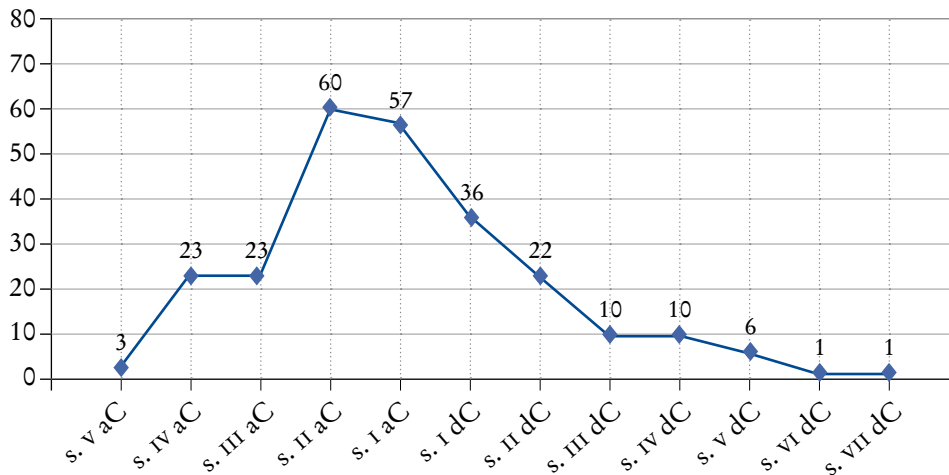
talunya. Els establiments rurals s'articulen entorn dels dos *oppida* que conviuen en aquest moment, les Masies de Sant Miquel i la ciutadella d'Alorda Parc, tots dos datats del segle VII a l'inici del II aC. El primer, amb funció de capital, és una ciutat emmurallada d'unes 4,5 ha, situada al bell mig de la plana baixpenedesenca, ubicació que resulta singular, davant d'un país on la major part dels poblats ibèrics es troben encastellats dalt de turons o en erola, situats en punts estratègics de domini del territori i de fàcil defensa. En canvi, el que ens ocupa es troba a la plana, en un enclavament ben centrat del territori, dominant el ric camp agrícola, molt ben comunicat, al costat del lloc de pas de les rutes principals. Des d'allí l'elit dominant devia controlar la comarca, organitzada en una xarxa d'establiments que van des de les petites pagesies fins als establiments que controlen sitjars i on també es manufacturen productes com el ferro o la terrissa. En devien controlar la producció, que en part devien comercialitzar. Per això convenia al centre de poder ocupar la situació de la confluència de les rutes terrestres principals, de nord a sud, amb la comunicació amb la costa a través de les valls de les rieres. Alorda Parc i la Mota de Sant Pere devien fer la funció de port per a la sortida i entrada de productes al Mediterrani, així com de protecció militar de la costa, a la manera d'un Pyrgi de Caere, o d'un Gravisca de Tarquinia.

Resulta molt característic del període ibèric, doncs, i persisteix en el període republicà, el fet que els establiments es presenten espacialment agrupats al voltant del pas de les vies principals de comunicació (fig. 13 i 72): 1) al voltant de la Via Hercúlia, posterior Via Augusta, que ve de l'Alt Penedès i segueix fins a la costa per la riera

31. Aquestes xifres han variat lleugerament respecte del que vam publicar el 2003 (Guitart *et al.*, 2003), a causa de l'actualització de les dades el 2024-2025. Amb tot, les tendències que signifiquen segueixen força semblants.

GRÀFIC 1. Evolució dels jaciments per períodes.

GRÀFIC 2. Evolució dels jaciments més ben datats.

de la Bisbal, que és la via principal de connexió de la plana interior amb el mar (avui reproduceix aquest camí natural l'autopista AP-7); 2) al voltant del brançal de la Via Hercúlia que se'n separa per circular pel peudemont del Montmell, i es dirigeix a la vall del Gaià pel coll de Santa Cristina (avui reproduceix aquest recorregut l'autopista AP-2, tot i que circula quelcom més al sud); 3) a l'àrea al voltant del pas cap a la conca del Gaià, entre el Montmell i la Serra d'Albinyana, és a dir, al voltant del Camí de Santa Cristina (és el pas per on avui circula la carretera C-51, i una mica més al nord, l'autopista AP-2); 4) a la vall del riu

Foix, que és el pas cap a la costa; 5) a la vora de la costa, per on circula la via secundària que ve del Garraf i segueix vorejant la costa fins a confluir amb la Via Hercúlia (comunicació que avui assumeixen la C-31 i la C-32). Això dona idea de la forta implicació dels establiments amb les xarxes viàries, dins d'una estructuració del poblament força enfocat a la producció i al comerç. També la capital de la regió, les Masies de Sant Miquel, que ja hem vist que presenta una ubicació atípica per a una ciutat ibèrica, respon a una estratègia de domini de la plana agrària i de control de les artèries de comunicació. La ciutadella d'Alorda

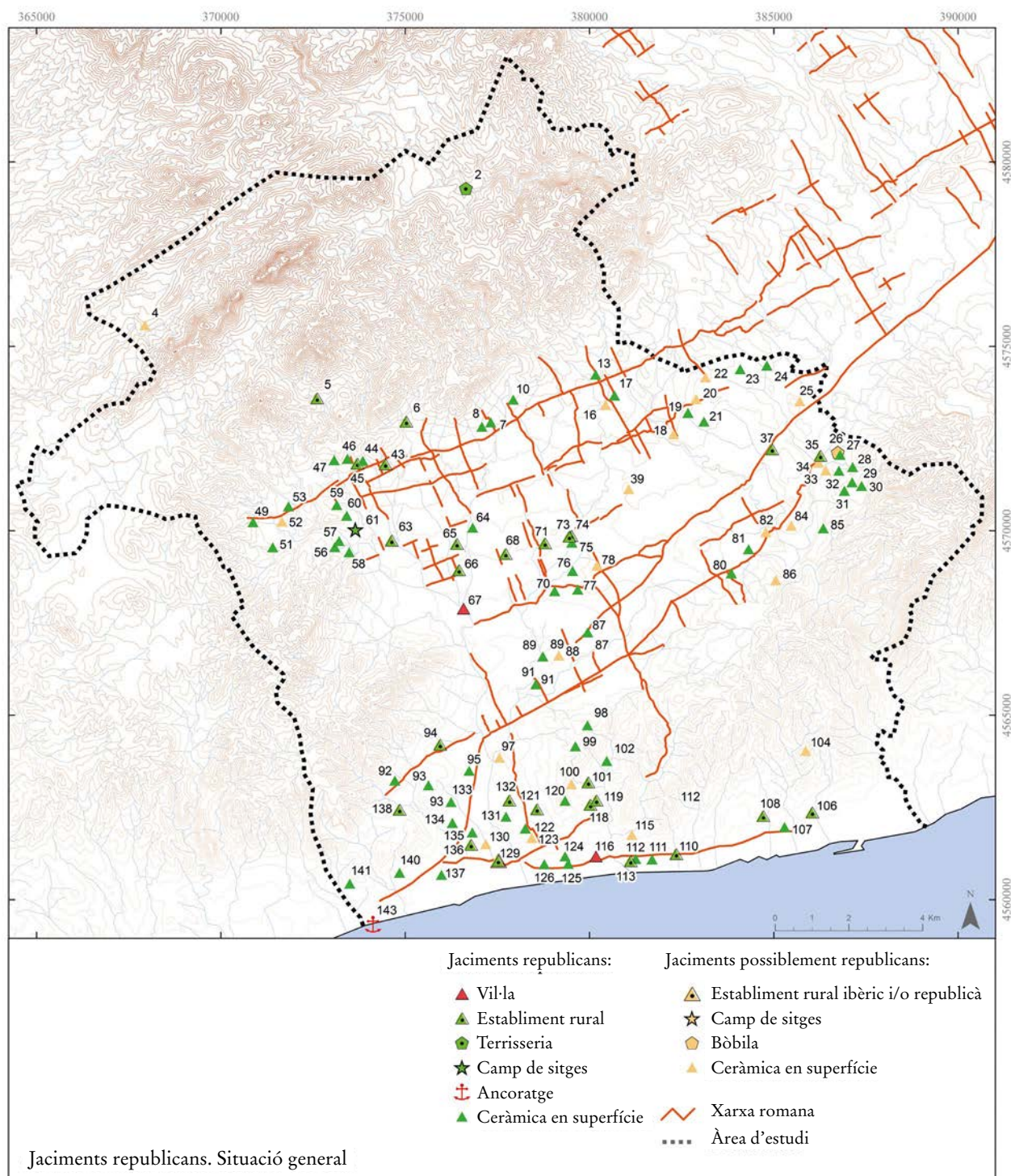

FIGURA 72. Mapa de les vies de comunicació antigues i les restes de cadastres romans identificats a l'àrea d'estudi, amb la superposició dels jaciments republicans.

Parc també està situada en un lloc clau de sortida al mar de les vies procedents de l'interior i amb funció de control del moviment que afluïx pel Mediterrani. Efectivament, com hem vist en el plantejament del treball, al capítol de metodologia, el Penedès constitueix un corredor natural i nus estratègic, en el camí de nord a sud, que busca la depressió entre les dues serralades Prelitoral i Litoral, i arriba a la costa a través de l'obertura que proporciona la riera de la Bisbal i troba la confluència amb la via que baixa per la costa del Garraf. En conseqüència, els assentaments humans que s'hi assenten van aprofitar aquesta excel·lent situació i van assumir una vocació oberta al comerç i a les influències foranes.

Resulta interessant observar els rics testimonis de contactes amb els fenicis, ja des del segle VII, i després amb el món púnic, com hem vist al capítol dedicat a aquest període i com veurem més avall, a l'apartat de pertinença a la *civitas*.

EL PERÍODE REPUBLICÀ

En aquesta etapa, el poblament rural tipus granges augmenta fins al seu màxim: es duplica o triplica respecte del període ibèric ple, moment en què ja havíem vist que era força dens. En canvi, l'estructura de poblament canvia radicalment, car desapareixen la ciutat i la ciutadella ibèriques i, per tant, desapareix també el seu paper jeràrquic i estructurador. Cal deixar oberta la possibilitat que persistís un nucli iberoromà al costat de les Masies de Sant Miquel, del qual tenim informació antiga i molt minsa, que podria haver estat un nucli desplaçat de la ciutat ibera. Hem vist que en gran mesura els establiments rurals dispersos de l'ibèric ple perduren en el període republicà. Més enllà dels que persisteixen, l'augment de poblament dispers s'ha de posar en relació amb l'abandó dels *oppida* ibèrics, així com amb una gradual aculturació romana, una més gran posada en valor de les possibilitats agrícoles de la plana penedesenca i un període d'expansió econòmica notable, amb la introducció de noves relacions de producció i una activació del comerç. El mapa dels establiments republicans mostra una certa tendència a l'ocupació de la plana del Baix Penedès, al voltant de les Masies de Sant Miquel, que en el període anterior era

gairebé buida. Caldrien xifres sobre la demografia, sobre el volum de la població que podia ocupar les Masies de Sant Miquel durant l'ibèric ple i el que van ocupar els establiments rurals dispersos. Per contrast, en les àrees veïnes del Garraf i l'Alt Penedès, ni Darró ni Olèrdola semblen reduir la seva població en aquest moment, sinó més aviat al contrari. Queda oberta, doncs, la qüestió de quin era el nucli del qual depenia la zona del Baix Penedès en època republicana, que abordarem més avall.

Les nostres xifres indiquen que un 79 %³² dels establiments rurals ibèrics perviuen en establiments republicans del segle II aC, mentre que els que es van creant de nou ho fan sense que destaquï cap moment d'inflexió en el procés, excepte la fi del segle II i l'inici de l'I aC, que és el moment de més incidència. Els pocs establiments dispersos creats en època republicana del Baix Penedès de què tenim dades cronològiques que permetin puntualitzar-ne les fases de vida indiquen la fi del segle II o l'inici de l'I aC com a moment inicial, fet que sembla mostrar-lo com el moment d'inflexió, en el qual s'incrementen considerablement els establiments dispersos.

Per a la comarca del Maresme, vam proposar (Prevosti, 1981a; 1981b) la data dels volts del 100 aC per a la gran dispersió dels hàbitats rurals pel territori i vam interpretar que calia relacionar-la amb la creació de les ciutats de *Baetulo* i *Iluro*. O. Olesti (2000; 2010) també ho assenyala, per bé que suggereix una primera inflexió important del poblament en la meitat del segle II aC, moment en què es detecta l'inici de la majoria dels establiments republicans dispersos per la comarca. Això li permet plantejar la possibilitat d'un reassentament de la població segons un cadastre. De fet, en altres comarques catalanes també s'ha detectat aquesta inflexió en la meitat del segle II aC. El cas del Baix Penedès i del Garraf sembla prou diferent, car aquí no hi ha dades de cap inflexió a la meitat dels segles II. Amb tot, al Maresme, el tomb del segle II a I és el moment d'increment de poblament dispers més important. Al Baix Camp també es constata aquest moment d'augment d'establiments (López Vilar *et al.*,

32. Dels 39 establiments rurals d'època ibèrica, 31 persisteixen en el període republicà.

2011), que sembla que cal relacionar amb l'establiment de la primera trama centuriada (Palet i Orengo, 2010) i amb la creació de la ciutat republicana de *Tarraco* pels volts del 100 aC. El mateix es detecta a les comarques de Girona (Nolla i Casas, 1984; Burch, 1996; Burch *et al.*, 2010), al Garraf (Revilla i Miret, 1995; Miret, 2003) i al Baix Llobregat (Solias, 1992; Solias i Menéndez, 1993). En el Rosselló, segons Pezin (1993) (també Kotarba, 1996a; 1996b; Comps i Kotarba, 1997) es detecta que, sobre una plana amb molt poca ocupació en època prehistòrica, cap a la darrerïa del segle II aC s'hi estableix un poblament dispers molt dens. Segurament cap a la fi del segle II aC, els canvis es devien accelerar, per l'increment dels grups forans i per la decisió romana de desenvolupar el sistema provincial i d'implantar les estructures romanes. La conquesta i consegüent ordenació de la Gàl·lia Transalpina, amb la colònia de *Narbo*, van anar seguides d'una organització romana de l'àrea catalana i del Baix Aragó. La situació a Itàlia, la crisi agrària, de manca de terres endèmica, i les distribucions tan discutides de l'*ager publicus*, així com el problema social dels aliats, devien representar moments propicis per a l'emigració. El cert és que en aquesta època s'inicià el procés de bastir les ciutats romanes republicanes de l'àrea catalana, que marquen l'inici de l'estructuració romana del país, sobre la base del sistema de la *civitas* romana i amb les xarxes viàries que l'articulen.

En canvi, l'evolució de l'hàbitat dispers a la zona mediterrània veïna del Llenguadoc sembla dur un ritme diferent, més tardà en l'adopció d'elements i tècniques romanes (Buffat, 2006; Pomarèdes i Breuil, 2006; Pomarèdes *et al.*, 2010), així com també és més tardana la gran dispersió del poblament rural, que arriba als màxims de jaciments no pas en el segle I aC, com a Catalunya, sinó en època d'August i segle I dC (Bermond i Pellecuer, 2006). Ara bé, allò que sí que succeeix igual que a Catalunya és que el període de màxim nombre d'establiments rurals dispersos pel territori coincideix amb el període en què comencen a bastir-se els hàbitats d'influència itàlica, les «granges de pati central», i al Llenguadoc això succeeix a partir d'August i durant el segle I dC, mentre que a Catalunya succeïa en el segle I aC.

L'àrea que ens ocupa té una coherència geogràfica i, si atenem a l'arqueologia, sembla que també històrica. Durant el segle II aC foren protagonistes una munió d'establiments camperols, encara de neta tradició ibèrica i de característiques senzilles, per bé que amb construccions més sòlides que les del període ibèric i que van anar adoptant les noves tecnologies agràries romanes, així com les noves formes d'hàbitat. Ho hem d'entendre dins d'unes noves relacions de producció, basades clarament en el sistema romà de la propietat de la terra provincial; per tant, no pas subjecta al dret romà, sinó a la possessió a canvi del pagament de cànon. No sabem si els indígenes havien obtingut la *possessio* o bé depenien de possessors residents al nucli urbà del qual depenia la zona. Tampoc coneixem la proporció de població indígena ni la de nouvinguts, itàlics o romans. Tot plegat dins de l'estructura d'una *civitas*, que de moment no podem definir. Una possibilitat seria que ja des del primer moment la zona depengués de *Tarraco*. Tenim dades per pensar que en aquesta ciutat, en el segle II aC, ja hi havia un pes important de romans i itàlics (Prevosti, 2010, 52-53). Per tant, podria ser que entre ells hi hagués individus que haguessin rebut terres de la zona que ens ocupa, en possessió, i, des del nucli urbà estant, les fessin cultivar als indígenes. Amb tot, podria ser que en lloc de *Tarraco* hagués estat subjecta a un altre nucli urbà que desconexim. L'arqueologia mostra una xarxa prou equilibrada de pagesies que, per bé que modestes, semblen gaudir d'un poder adquisitiu superior al del període anterior, capaces d'adquirir ceràmiques d'importació, i tot plegat indica un sistema econòmic en expansió, cada cop més romanitzat.

Aquesta situació correspon a la tendència que s'observa a tota l'àrea catalana. A un segle II aC de lenta aculturació i de noves relacions de producció hi segueixen, en el segle I aC, els grans canvis de poblament, la fundació de les primeres ciutats romanes, la introducció de sistemes nous d'explotació del camp i un important increment de l'hàbitat rural dispers pel territori, amb la qual cosa s'assoleix l'estructura del poblament de la ciutat romana, de nucli urbà i territori poblat de granges (Prevosti, 2005, 345-390; Prevosti, 2019). En l'àmbit econòmic, va ser cabdal l'organització de la producció de vi, la

introducció de sistemes de transformació agrícola romans i la inserció del producte en el mercat del Mediterrani occidental. Si bé les granges que poblen el camp en el primer moment del segle I aC encara no poden rebre el nom de vil·les, és cert que van adoptant trets formals cada cop més romans. Però allò que marca el sistema de poblament i el sistema d'explotació que es va introduint hem de considerar-ho ja dins d'un sistema socioeconòmic plenament romà i és lícit anomenar-ho sistema de la vil·la.³³ Això mateix s'ha observat al Maresme en aquesta època (Prevosti, 1995), on en el segle I aC, tot i que encara no es troben vil·les amb el sentit de cases de camp construïdes a imatge de les vil·les itàliques; en canvi, sí que podem dir que el camp ja té una estructura del poblament i un sistema econòmic característics de la ciutat romana. A. Ros (2004) observa també aquest fet; indica que en el segle I aC al Penedès s'observa la introducció del sistema d'explotació agrària romà i, per tant, es pot parlar d'un sistema productiu propi de vil·la, malgrat que no se'n documentin restes arquitectòniques, i, per tant, proposa parlar de protovil·les, car allò que interessa és que estan anticipant unes relacions de producció clarament diferenciades de les indígenes.³⁴

Ara bé, al Baix Penedès, dins d'aquesta nova situació de forta estructuració romana, es troben els primers jaciments que podem anomenar vil·les. El Vilarenc, Tomoví i la granja romana d'Alorda Parc són les primeres construccions ben romanes que coneixem. Les dues primeres s'han d'interpretar com l'indici clar de la introducció d'una economia corresponent al sistema de la vil·la, ben atestat per l'activitat productiva del vi destinat al comerç d'ultramar, associada a l'activitat artesanal de producció ceràmica i de bòbila. Es tracta de l'economia tan característica, d'especialització agrícola i destinada al mercat d'ul-

tramar, d'inversió, sovint complementada amb indústries manufactureres que explotaven recursos del medi on es trobava el *fundus*. Tret del Vilarenc, no coneixem residències que poguessin correspondre a propietaris benestants, comparables a les granges itàliques de la mateixa època. Les millors terres podrien haver quedat en mans de les elits residents al nucli urbà, ja fos *Tarraco* o un de més a la vora o fins d'Itàlia. Però la prosperitat dels nombrosos petits establiments camperols, com indiquen les instal·lacions més sòlides i el volum de ceràmiques importades que consumeixen, sembla apuntar que devien haver rebut terres i que havien quedat integrats en aquest sistema transitori, que, com hem comentat, viu un moment d'expansió econòmica. En època d'August, però, els petits establiments camperols de tradició ibèrica van desaparèixer, per donar pas a un poblament més nuclearitzat.

L'ALT IMPERI

En el mapa d'alt imperi s'observa com els jaciments rurals dispersos disminueixen considerablement respecte del període republicà. Els petits establiments rurals de tradició ibèrica semblen haver arribat a la fi d'un procés i molts d'ells o bé ja han desaparegut o sucumbeixen entre l'època de Cèsar i August, per donar pas a un poblament més nuclearitzat. Dels 86 establiments rurals republicans, es passa a 44 en el període altimperial. D'aquests, n'hem classificat vuit com a vil·les, més una de probable, repartides de forma equilibrada i amb un seguit d'establiments menors al seu voltant, que podrien haver estat depenent d'aquestes vil·les, tot i que també hi pot seguir havent alguna petita propietat. La regió queda amb una densitat d'establiments força baixa, fet que contrasta amb la gran quantitat de pagesies d'època ibèrica i tardorepublicana. Tot plegat deu ser el resultat d'una important intervenció política que es devia materialitzar amb la implantació d'un cadastre romà i un repartiment de terres, que devia concentrar dràsticament la propietat de la terra.

En el marc d'aquest projecte, com s'ha vist més amunt, ha estat cabdal l'estudi fet per J. M. Palet (2003) de la centuriació del Baix Penedès, que s'articula seguint un mòdul característic

33. Ja en l'estudi de l'ager de *Baetulo* i *Iluro* (Prevosti, 1981a; 1981b, 26) es va començar a introduir el concepte del «sistema de la vil·la», com un sistema socioeconòmic integrat en l'estructura de la ciutat romana, més enllà de la realitat concreta de la vil·la com a residència o no del propietari.

34. Lluís Palahí (2010) també diferencia el concepte de vil·la, com a sistema econòmic, del concepte de vil·la com a arquitectura, i també considera que, des de la creació de les primeres ciutats romanes republicanes, la romanització és profunda, i cal considerar efectiva l'adopció de les estructures organitzatives romanes i de la introducció del sistema de la vil·la.

d'època d'August. La coincidència amb el moment en què es detecta la baixada dràstica de la dispersió d'establiments rurals pel territori ha de significar que ambdós fenòmens estan relacionats; és més, han de ser una conseqüència de l'altre. Si bé el mòdul de centúries de 15×20 *actus* faria pensar en parcel·les de 50 *iugera* (12,5 ha), el patró de poblament força nuclearitzat que ofereixen els estudis arqueològics fa pensar que els establiments rurals podrien haver tingut *fundi* d'entre 25 i 50 ha, potser equivalents a una centúria, o fins superiors. Així mateix, com hem vist que mostren les anàlisis pol·líniques, és possible que no totes les centúries fossin dedicades a *ager* i que persistissin àmplies zones de *silva* i de *saltus*.

L'estudi de les *mansiones* de la Via Augusta també fa suposar l'existència de grans propietats en mans de personatges importants i absentistes. Així doncs, la informació que resulta, tant de l'arqueologia com de les fonts, dibuixa, a partir d'August, un panorama de gran propietat en mans de personatges absentistes.

Excepte la vil·la del Mas de la Costa, totes les altres vil·les es troben en punts magníficament comunicats, a la vora de les vies principals, on busquen la facilitat de transport dels excedents comercialitzables, la facilitat d'accés al mercat proper i l'accés ràpid per als seus propietaris, així com fer-se visibles i mostrar la seva posició jeràrquica. Per tant, sembla que, al Baix Penedès, les vil·les privilegien ubicar-se en indrets molt ben comunicats, més que no pas situar-se en punts de domini visual del paisatge. Segueixen, doncs, les línies que recomanen els agrònoms llatins, que consideren, com escriu Varró (RR 1.16.6), que una vil·la no és rendible si les carreteres o rius per al transport o bé no existeixen o no són aptes.

Dissortadament, tenim molt poca informació sobre les nou vil·les, a excepció del Vilarenc. La resta, com que no han estat excavades, no ens informen gaire sobre llur periodització cronològica ni sobre els aspectes socioeconòmics. Solament Tomoví destaca com una immensa terrisseria que, entre altres productes, va modelar àmfores vinàries. Segurament ja estava activa a la meitat del segle I aC i, donat que va produir Dressel 2-4 de perfil tendint a quadrat, podria haver perdurat fins algun moment del segle II dC. D'altra banda, la Creu de Coma-ruga és un exemple de petita granja amb una *cella*

vinaria. Solament coneixem aquest sector excavat del jaciment, que devia ser més gran, i no en tenim la visió completa.

Així doncs, l'estructuració de la comarca a la manera romana, de forma radicalment diferent de com havia estat en el període ibèric, passa per un període de transició, de progressiva aculturació, en els segles II i I aC, i cristal·litza a partir d'August en la nova organització que hem vist, amb una nova estructura d'hàbitats, amb una xarxa de vies renovada —per bé que reproduceix els mateixos passos naturals que hem vist en els períodes ibèric i republicà—, amb un cadastre nou, amb una distribució de la propietat nova i amb noves relacions de producció, amb un nou sistema econòmic i social, i també amb la implantació d'un nou sistema de creences religioses. D'això en tenim una mostra en les diverses petites ares trobades al Penedès i al Garraf, entre les quals destaquem la localitzada a la vil·la de l'Albornar, anepígrafa, inèdita i que publiquem aquí. Però la dada més significativa de la romanització profunda és l'ara votiva dedicada a Júpiter procedent de l'Ermita de Sant Miquel de Banyeres del Penedès, que fa sospitar una *interpretatio* romana d'un culte precedent ibèric ubicat a la part més antiga de la ciutat de les Masies de Sant Miquel. La persistència del lloc sagrat hauria produït també un sincretisme amb Sant Miquel. Tot plegat fa pensar que el culte romà i potser també l'ibèric podria haver estat a múltiples divinitats, car Sant Miquel correspon habitualment a la *interpretatio* cristiana de Mercuri.

Miret (2003) també opina que la desaparició dels establiments dispersos republicans al Garraf es produí entre la meitat i la fi del segle I aC, potser en relació amb una centuriació. En contrast amb aquesta evolució al Baix Penedès i al Garraf, a l'Alt Penedès cal dir que el poblament rural dispers d'època romana és més dens i important, situació que fa pensar que allí es trobés el nucli de serveis i administratiu de la regió, mentre que el Baix Penedès i el Garraf quedessin com a zones dominades per grans propietats. Manca un estudi sistemàtic i detallat de l'Alt Penedès, que convindria fer per poder entendre millor la dinàmica del poblament del conjunt de la regió, amb la periodització de les dades basada en cronologies fermes i amb dades quantificades.

PERTINENÇA A LA CIVITAS

La reducció del nombre dels *oppida* ibèrics a partir de l'inici del segle II aC és un fet recurrent arreu de Catalunya. Aquest fou un segle de domini militar i polític romà, amb una activitat comercial itàlica ben notable, per bé que la vertebració del país sobre la base de la ciutat romana hauria d'esperar a la fi del segle o l'inici del següent per fer-se efectiva. Mentrestant, els nous amos del país varen potenciar una sèrie d'*oppida* ibèrics, que per llur situació preeminent, i fins potser per la disposició dels seus estaments polítics dominants, els varen resultar favorables a la creació d'uns nuclis de poder considerablement centralitzats, les *civitates* caps de regions àmplies, en els quals devien establir guarnicions militars, des d'on controlaven i fiscalitzaven el país i que també degueren fer de punts d'entrada del comerç i de la cultura romana, i al costat dels quals més tard es van originar les ciutats romanes (Prevosti, 2005, 348-350). No en coneixem cap, però, al Baix Penedès. Aquest fet resulta inquietant, car justament ja hi havia un nucli ciutadà ibèric a les Masies de Sant Miquel, situat en plena planura, molt ben comunicat i al mig d'una plana agrícolament fèrtil, que responia a l'ideal romà del nucli urbà d'una ciutat. Per què no la van potenciar com a *civitas*? És que els seus habitants no els van ser prou bons aliats?

De fet, la presència romana al sector baix de Darró podria correspondre a aquesta situació de domini militar, polític i administratiu del poblat —potser amb un *praesidium* o *propugnaculum*— i, per extensió, del territori que controlava. També en sabem poc.

A Olèrdola, en canvi, l'ocupació romana del lloc no es data fins a la fi del segle II o inici de l'I aC. La construcció de la muralla d'obra poligonal romana se sobreposa a la ibèrica, en aquest moment (Palmada, 2003), i encara es va bastir la talaia al cim de la muntanya, per reforçar-hi el caire de *castellum*, ocupat pel destacament militar, al costat de la població indígena, per al control militar de la regió, el domini de la plana i la via principal de comunicació que era la Via Hercúlia. Tot plegat es produeix en un moment de reorganització del quadrant nord-oriental de la península Ibèrica i de la Narbonesa, en el darrer quart de segle II aC. Segons N. Molist (2014),

aquesta fortificació del lloc s'explica com un punt fort de defensa de l'accés nord al nucli urbà de *Tarraco*, en els moments inestables de l'inici del segle I aC i de les guerres sertorianes. Efectivament, coincideix amb la construcció de la ciutat romana republicana de *Tarraco*, i també amb l'inici del període inestable a Itàlia que duu a les guerres civils. Un quart de segle més tard, l'episodi de les guerres sertorianes segueixen justificant la fortificació.

Darró, doncs, podria haver fet la funció de cap del territori del Garraf i del Baix Penedès. Suggereix una similitud amb la urbanització romana de ca l'Arnau i Burriac, potenciat pels romans per articular el territori del Maresme, juntament amb la xarxa de vies, a partir de la segona meitat del segle II aC, amb innegable presència d'itàlics (García *et al.*, 2000; Sinner i Ferrer, 2016). Olesti (2010) parla de desenvolupament urbà de centres indígenes, per bé que seguís models diferents segons l'indret i segons el grau d'integració dels indígenes (Duran *et al.*, 1993-94; Duran *et al.*, 2017; Burch i Nolla, 1995; Burch *et al.*, 2000; Guàrdia, 2020). Alguns d'aquests establiments, en introduir-se les estructures romanes d'organització del país, varen esdevenir ciutats romanes, en general desplaçats; d'altres simplement s'abandonaren. Per exemple, Sant Julià de Ramis va desenvolupar un urbanisme a la segona meitat de segle II, per ser abandonat cap a la tercera dècada / segon quart de segle I aC (Burch *et al.*, 2000), per donar pas a *Gerunda*. Burriac s'abandona entre la primera dècada del segle I aC i la meitat del segle, per donar pas a *Iluro*. A. Pérez (1996) ja havia apuntat aquest fenomen sobre la base de les seques de moneda ibèrica, que creu que funcionaren com a caps de les *civitates* d'època republicana; així, l'establiment ibèric que donà lloc a *Aquae Calidae* (Caldes de Montbui), potser la seca d'*Eustibaikula*, el d'*Iltirta* a Lleida, potser *Iltirkesken* a Tortosa, *Arketurki* a la Seu d'Urgell i *Laiesken* a *Barcino*, així com *Ausesken* a *Auso*. Olesti (2010) inclou en aquest fenomen d'urbanisme romà de nuclis indígenes de segona meitat del segle II aC, *Emporion*, *Tarraco*, o altres menors com Can Olivé de Cerdanyola, Can Fatjó de Rubí, la Torre Roja de Caldes de Montbui, Darró i Olèrdola.

A partir del segon o tercer decenni del segle I aC, l'activitat de Darró sembla declinar, fins

al seu abandó el 50/40 aC, en què fou substituït per una terrisseria i una posterior vil·la romana. Olèrdola també s'abandona cap al 30/20 aC. Curiosament, les Masies de Sant Miquel, tan ben situada segons els paràmetres romans de ciutat, que hauria tingut un futur excel·lent com a tal, enmig d'una bona plana agrícola i en un centre de comunicacions, estava abandonada, o en tot cas havia donat lloc a un petit nucli de població que no podem calibrar bé, al seu costat, en la zona de l'Ermita de Sant Miquel, on sembla que també va perviure un culte, del qual coneixem una invocació a Júpiter en època imperial. Tot plegat coincidiria amb la fundació de les ciutats romanes republicanes, i això planteja el problema de la ciutat a la qual va quedar assignada l'àrea del Garraf i del Penedès.

Interpretem que tant Darró com Olèrdola podrien haver fet de caps del territori del Garraf i del Penedès, amb la incorporació d'un comandament romà, amb funció de domini polític, militar i administratiu de la regió, a través de les elits ibèriques. Possiblement, la fi d'aquesta situació en la meitat del segle I aC indica un important canvi polític i administratiu: en la mateixa època en què es va crear la colònia cesariana de *Tarraco*, coincideix que ja no es va necessitar més la guarnició militar d'Olèrdola ni el control de l'*oppidum* de Darró, i no per casualitat aquesta etapa és també la de la consolidació del sistema de la vil·la (Prevosti, 2010, 55-56).

G. Alföldy (1991, 36) ja considerava que el títol de colònia atorgat a *Tarraco* es deu a Cèsar, com es dedueix del text de Florus (*Verg.* 2.8) que diu que la comunitat, fundació d'un *Caesar*, porta els seus estendards i va obtenir l'epítet *Triumphalis* en record dels seus triomfs. J. Ruiz de Arbulo (2002) remarca que els estendards de Cèsar que Florus (*Verg.* 2.8) descriu a *Tarraco* han de fer referència als *signa* de les legions de veterans, establerts a la ciutat, en virtut de la *deductio* ordenada per Cèsar, corresponent a l'atorgament de la categoria de colònia en el 49 aC. Amb tot, aquest autor pensa que el procés de creació de la nova colònia devia ser lent i des de la presa de decisió del 49 va passar un temps fins a l'inici de l'execució, en el 45 aC.³⁵ Als nous ciutadans, es

van sumar els habitants antics, la *peregrina nobilitas* esmentada per Florus (*Verg.* 2.8) (G. Alföldy 1991, 36; 2006, 8). Tot i que una *deductio* sobre una ciutat ja existent, en principi, s'hauria d'entendre com un càstig per als habitants de la primitiva comunitat, J. Ruiz de Arbulo pensa que en el cas de *Tarraco* podria no haver estat així. Ara bé, no ho hauria estat per a *Tarraco*, però segurament sí per al Penedès i el Garraf. Pel fet de ser la capital de *conventus* i de província, se li devia assignar un territori amplíssim, que fins aleshores formava part de l'*ager publicus* de forma no definida, i devia estar ocupat per poblacions estipendiàries. En aquest espai devien tenir cabuda els nous colons. Per tant, creiem que aquí es planteja un tema d'envergadura, car si el repartiment de terres no va ser en detriment dels habitants de *Tarraco*, sí que ho devia ser en detriment d'aquestes poblacions estipendiàries, però que, en definitiva, també van passar a ser de la ciutat (Prevosti, 2010, 55-57). És a dir, es planteja el tema de l'abast de l'*ager* de la primera ciutat republicana de Tarragona, de cap al 100 aC. Tenia ja un territori tan ampli com va tenir la colònia? O bé hi havia extenses zones, com el Penedès i el Garraf, que pertanyien a una altra organització ciutadana, peregrina? Això significaria que, abans de Cèsar, el territori de *Tarraco* hauria estat menor i que les àrees del Penedès i el Garraf haurien estat independents, integrades en *civitates* no oficials i considerades segurament com a poblacions estipendiàries? Precisament aquestes àrees allunyades del nucli urbà, com el Penedès, podrien haver estat objecte del repartiment de terres als veterans de Cèsar.

La distribució de les monedes de *Kese* i de les de llegenda *Laiesken*, estudiada per N. Rafel (1979), mostra un predomini de les primeres al sud del Garraf i el predomini de les segones al nord d'aquest massís, de la qual cosa hom ha tret la conclusió que la Cossetània havia d'incloure el Garraf.

Mela (*De chorog.*, 2.89, 90), cap a la meitat del segle I, esmenta dos *parva oppida* —*Subur* i *Tolobi*— entre *Barcino* i *Tarraco*. Plini (*Nat. Hist.* 3.21) i Ptolomeu (*Geogr.* 2.6.17) també esmenten l'*oppidum* de *Subur*. Cal citar, així mateix, l'existència d'un testimoni epigràfic per a l'existència de *Subur*, en el segle I dC, de la inscripció

35. 45 aC: any en què Cèsar va obtenir el triomf, atorgat pel Senat.

RIT 377.³⁶ L'esment dels *Suburitani publice* dona a entendre que existia una caixa pública dels suburitans.³⁷ Per tant, *Subur* era un nucli amb un mínim d'entitat jurídica, potser un *vicus*, *forum* o *conciliabulum*, que podria haver estat englobat dins la ciutat de *Tarraco* —potser en règim de *contributio*, segons Cabrelles (2015, 250). El fet d'haver-se trobat aquesta dedicació al nucli urbà de *Tarraco* sembla indicar una relació entre *Tarraco* i els *suburitani*, que podria ser un nucli administratiu depenent de la ciutat. Amb tot, també podria ser que hagués tingut categoria ciutadana. Ara bé, allò que ens sembla més probable és que l'activitat d'aquest centre administratiu podria haver funcionat en l'època republicana com un nucli independent, mentre que amb la colònia cesariana el seu territori podria haver estat absorbit per fer els repartiments de terres als veterans. Així doncs, els indígenes descendents dels ibers devien quedar desposseïts i arraconats, probablement com a mà d'obra dels nous amos.

Durant l'alt imperi, el nucli de *Subur* podria haver quedat dins del *territorium* de *Tarraco*, per bé que amb una independència administrativa, com un *vicus*, *forum* o *conciliabulum*. Però el problema greu és el desconeixement de la ubicació d'aquest nucli, que per les fonts esmentades més amunt sembla que ha de situar-se entre *Barcino* i *Tarraco*, per tant, al Garraf o al Penedès, però sense més precisions.

L'àrea del Garraf i el Penedès guarda una coherència geogràfica i, si atenem a l'arqueologia, sembla que també històrica. En l'etapa ibèrica, la dinàmica del poblament és molt diferent de la del Camp de Tarragona, ja que el Garraf i el Baix Penedès, més enllà dels *oppida*, eren força densament poblats de petits establiments tipus granges, mentre que l'Alt i el Baix Camp presenten un poblament força nuclearitzat en els poblats, amb molt pocs establiments rurals dispersos tipus granges i força més *oppida*. No podem aclarir si el Garraf i el Penedès van formar part de l'*ager* de *Tarraco*, en època republicana. Però el cert és que en aquesta etapa mostren una dinàmica

ca del poblament semblant a la de l'Alt i el Baix Camp, ja que presenten una intensificació de la densitat de poblament dispers espectacular i una expansió econòmica important. En canvi en època imperial, el Baix Penedès i el Garraf difereixen sensiblement del Camp. El Garraf i el Baix Penedès formen una zona de característiques comunes, com es comprova no solament en la densitat de poblament, sinó també en un aspecte tan important com és l'economia agrària. La producció de vi i les produccions de les terrisseries que hi van associades mantenen unes característiques unitàries, i són diferents de les del Camp de Tarragona (Martín i Prevosti, 2003) o de les del Baix Llobregat. La dinàmica del poblament i del sistema de la vil·la a la zona, com hem vist més amunt, també pren unes característiques pròpies, ben diferents de les del Camp. Les vil·les es dibuixen com a centres potents d'extensos *fundi*. Més amunt hem repassat també les *mansiones* de la Via Augusta, d'Antistiana i Palfuriana, i hem vist que apunten a grans propietats en mans de personatges importants, absentistes. L'arqueologia, com hem vist més amunt, també dona, per al Baix Penedès, un panorama de poblament força concentrat en poques vil·les. Tot tendeix a mostrar, doncs, una situació, en època imperial, de gran propietat en mans de personatges absentistes.

Com s'ha discutit més amunt, la llunyania respecte del nucli urbà de *Tarraco*, si és que la zona del Penedès i el Garraf no tenia una organització administrativa pròpia, tot i que depenent de *Tarraco*, obligava com a mínim a disposar de nuclis de serveis i mercat propis. *Tarraco* era massa lluny per haver tingut aquest paper. Així doncs, hem de concloure que hi havia d'haver algun nucli, tant en època republicana com imperial, que fes aquesta funció. Olèrdola, en època republicana, podria haver fet la funció de nucli de control administratiu i fiscal, però no pas de mercat i de serveis. Darró té més condicions per haver assumit totes aquestes atribucions. El jaciment de l'Ermita de Sant Miquel també estava magníficament situat en un lloc central de la plana i ben comunicat, per haver assumit aquestes funcions. Es podria especular amb la hipòtesi que algun d'aquests nuclis hagués estat la *Subur* de les fonts i de l'epigrafia, o la *Tolobi* de les fonts, que haurien pogut funcionar de

36. *L(ucio Furio L(uci) f(ilio) Faventino/ Suburitani/ publice*. Taula de calcària grisa, coneguda a Tarragona des del segle xv, actualment al MNAT, núm. inventari 704. Hübner (CIL II 4271) i Alföldy la daten en el segle i.

37. Agraïxo a Diana Gorostidi (2010) aquests detalls interpretatius.

forma independent en època republicana i dependent de *Tarraco* durant l'època imperial. Ara bé, la més gran densitat de poblament rural dispers d'època imperial en l'Alt Penedès ens fa inclinar a pensar que *Subur*, la més important i persistent de les dues, devia trobar-se en aquella zona, mentre que el Garraf i el Baix Penedès, amb una densitat netament inferior, podrien haver-ne estat dependents, i doncs, en una situació més allunyada i marginal.

D'altra banda, hem estudiat el nucli altimperial de la Devesa (el Vendrell), situat a 100 m (Solé, 1948) o 350 m (Díaz i Roig, 2016) del Camí de la França, justament on es va trobar un miliari de la Via Augusta. Els itineraris romans situen aproximadament per aquesta zona la *mansio* de *Palfuriana*. Hem vist que la Devesa presenta elements per haver estat una unitat militar; per tant, ens sembla que es tracta d'un establiment candidat a haver estat aquesta *mansio*. I això podria lligar també amb l'associació del rol de centre de mercat de la zona del Baix Penedès. Dissortadament, les excavacions solament van obrir un petit sector d'un jaciment molt més gran, fet que no permet obtenir dades més exhaustives i fermes sobre la seva naturalesa. Recordem també que la troballa de pesos de teler amb el segell CN·BEN va obrir la hipòtesi que aquest lloc hagués estat en època altimperial en mans de la família dels *Benni*, atestada també al Vilarenc, a la vil·la del Mas Sardà (la Pobla de Mafumet), i al nucli de *Tarraco*.

Tornem a plantejar aquí el misteri de l'abandonament de la ciutat de les Masies de Sant Miquel, que en principi reunia tan bones condicions per haver estat potenciat pels romans. Si analitzem la seva situació socioeconòmica, hem d'observar que ja des del segle VII aC al Baix Penedès i al Garraf es detecten contactes importants amb el món fenici (vegeu la fitxa de la Timba de Santa Bàrbara i la de la necròpolis de Can Canyís, on es van trobar escarabeus egipcis del segle VI). A l'ibèric ple, tot inclina a pensar en una forta relació amb el món púnic. No solament els testimonis del comerç són importants, sinó que també comptem amb la terrisseria del segle IV i III aC de Darró, que fabricava àmfores vinàries d'imitació de les ebusitanes, com les PE 15 (López i Fierro, 1992; 2000). Com hem vist en el capítol del poblament ibèric, la muralla de la ciutat de

les Masies de Sant Miquel sembla als seus excavadors una arquitectura de tipologia púnica, realitzada en el segle III, davant de la situació de perill de guerra imminent, abans de la Segona Guerra Púnica. Recordem la màscara grotesca púnica trobada al Mas d'en Gual, que Asensio *et al.* (2005b) consideren excepcional en l'àmbit de la península Ibèrica i que ha de respondre a la presència de púnics al lloc. De fet, Joan Sanmartí (2000) i D. Asensio (2010) destaquen la importància dels contactes amb aquest món. Tot plegat fa pensar que els romans, durant la Segona Guerra Púnica, o bé Cató el 195, devien considerar les Masies de Sant Miquel com una ciutat enemiga, que un cop vençuda van clausurar.³⁸ Tampoc van mantenir la ciutadella de Calafell. I en el moment de fer repartiments de terres de l'*ager publicus*, Cèsar, o potser més tard August, no devien dubtar a repartir les del Baix Penedès i del Garraf entre els seus veterans o entre personatges que volien afavorir. Així sembla ser com els romans van estructurar el país d'una forma radicalment diferent de com havia estat en el període ibèric. Amb una voluntat de naturalesa imperialista van fer *tabula rasa* d'allò que havia estat, en van fer un aprofitament propi i la van dotar d'una estructura socioeconòmica i, per tant, també d'organització territorial, ben romana.

TARDOANTIGUITAT

Resumint l'evolució del poblament que hem estudiat, la tardoantiguitat representa un nou model de poblament. Dels 86 jaciments rurals dispersos pel territori d'època republicana, es passa en l'alt imperi a 44 jaciments i en el baix imperi a 13 segurs (o 19 possibles). La reducció és dràstica, queden un 30 % dels que hi havia hagut.

Tenim molt poca informació sobre les dues vil·les romanes més importants de la comarca —la del Vilarenc i la de Tomoví— a partir del segle III, fet que planteja el seu possible empobriment i

38. Sembla una situació ben diferent de la de la Indigècia, on Burch *et al.* (2010) assenyalen que, després de la Segona Guerra Púnica, el caràcter filoromà que suposen a la població al voltant d'Empúries va motivar una continuïtat i manteniment notable de les estructures preexistents, fins al 195 aC. Així es van mantenir molts dels *oppida* ibèrics.

ruralització. Mas Quefa i Mas de la Costa també presenten ceràmiques del període tardoromà, però no sabem quina envergadura tenien en aquest període. Encara estem més desinformat sobre les vil·les de la Feixa del Cintet, la Masia dels Arcs, la vil·la de l'Albornar i la vil·la de la Font de Ferro. Solament sabem que la vil·la de l'Església Parroquial de Santa Maria de Santa Oli·va havia esdevingut una necròpolis. Per tant, desconeixem força l'evolució de les nou vil·les del Baix Penedès.

Ara bé, no desconeixem del tot l'evolució del sistema de la vil·la en aquesta zona. Allò que sí que sabem del cert, i que és capital, és que a partir del segle III es va produir la fi de l'exportació del vi i, per tant, de l'agricultura d'especialització en la vinya i d'una economia de mercat, que es trobava en expansió, que s'ha atestat entre els segles I aC i I-II dC (Prevosti, 2022). Això no vol dir que no se seguís produint vi, per bé que dins d'una economia que ja no estava en expansió. Per exemple, a la Solana es va excavar una instal·lació de *cella vinaria*, la producció de la qual havia de quedar al mercat local. Al mateix jaciment de la Solana s'han excavat 90 sitges, que indiquen una recuperació de l'espai agrari dedicat als cereals. L'economia especialitzada en la vinya, durant els segles I aC a II dC, devia haver obligat a dependre de l'adquisició del blat fora de la comarca, i en el període tardoantic aquesta situació ja no devia ser possible. Així doncs, tot sembla indicar un retorn al tipus d'economia precedent a la implantació del sistema de la vil·la, amb més pes dels cereals.

Amb el pas cap al baix imperi, la tendència a la reducció del nombre de vil·les és ben generalitzat al país i respon a l'entrada del nou sistema tardoromà, en què es va accentuar la divergència camp – nucli urbà, on l'economia de les vil·les va entrar en una nova dinàmica, amb radis d'intercanvis comercials cada cop més curts, amb una forta tendència a l'autarquia, amb la reducció de les xarxes d'intercanvi comercial i fins amb una disminució del poblament en àrees que havien estat ben ocupades durant l'alt imperi, fets que indiquen una forta evolució del sistema de la ciutat romana, cada cop més allunyada del sistema de funcionament de la *civitas* republicana i altimperial (Prevosti, 2005, 435-445; Prevosti, 2008).

Si atenem a la informació dels agrònoms llatins, i de Plini el Jove, observem que hi ha un canvi respecte a les preferències de la condició dels treballadors. Els primers prefereixen esclaus. Plini el Jove, en canvi, sembla trobar més avantatjós d'emprar colons, als quals es lloga una part del *fundus* per cultivar. Efectivament, aquesta va ser la tendència: a mesura que s'anà endinsant l'imperi, hom va tendir a emprar més el sistema del colonat, per explotar les finques. Això s'hauria de traduir en el registre arqueològic, amb la presència incrementada de petits establiments rurals satèl·lits de les grans vil·les. Justament el cas de Mas Quefa sembla reproduir aquest esquema. La resta del Baix Penedès, però, no reflecteix pas aquesta situació. Amb tot, cal tenir en compte la manca d'informació. Una explicació a la davallada enorme dels jaciments rurals de la comarca podria residir en l'extensió del latifundi i en un despoblament real d'aquesta àrea. Però, com hem comentat més amunt, podria ser que la ceràmica no arribés als petits establiments rurals a causa de la reducció de les xarxes comercials, molt probablement per una caiguda de la demanda, és a dir, del poder adquisitiu de les petites explotacions rurals.

Si prenem en consideració el Baix Penedès juntament amb la seva àrea veïna del Garraf, observem que en aquella zona es coneixen tres grans vil·les tardanes, totes tres ubicades a la vora del mar, que deuen ser indicatives d'una evolució cap al latifundisme: la del Vinyet de Sitges (Revilla i García Targa, 2007), la del Castell de Cubelles (Caixal *et al.*, 2001, 141) i la de Darró a Vilanova (López, *et al.*, 1996). La primera es coneix de forma parcial, però mostra una etapa tardoromana indiscutible, que arriba fins a la darrerietat del segle V. La segona és més mal coneguda, però els treballs que s'hi han fet semblen indicar que es tracta d'una important vil·la tardoromana, que ja s'havia remodelat en el segle III i que torna a ser objecte d'obres importants en el segle IV, centre d'un gran *fundus*, i que acaba convertint-se en un castell medieval. La vil·la tardoromana de Darró (Vilanova i la Geltrú) (López *et al.*, 1992), com es discuteix a Prevosti (2008), és una vil·la marítima, que, en la reestructuració de cap al 350, es presenta amb una sumptuositat excepcional, que la fa comparable a les grans vil·les de la Meseta Castellana o de l'Aquitània. La

seva gran aula de $13 \times 7,8$ m, amb absis pentagonal, té paral·lels en les vil·les de Carranque, Aguilafuente, Almenara de Adaja o Lalouquette (Lauffray *et al.*, 1973). Aquest tipus de vil·les corresponen a centres de grans latifundis, fet que resulta indicatiu de l'existència de la gran propietat fundiària també en aquesta àrea costanera. Aquest testimoni, al costat de la també gran vil·la tardana del Castell de Cubelles, podria estar indicant la incorporació d'aquest territori en unes estructures de gran latifundi, que l'haurien condicionat en la seva evolució a l'antiguitat tardana i en el període posterior. La baixa densitat d'ocupació del Baix Penedès fa pensar que la seva evolució podria haver seguit un camí similar, potser amb propietaris absentistes. Això revela un panorama nou, que no s'havia valorat prou fins ara, d'estructures tardanes que es desmarquen dels esquemes que teníem sobre l'evolució del camp a l'àrea costanera catalana en el període tardoromà, i que permeten enllaçar millor amb les àrees interiors de Catalunya i de la península Ibèrica. De fet, en el territori francès, també trobem un cas semblant amb l'espectacular vil·la tardoromana de Loupian, situada a la vora d'Agde, davant d'un estany costaner. En aquell país, també l'evolució de la costa mediterrània, amb una forta decadència de les vil·les en època tardana, es presenta molt diferent de les àrees interiors del Llenguadoc i l'Aquitània, on sí que es donen, com a l'interior de la península Ibèrica, les grans vil·les latifundistes. Amb tot, l'exemple de Loupian trenca la norma i revela també la presència d'algun gran *fundus* costaner. Creiem que aquest podria ser el cas de la zona que ens ocupa, també dominada per alguns grans latifundis tardans, que van tendir a fer minvar el poblament.

L'ECONOMIA

En el període ibèric, el Baix Penedès era una regió d'economia agrària força dinàmica, centrada en la producció de cereals, acompanyada de quelcom d'olivera i de vinya. L'elaboració de begudes fermentades es dedueix de les nombroses àmfores, i devien ser objecte de comercialització. Els testimonis de contactes comercials d'ultramar d'ibèrics amb el món fenici, púnic i grec són importants. Però, com s'ha vist més amunt, es

confirma especialment una relació comercial intensa amb el món púnic.

Els cereals estan ben atestats en els sitjars, que donen la imatge d'una concentració de la producció sota el control d'unes elits dirigents i de gestió comunitària. A la taula i al gràfic 3 s'observen els 19 establiments rurals que presenten sitges, dels quals 6 són camps de sitges i la resta són establiments amb un nombre de sitges que fa pensar en l'ús domèstic. Aquestes xifres són indicatives de les tendències, per bé que força esbiaixades per excavacions sovint molt parcials. Queda clar que alguns llocs podrien contenir força més sitges. El gràfic corresponent presenta l'evolució cronològica de l'ús de sitges, dividides en lapses de 50 anys: després del segle IV aC, -300 representa del 300 al 250; -250 representa del 250 al 200, etc. Les cronologies entre dos lapses de temps s'han posat al període més alt. Així, les sitges datades entre la fi del segle III aC i l'inici del II s'han atribuït al període -250, etc. Tret del període tardoantic, el segle III aC presenta el màxim nombre d'unitats, seguit de la segona meitat del segle II aC. És remarcable que en la primera meitat del segle II aC no es documentin poques sitges. En canvi, en el segle I dC encara se'n troben algunes. Després d'aquest segle ja no se n'ha detectat ni una més, fins al segle V. El jaciment de la Solana, amb les 90 sitges excavades, de segles V a VII, recuperen les xifres del segle III aC. Aquestes dades permeten seguir l'evolució de l'economia agrària. El període ibèric, especialment el segle III aC, va estar clarament centrat en la producció de cereals. El cultiu de vinya i d'alguna altra planta existia en proporcions menors. Suposem que la primera meitat del segle II aC devia seguir amb el conreu de cereals, i l'escassetat de sitges potser es deu al fet que la producció marxava de la comarca en forma de tributs. També podria ser que hi hagués un biaix metodològic al gràfic i que part de les sitges que hem atribuït a la segona meitat del segle II aC s'hagin d'atribuir a la primera meitat del segle I aC. En canvi, en la segona meitat d'aquest segle en tornem a tenir el testimoni, gairebé amb les mateixes xifres que en el segle III aC. Ara bé, el segle I aC marca clarament la davallada d'aquest conreu, especialment a la segona meitat, i segueix fins a l'entrada a la tardoantiguitat. A partir de l'inici del segle I aC, doncs, es produeix el gran canvi de l'economia agrària de la zona. I a la tardoantiguitat es recupera

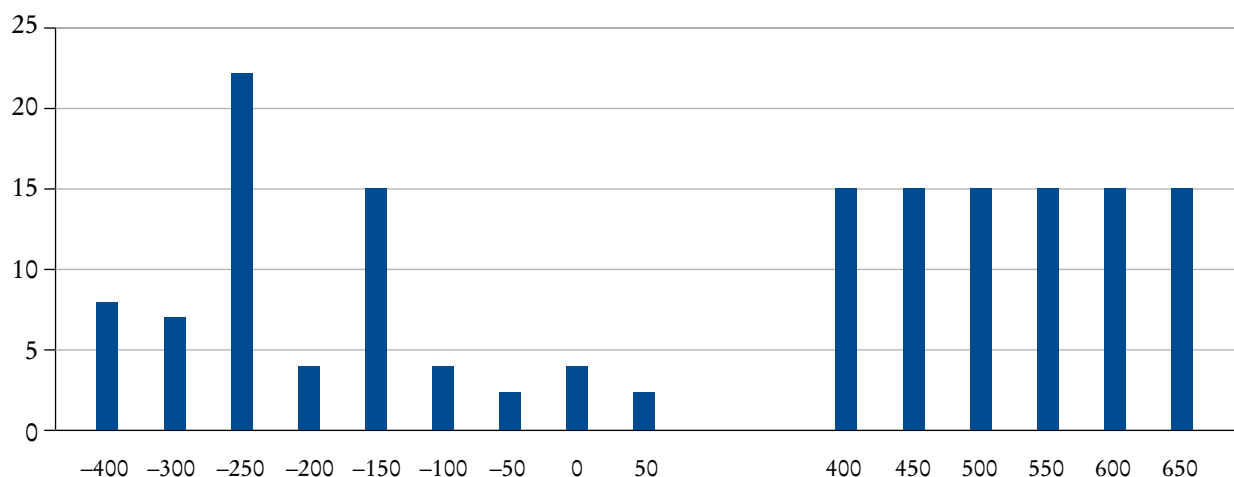
TAULA 1

Taula de les sitges corresponent al gràfic 3.

	IV aC	III aC 1	III aC 2	II aC 1	II aC 1	I aC 1
L'Argilera	2 si. de meitat s. IV aC					
Fondo del Roig	3 si. de s. IV a III aC					
Corral de Castellvell	Camp de si. de s. IV a II aC					
Turó Pallissa Cremada	1 si. no datada, en jaciment de s. IV a II aC					
Les Guàrdies	1 si. de s. IV aC		3 si. de fi de s. III a inici II aC		2 si. de s. II a I aC	
El Cirerol		1 si. de s. III aC				
Camps 1-2 Albornar		2 si. de s. III aC			1 si. de darrer terç s. II aC	
Mas d'en Gual		3 si. de ple s. III aC	7 si. de fi s. III o inici II aC, 6 si. de s. III o II aC	1 si. de la 1a meitat s. II aC, 1 si. de s. II aC		
Les Albardes			2 si. de fi s. III a inici II aC			
Tomoví					Camp de si. no datades, en jaciment de fi s. II aC a IV dC	
Camps 24-25 Albornar					2 si. de s. II a I aC	
Vilarenc					2 si. de s. II a I aC	
Barranc del Prat					5 si. de 2a meitat s. II o inici I aC	
Mas d'en Busquets						
La Devesa						3 si. de 1a meitat s. I aC
Creu de Coma-ruga						
Les Figueretes						
Masia dels Arcs						
La Solana						

1 aC 2	1 dC 1	1 dC 2
1 si. de fi s. 1 aC		
	4 si. de 2on quart s. 1 dC	1 si. de darrer terç s. 1 dC
1 si. no datada, anterior a August		
	1 si. de s. 1 dC	
	1 si. no datada	

v dC	vi dC	vii dC	Total	Poss. + sitges
			2	
			3	
			?	
			1	
			28	
			1	
			3	
			19	
			2	
			?	
			2	
			2	
			5	
			1	
			10	x
			1	
			1	x
			1	
90 sitges de s. v a vii dC			90	

GRÀFIC 3. Evolució de les sitges a l'àrea d'estudi.

la situació del període ibèric, amb un pes altre cop important dels cereals. També cal dir que a l'alt imperi el gra es devia emmagatzemar de forma diferent, però si la producció hagués seguit de forma massiva, l'arqueologia n'hauria detectat els grans.

Resulta simptomàtic que d'una producció on els cereals tenen un pes primordial, en el segle II aC, situació que caracteritza una economia de subsistència, en el segle I aC es passi a produir oli i vi en petites instal·lacions de transició entre el món ibèric i romà, per acabar finalment elaborant vi en grans quantitats, dins d'una economia de mercat d'ultramar, en l'àmbit del sistema de la vil·la. El mercat on es venia el producte era l'Imperi romà occidental, amb petites incursions més allunyades. És clar que aquest és l'epi-sodi econòmic més destacable de la Catalunya romana, que la va catapultar d'una economia de subsistència a una economia d'especialització agrària, de mercat i especulativa, gràcies a la intervenció dels amos de les vil·les. Com escriu Ciceró (*De Front.*, 5,11), els negocis estaven en mans dels ciutadans romans, i, per tant, eren ells i no els indígenes els que venien el vi en el mercat mediterrani, com no podia ser d'altra manera, car eren ells qui dominaven les relacions de mercat del Mediterrani occidental.³⁹ Pertanyien a fa-

mílies d'italics i romans, i foren els que van inserir el producte en el mercat d'ultramar. A ells es van anar sumant també les elits locals. Però no solament les elits indígenes, sinó que també s'hi van afegir els propietaris petits i mitjans. Això va generar una economia en expansió, cosa que devia fer créixer la producció, allò que en termes actuals anomenaríem «producte interior brut», entre el segle I aC i el segle II dC (Prevosti, 2022).

Això va dur a un canvi en el panorama del poblament, car d'un segle I aC amb el camp dominat per petites granges conduïdes per indígenes, en un procés accelerat d'aculturació, es va passar a una reducció dràstica dels establiments i el domini de les vil·les a partir d'August. Si en el segle I aC sembla que els possessors de les terres, com a mínim de les millors terres, residien al nucli urbà, en el segle I dC aquests poden residir entre el nucli urbà i les seves vil·les al camp. Com es desprèn del panorama del poblament que hem analitzat, sembla que al Baix Penedès, i també al Garraf, a partir d'August predominaven les grans propietats, conduïdes per colons. Amb tot, la *cella vinaria* de la Creu de Coma-ruga dona fe que les explotacions productores de vi no es trobaven solament a les grans vil·les, sinó que les petites granges també podien tenir aquesta especialització, ja fos com a centres dependents d'una vil·la o com a granges

39. Com s'explica a Prevosti (2022), el domini de les relacions de mercat és la baula fonamental per al domini del comerç internacional, és la part més difícil del negoci i és la clau per a una economia en expansió, mentre que,

d'altra banda, no s'improvisa pas en poc temps, sinó que és el fruit laboriós de teixir xarxes d'intercanvis de productes, aprenentatge que pot durar diverses generacions.

autònomes. Grans i petites, tothom devia girar a l'entorn de la dedicació a la vinya, tot i que tal com preconitzen els agrònoms llatins, i com demostra la presència de sitges fins al segle I dC, es practiqués una agricultura d'autoabastiment en tot allò que es pogués.

Les terrisseries estan atestades a totes les etapes. En el segle III aC, es troba la de Cal Pontarrí (fig. 38 i 39, núm. 2), que va seguir produint durant el primer quart del segle II aC. Els Camps 24-25 i 1-2 de l'Albornar (fig. 38 i 39, núm. 66) també fabricaven terrissa ibèrica en els segles II i I aC. Ja dins de la tradició ceràmica romana, i en relació amb la producció d'àmfores per envasar vi, coneixem Tomoví i el Vilarenc, entre la fi de segle II aC i el segle I dC i potser fins al segle II, que juntament amb Darró conformen els tres grans centres productors del *boom* del vi. Segurament corresponen a les tres majors vil·les, caps dels respectius grans *fundi*, de la regió. Altres terrisseries menors s'han detectat a les Badies (fig. 39, núm. 26), Can Raventós i Can Cassanyes (fig. 39, núm. 33 i 38). La tradició artesanal terrissaire fou, doncs, important, i el sistema de la vil·la la va potenciar paral·lelament al desenvolupament de l'agricultura de la vinya. Subratllem també la importància econòmica de la producció del material constructiu.

A més, l'economia també reposava en altres elements. Les anàlisis pol·líniques denoten el cultiu del cànem. Sabem per les fonts que els ibers excel·lien en la fabricació de teles de lli. Per tant, també cal considerar la producció de teles, que queden, però, en la foscor del nostre coneixement, per manca de restes arqueològiques.

La metal·lúrgia del ferro també va ser una indústria important a la regió, de la qual tenim testimoni de l'activitat en cada una de les etapes històriques (fig. 28). Segons Polibi i Diodor, els romans varen considerar el ferro ibèric d'una extraordinària qualitat i en varen imitar el procediment de fabricació. Del període ibèric ple, en coneixem bé dos llogarrets d'economia especialitzada (les Guàrdies i el Mas d'en Gual), on s'ha atestat tota la cadena operativa siderúrgica per a la producció de ferro. Del període republicà, hem vist que el Mas d'en Gual podria haver seguit la producció, per bé que també hem de comptar amb el Vilarenc i la Devesa, on s'han

documentat forns de producció de ferro. Al Vilarenc de la meitat del segle I dC es va excavar una ferreria d'un altre caràcter. Era una instal·lació de taller de ferrer d'una vil·la, sense que s'hagin localitzat forns de producció del metall ni mines d'extracció del mineral de ferro. Més tard, en els segles V-VII, a la Solana, tornem a trobar indústria de ferro amb la cadena operativa completa. Resulta interessant observar que els establiments d'economia especialitzada en la producció de ferro del període ibèric i republicà (les Guàrdies, el Mas d'en Gual i la Devesa) també tenien associada la funció de sitjars, on es devia recollir el cereal d'una àmplia zona productora. La Solana també presenta aquesta associació, fet que fa pensar que es tracta d'un centre econòmic important de la tardoantiguitat, sota el control d'un ric propietari de l'època.

VERS UN NOU PAISATGE

El descens del poblament de la regió en el període tardoantic també podria estar d'acord amb les dades dels estudis palinològics, que indiquen una transformació de l'economia predominantment agrícola a una dedicació extensiva a la ramaderia, en els segles V-VII. És possible que aquest procés de canvi ja s'iniciés en el segle IV, com sembla mostrar el poblament. El jaciment de la Solana (Cubelles) ofereix una mostra ben significativa d'aquestes noves formes de vida, que compaginen l'agricultura amb una pràctica ramadera important, que segurament explotava les noves prades humides litorals, resultants de la dessecació i rebliment de marenys i llacunes, tot alternant-les amb les pastures de l'interior, de les serralades i planes prelitorals, a les quals s'accedia per les carrerades de la gran transhumància. Però és especialment significativa la recuperació de la producció de cereals, que amb l'especialització agrària en la vinya havia quedat força reduïda, i quan la producció de vi queda limitada al mercat local recupera l'espai que havia tingut en època ibèrica i republicana.

Les dades indiquen, per tant, un llarg procés de canvi, que s'inicia en plena època imperial, i que s'accelera a partir del segle V, que afecta tant el sistema de poblament com l'explotació del territori, on s'atesta una dedicació extensiva a la

ramaderia, així com canvis importants en l'articulació viària i l'evolució del paisatge, on la deforestació i erosió de l'interior es complementen amb l'explotació del litoral centrada en els seus prats humits. El contrast entre una etapa republicana amb una densitat de poblament important, que deriva clarament de la situació coneguda del període ibèric ple, i una etapa altimperial poc poblada, amb poques vil·les, tot i que podem parlar d'una xarxa equilibrada, situació que encara s'agreuja més en el baix imperi, fins al punt de mostrar-nos un país infraexplotat agrícola i amb un fort augment de la ramaderia, donen la clau per entendre aquesta part allunyada del nucli urbà de *Tarraco*. En època

ibèrica aquesta regió gaudia d'una personalitat i vitalitat pròpia, important, que canvia radicalment en el període republicà, però que es va estroncar en l'alt imperi, segurament a causa de l'apropiació de les terres per part de personatges rellevants itàlics i romans o de les elits de *Tarraco*, i que van convertir-la en un territori de grans *fundi*, potser en cert sentit marginal del *territorium* de *Tarraco*. Aquesta evolució del paisatge devia deixar una petja important a la zona. I justament aquesta situació devia afavorir que en època àrab i medieval, com una zona poc poblada, assumís la funció de frontera, de gran transcendència per a l'evolució posterior de la regió.

Conclusions regarding the dynamics of settlement, historical considerations and comparison with other zones in Catalonia

DYNAMICS OF SETTLEMENT⁴⁰

One of this study's most significant findings is provided by the settlement figures, which go from 39 scattered rural settlements plus two concentrated centres of settlement in the Iberian period to 86 scattered rural sites in the Republican period, 44 scattered rural settlements during the Early Empire and 13 scattered rural settlements in the Late Empire period⁴¹. (Graphs 1 and 2) If the Republican period, when the population was at its peak, is taken as 100 %, the Iberian period would account for 45 % of the sites, the Early Empire for 55 % and the Late Empire for 15 %. There are important historical explanations for this.

We only have to look at the maps to realise the preferred location for such settlements (Fig. 72), these being clearly concentrated along the natural communication routes. Once again this indicates the value of good, carefully compiled maps for archaeological research.

THE IBERIAN PERIOD

The figures suggest that, already in the Iberian period, there was widespread settlement in the rural area in the form of small agricultural establishments, in a relatively greater proportion than in other areas of Catalonia (Fig. 13). These rural establishments were organised around the

two *oppida* of the time, namely Les Masies de Sant Miquel and the citadel of Alorda Parc, both dating from the 7th century to the beginning of the 2nd century BCE. The first, which served as the capital, was a walled town extending over approximately 4.5 hectares, located in the middle of the plain in the “comarca” or county of the Baix Penedès (lower Penedes), a notable location in a region where most Iberian settlements tended to be perched on the top of hills or plateaus, strategically placed to dominate the territory and easy to defend. In contrast, the site in question was located on the plain in a relatively central part of the territory, dominating the fertile agricultural land and very well connected, next to the main thoroughfares. The ruling elite must have controlled the county from here, organised in a network of establishments ranging from small farms to settlements that controlled silos and where products such as iron and pottery were also produced. They presumably controlled such production, which would have partly been traded by them. That's why it was advantageous for the centre of power to occupy the site where the main land routes converged, from north to south, being connected with the coast via the river valleys. Alorda Parc and Mota de Sant Pere must have served as gateways for imports and exports via the Mediterranean, as well as providing military protection for the coast, in the manner of Pyrgi in Caere and Gravisca in Tarquinia.

This feature of settlements being spatially grouped around the main communication routes (Fig. 13 and 72) was therefore highly characteristic of the Iberian period, a practice that continued in the Republican period: 1 - around the *Via*

40. The site files are published at <https://tir-for.iec.cat/>

41. These figures have changed slightly since they were published in 2003 (Guitart et al. 2003), due to the data being updated in 2024-2025. Nevertheless, the trends they represent remain fairly similar.

Herculea, later the *Via Augusta*, which came from the Alt Penedès (upper Penedès) and continued to the coast along the “riera” or gully of La Bisbal, which is the main route connecting the inland plain with the sea (today this natural route is followed by the AP-7 motorway); 2 - around a branch from the *Via Herculea* that ran along the foothills of Montmell then towards the Gaià valley via the Santa Cristina pass (today this route is taken by the AP-2 motorway, albeit slightly further south); 3 - in the area around the pass to the Gaià basin, between Montmell and the Albinyana range of hills, i.e. around the Camí (or path) of Santa Cristina (this is the route taken today by the C-51 road and, a little further north, the AP-2 motorway); 4 - in the Foix river valley, which is the path to the coast; 5 - near the coast, where the secondary route from the Garraf ran, continuing along the coast until it joined the *Via Herculea* (now the C-31 and C-32 roads). This gives an idea of the strong connection between the settlements and the road networks, within a settlement structure that was considerably focused on production and trade. The regional capital, Les Masies de Sant Miquel, which we have already seen had an atypical location for an Iberian town, also reflected this strategy of dominating the agricultural plain and controlling the communication arteries. The citadel of Alorda Parc is also located at a key point of access to the sea for the inland thoroughfares, serving to control the movements via the Mediterranean. Indeed, as we have seen in the study’s approach, specifically in the methodology section, the area of the Penedès acts as a natural corridor and strategic hub on the north-south route, which follows the depression between the two mountain ranges on and near the coast (Litoral and Prelitoral), reaching the sea via the opening provided by the La Bisbal gully and converging with the route running along the Garraf coastline. Consequently, the human settlements established there took advantage of this excellent location and became open to trade and foreign influences.

It’s interesting to note the wealth of evidence for contact with the Phoenicians, as early as the 7th century, and later with the Punic world, as we have seen in the chapter devoted to this period and as we will also see below, in the section on belonging to the *civitas*.

THE REPUBLICAN PERIOD

Farm-type rural settlements reached their peak during this stage, doubling or tripling in number compared to the Iberian period, a time when they were already quite numerous (Fig. 30). However, the settlement structure changed radically as the Iberian town and citadel disappeared, along with their hierarchical and structuring role. We cannot rule out the possibility that an Iberian-Roman centre survived alongside Les Masies de Sant Miquel, for which the information is old and very limited, which could have been a settlement displaced from the Iberian town. We’ve seen that the scattered rural settlements of the Iberian period *per se* largely continued in the Republican period. Beyond those that survived, the increase in scattered settlements could be associated with the abandonment of the Iberian *oppida*, as well as a gradual Roman acculturation, a greater appreciation of the agricultural potential of the Penedès plain and a period of notable economic expansion, with the introduction of new production relations and a boost in trade. The map of Republican settlements reveals a certain tendency towards occupying the Baix Penedès plain, around Les Masies de Sant Miquel, which in the previous period had been almost empty. Data would be needed on the demographics, on the volume of the population that may have occupied Les Masies de Sant Miquel during the Iberian period *per se* and the population occupying the scattered rural settlements. In contrast, in the neighbouring areas of the Garraf and Alt Penedès, neither Darró nor Olèrdola appear to have reduced their population at that time, but rather the opposite. The question therefore remains as to the centre on which the zone of the Baix Penedès depended during the Republican period, which we will address below.

Our figures indicate that, in the 2nd century BCE, 79%⁴² of the Iberian rural settlements continued in Republican settlements, whilst new settlements were also created without any notable turning point in this process, except at the end of the 2nd century and beginning of the

42. Of the 39 rural settlements from the Iberian period, 31 survived into the Republican period.

1st century BCE, the time of greatest incidence. The few scattered establishments set up in the Baix Penedès during the Republican period for which we have chronological data that enable us to determine their different phases began towards the end of the 2nd century or beginning of the 1st century BCE, which seems to suggest this was the turning point, when there was a considerable increase in scattered settlements.

In the case of the county of Maresme, we proposed (Prevosti, 1981a and b) a date of around 100 BCE for the widespread dispersion of rural settlements throughout the territory, interpreting this as being associated with the creation of the towns of *Baetulo* and *Iluro*. O. Olesti (2000; 2010) also points this out, although the author suggests an initial and considerable turning point in settlement in the mid-2nd century BCE, a time when most of the scattered Republican settlements throughout the county appear to have been started. This allows the author to suggest there may have been a resettlement of the population, based on a land registry. In fact, this turning point has also been detected in other Catalan counties in the mid-2nd century BCE. The case of the Baix Penedès and Garraf seems to be quite different, as there is no evidence of any turning point in the mid-2nd century. However, in the Maresme the period that saw the greatest increase in scattered settlements was at the turn of the 2nd century to the 1st century BCE. This increase in settlements is also evident in the county of Baix Camp (López Vilar *et al.*, 2011), which seems to be related to the establishment of the first centuriated grid (Palet and Orengo, 2010) and the creation of the Republican city of *Tarraco* around 100 BCE. The same has been detected in the counties of Girona (Nolla and Casas, 1984; Burch, 1996; Burch *et al.*, 2010), in the Garraf (Revilla and Miret, 1995; Miret, 2003), and in Baix Llobregat (Solias, 1992; Solias and Menéndez, 1993). In Roussillon, according to Pezin (1993) (also Kotarba, 1996a and b; Comps and Kotarba, 1997), it has been noted that, on a plain with very little occupation in prehistoric times, towards the end of the 2nd century BCE a very dense scattered settlement took place. Towards the end of the 2nd century BCE, such changes must have accelerated due to the increase

in groups coming from outside the area and the Roman decision to develop the provincial system and implement Roman structures. The conquest and subsequent organisation of Transalpine Gaul, with the colony of *Narbo*, were followed by the Roman organisation of the Catalan area and Lower Aragon. The situation in Italy, the agrarian crisis, the endemic lack of land and the much-debated distribution of the *ager publicus*, as well as the allies' social problems, must have created a favourable time for emigration. What is certain is that this period saw the beginning of the building of Roman republican towns in the Catalan area, which marked the start of the Romans structuring the region based on the Roman system of *civitas* and with the road networks linking it all together.

In contrast, the scattered settlements in the neighbouring Mediterranean area of Languedoc seem to have evolved at a different pace, with a later adoption of Roman elements and techniques (Buffat, 2006; Pomarèdes and Breuil, 2006; Pomarèdes *et al.*, 2010), as well as the later widespread dispersion of rural settlements, reaching its peak not in the 1st century BCE, as was the case in Catalonia, but during the Augustan period and the 1st century CE (Bermond and Pellecuer, 2006). However, one similarity with Catalonia is that the peak in scattered rural settlements throughout the territory coincides with the start of constructions of Italian influence, i.e. the "central courtyard farms". In the Languedoc this occurred from the time of Augustus and during the 1st century CE while, in Catalonia, it started in the 1st century BCE.

The area under study has a geographical coherence and, if we look at the archaeology, it also seems to have historical coherence. The main feature in the 2nd century BCE was a wide range of peasant settlements, still of pure Iberian tradition and simple in character, albeit built more solidly than those of the Iberian period, and these settlements gradually adopted new Roman agricultural technologies, in addition to new forms of construction. This should be interpreted within the context of new relations in production, clearly based on the Roman system of provincial land ownership and therefore not subject to Roman law but to

possession in exchange for the payment of fees. We don't know whether the indigenous people had obtained *possessio* or whether they depended on landowners who lived in the town or city the zone depended on. Nor do we know the ratio of locals to new arrivals, Italic or Roman. All this within the structure of a *civitas*, which we cannot define at the moment. One possibility is that, from the outset, the zone depended on *Tarraco*. Some of our data suggest there was already a significant Roman and Italic presence in this city in the 2nd century BCE, (Prevosti, 2010, 52-53). Consequently, some of these Roman and Italic people may have been given land in the zone in question, which they owned and which was worked by the indigenous people whilst they remained in the city. However, it could also be the case that this zone depended on another urban centre we don't know about, rather than *Tarraco*. The archaeology has revealed a relatively balanced network of peasantry who, although modest, seem to have enjoyed greater purchasing power than in the previous period, capable of acquiring imported pottery, all of which indicates an expanding economic system that was increasingly Romanised.

This situation corresponds with the trend observed throughout the Catalan area. The 2nd century BCE, a period of slow acculturation and new production relations, was followed in the 1st century BCE by great changes in settlement, the founding of the first Roman towns, the introduction of new systems to work the land and a significant increase in rural buildings dispersed throughout the territory, with the consequent settlement structure of a Roman city, of an urban centre and a territory populated by farms (Prevosti, 2005, 345-390; Prevosti, 2019). In economic terms, of paramount importance was the organisation of wine production, the introduction of Roman agricultural transformation systems and the introduction of the product into the western Mediterranean market. Although the farms that populated the countryside at the beginning of the 1st century BCE could not yet be called villas, it's true that they gradually adopted increasingly Roman formal features. However, the settlement system and the system of exploitation that was being introduced must be considered as part of a

fully Roman socioeconomic system, and it can therefore justifiably be called a villa system⁴³. The same has been observed in the Maresme during this period (Prevosti, 1995) where, in the 1st century BCE, although there are still no villas in the sense of country residences built in the image of Italic villas, we can say that the countryside already had a settlement structure and economic system that were characteristic of a Roman city. This has also been noted by A. Ros (2004), indicating that the introduction of the Roman agricultural exploitation system can be observed in the 1st century BCE in the Penedès and, therefore, we can state that the production system is typical of a villa, although no architectural remains have been documented. He therefore proposes referring to these as proto-villas, since their most interesting feature is that they represent an early version of production relations that are clearly different from the indigenous ones.⁴⁴

Nevertheless, in the Baix Penedès, and within this new context of extensive Roman structuring, we find the first sites that can be called villas. El Vilarenc, Tomoví and the Roman farm at Alorda Parc are the first fully Roman constructions we know of. The first two should be interpreted as a clear indication that an economy corresponding to the villa system had been introduced, well attested by the production of wine destined for overseas trade, associated with the craft production of pottery and tiles. This was a highly characteristic economy, specialising in agriculture and aimed at the overseas market, with investment and often complemented by manufacturing industries that exploited the resources of the area where the *fundus* was located. Except for El Vilarenc, we don't know of any residences that may have belonged to wealthy owners, comparable to the Italic farms of the same period. The best land may have

43. A study of the *ager* of *Baetulo* and *Iluro* (Prevosti, 1981 a and b, 26) had already started to introduce the concept of the "villa system" as a socioeconomic system integrated within the structure of the Roman city, irrespective of whether the owner actually lived in a villa.

44. Lluís Palahí (2010) also differentiates between the concept of villa as an economic system and the concept of villa as architecture. He also believes that Romanisation had been extensive since the creation of the first Roman republican cities and it's therefore necessary to accept that Roman organisational structures had been adopted and the villa system introduced.

remained in the hands of the elite living in the urban centre, be it in *Tarraco* or a nearer town or even in Italy. However, the prosperity of the numerous small peasant establishments, as indicated by their more solid construction and the amount of imported pottery they consumed, seems to suggest they must have been given land and become integrated within this transitional system which, as we have already mentioned, was going through a period of economic growth. Nevertheless, the small peasant settlements of Iberian tradition gradually disappeared during the Augustan period, giving way to a more centralised settlement pattern.

THE EARLY EMPIRE

The map of the Early Empire (Fig. 45) shows how the number of scattered rural sites decreased considerably compared with the Republican period. The small rural settlements of Iberian tradition seem to have reached the end of a process and many of them either disappeared or succumbed between the time of Caesar and Augustus, giving way to a more centralised settlement pattern. Of the 86 rural settlements during the Republic, only 44 remained in the Early Empire period. We have classified eight of these as villas, plus one probable villa, distributed evenly and with a number of smaller establishments around them, which may have been dependent on them although some small properties may still have existed. The region was left with a fairly low density of establishments, in contrast to the large number of peasant settlements in the Iberian and late Republican periods. All this must have been the result of significant political intervention, brought about by the introduction of a Roman land registry and a redistribution of land, drastically concentrating land ownership.

As seen previously, the study carried out by J.M. Palet (2003) on the centuriation of the Baix Penedès, carried out following a module characteristic of the Augustan period, has been essential to this project. As it coincides with a drastic reduction in the dispersion of rural settlements throughout the territory, this must mean that both phenomena are related; indeed,

they must be a consequence of each other. Although the centuria module of 15×20 *actus* would suggest plots of 50 *jugera* (12.5 ha), the fairly centralised settlement pattern revealed by archaeological studies suggests that rural settlements may have had *fundi* ranging from 25 to 50 ha, perhaps equivalent to 1 *centuria*. Furthermore, as we have seen from pollen analyses, it's possible that not all the *centuriae* were dedicated to *ager* and that large areas of *silva* and *saltus* persisted.

A study of the *mansiones* around the *Via Augusta* also suggests the existence of large properties in the hands of important but absent owners. The information obtained from both archaeology and other sources therefore paints a picture, from the time of Augustus onwards, of large properties in the hands of absentee landlords. With the exception of the villa at Mas de la Costa, all the other villas are in locations with excellent communications, close to the main roads to ensure easy transport for any surpluses that could be traded, easy access to nearby markets and quick access for their owners, as well as raising their profile and providing them with the opportunity to display their status. It therefore seems that, in the Baix Penedès, the preferred location for villas was in well-connected places rather than those with a commanding view of the countryside. They therefore follow the guidelines recommended by Latin agronomists who consider, as Varro writes (RR 1.16.6), that a villa is not profitable if the roads or rivers for transport either don't exist or are unsuitable.

Unfortunately, we have very little information about these nine villas, with the exception of El Vilarenc. The rest, as they have not been excavated, don't tell us much about their chronological period or socioeconomic aspects. Only Tomoví stands out as a huge pottery workshop which, among other products, produced amphorae for wine. It was probably already operational in the mid-1st century BCE and, given that it produced Dressel 2-4 vessels with a relatively square profile, it may have survived until some point in the 2nd century CE. On the other hand, the Creu de Coma-ruga site is an example of a small farm with a *cella vinaria*. We only know about this excavated

section of the site, which must have been larger but we don't have a complete picture.

Consequently, the structuring of the county along Roman lines, radically different from how it had been in the Iberian period, went through a period of transition, of progressive acculturation in the 2nd and 1st centuries BCE and, from the time of Augustus onwards, it crystallised in the form of the aforementioned new organisation, with a new construction style, a renewed road network (albeit following the same natural routes seen in the Iberian and Republican periods), a new land registry, a new distribution of ownership and new production relations, a new economic and social system, and also with the introduction of a new system of religious beliefs. We have evidence of this in the various small altars found in the Penedès and Garraf, particularly the one found at the villa of Albornar which is uninscribed and published here for the first time. However, the most significant evidence of extensive Romanisation is the votive offering dedicated to Jupiter from the hermitage of Sant Miquel in Banyeres del Penedès, which suggests a Roman *interpretatio* of a previous Iberian cult located in the oldest part of the town of Les Masies de Sant Miquel. The continuation of this sacred site would also have led to a syncretism with Sant Miquel (Saint Michael). All this suggests that the Roman and perhaps also the Iberian cult could have been dedicated to numerous deities, one of which must have been Saint Michael as this saint usually corresponds to the Christian *interpretatio* of the god Mercury.

Miret (2003) also believes that the disappearance of the scattered settlements from the Republican period in the Garraf occurred between the middle and end of the 1st century BCE, perhaps in connection with a centuriation. It should be noted that, in contrast to these developments in the Baix Penedès and Garraf, in the Alt Penedès the scattered rural settlement during the Roman period was denser and more significant, a situation that suggests the region's centre for services and administration was located there, whilst the Baix Penedès and Garraf remained as zones dominated by large properties. However, a systematic and detailed study of the Alt Penedès is required to better understand the dynamics of settlement in the region as a whole,

with the periodisation of the data based on firm chronologies and quantified information.

BELONGING TO THE *CIVITAS*

The reduction in the number of Iberian *oppida* from the beginning of the 2nd century BCE is a recurring phenomenon throughout Catalonia. This was a century of military and political domination by Rome, with substantial Italic commercial activity, although Catalonia wouldn't actually be structured along Roman city lines until the end of the century or the beginning of the next. Meanwhile, the region's new owners promoted a series of Iberian *oppida* which, due to their pre-eminent location and perhaps even the disposition of their dominant political classes, encouraged the creation of considerably centralised centres of power, namely the *civitates* which governed large areas. Here military garrisons must have been set up, they presumably controlled and taxed the region and must have also served as points of entry for Roman trade and culture, alongside which Roman cities later sprang up (Prevosti 2005, 348-350). However, we haven't found evidence of any in the Baix Penedès. This is puzzling, since there was already an Iberian citizen settlement at Les Masies de Sant Miquel, located in the middle of the plain, with very good connections and surrounded by fertile agricultural land, thereby corresponding to the Roman ideal of the urban centre of a city. So why was it not developed as a *civitas*? Perhaps its inhabitants weren't good enough allies?

In fact, the Roman presence in the lower sector of Darró (in the neighbouring county of Garraf) could correspond to this situation of military, political and administrative control of the population (perhaps with a *praesidium* or *propugnaculum*) and, by extension, of the territory it controlled. Little is also known about this. On the other hand, the Roman occupation of Olèrdola (in the neighbouring county of Alt Penedès) doesn't date back to the end of the 2nd century or the beginning of the 1st century BCE. The Roman polygonal wall was built on top of the existing Iberian wall (Palmada, 2003) and a watchtower was built at the summit of the

mountain to reinforce its appearance as a *castellum*, occupied by a military detachment and next to the indigenous settlement, whose purpose was the military control of the region, to dominate the plain and the main thoroughfare, which was the *Via Herculea*. All this took place while the north-eastern quadrant of the Iberian Peninsula and Gallia Narbonensis was being reorganised, in the last quarter of the 2nd century BCE. According to N. Molist (2014), the site was fortified because it was a strong point of defence for the northern access to the city of *Tarraco*, during the unstable times of the early 1st century BCE and the Sertorian War. Indeed, these changes coincide with the construction of the Roman republican city of *Tarraco* and also with the beginning of the unstable period in Italy that led to the civil wars. A quarter of a century later, the Sertorian War continued to justify this fortification.

Consequently, Darró may have acted as head of the Garraf and Baix Penedès territory. This suggests a similarity with the Roman urbanisation of Ca l'Arnau and Burriac, carried out by the Romans to organise the county of Maresme, as well as the road network, from the second half of the 2nd century BCE, with an undeniable Italic presence (García *et al.*, 2000; Sinner and Ferrer, 2016). Olesi (2010) speaks of the urban development of indigenous centres, although this followed different models depending on the location and degree of integration of the locals (Duran *et al.*, 1993-94; Duran *et al.*, 2017; Burch and Nolla, 1995; Burch *et al.*, 2000; Guàrdia, 2020). With the introduction of Roman organisational structures in the region, some of these settlements became Roman cities, generally displaced from their original location, whilst others were simply abandoned. For example, Sant Julià de Ramis developed in urban terms during the second half of the 2nd century, only to be abandoned around the third decade/second quarter of the 1st century BCE (Burch *et al.*, 2000), giving way to *Gerunda*. Burriac was abandoned between the first decade of the 1st century BCE and the middle of the century, giving way to *Iluro*. A. Pérez (1996) had already noted this phenomenon based on the evidence provided by the mints for Iberian coins, which the author believes functioned as heads of the

civitates during the Republican period. This would be the case of the Iberian settlement that gave rise to *Aquae Calidae* (Caldes de Montbui), perhaps the mint of *Eustibaikula*, that of *Iltirta* in Lleida, perhaps *Iltirkesken* in Tortosa, *Arketurki* in Seu d'Urgell and *Laiesken* in *Barcino*, as well as *Ausesken* in *Auso*. Within this phenomenon of the Roman urban development of indigenous settlements in the second half of the 2nd century BCE, Olesi (2010) includes *Emporion*, *Tarraco* and other smaller centres such as Can Olivé in Cerdanyola, Can Fatjó in Rubí, Torre Roja in Caldes de Montbui, Darró and Olèrdola.

From the second or third decade of the 1st century BCE, activity in Darró seems to have declined until it was abandoned 50/40 BCE, replaced by a pottery workshop and a later Roman villa. Olèrdola was also abandoned around 30/20 BCE. Curiously, Les Masies de Sant Miquel, situated in the middle of a fertile agricultural plain and with good communications and therefore so well-located in terms of the Roman parameters for a city that its future should have been guaranteed, was nevertheless abandoned or at least reduced to a small settlement. This is difficult to gauge accurately but nearby, in the area of the hermitage of Sant Miquel, there's evidence of a cult surviving, dedicated to Jupiter, during the Empire period. All this would coincide with the founding of the Roman republican cities, which raises the question of which city was assigned the area of the Garraf and Penedès.

We suspect that, with the incorporation of Roman rule, both Darró and Olèrdola could have acted as heads of the Garraf and Penedès territory, exercising political, military and administrative control over the area through the Iberian elites. The end of this situation in the mid-1st century BCE might indicate an important political and administrative shift. Coinciding with the creation of the Caesarian colony of *Tarraco*, the military garrison of Olèrdola and control of the *oppidum* of Darró were no longer required; moreover, this phase also saw the consolidation of the villa system (Prevosti 2010, 55-56).

G. Alföldy (1991, 36) already believed that the title of "colony" granted to *Tarraco* was due

to Caesar, as can be deduced from the text of Florus (*Verg.* 2.8) which states that the community, founded by Caesar, carries his standards and obtained the epithet *Triumphalis* in memory of his triumphs. J. Ruiz de Arbulo (2002) notes that the standards of Caesar in *Tarraco* described by Florus (*Verg.* 2.8) must refer to the *signa* of the veteran legions established in the city by virtue of the *deductio* ordered by Caesar, granting the status of “colony” in 49 BCE. However, this author believes that the process of creating the new colony must have been slow and that some time passed between the decision in 49 and when it began to be implemented, in 45 BCE⁴⁵. In addition to the new citizens were the old inhabitants, the *peregrina nobilitas* mentioned by Florus (*Verg.* 2.8) (G. Alföldy 1991, 36; 2006, 8). Although a *deductio* for an existing city should, in principle, be interpreted as a punishment for the inhabitants of the earlier community, J. Ruiz de Arbulo believes this may not have been so for *Tarraco*. Whatever the case, it surely must have a punishment for the Penedès and Garraf. As the capital of the *conventus* and province, it would have been assigned an extensive territory which, until then, had formed part of the *ager publicus* in some undefined way, and it must have been occupied by tributary settlements. This area must have accommodated the new settlers. We therefore believe this raises a profound issue because, although the distribution of land may not have been to the detriment of the inhabitants of *Tarraco*, it would have been to these tributary settlements. Nevertheless, in the end these settlements also became part of the city (Prevosti, 2010, 55-57). In other words, the question arises as to the extent of the *ager* of the first Republican city of Tarragona around 100 BCE. Was its territory already as large as that of the colony? Or were there extensive areas, such as the Penedès and Garraf, which belonged to another citizen organisation, perhaps to a *civitas peregrina*? Does this mean that, before Caesar, the territory of *Tarraco* was smaller and the areas of Penedès and Garraf were independent, forming part of unofficial *civitates* and probably

considered as tributary settlements? It was precisely the areas located far from the city, such as the Penedès, that may have been affected by the distribution of land to Caesar’s veteran soldiers.

The distribution of *Kese* coins and those bearing the inscription *Laiesken*, studied by N. Rafel (1979), indicates a predominance of the former in the south of the Garraf and a predominance of the latter to the north of this massif, from which it has been concluded that Cossetania must have included the Garraf. Towards the middle of the 1st century, Mela (*De chorog.*, 2.89, 90) mentions two *parva oppida* – *Subur* and *Tolobi* – between *Barcino* and *Tarraco*. Pliny (*Nat. Hist.* 3.21) and Ptolemy (*Geogr.* 2.6.17) also mention the *oppidum* of *Subur*. It’s also worth noting that there’s epigraphic evidence for the existence of *Subur* in the 1st century CE, in the inscription RIT 377⁴⁶. The mention of the *Suburitani publice* suggests there was a public treasury for the inhabitants of *Subur* or *suburitani*⁴⁷. Therefore, *Subur* was a settlement with a minimum legal status, perhaps a *vicus*, *forum* or *conciliabulum*, which could have been included within the city of *Tarraco* – perhaps under the regime of *contributio*, according to Cabrelles (2015, 250). The fact that this dedication to the city of *Tarraco* has been found seems to indicate a relationship between *Tarraco* and the *suburitani*, and the settlement could have been an administrative centre dependent on the city. However, it could also have had citizen status. Nevertheless, we believe this administrative centre probably functioned independently during the Republican period, then under the Caesarian colony its territory may have been absorbed as part of the distribution of land to veteran soldiers, thereby dispossessing and marginalising the indigenous descendants of the Iberians, probably used as labour by the new owners.

45. 45 BC: the year in which Caesar was awarded his triumph by the Senate.

46. *L(ucio Furio L(uci) f(ilio) / Faventino / Suburitani / publice*. Grey limestone tablet, known in Tarragona since the 15th century, currently in the MNAT, inventory no. 704. Dated to the 1st century by Hübner (CIL II 4271) and Alföldy.

47. I am grateful to Diana Gorostidi (2010) for these interpretative details.

During the Early Empire, *Subur* may have remained within the *territorium* of *Tarraco*, albeit with administrative independence, as a *vicus*, *forum* or *conciliabulum*. However, the fact that we don't know where *Subur* was actually located poses a serious problem. According to the sources mentioned above, it seems to have been between *Barcino* and *Tarraco*, therefore in the Garraf or Penedès, but there are no further details available.

The Garraf and Penedès area is geographically coherent and it also seems to be historically coherent, based on its archaeology. During the Iberian period, the dynamics of settlement were very different from those of the Camp de Tarragona area (around *Tarraco*), as the Garraf and Baix Penedès, beyond the *oppida*, were quite densely populated with small farm-like establishments whilst the Alt and Baix Camp areas were more concentrated into villages, with very few scattered farm-like establishments and quite a few more *oppida*. We cannot be sure whether the Garraf and Penedès formed part of the *ager* of *Tarraco* during the Republican period. However, what is certain is that, during this period, developments in their settlement pattern were similar to those of the Alt and Baix Camp areas, with a spectacular increase in the density of scattered settlements and significant economic expansion. In contrast, during the Empire period the areas of the Baix Penedès and Garraf differed noticeably from the Camp areas. The Garraf and Baix Penedès made up a zone with shared characteristics, as can be seen not only in the population density but also in such an important aspect as the agricultural economy. The characteristics of their wine production and associated pottery production were similar and differed from those of the Camp de Tarragona (Martín and Prevosti 2003) and the Baix Llobregat. As we have seen above, the zone's dynamics in terms of settlement and the villa system also take on their own characteristics, very different from those of the Camp area. The villas appear to be powerful centres of extensive *fundi*. Above, we have also reviewed the *mansiones* of the *Via Augusta*, *Antistiana* and *Palfuriana*, noting that they indicate large properties in the hands of important, absentee landlords. We've also seen

that the archaeology suggests the settlement of the Baix Penedès was relatively concentrated into a few villas. Consequently, during the Empire period, all the evidence tends to point to large estates with absentee owners.

As discussed above, while the Penedès and Garraf area didn't have its own administrative organisation and therefore depended on *Tarraco*, its distance from the city meant that it must have had at least some centres for services and markets of its own; *Tarraco* was too far away to have taken on this role. We must therefore conclude that there must have been a location, both in the Republican and in the Empire period, that performed this function. In the Republican period, Olèrdola could have served as a centre of administrative and fiscal control but not as a market or service centre; Darró is a better candidate to have assumed all these functions. The site of the Sant Miquel hermitage was also ideally located in a central position on the plain and well connected, which would have enabled it to take on these functions. We could speculate that one of these centres was the *Subur* of the sources and epigraphy, or indeed the *Tolobi* of the sources, which may have functioned independently during the Republican period and depended on *Tarraco* during the Empire period. However, the greater density of scattered rural settlements in the Alt Penedès during the Empire period leads us to believe that *Subur*, the most important and longest surviving of the two, must have been in this zone, whilst the Garraf and Baix Penedès, with a much lower density, could have been dependent on it and therefore in a more remote and marginal situation.

On the other hand, we've studied the Early Empire settlement of La Devesa (El Vendrell), located 100 m (Solé, 1948) or 350 m (Díaz and Roig, 2016) from the Camí de la França, just where a *Via Augusta* milestone was found. Roman *itineraria* place the *Palfuriana mansio* approximately in this area. We have seen that La Devesa has elements indicating a military unit may have been stationed there and therefore believe it's a candidate for this *mansio*. This could also be linked to its role in the Baix Penedès as a market or trading centre. Unfortunately, the excavations carried out have only uncovered a small section of a much larger site, with the

consequent lack of more exhaustive and reliable data on the nature of this settlement. It should also be noted that the discovery of loom weights bearing the CN·BEN stamp raised the hypothesis that, during the Early Empire period, this place may have been owned by *Benni* family, evidence for whom has also been found at El Vilarenc, at the villa of Mas Sardà (La Pobla de Mafumet) and in *Tarraco*.

Here we return to the question of why the town of Les Masies de Sant Miquel was abandoned when, in principle, its conditions appeared so favourable to it being further developed by the Romans. Examining its socio-economic situation, it should be noted that, as early as the 7th century BCE, significant contacts with the Phoenician world have been detected in the Baix Penedès and Garraf (see the file on La Timba de Santa Bàrbara and the file on the Can Canyís necropolis, where 6th-century Egyptian scarabs were found). Everything points to a strong relationship with the Punic world during the Iberian period. Not only is there important evidence of trade but also pottery from the 4th and 3rd centuries BCE from Darró, which produced wine amphorae imitating Ebusitan pottery, such as PE 15 (López and Fierro, 1992; id. 2000). As we have seen in the chapter on Iberian settlement, the town wall of Les Masies de Sant Miquel appears, to its excavators, to be of Punic architecture, built in the 3rd century in response to the threat of imminent war, before the Second Punic War. Note the grotesque Punic mask found at Mas d'en Gual, which Asensio *et al.* (2005b) consider exceptional for the Iberian Peninsula and which must be due to the presence of Punic people at the site. In fact, Joan Sanmartí (2000) and D. Asensio (2010) draw considerable attention to the importance of contacts with this world. All this suggests that the Romans, during the Second Punic War, or Cato in 195, must have considered Les Masies de Sant Miquel to be an enemy city, and they closed it down once it was defeated⁴⁸.

48. This seems to be a very different situation from that of the Indigetes people. Burch *et al.* (2010) point out that, after the Second Punic War, the pro-Roman disposition of the population around Empúries resulted in a remarkable continuity and maintenance of the pre-existing structures until 195 BC. This is how many of the Iberian *oppida* were maintained.

Nor did they maintain the citadel of Calafell. And when it came to distributing the lands of the *ager publicus*, Caesar, or perhaps later Augustus, must have had no hesitation in distributing the land in the Baix Penedès and Garraf among their veterans or anyone they wished to favour. This seems to be how the Romans structured the region in a radically different way to how it had been structured in the Iberian period. With an imperialist mindset, they “wiped the slate” of what had been there before, taking advantage of it for their own ends and endowing it with a socioeconomic structure and, therefore, a territorial organisation that was very Roman.

LATE ANTIQUITY

In summary, there is evidence that the settlement pattern we’ve studied gradually altered in Late Antiquity (Fig. 62). Of the 86 rural sites scattered throughout the territory during the Republican period, there were 44 sites in the Early Empire and 13 confirmed sites (or 19 possible sites) in the Late Empire period. This reduction is drastic, with only 30% of the original sites remaining. There is very little information available for the two most important Roman villas in the region – El Vilarenc and Tomoví – from the 3rd century onwards, which suggests they may have become impoverished and ruralised. Mas Quefa and Mas de la Costa also feature pottery from the late Roman period but we don’t know how large they were during this period. We have even less information about the villas of Feixa del Cintet, La Masia dels Arcs, the villa of Albornar and that of Font de Ferro. We only know that the villa of the Parish Church of Santa Maria de Santa Oliva had become a necropolis. We therefore know very little about how the nine villas in the Baix Penedès area evolved. However, we’re not entirely unaware of the developments in the villa system in this area. What we do know for certain, and this is crucial, is that, from the 3rd century onwards, wine exports came to an end and, with them, agriculture specialised in viticulture and an expanding market economy that had characterised the area between the 1st century BCE and the 1st-2nd centuries CE (Prevosti,

2022). This doesn't mean that wine production ceased but rather it no longer formed part of an expanding economy. For example, a *cella vinaria* was excavated at La Solana whose products must have been destined for the local market. Ninety silos have been excavated at this site, indicating that agricultural land had been turned over to cereal crops. From the 1st century BCE to the 2nd century CE, the wine-based economy must have depended on wheat imported from outside the county but, in Late Antiquity, this situation was no longer viable. Consequently, everything seems to indicate a return to the type of economy that preceded the establishment of the villa system, with a greater emphasis on cereals.

Towards the beginning of the Late Empire period, this decreasing trend in the number of villas became widespread throughout the region due to the implementation of the new Late Roman system, in which the divergence between the countryside and urban centres became more pronounced and the villa economy took on a new dynamic, with increasingly shorter trade routes, a strong tendency towards autarky, fewer commercial trade networks and even a decrease in population in areas that had been amply occupied during the Early Empire period. These facts suggest significant developments in the Roman city system, increasingly removed from the *civitas* system of the Republican and Early Empire periods (Prevosti, 2005, 435-445; Prevosti 2008).

Looking at the information provided by Latin agronomists and Pliny the Younger, we can see that there was a change in preference regarding the status of workers. The former preferred slaves whereas Pliny the Younger seemed to believe it was more advantageous to employ settlers, who were rented a part of the *fundus* to cultivate. This was indeed the trend: as the Empire expanded, estates were increasingly exploited by means of the colonate system. This should be reflected in the archaeological record, with a greater presence of small rural settlements acting as satellites to large villas and, indeed, Mas Quefa seems to reproduce this pattern. However, the rest of the Baix Penedès doesn't reflect this situation. Nevertheless, the current lack of information must be taken into account. One explanation for the huge decline in rural sites in

the region could lie in the extent of *latifundia* and the area's depopulation. However, as mentioned above, pottery may not have reached the small rural settlements due to the decline in trade networks, most likely as a result of a fall in demand, i.e. in the purchasing power of small farms.

If we consider the Baix Penedès together with its neighbouring area of the Garraf, three large Late Empire villas have been found in this area, all located on the coast, which must be indicative of an evolution towards the system of *latifundia*: the villa of Vinyet in Sitges (Revilla and García Targa, 2007), that of the Castle of Cubelles (Caixal *et al.*, 2001, 141) and that of Darró in Vilanova (López, *et al.*, 1996). Information on the first villa is relatively limited but it's undoubtedly from a Late Roman period, lasting until the end of the 5th century. The second is even less well known but the studies carried out seem to indicate it was an important Late Roman villa which had already been remodelled in the 3rd century and underwent further major works in the 4th century, becoming the centre of a large *fundus* and eventually a medieval castle. The Late Roman villa of Darró (Vilanova i la Geltrú) (López *et al.*, 1992), as discussed in Prevosti (2008), is a maritime villa which, following its restructuring around the year 350, was exceptionally sumptuous, comparable to the great villas of the Castilian Meseta and Aquitania. Its large hall measuring 13 × 7.8 m, with a pentagonal apse, has parallels at the villas of Carranque, Aguilafuente, Almenara de Adaja and Lalouquette (Lauffray *et al.*, 1973). This type of villa corresponds to the *latifundia* system and suggests there were large landholdings also in this coastal area. This evidence, together with the late villa of the Castle of Cubelles, which is also large, could indicate that this territory was incorporated within large *latifundia*, influencing its development in Late Antiquity and the subsequent period. The low population density of the Baix Penedès suggests its development may have followed a similar pattern, perhaps with absentee landowners. This reveals a new picture, which had not been sufficiently appreciated until now, of late structures that differ from our previous understanding of developments in the

countryside in the Catalan coastal area during the Late Roman period, providing more of a connection with the inland areas of Catalonia and the Iberian Peninsula. In fact, a similar case can also be found in France with the spectacular Late Roman villa of Loupian, located near Agde, by a coastal lagoon. In that region, the evolution of the Mediterranean coast, with a sharp decline in villas during the late period, is also very different from the inland areas of Languedoc and Aquitaine where, as in the interior of the Iberian Peninsula, *latifundia* with villas do exist. However, the example of Loupian breaks the norm and also reveals the presence of some large coastal *fundi*. We believe this could also be the case in the area under study, which was similarly dominated by late *latifundia* that tended to reduce the extent of settlement.

THE ECONOMY

During the Iberian period, the Baix Penedès was a fairly dynamic agricultural area, specialising in cereal crops as well as olives and wine. The production of fermented beverages can be deduced from the numerous amphorae, which presumably were traded. There is significant evidence of overseas trade between the Iberians and the Phoenician, Punic and Greek worlds. However, as mentioned above, there's particular evidence of intense trade with the Punic world.

Cereals are amply evidenced by silos, these suggesting that production was concentrated under the control of a ruling elite and managed by the community. The table and graph (3) show the 19 rural settlements with silos, of which 6 are clusters of silos and the rest establishments with a number of silos suggesting domestic use. These figures are indicative of the trends, albeit somewhat biased by excavations that have often been very partial. It's evident that some sites may contain many more silos. The corresponding graph shows the chronological trend for silo use, divided into 50-year periods: after the 4th century BCE, -300 represents the years 300 to 250; -250 represents the years 250 to 200, etc. Any chronologies falling between two time periods have been placed in the earlier period. Thus, silos

dated between the end of the 3rd century BCE and the beginning of the 2nd century have been attributed to the period -250, etc. Except for Late Antiquity, the 3rd century BCE has the highest number of silos, followed by the second half of the 2nd century BCE. It's notable that few silos are documented in the first half of the 2nd century BCE. In contrast, some can still be found in the 1st century CE. After this century, no more are detected until the 5th century. The La Solana site marks a return to the figures of the 3rd century BCE, with 90 silos excavated that date from the 5th to 7th century. These data allow us to plot the evolution of the agricultural economy. The Iberian period, especially the 3rd century BCE, was clearly focused on cereal production, whilst grapes and some other crops were grown in smaller proportions. In the first half of the 2nd century BCE we suppose that cereals continued to be the main crop and the scarcity of silos may be due to the fact that production left the county in the form of tributes. There may also be a methodological bias in the graph, insofar as some of the silos we've attributed to the second half of the 2nd century BCE perhaps should be attributed to the first half of the 1st century BCE. However, we once again have evidence of silos in the second half of this century, with almost the same figures as in the 3rd century BCE. There's a marked decline in this crop in the 1st century BCE, especially the second half, and this continues well into Late Antiquity. From the beginning of the 1st century BCE, therefore, there was a major shift in the agricultural economy of the area, whereas the situation of the Iberian period was restored in Late Antiquity, with cereals once again playing an important role. It should also be noted that grain was stored differently during the Early Empire period. However, if production had continued on a large scale, the archaeology would have detected more granaries.

It's significant that, although cereals played a fundamental role in the area's agriculture in the 2nd century BCE, characteristic of a subsistence economy, in the 1st century BCE oil and wine began to be produced at small facilities by way of a transition between the Iberian and Roman worlds, eventually leading to the production of

wine in large quantities within a market economy and the villa system. The market for this product was the Western Roman Empire, with small incursions further afield. This is clearly the most remarkable economic episode in Roman Catalonia, catapulting it from a subsistence economy to a market-driven and speculative economy with a specialised agriculture, thanks to the intervention of the owners of the villas. As Cicero writes (*De Front.*, 5,11), business was in the hands of Roman citizens and it was therefore they, and not the indigenous people, who sold wine on the Mediterranean market, as was to be expected since they dominated market relations in the Western Mediterranean⁴⁹. They belonged to Italic and Roman families and it was they who introduced the product to the overseas market. They were gradually joined by the local elites, although not only the indigenous elites but also small and medium-sized landowners. This created an expanding economy, which must have led to an increase in production, what we would now call “gross domestic product”, between the 1st century BCE and the 2nd century CE (Prevosti, 2022).

This resulted in a change in the settlement landscape because, from the 1st century BCE when the countryside was dominated by small farms run by local people, from the time of Augustus onwards there was rapid acculturation followed by a drastic reduction in settlements and the dominance of villas. Whilst, in the 1st century BCE, it seems that the owners of the land, at least the best land, lived in urban centres, in the 1st century CE they may have combined the town with their countryside villas. As can be seen from the settlement pattern we’ve examined, it seems that, in the Baix Penedès and also in the Garraf, from the time of Augustus onwards large estates run by colonists predominated. However, the *cella vinaria* at Creu de Coma-ruga attests to the fact that wineries were not only found at large villas but small farms could also specialise

in this activity, either as centres dependent on a villa or as autonomous establishments. Large and small, everyone must have relied on viticulture although, as recommended by Latin agronomists and demonstrated by the presence of silos until the 1st century CE, self-sufficient agriculture was practised as far as possible.

Pottery workshops were widespread at all stages. In the 3rd century BCE, the Cal Pontarrí workshop (Fig. 38 and 39, no. 2) was in operation and continued production during the first quarter of the 2nd century BCE. Els Camps 24-25 and 1-2 of Albornar (Fig. 38 and 39, no. 66) also produced Iberian pottery in the 2nd and 1st centuries BCE. Within the Roman pottery tradition, and related to the production of amphorae for wine, we know of Tomoví and El Vilarenc, between the end of the 2nd century BCE and the 1st century CE, and perhaps until the 2nd century. Together with Darró, these made up the three major production centres of the wine boom. They probably correspond to the region’s three largest villas, heads of the respective large *fundi*. Other smaller potteries have been found at Les Badies (Fig. 39, no. 26), Can Raventós and Can Cassanyes (Fig. 39, no. 33 and 38). The pottery-making tradition was therefore important and the villa system promoted this in parallel with the development of viticulture. We should also highlight the economic importance of producing building materials.

But the economy also relied on other activities. Pollen analyses indicate that hemp was cultivated and we know from sources that the Iberians excelled in making linen fabrics. We must therefore also consider the production of textiles which, however, remain unknown to us due to the lack of archaeological remains. Iron metallurgy was also an important industry in the region, and there’s evidence of this activity in each historical period (Fig. 28). According to Polybius and Diodorus, the Romans considered Iberian iron to be of extraordinary quality and imitated the Iberian manufacturing process. From the Iberian period, we have good evidence of two hamlets with a specialised economy (Les Guàrdies and Mas d’en Gual), where an entire iron production chain has been documented. From the Republican period, there are indications that Mas d’en Gual may have continued production, although we

49. As explained in Prevosti (2022), dominance of market relations is a fundamental link to dominate international trade. It’s the most difficult part of business and the key to an expanding economy. Moreover, it can’t be improvised quickly but is rather the laborious result of forging networks to exchange products, requiring a period of learning that can last several generations.

must also take into account El Vilarenc and La Devesa, where iron production furnaces have been documented. At El Vilarenc, in the mid-1st century CE, a smithy of a different kind was excavated. It was a blacksmith's workshop within a villa, but no metal production furnaces or iron ore mines have been found. Later, in the 5th-7th centuries, at La Solana, there's once again evidence of the iron industry with the complete operational chain. It's interesting to note that, during the Iberian and Republican periods, the establishments with an economy specialising in iron production (Les Guàrdies, Mas d'en Gual and La Devesa) were also used as silos, where grain must have been harvested from a large production area. La Solana also has this association, suggesting it was an important economic centre in Late Antiquity, under the control of a wealthy landowner of the time.

TOWARDS A NEW COUNTRYSIDE

The decline in the region's settlements in Late Antiquity could also be consistent with the data from palynological studies, indicating a transformation from a predominantly agricultural economy to extensive livestock farming in the 5th-7th centuries. It's possible that this shift had already begun in the 4th century, as the settlement pattern seems to show. The La Solana site (Cubelles) provides a very significant example of these new ways of life, which combined crop growing with considerable livestock farming, undoubtedly taking advantage of the new coastal wet meadows after the marshes and lagoons had been drained and filled in. Grazing also took place further inland, on the prelitoral hills and plains, accessed by wide drove roads or pathways for the seasonal movement of livestock. Nevertheless, the revival of cereal production is particularly significant. Cereal production had

fallen sharply with the specialisation of agriculture in viticulture but, once wine products could only be sold to the local market, cereals regained the importance they'd had during the Iberian and Republican periods. The data therefore indicate a long process of change, which began in the middle of the Empire period and accelerated from the 5th century onwards, affecting both the settlement system and how the territory was exploited, with evidence of extensive livestock farming as well as significant changes in the road network and developments in the countryside, the latter taking the form of deforestation and the erosion of land away from the coast, as well as the exploitation of coastal land in the form of wet meadows. The key to understanding this part of the territory, located at some distance from the city of *Tarraco*, is provided by the contrast between a Republican period with a considerable density of settlements, derived clearly from the situation known from the Iberian period, and a sparsely populated Early Empire period with few villas, albeit with a balanced network, a situation that worsened even further in the Late Empire period to the point that the region was under-exploited in agricultural terms. During the Iberian period, this region had a personality and vitality all of its own, this changing radically in the Republican period and ceasing in the Early Empire period, probably due to the land being acquired by important Italic and Roman figures or the elites of *Tarraco*, turning it into a territory of *latifundia* that was perhaps, in a certain sense, on the margins from the *territorium* of *Tarraco*. This evolution in the countryside was to leave an important mark on the area. And it was precisely this situation of being a sparsely populated zone that, in the Arab and medieval periods, resulted in it taking on the role of a frontier or march, of great importance for the subsequent development of the region.

Bibliografia

- ADSERIAS, Maria; RAMON, Esther (2004). «La vil·la romana del Vilar (Valls, Alt Camp)». *Quaderns de Vilaniu*, 45, p. 5-18.
- AGUELO, Xavier; IZQUIERDO, Pere; MARTÍNEZ, Raül; PARÉS, Bruno (2024). «La roca treballada del baluard de Sitges». A: GARCIA TARGA, Joan; CASANOVA, Elisenda (ed.). *Arqueologia litoral. III Jornada d'Arqueologia de Sitges*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, p. 146-155.
- AICART, Francesc; NOLLA, Josep Maria; PALAHÍ, Lluís (2008). *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval*. Girona: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro i Universitat de Girona.
- ALCOCK, Susan; CHERRY, John (ed.) (2004). *Side-by-Side Survey. Comparative Regional Studies in the Mediterranean World*. Oxford: Oxbow Books.
- ALFÖLDY, Geza (1991). *Tarraco*. Tarragona: Fòrum 8 (1a ed. 1978).
- ALMAGRO, Martín (1952). *Las inscripciones ampuritanas griegas ibéricas y latinas*. Barcelona: Instituto Rodrigo Caro.
- ARRAYAS, Isaías (2005). *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss. III-I a. C.)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Instrumenta, 19).
- ASENSIO, David (2010). «Evidencias arqueológicas de la incidencia púnica en el mundo ibérico septentrional (siglos VI-III a. C.). Estado de la cuestión y nuevos enfoques». *Mainake*, XXXII (II), p. 705-734.
- (2013). «El poblament rural en les comunitats ibèriques del nord-est de la península ibèrica entre els segles VI i III aC». *Documents d'Archéologie Méridionale*, 36, p. 321-338.
- ASENSIO, David; BELARTE, Carme; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1998). «Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple». A: *Actas del Congreso Internacional Los Iberos: Principes de Occidente*. Barcelona, p. 373-385.
- ASENSIO, David; CELA, Xabier; MORER, Jordi (2005a). «El jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès), un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la Cossetània (segles VII-III aC)». *Fonaments*, 12, p. 177-195.
- ASENSIO, David; JORNET, Rafel; LÓPEZ, Daniel; MORER, Jordi (2005b). «Trobada d'una màscara grotesca de terra cuita en el jaciment ibèric del Mas d'en Gual (el Vendrell, Baix Penedès)». *Fonaments*, 12, p. 223-233.
- (2016). «El jaciment ibèric de Mas d'en Gual (el Vendrell, Baix Penedès)». A: ESTEVE, Xavier; MIRÓ, Carme; MOLIST, Núria; SABATÉ, Gemma (ed.). *Jornades d'Arqueologia del Penedès 2011*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs.
- ASENSIO, David; MORER, Jordi; RIGO, Antoni; SANMARTÍ, Joan (2000). «Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània ibèrica: noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VI-II aC». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 253-272.
- ASENSIO, David; MORER, Jordi (2003). «Campanya de sondeigs de comprovació dels resultats de les prospeccions arqueològiques». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 195-210.
- ASENSIO, David; MORER, Jordi; POU, Josep (2003). «La ciutadella ibèrica de Toixoneres (Calafell)». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 267-279.
- BALIL, Alberto (1953). «La villa romana El Vilarenc (Calafell)». *Boletín de la Biblioteca-Museo Balaguer*, quinta época, I, fasc. 1, p. 12-20.
- BARRASETAS, Maria Eulàlia (2003). «El jaciment de la Solana (Cubelles - El Garraf)». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 383-392.
- BARRASETAS, Maria Eulàlia; JÁRREGA, Ramon (2007). *La Solana: memòria de l'excavació arqueològica al jaciment (Cubelles, el Garraf)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 18).
- BELARTE, Carme; SANMARTÍ, Joan (ed.) (2007). *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats*

- complexes a la costa del Mediterrani occidental. *Home-natge a Miquel Cura. Arqueomediterrània*, 9.
- BELLMUNT, Juan (1968). «Notas de arqueología de Cataluña y Baleares». *Ampurias*, 30, p. 320-321.
- BERGES, Manuel; SANTACANA, Joan (1969-1970). «Cisternas romanas en El Vilarenc, Calafell, Tarragona». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, LXIX-LXXX, p. 129-133.
- BERMOND, Iouri; PELLECUER, Christophe (2006). «Le littoral languedocien à l'époque tardo-républicaine et durant le Haut Empire: le secteur d'Agde et du bassin du Thau (Hérault, France)». *Rhythms and cycles of countryside Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 1, p. 103-113.
- BERNI, Piero (2010). «Epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona». A: GOROSTIDI, Diana (ed.). *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes / The Roman Inscriptions*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16.3), p. 153-218.
- BOSCH, Josep M.; MESTRES, Josep; MOLIST, Núria; ROS, Alejandro; SENABRE, Maria Rosa; SOCIAS, Joan (2003). «Olèrdola i el seu territori en els segles II-I aC». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 349-361.
- BUFFAT, Loïc (2006). «Romanisation de la campagne nîmoise: l'exemple des *villae*». *Rhythms and cycles of countryside Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 1, p. 131-141.
- BURCH, Josep (1996). «L'ús de sitges en època republicana al NE de Catalunya». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, p. 207-216.
- BURCH, Josep; CASTANYER, Pere; NOLLA, Josep Maria; TREMOLEDA, Joaquim (2010). «Temps de canvis: la romanització del nord-est de Catalunya». *Time of changes. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 5, p. 89-108.
- BURCH, Josep; NOLLA, Josep Maria (1995). «Nuevas aportaciones a la romanización del nordeste de Catalunya». A: *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología*. Elx, p. 33-35.
- BURCH, Josep; NOLLA, Josep Maria; PALAHÍ, Lluís; SAGRERA, Jordi; SUREDA, Marc; VIVÓ, David (2000). «La fundació de *Gerunda*. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori». *Empúries*, 52, p. 11-28.
- BURJACHS, Francesc; BLECH, Michael; MARZOLI, Dirce; JULIÀ, Ramon (2000). «Evolución del paisaje vegetal en relación con el uso del territorio en la Edad del Hierro en el NE de la Península Ibérica». A: *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del ferro de l'Europa Occidental: de la producció al consum*. Girona: Generalitat de Catalunya. (Sèrie Monogràfica, 18) p. 31-42.
- BURJACHS, Francesc; SCHULTE, Lothar (2003). «El paisatge vegetal del Penedès entre la Prehistòria i el món antic». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 245-256.
- CABRELLES, Iban (2015). «La Creu de Coma-ruga Est (el Vendrell). Un centre productor alt-imperial al Penedès marítim». A: ESTEVE, Xavier; MIRÓ, Carme; MOLIST, Núria; SABATÉ, Gemma (ed.). *Jornades d'Arqueologia del Penedès 2011*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 3-27.
- CABROL, Fernand; LECLERCQ, Henri (1933-1934). *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Tome onzième, Maximum (Édit de)-Monza. Première partie, Maximum (Édit de)-Miniaturistes. Paris: Letouzey et Ané.
- CAIXAL, Àlvar; LÓPEZ, Albert; FIERRO, Xavier (2001). «Vil·la romana del Castell». A: *Preactes Jornades d'Arqueologia 2001. Intervencions arqueològiques i paleontològiques a les comarques de Barcelona (1996-2001)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 141.
- CARRASCO, Maria Pilar; REVILLA, Víctor; PALLEJÀ, Lluïsa (1990). «Poblat ibèric de les Masies de Sant Miquel, Banyeres del Penedès (Baix Penedès)». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 12, p. 166-172.
- CARRASCO, Maria Pilar; PALLEJÀ, Lluïsa; REVILLA, Víctor (1994). *Memòria de les excavacions del poblat ibèric de «Les Masies de Sant Miquel» (Banyeres del Penedès, Baix Penedès)*. Memòria inèdita. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- CARRETÉ, Josep Maria; KEAY, Simon; MILLETT, Martin (1995). «A Roman Provincial Capital and its Hinterland. The Survey of the Territory of Tarragona, Spain, 1985-1990». Ann Arbor: *Journal of Roman Archaeology*. (Supplementary Series, 15).
- CEBRIÀ, Artur; ESTEVE, Xavier; MESTRES, Josep (2003). «Enclosures a la Serra del Garraf des de la Protohistòria a la baixa Antiguitat. Recintes d'establació vinculats a camins ramaders». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 313-316.
- CELA, Xabier; ADSERIAS, Maria; REVILLA, Víctor (2003). «El *oppidum* ibèric de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès)». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 255-264.
- COLL, Ramon; MIRET, Magí (2024). «Ocupació i ús de les coves en època ibèrica i romana a Catalunya». A: GARCIA TARGA, Joan; CASANOVA, Elisenda (ed.). *Arqueologia litoral. III Jornada d'Arqueologia de Sitges*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, p. 78-85.
- COMPS, Jean-Pierre; KOTARBA, Jérôme (1997). «La Campagne proche de Ruscino. Vie d'un terroir durant l'époque romaine». *Etudes Roussillonnaises*, XV, p. 83-102.
- DÍAZ, Moisés; ROIG, Josep Francesc (2016). «El jaciment de la Devesa (El Vendrell): un exemple d'exploració agrícola al Baix Penedès (*ager Tarraconensis*)». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 26, p. 205-229.

- DUPRÉ, Xavier (1990). «Vil·la romana d'El Vilarenc, Calafell (Baix Penedès)». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 12, p. 196.
- DUPRÉ, Xavier; REVILLA, Víctor (1991). «Lastras Campana en Tarraco (Hispania Citerior) y su territorio». *Madrider Mitteilungen*, 32, p. 117-140.
- DURAN, Montserrat; MOLES, Maria Dolores; MESTRES, Imma; PUJADES, Josep (1993-1994). «L'establiment ibèrroromà de les Lloses (Tona, Osona)». *Tribuna d'Arqueologia 1993-94*, p. 63-73.
- DURAN, Montserrat; MESTRES, Imma; PADRÓS, Carles; PRINCIPAL, Jordi (2017). «El Camp de les Lloses, un exemple d'implantació militar al territori d'època romanorepublicana. Tona». *Tribuna d'Arqueologia 2014-2015*, p. 12-45.
- ESTRADA, Josep (1987). «Itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona». A: *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial de la Hispania Citerior*. Granollers: Museu de Granollers, p. 336-351.
- FERRER, Albert (1944). «El acueducto romano de San Jaime dels Domenys». *Ampurias*, 6, p. 336-339.
- FERRER, Albert; GIRÓ, Pere (1943). «La colecció prehistòrica del Museo de Vilafranca del Panadés». *Ampurias*, 5, p. 185-210.
- FERRER, Conxita; GARCÍA TARGA, Joan; MORER, Jordi; RIGO, Antoni (2003). «Fondo del Roig (Cunit). Un nucli camperol ibèrric de la Cossetània». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 339-348.
- GARCÍA, Joaquim; MARTÍN, Albert; CELA, Xabier (2000). «Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)». *Empúries*, 52, p. 29-54.
- GARCÍA TARGA, Joan; MIRET, Magí; IZQUIERDO, Pere (2016). «El Puig de Sitges: de la primera edat del ferro a l'època romana». *Tribuna d'Arqueologia 2013-2014*, p. 135-151.
- GIRÓ, Pere (1947-1948). «Nuevos hallazgos arqueológicos en el Panadés». *Ampurias*, 9-10, p. 253-268.
- (1950). «Identificación de algunas vías romanas en el Penedès». A: *I Asamblea Intercomarcal del Penedès y Conca d'Òdena*, p. 110-127.
- (1964-1965). «Notas de arqueología de Cataluña y Baleares». *Ampurias*, XXVI-XXVII, p. 322-323.
- (1968a). «Notas de arqueología de Cataluña y Baleares». *Ampurias*, 30, p. 328-330.
- (1968b). «Un miliario en San Vicente de Calders». *Dionysos*, 125, p. 3.
- GOROSTIDI, Diana (2010). *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes / The Roman Inscriptions*, (=IRAT). Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16).
- GOROSTIDI, Diana; LÓPEZ VILAR, Jordi; PREVOSTI, Marta; FIZ, Ignacio (2013). «Propietaris de vil·les de l'ager Tarraconensis (meitat occidental del Camp de Tarragona). Proposta per a un catàleg». A: *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi internacional / Landscape, Settlement, Material Culture and History. Proceedings of the International Symposium*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16), p. 401-423.
- GUÀRDIA, Marc (2020). «La fase d'abandonament del poblament ibèrric del Puig del Castell de Samalús – Lauro». *Laietania*, 20, p. 95-110.
- GUITART, Josep; PALET, Josep Maria; PREVOSTI, Marta (2003). «La Cossetània oriental de l'època ibèrrica a l'antiguitat tardana: ocupació i estructuració del territori». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 129-157.
- GUITART, Josep; PREVOSTI, Marta; SOTO, Pau de; ROMANÍ, Núria; CORTÉS, Ada, (2018). «El projecte internacional *Tabula Imperii Romani – Forma Orbis Romani*». *Tribuna d'Arqueologia 2015-2016*, p. 332-347.
- IRAT = GOROSTIDI, Diana (2010). *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes / The Roman Inscriptions*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16).
- JÁRREGA, Ramon (2003). «L'antiguitat tardana a les comarques de l'Alt Penedès, Baix Penedès i el Garraf. Estat actual dels coneixements». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 393-404.
- (2009). «La producció vinícola i els tallers d'àmfores a l'ager Tarraconensis i l'ager Dertosanus». A: PREVOSTI, Marta; MARTÍN I OLIVERAS, Antoni (ed.). *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 7), p. 99-123.
- (2016). «Personajes foráneos en la epigrafía de las ánforas Pascual 1 y Oberaden 74. Aproximación a los cambios en la gestión de la producción vinaria en la Hispania Citerior en época de Augusto». *Dialogues d'histoire ancienne*, 42/2, p. 155-190.
- JÁRREGA, Ramon; OTIÑA, Pedro (2008). «Un tipo de ánfora tarraconense de época medioimperial (siglos II-III): la Dressel 2-4 evolucionada». A: *SFECAG, Actes du Congrès de L'Escala – Empúries*. Marsella, p. 281-286.
- JÁRREGA, Ramon; PREVOSTI, Marta (ed.) (2013). *Ager Tarraconensis 4. Els Antigons, una vil·la senyorial al Camp de Tarragona / Els Antigons, a stately villa in the Camp de Tarragona*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16).
- JÁRREGA, Ramon; SÁNCHEZ, Eduard (2008). *La vil·la romana del Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragonès)*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Hic et Nunc; 3).
- KOTARBA, Jérôme (1996a). «Le Petit Clos». A: *Formes de l'habitat rural en Gaule Narbonnaise*. Sophia Antipolis: Harur, 3.
- (1996b). «Canet-en-Roussillon. Puig del Baja I». A: *Formes de l'habitat rural en Gaule Narbonnaise*. Sophia Antipolis: Harur, 3.

- LAUFFRAY, Jean; SCHREYECK, Joseph; DUPRÉ, Nicole (1973). «Les établissements et villas gallo-romains de Lalouette (Pyrénées-Atlantiques)». *Gallia*, 31, p. 123-156.
- LEVEAU, Philippe (2000). «Le paysage aux époques historiques. Un document archéologique». *Annales HSS*, 3, p. 555-582.
- LÓPEZ, Albert; CAIXAL, Àlvar; FIERRO, Xavier (1994). «La primera campanya d'excavació a la vil·la romana i al castell de Cubelles». *Miscel·lània Penedesenca*, XXI, p. 101-140.
- (1997). «Ceràmica dels segles IV al X procedent de les comarques de Barcelona». A: *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània*, 2. Barcelona, p. 59-82.
- (1998). «El lloc del castell de Cubelles durant l'època antiga i medieval (segles II aC – XV) a través de l'Arqueologia». *Quaderns científics i tècnics de restauració monumental*, 10. Barcelona: Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, p. 135-178.
- LÓPEZ, Albert; FIERRO, Xavier (1987-1988). «Darreres intervencions a l'assentament ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)». *Tribuna d'Arqueologia 1987-1988*, p. 53-68.
- (1988). «La època ibèrica en Darró, Vilanova i la Geltrú, Barcelona. Evidències i hipòtesis proporcionades per las últimas excavaciones (1984-1988)». *Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Historia Antigua*, 1, p. 117-141.
- (1992). «Materials per a una classificació de la ceràmica ibèrica a torn produïda a Darró». A: *Miscel·lània Penedesenca*, XVI-I. Vilanova i la Geltrú, p. 7-96.
- (1995). «Villa romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona». A: «Recent Work on villas around Ampurias, Gerona, & Barcelona». *Journal of Roman Archaeology*, 8, p. 301-307.
- (2000). «Darró i el poblament ibèric al Garraf». *Sèrie Monogràfica*, 19. Girona, p. 43-58.
- LÓPEZ, Albert; FIERRO, Xavier; CAIXAL, Àlvar; CASTELLANO, Anna (1992). *La primera Vilanova*. Sant Sadurní d'Noya: Institut d'Estudis Penedesencs.
- LÓPEZ, Albert; FIERRO, Xavier; RIERA, Mateu; SUAU, Laura (1996). «Resultats de les darreres campanyes d'excavació a l'establiment ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)». A: *Miscel·lània Penedesenca*, XXIV. Vilanova i la Geltrú, p. 217-268.
- LÓPEZ, Albert; MARTÍN, Albert (2008). «Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya». *La producció i el comerç de les àmfores de la Província Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Barcelona: MAC, p. 33-94.
- LÓPEZ REYES, Daniel; ASENSIO, David; JORNET, Rafel; MORER, Jordi (2015). *Guia Arqueològica: jaciment ibèric de la Font de la Canya, Avinyonet del Penedès, un centre de mercaderies a la Cossetània i origen de la vinya*. Sant Sadurní d'Noya, Barcelona: Institut d'Estudis Penedesencs.
- LÓPEZ VILAR, Jordi; PREVOSTI, Marta; FIZ, Ignacio (2011). «Estudi del poblament per períodes cronològics i per tipologies / A Study of the Population by Chronological Periods and Typologies». A: PREVOSTI, Marta; GUITART, Josep (ed.). *Ager Tarraconensis 2. El poblament / The Population*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16), p. 372-403.
- LLANAS, Eduard (1885). «Museo: Sección prehistórica». *Boletín Biblioteca-Museo Balaguer*, any 2, 5, p. 1-3.
- (1891). «Utilidad que la geografía catalano-romana puede reportar de las investigaciones arqueológicas». *Discursos leídos ante la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*.
- (1893). *Calafell*. Barcelona: Monografies de Catalunya, 2.
- MARTÍN, Albert; PREVOSTI, Marta (2003). «El taller d'àmfores de Tomoví i la producció amfòrica a la Cossetània oriental». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 231-237.
- MARTÍNEZ, Verónica; REVILLA, Víctor (2008). «El Vilarenc (Calafell). Quelques observations sur la production amphorique d'un *fundus* du territoire de Tarraco à la période augustéenne». A: *SFECAG. Actes du Congrès de L'Escala-Empúries*. Marseille, p. 295-304.
- MESTRES, Josep; SENABRE, Maria Rosa; SOCIAS, Joan (1994-1996). «L'Alt Penedès a la primera Edat del Ferro: consideracions a l'entorn d'un model d'ocupació del territori». *Gala* (Sant Feliu de Codines), 3-5, p. 247-263.
- MIRET, Magí (1999). «Testimonis arqueològics i documentals de la ramaderia transhumant penedesenca». A: ROVIRA, Jordi; MIRALLS, Francesc (ed.). *Camins de transhumància al Penedès i al Garraf. Aproximació a les velles carrerades per on els muntanyesos i els seus ramats baixaven dels Pirineus a la marina*. Vilafranca del Penedès, p. 41-50.
- (2003). «El poblament d'època ibèrica i romana a la costa oriental de la Cossetània: la comarca del Garraf». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 363-376.
- MIRET, Magí; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1984). «Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán». *Arqueología Espacial*, 4, p. 173-186.
- (1986). «La evolución y el cambio de modelo de poblamiento ibérico ante la romanización». A: *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*. Madrid (pub. 1987), p. 79-88.
- (1991). «From indigenous structures to the roman world: models for the occupation of central coastal Catalunya». A: *Roman Landscapes*. Londres: Archaeological Monographs of the British School at Rome, 2, p. 47-53.
- MOLIST, Núria (2014). «La fortificación tardorepublicana de Olèrdola y el control del acceso norte a Tarraco». A: SALA, Felician; MORATALLA, Jesús (ed.). *Las guerras Civiles romanas en Hispania. Una revisión histórica desde la Contestania*. Alacant, p. 229-247.
- MONTÓN, Félix (1996). *Las arulas de Tarraco*. Tarragona: Forum 9, MNAT.
- MORER, Jordi; ASENSIO, David; GIL, Borja; JORNET, Rafel; SANMARTÍ, Joan; NOGUERA, Jaume (en premsa). «La

- ciutat ibèrica de Masies de Sant Miquel. Estat de la qüestió». *Tribuna d'Arqueologia 2020–2021*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- MORER, Jordi; RIGO, Antoni; BARRASETAS, Eulàlia (1997). «Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt». *Tribuna d'Arqueologia*, 1996–1997, p. 67–98.
- MORER, Jordi; RIGO, Antoni (1999). *Ferro i ferrers en el món ibèric. El poblat de les Guàrdies (El Vendrell)*. El Vendrell: AUCAT i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- (2003a). «Les Guàrdies (el Vendrell, Baix Penedès). Un assentament metal·lúrgic d'època ibèrica». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 327–338.
- (2003b). «Jaciments ibèrics en el traçat de l'autopista A-16. Noves dades per a l'estudi del poblament a la Cossetània». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 327–338.
- MORER, Jordi; ASENSIO, David (2024). «La ciutadella ibèrica de Calafell. Reflexions sobre possibles rutes costaneres i interiors en època ibèrica». A: GARCIA TARGA, Joan; CASANOVA, Elisenda (ed.). *Arqueologia litoral. III Jornada d'Arqueologia de Sitges*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, p. 64–76.
- NOGUERA, Jaume; VALDÉS, Pau; BLE, Eduard; LÓPEZ VILAR, Jordi (2018). «Tracing the Roman Republican Army. Military Archaeology in the Northeast of the Iberian Peninsula». A: *Limes XXIII, Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies Ingolstadt 2015. Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015*. Mainz: Nünnerich-Asmus Verlag, p. 895–902.
- NOGUERA, Jaume; SANMARTÍ, Joan; BELARTE, Maria Carme; SALA, Roger; MORER, Jordi; ASENSIO, David; BLE, Eduard; JORNET, Rafel; REVILLA, Víctor; POU, Josep (2020). «La ciudad ibérica de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Tarragona) entre los siglos VII–III a. C. Resultados de una investigación con métodos no invasivos». *Archivo Español de Arqueología*, 93, p. 35–60.
- NOGUERA, José Miguel; ANTOLINOS, Juan Antonio (ed.). *De vino et oleo Hispaniae. AnMurcia*, 27–28, p. 97–111.
- NOLLA, Josep Maria; CASAS, Josep, (1984). *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona. El Poblament d'època romana al NE de Catalunya*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.
- OLESTI, Oriol (2000). «Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II–I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i preltoral». *Empúries*, 52, p. 55–86.
- (2010). «Urbanització, integració i gestió del territori al nord-est de la península Ibèrica en època republicana (segles II–I aC)». *Time of changes. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 5, p. 11–59.
- PADRÓ, Josep (1971). «Breus notes sobre els escarabeus i escaraboids de la necròpolis de Can Canyís». *Pyrenae*, 7, p. 129–133.
- PALAHÍ, Lluís (2010). «La romanització al nord-est peninsular i els orígens de la vil·la». *Time of changes. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 5, p. 61–87.
- PALET, Josep Maria (2003). «L'organització del paisatge agrari al Penedès i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 211–229.
- PALET, Josep Maria; PREVOSTI, Marta (2003). «La cronologia dels jaciments en prospecció: una reflexió a partir dels conjunts de materials conservats en diverses col·leccions». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 189–194.
- PALET, Josep Maria; ORENGO, Héctor (2010). «Les centuriacions de l'ager Tarraconensis: organització i concepcions». A: *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural / Historical aspects and natural setting*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16), p. 121–154.
- (2011). «The Roman centuriated landscape: conception, genesis and development as inferred from the Ager Tarraconensis case». *American Journal of Archaeology*, 115, 3, p. 383–402.
- PALET, Josep Maria; ORENGO, Héctor; RIERA, Santiago (2011). «Centuriación del territorio y modelación del paisaje en los llanos litorales de Barcino (Barcelona) y Tarraco (Tarragona): una investigación interdisciplinar a través de la integración de datos arqueomorfológicos y paleoambientales». *Agri Centuriati*, 7, p. 113–129.
- PALET, Josep Maria; POU, Josep; REVILLA, Víctor (1990). «Vil·la romana d'El Vilarenc, Calafell (Baix Penedès). Campanyes 1988–1989». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 12, p. 197–204.
- (1993). «La vil·la del Vilarenc (Calafell) i el poblament romà a l'àrea del Penedès». A: *Homenatge a Miquel Garradell*. Barcelona: Curial, p. 723–752.
- PALET, Josep Maria; RIERA, Santiago (2000a). «Organización territorial y dinámica del paisaje en zonas litorales del nordeste de Hispania». A: *Actas del III Congreso de Arqueología Peninsular*, vol. 6. Vila Real, p. 33–45.
- (2000b). «Evolución y antropización del paisaje en zonas de baja montaña mediterránea: estudio arqueológico y paleoambiental de los sistemas de terrazas en la Sierra Litoral catalana». *Análisis paleoambientales i estudi del territori. Cost action G2*. Barcelona, p. 101–117.
- PALLÍ, Frederic (1985). *La Via Augusta en Catalunya*. Bellaterra: Faventia Monografías, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PALMADA, Guerau (2003). «La fortificació republicana d'Olèrdola (Sant Miquel d'Olèrdola, Alt Penedès)». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, p. 257–287.

- PELLECUE, Christophe (ed.) (1993-1994-1996). *Formes de l'habitat rural en Gaule Narbonnaise*, 1, 2 i 3. Juan-Les-Pins.
- PENA, María José (1998). «Productores y comerciantes de vino layetano». A: *2n Col·loqui internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. Badalona: Museu de Badalona (Monografies Badalonines; 14), p. 305-318.
- PÉREZ, Arturo (1996). «Las cecas catalanas y la organización territorial romano-republicana». *Archivo Español de Arqueología*, 69, p. 37-56.
- PEZIN, Annie (1993). «Les habitats du Roussillon». *Documents d'Archéologie Méridionale*, 16, p. 53-60.
- PIÑOL, Lluís (2000). «Vil·la romana del Moro. Torredembarra». A: CORTÉS Rodolfo (ed.). *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, 2000. Tarragona, p. 133-145.
- PLANA-MALLART, Rosa; REVILLA, Víctor (2007). «Les formes de l'habitat rural et les rythmes de l'occupation des campagnes ibériques et romaines dans la zone centrale et septentrionale de la côte catalane». A: *Colloque AGER VIII, Aquitania. Revue interrégionale d'archéologie*, Extra 17, p. 333-345.
- POMARÈDES, Hervé; BREUIL, Jean-Yves (2006). «Nîmes, réflexions sur l'origine et la romanisation du peuplement périurbain». *Rhythms and cycles of countryside Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 1, p. 115-130.
- POMARÈDES, Hervé; COMPAN, Michel; FIGUEIRAL, Isabelle; RASCALOU, Pierre; TARDY, Christophe (2010). «La ferme de la fin du Ier s. av. J.-C. de Sauvian / La Lesse-Espagnac: genèse d'une petite villa de la cité de Béziers». *Time of changes. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 5, p. 201-217.
- PONS, Jordi (1985). «Propietats agràries d'italics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix -ana». *Pyrenae*, 21, p. 129-139.
- (1994). *Territori i societat romana a Catalunya dels inicis al Baix Imperi*. Barcelona: Edicions 62.
- POU, Josep; REVILLA, Víctor (1996). «Vil·la romana del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès): campanyes 1988-1994». *Tribuna d'Arqueologia*, 1994-1995, p. 105-112.
- POU, Josep; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1993). «El poblament ibèric a la Cessetània». *Laietania*, 8, p. 183-206.
- PREVOSTI, Marta (1981a). *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona: Monografies Badalonines, 3.
- PREVOSTI, Marta (1981b). *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Barcelona: Dalmau, Caixa d'Estalvis Laietana.
- (1995). «Conclusions». A: *Autopistas i Arqueologia*. Barcelona: Autopistas C.E.S.A. i Generalitat de Catalunya, p. 245-256.
- (1996). «El mons Iovis de Mela i el culte solar de Montigalà dins el panorama religiós de l'àrea iberoromana catalana». *Fonaments*, 9, p. 77-120.
- (2005). «L'època romana». A: GIRALT, Emili; SALRACH, Josep Maria (ed.). *Història agrària dels Països Catalans*, vol I, *Antiguitat*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, Universitats dels Països Catalans, p. 293-480.
- (2008). «Las villae del Ager Tarraconensis II». A: REVILLA, Víctor; GONZÁLEZ, Joan Ramon; PREVOSTI, Marta (ed.). *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense*, vol. 1. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies, 10), p. 161-182.
- (2010). «La ciutat de Tarraco, entre nucli urbà i territori». A: *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural / Historical aspects and natural setting*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16), p. 25-111.
- (2011-2012). «Instalaciones oleícolas y vinícolas estudiadas en el marco del proyecto Ager Tarraconensis (PAT)».
- (2019). «Poblament i economia agrària al Conventus Tarraconensis, les Illes Balears i les Pitiüses / Settlement and agrarian economy in the Conventus Tarraconensis, the Balearic Islands and the Pityusic Islands». *Catalan Historical Review*, 12, p. 119-135.
- (2022). *Subsistir o viure: economia d'especialització en la vinya a la Catalunya romana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000316/00000072.pdf>>.
- (2024). «Maritime villas on the north coast of Tarraconensis province and the outstanding villa of Els Munts». A: BARATTA, Giulia; BENEDITO, Josep (ed.). *Between the Land and the Sea: on villae maritimae in the Roman West / Entre la tierra y el mar: sobre las villae maritimae en el occidente romano*. Roma: Scienze e Lettere, p. 237-266.
- PREVOSTI, Marta; GUITART, Josep (ed.) (2010). *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural / Historical aspects and natural setting*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16).
- (2011). *Ager Tarraconensis 2. El poblament / The Population*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16).
- PREVOSTI, Marta; LÓPEZ VILAR, Jordi; GUITART, Josep (2013). *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi internacional / Landscape, Settlement, Material Culture and History. Proceedings of the International Symposium*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documenta, 16).
- PREVOSTI, Marta; PALET, Josep Maria; SABATÉ, Gemma; MORER, Jordi; POU, Josep; GUITART, Josep (2003a). «Les vil·les romanes de Mas Quefa i de Tomoví (el Baix Penedès)». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 181-187.
- (2003b). «Campanyes de prospeccions arqueològiques al Baix Penedès, Castellet i la Gornal i Cubelles». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 173-180.
- PREVOSTI, Marta; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1987). «Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya». *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*. Granollers: Museu de Granollers, p. 85-96.

- PREVOSTI, Marta; ROMANÍ, Núria; CORTÉS, Ada; SOTO, Pau de; GUITART, Josep (2021). «The digital Tabula Imperii Romani – Forma Orbis Romani project». A: PREVOSTI, Marta; GUITART, Josep (ed.). *Proceedings of the 1st TIR-FOR Symposium. From territory studies to digital cartography*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Societat Catalana d'Estudis Històrics, p. 13-26.
- PRINCIPAL, Jordi; ROVIRA, Jordi; SANTACANA, Joan (1996). «Sobre alguns elements culturals d'època iberoromana: les *arulae* penedesenques». *Miscel·lània Penedesenca*, p. 334-348.
- PUIG I CADAFALECH, Josep (1934). *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUIG I CADAFALECH, Josep; DE FALGUERA, Antoni; GODAY, Josep (1909). *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUJOL I CAMPS, Celestino (1885). «La costa il·lèrgica y las thermas de Calafell». *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 6, p. 163-181.
- RAFEL, Núria (1979). «Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la comarca del Penedès». *I Symposium Numismàtic de Barcelona II*. Barcelona, p. 15-20.
- RAURET, A. M. (1963). El proceso de la primitiva població del Penedès. Tesis de Llicenciatura inèdita. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- RAYNAUD, Claude (2006). «Définition ou hiérarchisation des sites? Approche intégrée en Gaule méditerranéenne». *Rhythms and cycles of countryside Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 1, p. 89-101.
- REMOLÀ, Josep Anton; SÁNCHEZ GIL DE MONTES, Jacinto (2009). *Informe de la intervenció arqueològica a la Vil·la Romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès) 2-27 de novembre de 2009*. Barcelona: Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- RESINA, Josep Antoni; URPI, Rosa Maria (2007). «A la vora del camí. La calçada al seu pas pel Penedès». A: BOLÓS, Jordi (ed.). *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, IV, *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*. Lleida, p. 283-320.
- REVILLA, Víctor (2000). «La villa de el Vilarenc (Calafell, Tarragona): arquitectura y organización espacial de un *fundus* del territorio de Tarraco». A: *Tarraco 99*. Tarragona, p. 257-273.
- REVILLA, Víctor (2003a). «Paisaje rural, economía y élites en el territorio de Tarraco: la organización interna de la villa del Vilarenc (Calafell)». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 285-301.
- (2003b). «Paisaje y poblamiento ibéricos en el litoral del Penedès entre los siglos IV-II a.C.: prospecciones en el torrent de la Cobertera (Calafell)». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 377-381.
- (2006). «L'ocupació ibèrica i romana al Vilarenc (Calafell, Baix Penedès): resultats de les darreres campanyes». *Tribuna d'Arqueologia 2004-2005*, p. 157-178.
- (2008). «La producción anfórica en el sector meridional de Cataluña: prácticas artesanales, viticultura y representaciones culturales». A: LÓPEZ, Albert; AQUILUÉ, Xavier (ed.). *La producció i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya. (Monografies, 8), p. 189-226.
- (2015). «Territori, poblament i sistemes agraris al Penedès en època romana». A: ESTEVE, Xavier; MIRÓ, Carme; MOLIST, Núria; SABATÉ, Gemma (ed.). *Jornades d'Arqueologia del Penedès 2011*. Vilafranca del Penedès, p. 197-221.
- (2023). «Siderurgia, ferramenta y economía del *fundus* en Hispania: los diversos significados de la autosuficiencia en el mundo rural». A: PEÑA, Yolanda; NOGUERA, José Miguel, BRUN, Jean-Paul (ed.). *De Re Rustica. Arqueologia de las actividades económicas en los campos de Hispania*. París-Múrcia: Ed. Collège de France, Universidad de Murcia, p. 355-389.
- REVILLA, Víctor; MIRET, Magí (1995). «El poblament romà al litoral central de Catalunya». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 16, p. 189-210.
- REVILLA, Víctor; PÉREZ SUÑÉ, Josep M.; GÓMEZ, Juana M.; POU, Josep (1996). «Estructuras y funcionamiento de una herrería rural romana del siglo I d.C.». *Revista de Arqueología*, 182, p. 22-29.
- REVILLA, Víctor; GARCÍA TARGA, Joan (2007). «Poblamiento y sociedad rural en el litoral del Garraf en época romana: una inscripción procedente de la villa del Vinyet (Sitges, Barcelona)». *Pyrenae*, 38, vol 1, p. 57-77.
- RICO, Christian (1995). «Índex de les marques epigràfiques sobre *tegulae* romanes de Catalunya i el País Valencià (antiga Tarraconensis)». *Saguntum*, 28, p. 197-215.
- RIERA, Santiago (2003). «Evolució vegetal al sector de Vilanova-Cubelles (Garraf) en els darrers 3000 anys: processos naturals i transformacions antròpiques d'una plana litoral mediterrània». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*. Barcelona: Dpt. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 303-312.
- RIERA, Santiago; ESTEBAN, Agustín (1994). «Vegetal evolution and human activity during the last 6000 years in the centre of the Catalan coast (NE Iberian Peninsula)». *Vegetation History and Archeobotany*, 3, p. 7-23.
- (1997). «Relations homme-milieu végétal pendant les cinq derniers millénaires dans la plaine littorale du Penedès (Nord-Est de la Péninsule Ibérique)». *Vie et Milieu*, 47 (1), p. 53-68.
- ROS, Alejandro (2004). «El món ibèric tardà i la romanització al Penedès». *Fonaments*, 10-11, p. 213-244.
- RUIZ DE ARBULO, Joaquín (2002). «La fundación de la colonia Tarraco y los estandartes de César». A: *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*. València, p. 137-156.
- RUIZ, Arturo; SANMARTÍ, Joan (2003). «Models comparats de poblament entre els ibers del nord i del sud». A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*.

- Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 39-57.
- SÁNCHEZ, Eduard (1995-1996). «L'arquitectura dels banys privats: un exemple a la vil·la romana del Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragonès)». *Tribuna d'Arqueologia*, p. 165-175.
- SÁNCHEZ, Eduard; JÁRREGA, Ramon; OLIVARES, David (2000). «Excavació arqueològica a la vil·la romana del Mas d'en Gras». A: CORTÉS, Rodolf (ed.). *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, 2000. Tarragona, p. 243-251.
- SANMARTÍ, Joan (2000). «Les relacions comercials en el món ibèric. Actes de la III Reunió d'economia en el món ibèric. Saguntum-PLAV, extra 3, p. 311-328.
- (2001). «Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)». A: *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental. Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret, Monografies d'Ullastret*, 2, p. 23-38.
- (2004). «From local groups to early states: the development of complexity in protohistoric Catalonia». *Pyrenae*, 35, vol. 1, p. 7-41.
- SANMARTÍ, Joan; PLANA, Rosa; MARTÍN, Antoni (2016). «Les estructures socials en els estats ibèrics de la costa de Catalunya». A: BELARTE, Maria Carme; GARCIA, Dominique; SANMARTÍ Joan (ed.). *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i a Ibèria. Homenatge a Aurora Martín i Enriqueta Pons. Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, Arqueo Mediterrània 14*. Barcelona, p. 119-136.
- SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1986). «La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès». 6 *Col·loqui Internacional de Puigcerdà*. Puigcerdà, p. 227-243.
- (1992). *El poblat ibèric d'Alorda Parc*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 11).
- (2005). *Els ibers del nord*. Barcelona: Ed. Dalmau.
- SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan; SERRA, Ramon (1979). «L'Argilera». *Arqueologia* 79, p. 216.
- SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan; SERRA, Ramon (1984). *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric a la costa del Penedès*. Barcelona: Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona. (Quaderns de Treball, 6).
- SENABRE, Maria Rosa (1996). «Cal Novançà». A: «Epigrafià». *Fonaments*, 9, p. 303.
- SERRA VILARÓ, Joan (1929). *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*. Madrid: Imprenta de Archivos.
- SINNER, Alejandro G.; FERRER, Joan (2016). «Del oppidum de Burriac a las termas de Ca l'Arnau. Una aproximación a la lengua y a la identidad de los habitantes de Ilduro (Cabrera de Mar, Barcelona)». *Archivo Español de Arqueología*, 89, p. 193-223.
- SOLÉ, Joan (1948). *Bisbal Històrica. Resumen histórico del Panadés*. Tarragona: Francisco Sugrañes.
- (1952). «Inventario nacional de Folios de Arqueología». *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 1, (Madrid 1953) p. 173-251.
- SOLIAS, Josep Maria (1992). *La romanització del Baix Llobregat*. Gavà: Museu de Gavà. (La Sentiu, 18).
- SOLIAS, Josep Maria; MENÉNDEZ, Xavier (1993). «La vil·la romana de Ca l'Esplugà (Pallejà). Observacions sobre l'estructuració territorial i econòmica del curs inferior del Llobregat en època romana». *Empúries*, 48-50, p. 330-341.
- TARRADA, Joan (1981). «L'aqüeducte romà de Sant Jaume dels Domenys». *Miscel·lània Penedesenca*, IV, 13, p. 237-260.
- TARRADELL, Miquel (1979). «Santuaris ibèrics i iberoromans a llocs alts». *Memòria de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 35-45.
- TERRÉ, Esmeralda (1987). «La vil·la romana de "el Moro" (Torredembarra): un exemple de poblament rural al Camp de Tarragona». A: *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*. Praectes. Granollers: Museu de Granollers, p. 217-224.
- VALDENEBRO, Raquel (2005). *Inventari del Patrimoni Cultural de Vilobí del Penedès. Memòria tècnica*. Vilobí del Penedès: Arqueociència Serveis Culturals SL, Ajuntament de Vilobí del Penedès.
- VILASECA, Albert (1992-94). *Excavacions al «Rincón del Cesar», Creixell. Tarragonès*. Memòria d'excavacions inèdita. Barcelona: Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- (1994). «Intervención arqueológica en "La Clota", Creixell (Tarragona): un asentamiento republicano en la costa». A: *III Congreso Peninsular de Historia Antigua*. Vitoria.
- VILASECA, Albert; CARRILLA, Ana (1998). «L'assentament romà de la Clota, Creixell, Tarragonès. El poblament rural al nord-est del Tarragonès en context de canvi d'era». *Citerior*, 2, p. 189-201.
- VILASECA, Salvador; SOLÉ, Josep Maria; MAÑÉ, Ramon (1962). «Una necrópolis de incineración de la Primera Edad del Hierro en el Bajo Panadés». *VII Congreso Nacional de Arqueología*. Barcelona, p. 209-213.
- (1963). *La necrópolis de Can Canyís (Banyeres, prov. de Tarragona)*. Madrid: Instituto Español de Prehistoria del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (Trabajos de Prehistoria, 8).
- VIVES, José (1971). *Inscripciones latinas de la España romana*. Barcelona: Universitat de Barcelona, CSIC.
- WIDRIG, Walter M. (1987). «Land use at the Via Gabina villas». A: MACDOUGALL, Elisabeth B. (ed.). *Ancient Roman villa gardens*. Washington: Dumbarton Oaks, p. 223-260.

El 1928, Josep de C. Serra i Ràfols publicava a l'IEC el primer volum de la *Forma Conventus Tarraconensis*, centrada a la regió entre *Baetulo* i *Blanda*. Aquest segon volum se centra al Baix Penedès, gràcies a un ajut econòmic d'Aucat, Autopistes de Catalunya. Es tracta d'una comarca cabdal en les comunicacions del país, des d'època prehistòrica, on conflueixen la via principal nord-sud, que en aquest territori passa de l'interior a la costa, la via costanera que ve del Garraf, i la via que se separa de la branca principal per dirigir-se cap a Lleida, a través del Pla de Santa Maria. En aquesta zona nodular de carreteres, es va desenvolupar un poblament ibèric de distribució ben peculiar, diria que molt avançat al seu temps, i amb una influència fenícia i púnica important. Va repercutir això en l'ordenació del territori que hi van fer els romans? Probablement, car en aquesta etapa, també hi trobem un poblament ben diferent del que sembla que caldria esperar.

L'elaboració dels mapes del Baix Penedès ibèric i romà ha fet possible aprofundir en l'estudi del paisatge antic, de l'evolució del poblament, del territori i de l'economia. El mapa bàsic és públic, accessible a l'aplicació <https://tir-for.iec.cat/>, i cada punt del mapa es desplega en una fitxa que acumula la seva informació detallada, on, a mesura que es vagi avançant en la investigació arqueològica, s'aniran actualitzant les dades. Un mapa en línia, amb la fiabilitat que li dona haver estat elaborat per especialistes, en obert, interactiu, i amb un sistema de cerques avançat, és la base del coneixement que ha possibilitat escriure les conclusions que es presenten en aquest llibre.

Institut
d'Estudis
Catalans